T.C.
ÇANKIRI KARATEKİN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

TANZİMAT REFORMLARI SÜRECİNDE VİDİN EYALETİ (1839-1864)

Fatma ATABEY

DOKTORA TEZİ

Danışman
Prof. Dr. MEHMET BEŞİRLİ

Çankırı – 2024

T.C.

ÇANKIRI KARATEKİN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

TANZİMAT REFORMLARI SÜRECİNDE VİDİN EYALETİ (1839-1864)

Fatma ATABEY

DOKTORA TEZİ

Danışman

Prof. Dr. Mehmet BEŞİRLİ

Çankırı – 2024

İÇİNDEKİLER

Sayfa

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ iv
TEZ KABUL VE ONAY v
ÖNSÖZ vi
ÖZET vii
ABSTRACT viii
KISALTMALAR ix
TABLOLAR LİSTESİ x

1. GİRİŞ 1

1.1. Konu ve Sınırlar 1
1.2. Çalışmanın Bölümleri 2
1.3. Kaynaklar ve Literatür Değerlendirmesi 4

2. TANZİMAT ÖNCESİ VİDİN 7

2.1. Vidin'in Stratejik Önemi 7
2.2. Tarihsel Süreç İçerisinde Vidin 8
2.3. Osmanlıların Vidin'i Fethi 10
2.4. Osmanlı Taşra Teşkilatı İçerisinde Vidin 12
2.5. Serhat Şehri Vidin 15
2.6. Taşra İdaresinde Değişim: Pazvantoğlu Osman Döneminde Vidin 17
2.7. Pazvantoğlu Osman Sonrasından Tanzimat'a Kadar Olan Süreçte Vidin İdaresi 21
2.7.1. İdris Paşa İdaresinde Vidin 21
2.7.2. İdris Paşa ile Berkofça Ayanı Yusuf Ağa Arasındaki Mücadele 23
2.7.3. Merkezileşme Politikası Ekseninde Vidin 26

3. TANZİMATLA BİRLİKTE VİDİN İDARESİ 34

3.1. Muhassıllık Uygulaması ve Vidin'e Uygulanabilirliği 34
3.1.1. Vidin Muhassıllığı'nda Güçlerin Çatışması 40
3.2. 1842 Düzenlemeleri ve Vidin Eyaleti 44
3.2.1. Vidin Eyaleti'nde Kaymakamlık İdaresinin Teşkili 45
3.2.2. Eyalette Kaza İdaresinin Teşkili 48
3.3. İmar Meclislerinin Teşkili ve Vidin'de İmar Meclisi'nin Kurulması 55
3.4. 1846 Düzenlemeleri ve Vidin Eyaleti Dâhilinde İdari Değişimler 59
3.5. Eyalet Meclisleri Talimatnamesi Sonrası Yapılan Yeni Düzenlemeler 63
3.5.1. Bir Denetim Aracı Olarak Meclisler 63
3.5.2. Eyalet Meclislerinin Düzenlenmesi ve Vidin Eyalet Meclisi 64
3.5.3. Uygulamaların Denetlenmesi: Teftiş 67
3.6. 1852-1858 Düzenlemeleri ve Vidin Eyaletine Etkileri 71
3.6.1. 1852 Düzenlemeleri 71
3.6.2. 1858 Düzenlemeleri 78

4. VİDİN'DE İSYANLARIN KAYNAĞI: UYGULANAN VERGİ VE TOPRAK REFORMLARININ VİDİN'E YANSIMALARI 85

4.1. İsyan Öncesi Vidin'in Genel Durumu 86
4.1.1 Vidin'de Yaşanan Birtakım Sorunlar 86
4.1.2. İsyan Öncesi Vidin'e Tesir Eden Dış Etkenler 87
4.2. 1849 Vidin İsyanı 89
4.3. 1850 Vidin İsyanı 92
4.3.1 Başıbozuk Askerlerin İsyana Müdahalesi 97
4.3.2. Ali Rıza Paşa'nın Gidişi ve Vidin'de İsyanın Bastırılması 99
4.3.3. 1850 Vidin İsyanı Sonrası Hükümet Tarafından Alınan Tedbirler 102
4.3.4. 1850 İsyanının Tahkiki ve Suçluların Cezalandırılması 104
4.3.5. İsyanda Sırp ve Rus Etkisi 106
4.4. 1856 ve 1860 Yılında Vidin'de Ortaya Çıkan İsyanlar 110
4.4.1. 1856 İsyanı 110
4.4.2. 1860 İsyanı ve Vidin'de Alınan Bazı Önlemler 112
4.5. İsyana Sebep Olan Unsurlar 113
4.5.1. Vergiyle İlgili Birtakım Meseleler 115
4.5.1.1. Vergilendirme Alanında Yapılan Bazı Reformlar 116
4.5.1.2. Reformların Başarısızlığa Uğraması ve Vidin'e Yansımaları 117
4.5.2. Gospodarlık Meselesi 123
4.5.2.1. Osmanlı Devleti'nde Toprak Tasarruf Sistemi 123
4.5.2.2. Toprak Tasarruf Sisteminde Yeni Bir Dönem; Tımar Sisteminin Dönüşümü 125
4.5.2.3. Vidin'de Arazi Sistemindeki Değişimin Temelleri 126
4.5.2.4. Vidin'de Gospodarlıklar'ın Ortaya Çıkışı 128
4.5.2.5. Tanzimat'ın İlanıyla Birlikte Gelişen Süreç 129
4.5.2.6. 1850 İsyanı Sonrası Gospodarlık Rejimi 132
4.5.2.7. Zarifi Mustafa Paşa Döneminde Gospodarlık Meselesi 138
4.5.2.8. 1858 Arazi Kanunnamesi Sonrası Gelişmeler 140
4.5.2.9. 1860 Sonrası Gospodarlık Arazisinin Durumu 142

5. TANZİMAT DÖNEMİNDE VİDİN'DE NÜFUS VE DEMOGRAFİK HAREKETLİLİK 145

5.1. Nüfus ve Osmanlı Devleti'nde Nüfus Sayımı 145
5.2. 19. Yüzyıla Kadar Vidin Nüfusu 147
5.3. 19. Yüzyılda Vidin Şehrinin Nüfusu ve Nüfusla İlgili Yaşanan Gelişmeler 149
5.4. Tanzimat Sonrası Şehrin Demografik Durumu 156
5.5. Göç Olgusu ve Osmanlı Devleti'ne Yapılan Göçler 160
5.6. Kırım Savaşı Öncesi ve Sonrasında Vidin'de Yaşanan Demografik Hareketlilik 161
5.6.1. Macar Mültecileri Meselesi 161
5.6.1.1. Osmanlı Devleti'nin Macar Mültecileri Meselesine Yaklaşımı 163
5.6.1.2. Macar Mültecilerinin Vidin'e İntikali 165
5.6.1.3. Mültecilerin Vidin Günleri 167
5.6.1.4. Mültecilerin İslamiyet'e Geçme Meselesi 168
5.6.1.5. Mültecilerin Vidin'de Yaşadığı Sıkıntılar 169

5.6.1.6. Mülteciler'in Şumnu'ya Gönderilmeleri ... 170
5.6.2. Kırım ve Kafkas Göçleri ... 172
5.6.2.1. Kafkasya'nın Genel Durumu ... 172
5.6.2.2. Kırım-Kafkas Göçlerinin Başlangıcı ... 175
5.6.2.3. Devletlerin Göç Üzerindeki Etkisi ... 176
5.6.2.4. Kırım Savaşı Sonrası Göç Sürecinin Başlaması ... 177
5.6.2.5. 1860 Yılında Yaşanan Göç Hareketliliği ... 179
5.6.2.5.1. Muhacirlerin Vidin'e Gönderilmeleri ... 180
5.6.2.5.2. Muhacirlerin Misafir Olarak Vidin'e Yerleştirilmeleri ve Bu Süreçte Yapılan Yardımlar ... 181
5.6.2.5.3. İskân Sürecinde Yaşanan Birtakım Sıkıntılar ... 185
5.6.2.5.4. İskân Sürecine Başlanması ve Kalıcı Yerleşimler ... 186
5.6.2.5.5. Muhacirlerin Yer Değişikliği Talepleri ... 189
5.6.2.6. Vidin'den Rusya'ya Gerçekleştirilen Göçler ... 191
5.6.2.7. 1864 Yılında Gerçekleştirilen Çerkes Göçleri ... 196
5.6.2.7.1. Muhacirlerin İskânlarıyla Birlikte Vidin'de Yaşanan Sorunlar ... 199

6. VİDİN ŞEHRİ'NİN FİZİKİ GÖRÜNÜMÜ ... 203

6.1. Vidin'in Görünümünde Öne Çıkan Temel Öğeler ... 203
6.1.1. Vidin Kalesi ... 203
6.1.1.2. 19. Yüzyıl İçerisinde Vidin Kale'sinde Yaşanan Değişimler ... 205
6.1.2. Mahalleler ... 215
6.2. Şehrin Çehresini Değiştiren Yapılar ... 219
6.2.1. Hükümet Konağı ... 219
6.2.2. Hapishaneler ... 220
6.2.3. Karantinahane ... 226
6.2.4. Hastane İnşası ... 228
6.2.5. Mektep ... 230
6.2.6. Telgrafhane ... 231
6.3. Şehirde Yaşanan Felaketler ... 236

7. SONUÇ ... 241

KAYNAKÇA ... 249

EKLER ... 274

ÖZGEÇMİŞ ... 291

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Doktora tezi olarak hazırladığım *[Tanzimat Reformları Sürecinde Vidin Eyaleti (1839-1864)]* adlı çalışmanın öneri aşamasından sonuçlanmasına kadar geçen süreçte bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle uyduğumu, tez içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlak ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığım bu çalışmamda doğrudan veya dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu beyan ederim.

12/01/2024

İmza

Fatma ATABEY

TEZ KABUL VE ONAY

ÇANKIRI KARATEKİN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

[Fatma Atabey] tarafından hazırlanan [*Tanzimat Reformları Sürecinde Vidin Eyaleti (1839-1864)]* başlıklı bu çalışma, *[12.01.2024]* tarihinde yapılan tez savunma sınavı sonucunda *[oybirliğiyle]* başarılı bulunarak jürimiz *tarafından [Tarih]* Anabilim Dalı'nda Doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ (Unvanı, Adı ve Soyadı)

Danışman	:Prof. Dr. Mehmet BEŞİRLİ	İmza: ……..
Üye	:Prof. Dr. Hava SELÇUK	İmza: ……..
Üye	:Prof. Dr. İsmet ÜZEN	İmza: ……..
Üye	:Prof. Dr. Rahman ADEMİ	İmza: ……..
Üye	:Doç. Dr. Ayşe ÖZKAN	İmza: ……..

ONAY

Bu Tez, Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun 04/01/2024 tarih ve 2024/01-02-B sayılı oturumunda belirlenen jüri tarafından kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Coşkun POLAT

Enstitü Müdürü

ÖNSÖZ

19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde idari, askeri, sosyal ve ekonomik olarak dönüşümler yaşanmış bu dönüşümlerin yaşandığı mekânlar olan şehirler, oldukça önem kazanmıştır. Özellikle Tanzimat Fermanı'nın ilanından sonra uygulamaya konulan düzenlemelerle birlikte şehirler hareketlenmiş ve şehirlerde modernleşme süreci başlamıştır. Bu tez çalışması bir serhat şehri olan Vidin'de 19. yüzyılda yaşanan gelişmelere odaklanmış, 1839-1864 yılları arasında Vidin şehrinin idari, sosyal, demografik ve fiziki yapısını tahlil ederek Tanzimat reformlarının Vidin'e ne derece yansıdığını ve bu reformların şehirde neleri değiştirdiğini incelemeyi amaçlamıştır. Konu ulaşılabilen belgeler ile literatürdeki kaynaklar ışığında ve onları yorumlama, sentezleme gücü dâhilinde ortaya konmuştur.

Bu çalışma esnasında arşiv belgelerini seçmek, tasnif etmek ve elde edilen verileri bir döneme bağlamak, sentezlemek ve anlamlı bir anlatı ortaya çıkarmanın ne denli meşakkatli bir iş olduğu, uzun zaman ve çokça emek gerektirdiğini deneyimlemiş oldum. Bu zorlu süreçte çalışmanın yol göstericisi olan aktardığı değerli bilgilerle çalışmaya kılavuzluk eden kıymetli danışman hocam Prof. Dr. Mehmet BEŞİRLİ'ye teşekkürü bir borç bilirim. Çalışma esnasında cesaret verici, samimi üslubuyla desteğini bir an olsun esirgemeyen değerli hocam Prof. Dr. Hava SELÇUK'a ve aynı şekilde bu çalışmaya yaptığı eleştirel ve teşvik edici katkılarından dolayı değerli hocam Doç. Dr. Ayşe ÖZKAN'a müteşekkirim.

Bu yorucu süreçte beni her defasında sabırla dinleyen manevi desteğini bir an olsun esirgemeyen ve mental olarak iyi hissettiren sevgili dostum, Arş. Gör. Gül YÖRÜK KUMCU'ya ayrıca tezimi okuyarak kıymetli eleştiriler sunan mesai arkadaşlarım; Arş. Gör. Dr. Seren ÇELEBİ'ye ve tezin şekil olarak düzenlenmesinde yardımcı olan Arş. Gör. Dr. Ahmet SEZGİN'e teşekkür ederim. Bu yolculukta bana her daim destek olan eşim Serhan ATABEY'e, varlığıyla beni mutlu eden hayatımdaki en güzel renk kızım Zeynep Masal ATABEY'e ve bu günlere gelmemi sağlayan annem Gülten TAŞ'a ayrıca teşekkür ederim.

12/01/2024

Fatma ATABEY

ÖZET

Tezin Başlığı : Tanzimat Reformları Sürecinde Vidin Eyaleti (1839-1864)
Tezin Yazarı : Fatma Atabey
Danışman : Prof. Dr. Mehmet Beşirli
Anabilim Dalı : Tarih Anabilim Dalı
Tezin Türü : Doktora
Kabul Tarihi : 12.01.2024

19. yüzyıl dünya genelinde değişim ve dönüşüm çağı olarak hafızalarda yer edinmiş, bu süreçte yaşanan gelişmeler her devleti ve toplumu kendi iç dinamikleri açısından ayrı ayrı etkilemiştir. Bu yüzyıl, Osmanlı Devleti için de köklü değişikliklerin yaşandığı devletin ve toplumun yeniden şekillendiği bir asır olmuş, özellikle Tanzimat Dönemi, modernleşme açısından bir dönüm noktası teşkil etmiştir. Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesinden sonra idari, sosyal, askeri, ekonomik, kültürel vb. pek çok alanda modernleşme süreci içerisine girilmiştir. Tanzimat'la birlikte hayata geçirilen reformlar, Tanzimat'a dâhil edilen eyaletlerde uygulanmıştır. Vidin eyaleti de Tanzimat reformlarının uygulandığı bölgelerden biri olmuştur. Bu tez çalışmasında 1839-1864 yılları arasında şehirde yaşanan gelişmeler üzerine yoğunlaşılmış ve şehri etkileyen çeşitli iç ve dış dinamikler üzerinde durulmuştur. Vidin'in idari, sosyal, demografik ve fiziki yapısı Tanzimat reformları çerçevesinde ele alınarak bu süreçte devleti ve toplumu etkileyen unsurlar Vidin eyaleti örneğinde ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Vidin, 19. Yüzyıl, Tanzimat, Reform, Değişim.

ABSTRACT

Thesis Title :Vidin Province in the Process of Tanzimat Reforms (1839-1864)
Author : Fatma Atabey
Supervisor : Prof. Dr. Mehmet Beşirli
Department : Department of history
Thesis Type : Ph.D
Date : 12.01.2024

The 19th century has been remembered as an era of change and transformation throughout the world, and the developments in this process have affected each state and society separately in terms of their own internal dynamics. For the Ottoman Empire, this century was a century of radical changes in which the state and society were reshaped, and especially the Tanzimat Period constituted a turning point in terms of modernisation. After the proclamation of the Tanzimat Edict, a process of modernisation was initiated in many fields such as administrative, social, military, economic, cultural, etc. The reforms implemented with the Tanzimat were implemented in the provinces included in the Tanzimat. Vidin province was also one of the regions where Tanzimat reforms were implemented. This thesis focuses on the developments in the city between 1839-1864 and analyses various internal and external dynamics affecting the city. The administrative, social, demographic and physical structure of Vidin is analysed within the framework of the Tanzimat reforms and the factors affecting the state and society in this process are presented in the example of Vidin province.

Keywords: Vidin, 19th century, Tanzimat, Reform, Change.

KISALTMALAR

a.g.e.	Adı geçen eser
a.g.m.	Adı geçen makale
a.g.t.	Adı geçen tez
a.g.mad.	Adı geçen madde
ANKARAD	Ankara Anadolu ve Rumeli Araştırmaları Dergisi
Bkz.	Bakınız
BOA.	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C.	Cilt
Çev.	Çeviren
Der.	Derleyen
EBAD	Eğitim Bilim ve Araştırma Dergisi
Ed.	Editör
Haz.	Hazırlayan
OTAM	Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi
S.	Sayı
s.	Sayfa

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 3.1: Vidin eyaleti dâhilinde oluşturulan muhassıllıklar 39

Tablo 3.2: Vidin sancağına bağlı kazalarda asaleten ve vekâleten atanan müdürlerin listesi 53

Tablo 3.3: Vidin eyaletindeki idari birimler 60

Tablo 3.4: 1847 yılından itibaren Vidin'de görev yapan valiler 74

Tablo 3.5: 1868 Tuna Vilayet Salnamesi'ne göre Vidin meclis-i idare üyeleri 84

Tablo 3.6: Vidin sancağı idari teşkilatlanması 84

Tablo 4.1: Asakir-i hassa, Dersaadet ve Rumeli ordu-yı hümayunlarında bazı mahallerde bulunan askerin miktarı 95

Tablo 4.2: Ehl-i İslam ve reayadan öldürülenlerin tahkiki hususunda görevlendirilen memurlar 104

Tablo 4.3: Dersaadet'e gönderilen şahısların isimleri 105

Tablo 4.4: Arazi tahriri için köylere gönderilecek memurlar 134

Tablo 5.1: 1831'de yapılan nüfus sayımına göre Vidin nüfusu 151

Tablo 5.2: Vidin muhafızı İbrahim Paşa ve dairesinin nüfusu 152

Tablo 5.3: 1831 nüfus sayımına göre Vidin sancağı, Sahra nahiyesi, Akçar, Gorgosofça, Bana, Belgradcık nahiyesi ve Karalom kazası Müslüman nüfusu 152

Tablo 5.4: 1831 nüfus sayımına göre Vidin sancağı, Akçar kazası ve Sahra nahiyesi reaya nüfusu 153

Tablo 5.5: Vidin sancağı merkez mahalleleri 1836 yılına ait Müslüman nüfusu 154

Tablo 5.6: Vidin sancağı merkezinde varoş tabir edilen mahallelerde 1837 yılına ait reaya nüfusu 155

Tablo 5.7: 1844 yılı Vidin eyaleti dâhilinde bulunan Vidin kazası müslim defteri 157

Tablo 5.8: Vidin eyaleti dâhilinde bulunan Vidin kazası reaya nüfus defteri (ehl-i zimmet millet-i Rum ve Yahudi taifesi) 158

Tablo 6.1: Diğer kazalardan tertip olunması gereken araba ve amele miktarı 208

Tablo 6.2: Kale varoşunda mevcut bulunan İslam ve Hristiyan mahalleleri hane ve nüfus miktarını içeren pusula 212

Tablo 6.3: Telgraf merkezlerinde yirmi kelimelik ücret taifesi 236

1. GİRİŞ

1.1. Konu ve Sınırlar

Vidin, Bulgaristan'ın kuzeybatı kısmında Tuna Nehri'nin güneyinde yer alan stratejik konumu nedeniyle eskiçağlardan itibaren önemini korumuş, farklı medeniyetlerin ve dinlerin kesişim noktası olmuş bir şehirdir. Bulunduğu mevki itibariyle pek çok savaşa şahitlik etmiş, bu durum şehrin kaderini şekillendirmiştir. Osmanlı Devleti tarafından ele geçirilinceye kadar birçok devletin hâkimiyeti altında kalmış, 1396 yılında ise Osmanlı egemenliğine girmiştir. Şehir, Osmanlı idaresinin tesis edildiği ilk zamanlarda bir serhat ve uç bölgesiyken 16. yüzyılla birlikte sancak idari birimine dönüşmüştür. Osmanlı Devleti'nin Avusturya ve Rusya ile yaptığı mücadelelerde çoğunlukla savaş alanı haline gelmiş, bu husus şehri askeri, idari ve mali olarak etkilemiştir. Şehir, 18. yüzyıl boyunca muhafızlar tarafından idare edilmiş ve askeri bir görünüm sergilemiştir. 18. yüzyılın sonlarında bölgede yaşayan insanların kahraman olarak nitelendirdiği ve Rumeli bölgesinde gücüyle ün salmış bir ayan olan Pazvantoğlu Osman'ın idaresinde yönetilmiş, şehir bu süreçte sosyal ve kültürel açıdan bir hayli gelişim göstermiştir. 19. yüzyılda II. Mahmut'un askeri ve mülki alanda yaptığı düzenlemeler neticesinde Vidin idaresinde birtakım değişimler yaşanmıştır. Tanzimat'ın ilanı sonrasında ise taşra idaresinde gerçekleştirilen reformlarla şehir pek çok açıdan dönüşüme uğramıştır.

Bu çalışma, 19. yüzyılın ikinci yarısı itibariyle Vidin'de yaşanan idari ve sosyal gelişmeleri aktarmayı hedeflemektedir. Çalışmada Tanzimat reformlarının hayata geçirildiği yıllarda şehirde yaşanan değişim ve dönüşümün ortaya konulması amaçlanmaktadır. Nitekim Vidin şehri, reformların burada nasıl şekillendiğinin görülmesini sağlayacak çok çeşitli örnekler sunmaktadır: Stratejik ve coğrafi olarak önemli bir mevkide bulunması, Müslim ve gayri müslim nüfusu bir arada barındırması, yaşanan isyanlar, göçler, bir türlü çözülemeyen gospodarlık arazisi sorunu gibi pek çok etkenin bir arada görülebileceği bir şehir manzarası sunmaktadır. Bahsedilen bu faktörlerin varlığı çalışma konusu olarak neden Tanzimat Dönemi Vidin'inin seçildiğini de açığa kavuşturmaktadır.

Üzerinde durulması gereken başka bir husus çalışmanın sınırlarının belirlenmesidir. Çalışma teorik olarak 1839-1864 yılları arasını kapsamaktadır. Bu zaman dilimi

seçilirken Tanzimat'ın ilan edilmesinden; Vidin'in Tuna Vilayeti'ne dâhil edilmesine kadar geçen sürecin ele alınması amaçlanmıştır. 1864 Vilayet Nizamnamesi ile yeni bir idari düzenlemenin ortaya çıkması sebebiyle bu tarih aralığı çalışmanın sınırı olarak kabul edilmiştir. Fakat konunun daha iyi anlaşılması için Tanzimat'tan önceki dönemde yaşanan gelişmelerden de kısaca bahsedilmiştir. Ardından Tanzimat'ın ilanıyla birlikte alınan kararlar ve uygulamaya konulan reformlara değinilerek, bunların Vidin'de nasıl uygulandığı, idari ve sosyal olarak ne gibi değişikliklere yol açtığı analiz edilmiştir. Reformların şehirde yarattığı etki ve reayanın reformlar karşısında verdiği tepki çalışmanın ana sorunsalını oluşturmuştur. Çalışmanın bütününde Tanzimat Dönemi'nde yaşanan gelişmeler çerçevesinde idari, sosyal, demografik ve fiziki açılardan Vidin şehri incelenmiş ve Tanzimat Dönemi Vidin'iyle ilgili genel bir portre çizilmiştir.

1.2. Çalışmanın Bölümleri

Bu çalışma, Tanzimat reformlarının Vidin'de uygulanması ve bu dönemde şehirde yaşanan gelişmeler üzerine yoğunlaşmış, şehrin; idari, sosyal, demografik ve fiziki yapısının analiz edildiği beş temel bölümden oluşmuştur.

Çalışmanın ilk bölümünde "Tanzimat Öncesi Vidin" başlığı altında öncelikle şehrin coğrafi konumu ve tarihsel süreç içerisindeki önemi aktarılmış, sonrasında Osmanlı idaresine geçişiyle birlikte Vidin'in nasıl bir görünüm sergilediği üzerinde durulmuştur. Ayrıca bu kısımda Vidin'in serhat şehri olması nedeniyle askeri niteliği ve bunun yarattığı etkilerden de söz edilmiştir. Tanzimat idaresini daha iyi anlamak ve bölgenin kendine özgü koşullarını ortaya koymak için Tanzimat öncesi idari yapı üzerine de bilgiler verilmiştir. Güçlü bir ayan olan Pazvantoğlu Osman yönetimi ve sonrasında yaşanan gelişmelere değinilirken bu zaman dilimi içerisinde idareci olarak görev alan muhafızlardan da bahsedilmiştir.

İkinci bölümde "Tanzimat'la Birlikte Vidin İdaresi" başlığı kapsamında 1839 yılında Tanzimat sürecinde idari alanda yapılan reformlar ve reformların Vidin idari yapısına yaptığı değişiklikler incelenmiştir. Tanzimat Dönemi'nde neredeyse her iki yılda bir mülki olarak yeni düzenlemeye gidildiğinden bunların takibinin kolay sağlanması amacıyla ikinci bölümün alt başlıkları oluşturulurken yıl esas alınmıştır. Böylece zaman zaman bazı olayların etkisiyle değişen idari sınırlar, yöneticiler ve her yeni

düzenlemeyle birlikte yöneticilerin değişen konumları ortaya konulmuştur. Son süreçte genel hatlarıyla 1864 Tuna Vilayet Nizamnamesi'ne kadar geçen süreçteki Vidin idaresi hakknda bilgi verilmiştir.

"Vidin'de İsyanların Kaynağı: Uygulanan Vergi ve Toprak Reformlarının Vidin'e Yansımaları'' başlıklı üçüncü bölümde; Vidin'de yaşanan isyanlar ayrıntılı bir şekilde ele alınarak isyanlar karşısında merkezi yönetimin tutumu, isyanların bastırılması ve sonrasında alınan tedbirler aktarılmıştır. Bunların yanı sıra, suçlu olarak görülen kişilerin yargılanması üzerinde durulmuş, ayrıca isyanların çıkışında Sırp ve Rus etkisi olup olmadığı değerlendirilmiştir. Daha sonrasında isyanların temel sebebi olarak görülen haksız vergi alımı ve gospodarlık meselelerine değinilmiş, özellikle gospodarlıkların yarattığı sorunlar ve 1850 Vidin isyanı sonrası bu meseleye getirilen çözüm önerileri aktarılmaya çalışılmıştır.

Dördüncü bölümde "Tanzimat Dönemi'nde Vidin'de Nüfus ve Demografik Hareketlilik'' başlığı adı altında şehrin nüfusu ve şehirde yaşanan demografik değişimler üzerinde durulmuştur. Bu bölüm iki ayrı kısım olarak ele alınmış, öncelikle nüfus konusuna değinilmiş daha sonrasında göç başlığı altında Vidin'de yaşanan demografik hareketliliklerden söz edilmiştir. 19. yüzyıl öncesi Vidin nüfusu daha sonrasında ilk nüfus sayımından itibaren Tanzimat'a kadar geçen süreçteki nüfus verileri incelenmiştir. Bu kısımda nüfus defterlerinden yararlanılarak Müslim ve gayrimüslim nüfus tablolar halinde verilmiştir. Tanzimat sonrasındaki nüfus değişiklikleri ise ayrıca değerlendirilmiştir.

Göç alt başlığı altında; Vidin'de Kırım Savaşı öncesi ve sonrasında yaşanan göç hareketliliğine değinilmiş; öncelikle 1848 ihtilalleri sonrası Macaristan'dan yapılan ilticalar ele alınmıştır. Daha sonra Kırım ve Kafkasya'dan Vidin'e gerçekleşen göçler üzerinde durulmuştur. Bu göçlerin bölgede yaratmış olduğu etkiler ve göç yoğunluğunun sebep olduğu bazı sorunlardan da bahsedilmiştir.

Çalışmanın beşinci ve son bölümünde ise, "Vidin Şehri'nin Fiziki Görünümü" başlığı altında Tanzimat'la birlikte şehrin fiziki yapısında yaşanan değişimler ortaya konmuştur. Bu bölümde şehirde var olan yapılara değinilirken 1839-1864 yılları içerisinde şehrin çehresinde yaşanan gelişmelerin izleri de takip edilmiştir. 19. yüzyılda şehre bakıldığında karşılaşılan modern kamu binaları, yeni yapılaşmalar gibi şehrin silüetini değiştiren düzenlemeler ele alınmıştır.

Bu kısımda ayrıca şehirdeki insanların yaşamını etkileyen felaketler, hastalıklar gibi hususlar üzerinde durulmuş ve bunlar karşısında alınan tedbirlere değinilmiştir.

1.3. Kaynaklar ve Literatür Değerlendirmesi

Çalışmada öncelikli olarak Başbakanlık Osmanlı Arşivinde bulunan çeşitli fonlarda yer alan belgelerden faydalanılmıştır. İncelenen fonlarda genel olarak ayrıntılı taramalar yapılmıştır.

19. yüzyılın başlarında Vidin'de yaşanan gelişmeler ve bu dönemde idareci olarak görev alan muhafızların tespit edilmesinde hatt-ı hümayunlardan faydalanılmıştır. Çalışmada yer alan arşiv malzemelerinin önemli bir kısmını irade tasnifi içerisinde bulunan belgeler oluşturmuştur. İradeler kısmında özellikle Dâhiliye, Meclis-i Mahsus, Mesail-i Mühimme, Meclis-i Vala gibi alt fonlarda yer alan belgelerden istifade edilmiştir.

Ayrıca Sadaret tasnifi içerisinde bulunan belgelerden de faydalanılmıştır. Mektubi Kalemi evrakı altında bulunan; Mühimme Kalemi, Meclis-i Vala, Nezaret ve Devair ve Umum Vilayet başlıklı fonlarda yer alan belgeler kullanılmıştır. Yine Cevdet tasnifi içinde bulunan dâhiliye, maliye, askeriye gibi fonlarda bulunan belgelerden de istifade edilmiştir. Ayrıca Meclis-i Vala fonu içerisinde yer alan belgelerden ile konuların içeriğine göre Nüfus defterleri, Maliye Nezareti altında yer alan bazı defterler de çalışmada yer almıştır. Bunların dışında özellikle idari değişimin takip edilmesi ve istatistiksel verilerin oluşturulması kısmında salnamelerden de faydalanılmıştır.

Arşiv kaynakları dışında literatürde Vidin'le ilgili daha önceden yapılan çalışmalar birer yol gösterici olarak tezin biçimlenmesine katkı sağlamıştır. Bunlardan ilk ele alınabilecek olanlar Machiel Kiel'in Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi'ndeki "Vidin" ve yine Svetlana Ivanova'nın Encyclopedia of Islam'da yer alan "Widin" başlıklı ansiklopedi maddeleridir. Bu maddeler eskiçağlardan 19. yüzyılın sonuna değin Vidin'in genel görünümü üzerine mühim bilgiler içermektedir.

Vidin özelinde yapılan yayınlara bakıldığında özellikle erken dönemler için Ayşe Kayapınar'ın çalışmaları oldukça dikkat çekicidir. Bu çalışmaların başında "Le Sancak Ottoman de Vidin du XVe a la fin du XVIe Siecle" adlı doktora tezi gelmektedir. Kayapınar çalışmasında tahrir defterlerini kullanarak Vidin'in 15. ve 16. yüzyıllardaki sosyo-ekonomik ve idari durumunu ele almıştır.

Ayşe Kayapınar'ın Orta Çağ dönemini içeren ve Osmanlı hâkimiyetinin sağlanması sonrası Vidin'i anlatan "Ortaçağ ve Osmanlı Dönemi'nde Vidin" ve "İki Balkan Şehri Tırnova ve Vidin'de Türkler" isimli makaleleri de erken dönem Vidin tarihinin anlatılması açısından faydalıdır.

Tahrir defterleri kullanılarak hazırlanan ve tımar sisteminin geçirdiği dönüşümün Vidin örneği üzerinden anlatıldığı başka bir çalışma ise Muhsin Soyudoğan'ın "Reassessing the Tımar System: The case study of Vidin (1455-1693)" adlı doktora çalışmasıdır.

Rossitsa Gredeva'nın 15. ve 18. yüzyıl aralığını kapsayan Vidin'in stratejik önemi ve askeri niteliğini hususunda ayrıntılı bilgiler verdiği makaleleri[1] 19. yüzyılın arka planının algılanabilmesi açısından yararlı olmuştur.

Avusturya ve Rusya'yla yapılan savaşların yarattığı değişimlerin ardından 18. yüzyıl sonları itibariyle Vidin'in idari, sosyal ve ekonomik yapısını şer'iye sicillerinden yararlanarak ele alan diğer bir çalışma Nagehan Üstündağ Özdemir'in "18. Yüzyılda Vidin Şehrinin Sosyo-Ekonomik Panoraması (1790-1808)" adlı doktora tezidir. Bu çalışmada Osmanlı Devleti'nin 18. yüzyıl içerisinde yaşadığı dönüşümler Vidin örneği üzerinden anlatılırken Vidin'in idaresini elinde bulunduran Pazvantoğlu Osman Dönemi de ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir.

Pazvantoğlu Osman'ın idareciliğinde Vidin'de yaşanan sosyal ve kültürel değişimleri takip imkânı sunan başka bir çalışma ise Robert W. Zens'in, "The Ayanlık and Pasvanoğlu Osman Paşa of Vidin in the Age of Ottoman Social Change, 1791-1815" adlı doktora tezidir.

Buraya kadar bahsedilen çalışmalar Vidin şehrinin 15. ve 18. yüzyıllar arasındaki görünümünü değerlendiren ve tez çalışmasında 19. yüzyılın arka planını anlamaya çalışırken yararlanılan kaynaklar arasında yer almıştır.

Temettuat defterleri esas alınarak hazırlanan ve Vidin'in 19. yüzyıl içeresindeki siyasi, sosyal ve ekonomik gelişmelerinin anlatıldığı 19. yüzyıldaki Vidin hakkında ayrıntılı

[1] Rossitsa Gredeva, "Orta Balkanlar'da Osmanlı İdari Sistemi ve Taşra İdaresi (XV. Yüzyıl)", *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, C. 9, Ankara 2002; Rossitsa Gredeva, "Between Hinterland and Frontier: Ottoman Vidin, Fifteenth to Eighteenth Centuries", Oxford University Press, 2009; Rossitsa Gredeva, "War and Peace Along The Danube: Vidin at The End of The Seventeenth Century", *Oriento Moderno*, XX, 2001; Rossitsa Gredeva, "Osman Pazvantoğlu of Vidin: Between Old and New", *Interdisciplinary Journal Of Middle Eastern Studie*, Vol. XIII, Princeton University, 2005.

bilgiler veren Hava Selçuk'un "Tuna Boyunda Bir Osmanlı Kenti Vidin (XIX. Yüzyıl)" adlı kitabı çalışmaya katkı sağlamıştır. Bu çalışma özellikle Vidin'in nüfusu, mahalleleri, şehrin kale içi ve dışındaki görünümünün anlaşılması açısından faydalı bilgiler sunmuştur.

Vidin Kalesi'ni hem fiziki özellikleri hem de kaledeki askeri örgütlenmeyi anlatan bir başka eser ise Mahir Aydın'ın, "Vidin Kalesi Tuna Boyundaki İnci" isimli kitabıdır. Kale binasının yapısal özelliklerinin ayrıntılı bir şekilde ele alındığı bu çalışmada kale içindeki sosyal yaşamdan izler de görmek mümkündür.

Halil İnalcık'ın, "Tanzimat ve Bulgar Meselesi" adlı eseri de çalışmada bir yol gösterici olmuştur. Bu çalışma öncelikle; Tanzimat'ın uygulanması konusunda yaşanan sıkıntılara değinmesi açısından önem taşımaktadır. Ayrıca Bulgaristan'da Tanzimat reformlarına karşı ortaya çıkan tepkileri aktardığından bu tezin taslağını oluştururken epeyce fikir vermiştir. Özellikle vergi ve gospodarlık meseleleriyle ilgili sorunlar aktarılırken bu çalışmadan da istifade edilmiştir.

Bu çalışmalar haricinde Mehmet Safa Saraçoğlu'nun 1860 ve 1870'li yıllarda Vidin eyaletindeki idari uygulamalara odaklandığı ve daha ziyade 1864 sonrası Vidin'deki yerel yönetim üzerinde durduğu "Letters From Vidin; A Study of Ottoman Governmentalıty and Politics of Local Administration, 1864-1877" adlı doktora tezi bulunmaktadır.

Yukarıda bahsedilen çalışmalarda Tanzimat dönemi Vidin'i bilhassa 1839-1864 yılları arasındaki süreç ele alınmamıştır. Bu tez çalışması Tanzimat'ın ilanından Tuna Vilayetinin teşkiline kadar geçen süreçte Vidin eyaletini idari, sosyal, demografik ve fiziki açılardan değerlendirmiştir.

2. TANZİMAT ÖNCESİ VİDİN

2.1. Vidin'in Stratejik Önemi

Her şehrin kendine özgü bir hikâyesi vardır. Tarihsel süreç içerisinde yolcuların değiştiği, şehrin siluetinin her dönem başka yüze dönüştüğü bir hikâyedir. Bir şehrin hikâyesi yazılırken o şehri oluşturan ana unsurlara dikkat edilmeli, şehrin coğrafi ve jeopolitik olarak nasıl bir yerde konumlandığı göz önünde bulundurulmalıdır. İçinde bulunduğu coğrafyanın; şehrin kaderini etkilediği siyasi, sosyal ve ekonomik pek çok açıdan o şehirde yaşayan insanların hayatlarını şekillendirdiği söylenebilir.

Vidin şehrinin de Antik Dönem'den Osmanlı hâkimiyetinin sona erdiği tarihe kadar oldukça değişken bir kadere sahip olmasında bulunduğu jeopolitik konumun etkisi yadsınamaz bir gerçektir. Tuna Nehri kenarındaki stratejik konumu, İlkçağ'dan itibaren Vidin'in önemini korumasını sağlamıştır. Tarihsel süreç içerisinde Balkanlara egemen olan imparatorluklar Tuna ötesi toprakları kendi kontrolleri altında tutmaya çalışmışlardır.[2] Antik Çağda Roma İmparatorluğu, Ortaçağ'da Bulgar Çarlığı daha sonraki süreçte Macaristan ve Osmanlı Devleti için Tuna berisi önemini hep korumuş ve Tuna'nın çevresindeki yerler, bu özel konumundan dolayı olumlu ve olumsuz açıdan her dönem etki altında kalmıştır.

Tuna Nehri, bazı araştırmacılar tarafından doğal bir sınır olarak ifade edilirken Franz Babinger, bu nehri Osmanlı İmparatorluğu'nun kaderi olarak görmüştür.[3] Osmanlı Devleti Tuna ve Sava ötesini kontrol altında tutmak isterken Macar Krallığı da stratejik ve ticari faktörlerin etkisiyle Tuna'nın berisinde egemenlik kurmak istemiştir.[4] Osmanlı Devleti için Tuna, kuzey ve kuzeybatıdan gelebilecek tehditlere karşı bir tahkimat görevi üstlenmektedir. Ayrıca nehrin debisinin ticarete uygun olmasından dolayı Tuna'nın ekonomik olarak da bölgede önemli bir rolü bulunmaktadır.[5] Vidin'in

[2] Halil İnalcık, "Türkler ve Balkanlar", *BAL-TAM Türklük Bilgisi 3*, Prizren-Eylül 2005, s.23.
[3] Rossitsa Gradeva, "War and Peace along the Danube: Vidin at the end of the Seventeenth Century", Oriente Moderno, Nuova Serie, Anno 20 (81) Nr. 1, *The Ottomans and the Sea* (2001), s.149. Mahir Aydın, yeryüzünde hiçbir nehrin Tuna kadar ülkeler arası renklilik taşımadığını ve Tuna'nın yüzyıllar boyunca Avrupa kıtasının doğasını ve uygarlığını etkilediğini ifade etmiştir. Bkz. Mahir Aydın, *Vidin Kalesi Tuna Boyundaki İnci*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2015, s.15.
[4] Halil İnalcık, a.g.m., s.24.
[5] Ayşe Kayapınar, "Osmanlı Hâkimiyetinde Tuna Nehri ve Tuna Adaları", *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Tarihi I. Prof. Dr. Yılmaz Kurt Armağanı*, (Ed. Hatice Oruç, Muhammed Ceyhan), Akçağ Yayınları, Ankara 2016, s. 475-476.

Tuna Nehri'nin güneyinde bulunuyor olması ise ona stratejik bir önem kazandırmıştır. Şehir, öncesinde Bulgaristan Krallığı'nın önemli bir yönetim merkezi iken Osmanlı balkanında Eflak ve Macaristan'a açılan bir kapı aynı zamanda iletişimin, ticaretin ve askeri ağın önemli bir merkezi olarak görülmüştür.[6]

2.2. Tarihsel Süreç İçerisinde Vidin

Vidin, Tuna Nehri'nin sağ tarafında ve Bulgaristan'ın kuzeybatı kısmında konumlanmış bir liman şehridir.[7] Şehrin tarihi, Roma Dönemi'ne kadar dayanmakta ve Romalılar tarafından kurulan Bononia şehri ile ilişkilendirilmektedir. Şehirle ilgili Antik Dönem'e ait arkeolojik bulgular 6. yüzyıla kadar gitmektedir. Kaynaklarda Bodino/Bidino, Bdin diye anılan ve büyük, güçlü bir şehir olarak tanımlanan Bdin daha sonra Vidin olarak adlandırılmıştır.[8] Şehrin Bdin şeklindeki adlandırılmasının "bidya" yani "gözetlemek" fiilinden geldiği düşünülmüştür. Vidin olarak adlandırılmasında ise "Vida'ya ait" anlamına gelecek şekilde türetildiği varsayılmaktadır. Çünkü efsaneye göre Tuna ve Morava nehirleri arasındaki toprakların iki kardeşe ait olduğu, Tuna çevresindeki bölgeye sahip olan Vida'nın Tuna üzerindeki Vidin'i kurmuş olduğu düşünülmektedir. Bu nedenle Vidin halk dilinde "Vida'ya ait şehir" manasıyla kullanılmıştır.[9]

Vidin ve çevresi Trak yerleşimi üzerine kurulan ve Antik Dönem'de Trak kavimlerinden Misialıların yaşam alanıyken M.Ö. 29 yılında bölgeye Romalılar yerleşmiştir.[10] Roma Dönemi'nde Bononia olarak adlandırılan yerleşim Tuna Nehri'nin bahar selleri sonucu oluşan bataklıkların yükselmesiyle zamanla doğal bir kale görünümünü almıştır.[11] Bononia, Roma eyaletlerine yapılacak olan saldırıları durdurmak amacıyla kurulmuş ve çevresindeki şehirlerle birlikte Roma'nın Tuna

---

[6] Rossitsa Gradeva, a.g.m., s.150-151.
[7] Svetlana Ivanova, "Widin", *Encyclopedia of Islam*, Second Edition, (Ed. P. Bearman, Th. Bianquis, C.E. Bosworth, E. van Donzel, W.P. Heinrichs), s.205; Machiel Kiel, "Vidin", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, C. 43, Ankara 2013, s.103.
[8] Machiel Kiel, a.g.mad., s. 103. Vidin şehrinin M.Ö III. yüzyılda kurulduğuna dair bilgi olmasına rağmen şehrin kuruluş tarihi hakkında farklı görüşler bulunmaktadır. Bkz. Nagehan Üstündağ, "Osmanlı'da Şehir ve Şehri Geliştiren Unsurlardan Biri Olarak Ayanlar: Vidin ve Ruscuk Örneği (18. Yüzyıl)", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı:2, Ankara 2005, s.161. Ayrıca şehrin Roma ve Bulgar krallığı dönemleri için bkz. Ayşe Kayapınar, "Ortaçağ ve Osmanlı Döneminde Vidin", *Ege ve Balkan Araştırmaları Dergisi*, Sayı 1, Yaz 2015.
[9] Ayşe Kayapınar, a.g.m., s.69.
[10] Ayşe Kayapınar, a.g.m., s.70.
[11] Svetlana Ivanova, a.g.mad., s.205.

Nehri'ndeki askeri üssü olmuştur.[12] Uzun süre Slav-Avar istilalarına maruz kalan Bononia, bu istila sonrası takriben 600 yılı civarında ortadan kalkmıştır.[13]

6. yüzyıl sonu ve 7. yüzyıl başında Tuna'nın güney kısmında yoğun bir Slav yerleşimi bulunmaktayken Bulgar varlığının Tuna bölgesinde görüldüğü tarihin 7. yüzyıl sonlarına doğru olduğu düşünülmektedir.[14] Bulgar Devleti'nin denetiminde bir uç bölgesi olan Vidin, zaman içerisinde topraklarının genişlemesiyle güçlenerek saldırılara karşı daha güvenli bir yer haline gelip iç bölge halini almış ve ticaret de bu doğrultuda gelişmiştir.[15] Vidin, ekonomik açıdan önemli olmasının yanı sıra dini olarak da bölgede önemli bir yere sahiptir, çünkü Bulgaristan Devleti'nin piskoposluk merkezidir.[16]

Vidin, konumu nedeniyle sık sık Bizans ve Macar istilalarına uğramış ve Bulgar Devleti'nin çöküşüyle savunmasız hale gelmiştir. Sonrasında bu devletlerin saldırılarına direnemeyen şehir, 1003 yılında Bizanslılar tarafından ele geçirilmiştir. Vidin'deki Bizans hâkimiyeti, 1185 yılında şehrin tekrar Bulgarlar tarafından ele geçirilmesine kadar devam etmiştir. Sınır şehri olması sebebiyle Ortaçağ boyunca da şiddetli çatışmaların yaşandığı bir yer olmuş pek çok kez Macar saldırısına ve işgaline uğramıştır. Şehir yağmalanmış, tahrip edilmiş defalarca kuşatma altına alınmıştır.[17] Bu dönemde kimi zaman Bulgar kimi zaman Macar hâkimiyeti altında olan Vidin, 1277 yılında Kuman asilzadesi Şişman tarafından kurulan Vidin Prensliğinin merkezi olmuştur. Bu tarihten sonra Şişman hanedanlığı tarafından yönetilen Vidin ve çevresi Sırp saldırılarına da maruz kalmıştır.[18] Şişman hanedanlığından Bulgar Çarı İvan Aleksandır, 1360 yılında krallığı ikiye ayırarak Bulgaristan'ın idaresini oğulları arasında paylaştırmış Vidin ve çevresini büyük oğlu İvan Sratsimir'e bırakarak bölgeyi yarı bağımsız bir prenslik haline getirmiştir.[19]

---

[12] Ayşe Kayapınar, a.g.m., s.70.
[13] Machiel Kiel, a.g.mad., s. 103.
[14] Ayşe Kayapınar, "Tuna Bulgar Devleti (679-1018)", *Türkler*, C.2, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.630.
[15] Ayşe Kayapınar, "Orta çağ ve Osmanlı Döneminde Vidin", s.72.
[16] Svetlana Ivanova, a.g.mad., s.205.
[17] Machiel Kiel, a.g.mad., s. 103.
[18] Ayşe Kayapınar, a.g.m., s.77-78.
[19]Ayşe Kayapınar, "İki Balkan Şehri Tırnova ve Vidin'de Türkler (Bulgar Çarlığından Osmanlı İmparatorluğuna), *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 2, Sayı 9, Yıl 2004. s. 118. Jorga, Bulgar topraklarının 1365 yılında Aleksandır'ın ölümünden sonra Sofya'da tahta çıkan Şişman ve Vidin'i yöneten Sratsimir arasında bölüşüldüğünü, Dobrotiç'e ise bugünkü Dobruca'yı

1365 yılı başında Macarlar tekrar Bulgar topraklarına saldırarak Vidin ve çevresini ele geçirmişler, Vidin'in hâkimi Sratsimir'i esir almışlardır. Macarlar tarafından Vidin stratejik bir şehir olarak görülmüş ve şehrin muhafazasına oldukça önem verilmiştir. Çünkü Vidin'i sadece bir sınır şehri olarak değil aynı zamanda Balkanlara açılan bir kapı olarak da görmüşlerdir.[20] Vidin, 1365-1369 yılları arasında Macar idaresi altında Banat (Macar vilayeti) olarak yönetilmiştir.[21] 1369 yılında İvan Sratsimir Vidin Prensliğinin idareciliğine geri dönmüştür. Babası İvan Aleksandır'ın 1371 yılında ölümünden sonra İvan Sratsimir, Vidin'de bağımsızlığını ilan etmiştir.[22] Vidin, bu tarihten sonra İvan Sratsimir bağımsız devletinin merkezi olmuş[23] ve Osmanlı tarafından ele geçirildiği 1396 yılına kadar Sratsimir tarafından idare edilmiştir.

2.3. Osmanlıların Vidin'i Fethi

Osmanlı Devleti'nde Balkan seferlerinin stratejik olarak planlanması ve fetihlerin gerçekleştirilmesinde çeşitli dönemler bulunmaktadır.[24] Balkan yarımadası içerisinde birtakım stratejik dağlık bölgeler, boğaz ve geçitler Osmanlı Devleti'nin Balkanlarda yayılış aşamalarını belirleyen etkenlerden olmuştur.[25] Bu süreçte Balkanlarda Osmanlı'yı durduracak büyük bir devletin olmayışı, Osmanlıların hızla ilerlemesini kolaylaştıran faktörler arasındadır. Balkanlardaki küçük devletler arasında güçlü bir rekabet bulunurken her biri kendisine müttefik aramaktaydı. Esasen Osmanlı Devleti'nin Balkanlarda uyguladığı denge politikası sayesinde Bulgar çarı, Bizans'a karşı Osmanlılarla ittifak kurmaktan çekinmemiş; Osmanlılar daha bu tarihlerde (1366) Bulgar müttefiki olarak Tuna sahillerinde görünmüşlerdir.[26] Üç parçaya bölünerek üç küçük vassalın[27] bulunduğu Bulgaristan topraklarının fethedilmesinde Osmanlı tedrici bir fetih siyaseti takip etmiş, Bulgaristan'ın tamamen ele geçirilme süreci birkaç dönemden oluşmuştur. Osmanlı Devleti ile Bulgar yönetimi arasındaki

içine alan sahillerin yönetiminin kaldığını belirtmiştir. Bkz. Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi 1300-1451*, (Çev. Nilüfer Epçeli), Cilt 1, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2005, s.211.

[20] Nicolae Jorga, *a.g.e.,* s.211-212.

[21] Svetlana Ivanova, a.g.mad., s.205.

[22] Ayşe Kayapınar, "Ortaçağ ve Osmanlı Döneminde Vidin", s. 80.

[23] Svetlana İvanova, a.g.mad., s.205.

[24] Stanford J. Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, (Çev. Mehmet Harmancı), C.1, E Yayınları, İstanbul 2008, s.38-40.

[25] Osmanlılar Çanakkale Boğazı'nın Avrupa kıyısına yerleştikten sonra Edirne'den Enez'e kadar Meriç ırmağı, ilk fetih ve yayılış sınırı olmuştur. Bkz. Halil İnalcık, "Türkler ve Balkanlar", s.24.

[26] Halil İnalcık, a.g.m., s.26.

[27] Donald Edgar Pıtcher, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Tarihsel Coğrafyası*, (Çev. Bahar Tırnakcı), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2019, s.78.

ilk temas Edirne ve Filibe'nin alınmasından sonra gerçekleşmişse de esas olarak Çirmen zaferinden sonra Sırp ve Bulgar topraklarında etkinlik sağlanmaya başlanmıştır. Bulgar Çarı Şişman itaat altına alınarak vassal olmuş, Osmanlı ordusuna hizmet etmek şartıyla görevine devam ettirilmiştir.[28] 1371'de Çirmen Savaşı sonrası Sırpların gücünün kırılmasıyla Vidin Prensliğinin idarecisi olan İvan Sratsimir'in Osmanlı vassalı olduğu varsayılmaktadır.[29] Kosova Savaşı'ndan sonra Bulgaristan ve Sırbistan toprakları Osmanlı Devleti egemenliği altına girmiş, Osmanlı vasal prensler aracılığıyla buraları yönetmeye devam etmiştir.[30] Şişman, Niğbolu ve Tırnova'da Sratsimir ise Vidin'de Osmanlı vassalı olarak kalmıştır. [31]

Vidin'in fethedilme süreci Osmanlı Devleti'nin fetih politikasıyla örtüşmekteydi. Yani, bir yer ele geçirilmeden önce yerli hanedanlar üzerinde hâkimiyet sağlanıyor ve yerel beyler haraçgüzar-vassal haline getiriliyordu.[32] Kosava Savaşı sırasında, Osmanlı Devleti'ne bağlı pek çok vassal bulunmaktaydı. Sultan Bayezid, vassal ülkeler üzerinde doğrudan kontrol kurmak amacıyla yeni bir politika başlatmıştı.[33] Buna göre çeşitli bölgelere akıncı beyler gönderilerek buralara yıpratıcı akınlar yapılmış, vassalı olan yöneticilerin itaatleri pekiştirilmek istenmiş, bu amaçla Vidin'e akıncı beyi Firuz Bey gönderilmiştir.[34] Neşri, Firuz Bey'in Eflâk'a baskı yapmak için Vidin'e gönderildiğini ifade etse de bazı kaynaklar Vidin'in Firuz Bey tarafından fethedildiğini aktarmaktadır. Vidin'in Osmanlı Devleti tarafından fethedilmesiyle ilgili farklı görüşler bulunsa da tam olarak Osmanlı topraklarına dâhil edilmesi Niğbolu Savaşı sonrası gerçekleşmiştir.[35] 1396'da Macar kralı Sigismund, Osmanlı

[28] Halil İnalcık, *Kuruluş Dönemi Osmanlı Sultanları (1302-1481)*, İsam Yayınları, İstanbul 2010, s.93. 1371'de Çirmen'de Osmanlıların kazandığı zafer, Balkanlarda Osmanlı üstünlüğünün kurulması açısından bir dönüm noktası olmuştur. Böylece Bizans, Bulgaristan ve Makedonya'daki hanedanlar Osmanlı sultanının tâbiliğini tanımak zorunda kalmışlardır. Bkz. Halil İnalcık, "Türkler ve Balkanlar", s.27.

[29] Machıel Kiel, a.g.mad., s.103.

[30] Stanford J. Shaw, *a.g.e.,* s.43.

[31] Donald Edgar Pıtcher, *a.g.e*., s.78.

[32]Haraçgüzarlık politikasıyla yerli halk ve askeri sınıflar, uzun süren bir direnmeye mecbur bırakılmadan yavaş yavaş Osmanlı sistemi içine dâhil edilmekteydi. Son tahlilde bölge Osmanlı idaresi altına alınmaktaydı. Bkz. Halil İnalcık, "Osmanlı Döneminde Balkanlar Tarihi Üzerine Yeni Araştırmalar", *Yeni Türkiye Rumeli-Balkanlar Özel Sayısı I*, Sayı:66, Mart-Haziran 2015, s.487.

[33]Halil İnalcık, "Ottoman Methods of Conguest", *Studia İslamica*, no:2, (1954), s.104.

[34] Mehmed Neşri, *Neşri Tarihi I*, (Haz. M. Altay Köymen), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1983, s.148-149. Jorga'da Firuz Bey'in Vidin'e gönderildiğini ancak yanında çok az birlik bulunduğu için bölgeyi yağmalamakla yetindiğini ifade etmiştir. Bkz. Nicolae Jorga, *a.g.e.*, s.254.

[35] Niğbolu savaşı sonrası Osmanlı ordusu batı istikametinde ilerleyerek Vidin prensliğinin topraklarını fethetmiş ve Vidin Osmanlı Devleti sınırlarına dâhil edilmiştir. Bkz. Ayşe Kayapınar, "Ortaçağ ve Osmanlı Döneminde Vidin", s. 81.

Devleti'nin Tuna'ya doğru ilerlemesinin ciddi bir tehlike yaratacağını fark etmiş ve bu ilerlemeyi durdurmak amacıyla büyük bir Haçlı ordusuyla Vidin önlerine gelmiştir.[36] Yapılan savaşta Haçlı ordusu yenilgiye uğramış, savaş esnasında Haçlılarla işbirliği yapan Osmanlı vassalı Sratsimir'e cezalandırılarak Vidin, Osmanlı Devleti topraklarına katılmıştır.[37]

2.4. Osmanlı Taşra Teşkilatı İçerisinde Vidin

Osmanlı Devleti'nde, fetihten sonra şehre idari olarak yerleşme süreci başlamaktaydı. Bir bölge ele geçirildiğinde taşra yönetiminin temeli olarak görülen tahrir işlemi gerçekleştiriliyordu. Bölgenin bu işleme tabi tutulmasıyla vergilendirilebilir tüm kaynaklar yerinde tespit edilerek elde edilen veriler defterlere kaydediliyordu.[38] Vidin fethedildikten sonra da bölgede tahrir işlemi gerçekleştirilmiş ve Vidin, Rumeli Beylerbeyliğine bağlı bir sancağa dönüştürülmüştür.[39]

Fetih sonrası Osmanlı yönetimindeki Vidin'e ait bilgiler çok net değildir. Öyle ki, fetihten sonraki on yıl boyunca Osmanlı belgelerinde Vidin'den bahsedilmemiştir.[40] Kaynaklarda Vidin'in bir sancak şeklinde ortaya çıkışı 1430 yılı olup sancakbeyi "Vidin'in Sinan'ı" olarak bilinen Sinan Bey'dir.[41] Vidin'e ait ilk tahrir verileri, 1454-1455 yıllarına ait olup icmal defter kayıtlarına göre Vidin sancağı; Vidin, İsferlik, Bana ve Belgrad nahiyeleri ile Timok, Klivie (Klivye, Gelvie), Veleşniçe, Çernareka ve Zagoriye adlı idari birimlerden oluşmaktaydı.[42] 1455'te Vidin sancakbeyi ünlü bir akıncı olan ve Vidin'de yönetim görevini üstlenen İsa Bey'dir, kendisi aynı zamanda

[36] Machiel Kiel, a.g.mad., s.103.
[37] Rossitsa Gradeva, "Between Hinterland and Frontier: Ottoman Vidin, Fifteenth to Eighteenth Centuries", British Academy, Oxford University Press, vol: 156, 2009. s.331.
[38] Halil İnalcık, "Ottoman Methods of Conguest", s.109.
[39] Svetlana Ivanova, a.g.mad., s.205. Bulgaristan, Osmanlı idaresi altına alındıktan sonra Rumeli Beylerbeyliği'ne bağlanmıştır. Vidin, Rumeli beylerbeyliği içerisinde bulunan 24 sancaktan biri olmuştur. Vidin'e bağlı 4 kaza yer almıştır. Bkz. M. Hüdai Şentürk, *Osmanlı Devleti'nde Bulgar Meselesi (1850-1875)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1992, s.5-6.
[40] Ayşe Kayapınar, "Ortaçağ ve Osmanlı Döneminde Vidin", s.83.
[41] Muhsin Soyudoğan, *Reassessing the Tımar System: The case study of Vidin (1455-1693)*, İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2012, s.166.
[42] Rossitsa Gredeva, "Orta Balkanlar'da Osmanlı İdari Sistemi ve Taşra İdaresi (XV. Yüzyıl)", *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, C. 9, Ankara 2002, s.919-920.; Ayşe Kayapınar, "Ortaçağ ve Osmanlı Döneminde Vidin", s.84.

XV. yüzyılın ikinci yarısında aktif olan akıncı beylerinden biridir.[43] İsa Bey'den sonra Vidin ve çevresinde pek çok yerin kontrolü Mihaloğulları tarafından sağlanmıştır.[44]

XV. yüzyılda Vidin sancağı klasik Osmanlı sancağından ziyade bir uç ve serhat bölgesi olarak görülmekteydi. Osmanlı Devleti, Tuna Nehri üzerinde Vidin, Niğbolu ve Silistre'yle üçlü bir kale sistemi kurmuş ve bu kaleler bölgedeki Osmanlı sınırının omurgasını oluşturmuştur.[45] Oluşturulan bu sistem içerisinde hem kuzeyden gelecek saldırılara karşı bir savunma hattı hem de kuzeybatı yönünde Osmanlı Devleti'nin yapacağı akınlara stratejik bir üs görevi üstlendiğinden Vidin'in önemli bir rolü bulunmaktaydı.[46] XVI. yüzyılın ortalarına kadar Vidin sancağı ve çevresi Sırp, Eflak ve Macaristan karşısında Osmanlı sınırının önemli bir kısmını oluşturmaktaydı. Vidin Kalesi, bu devletlerden gelecek saldırılara karşı savunma yapılan bir yer halini almıştı.[47] Vidin'in Osmanlı Devleti'nin bir serhat bölgesi olması, sancağın yönetimine de yansımış, XVI. yüzyıl başlarına kadar görevli olan yöneticiler sıradan sancak beyi olarak görülmeyerek uç beyi veya akıncı beyler olarak bilinmişlerdir.[48] Vidin sancağındaki bu akıncı hâkimiyeti 1530'lara kadar sürmüştür.[49] Bu tarihlerden sonra sancak yönetiminde akıncı beylerin üstünlüğü azaltılarak bölge klasik Osmanlı sancağı statüsüne dönüştürülmüştür.[50] Bu dönüşümün yaşanmasında Osmanlı sınırlarının kuzeybatı yönünde genişlemesi ve şehrin serhat niteliğinin değişmesi yatmaktadır. Nitekim Vidin sancağı ve çevresi 16. yüzyıl ortalarına kadar Sırp, Eflak ve Macaristan

[43] Muhsin Soyudoğan, *a.g.t.*, s.170.
[44] Jorga, Vidin dâhil olmak üzere Tuna'nın güney kıyısında bulunan pek çok yerin Mihaloğullarının kontrolünde olduğunu belirtmiştir. Vidin sancakbeyi İsa Bey'den sonra Mihaloğlu Ali Bey, Vidin sancağında görevlendirilmiştir. 1476'da İskender Bey (Ali Bey'in kardeşi), 1478'de Bali Bey (Ali Bey'in diğer kardeşi) Vidin yöneticiliği görevini üstlenmiştir. Bkz. Nicoale Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi 1451-1538,* Cilt 2, s.181.
[45] Rossitsa Gredeva, "Between Hinterland and Frontier: Ottoman Vidin, Fifteenth to Eighteenth Centuries", s.333. Vidin, II. Murad döneminde Rumeli Beylerbeyliği içerisinde dördüncü uç bölgesi olarak oluşturulmuş ve bu uç bölgesinden Sırbistan, Macaristan ve Eflak'a akınlar yapılmıştır. 15. yüzyılın ikici yarısına kadar bu durum devam etmiştir. Bkz. Orhan Kılıç, "Kuruluşundan 18. Yüzyılın Sonuna Kadar Rumili Eyaleti'nin İdari Taksimatı", *Yeni Türkiye Rumeli-Balkanlar Özel Sayısı I,* Sayı 66, Mart-Haziran 2015, s. 1187.
[46] Ayşe Kayapınar, "Ortaçağ ve Osmanlı Döneminde Vidin", s. 83.
[47] Rossitsa Gredeva, a.g.m., s.331.
[48] İ. Metin Kunt, *Sancaktan Eyalete 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1975, s.15-20.
[49] Mihaloğlu ailesinden son Vidin yöneticisi Yahşi Bey olmuştur. Yahşi Bey, 1530'lara kadar Vidin'de sancakbeyliği görevini üstlenmiştir. Bu durum Mihaloğulları'nın bu tarihe kadar Vidin'de etkin olduğunu göstermektedir. Muhsin Soyudoğan, *a.g.t.*, s.172-173.
[50] Muhsin Soyudoğan, *a.g.t.*, s.174.

karşısında birinci derecede önemli bir savunma hattını oluşturmaktayken 1521'de Belgrad'ın ele geçirilmesiyle Osmanlı savunma hattında ikinci dereceye gerilemiştir.[51]

1530'da sancak statüsünde yaşanan değişim, tımar sisteminin işleyişinde de farklılığa yol açmıştır. Vidin'de çeşitli tarihlerde arazi incelemesi yapılsa da[52] 1530 ve sonrası tımar sistemi açısından Vidin için dönüm noktası olmuştur. Tımar sisteminin Vidin'de tam anlamıyla uygulanması bu tarihten sonra başlamıştır.[53] Çünkü yukarıda bahsedildiği üzere Vidin'in sancak şeklinde idare edilmesi 16. yüzyılın ortalarını bulmuştur.

1530 tarihli 370 numaralı deftere göre, Vidin idari birimleri 4 kaza ve 6 nahiyeden oluşmuştur. Vidin Livası:

1. Vidin kazası: Gironiye nahiyesi, Zagoriye nahiyesi, Polomiye nahiyesi, Timok nahiyesi, Çerne-raka nahiyesi
2. Bana kazası
3. Fethü'l- İslam kazası: Kura-yı Cedid nahiyesi
4. İsferlik kazası

Ayrıca Vidin livasında; Vidin, Flordin, Belgrad, Bana, Fethü'l-İslam ve İsferlik kaleleri bulunmaktadır.[54]

1530 sonrası merkezileşme politikası kapsamında tımar sistemi yeniden organize edilmiş ve sancak yönetiminde değişiklikler yapılmıştır. 1542'de düzenlenen sancak kanunnamesiyle, Vidin Rumeli eyaleti dâhilinde sancak merkezi olarak idari taksimat içerisindeki düzenini korumuştur. 1552 yılında Temeşvar eyaletinin kurulmasının ardından ise bu eyalete bağlanmıştır.[55]

---

[51] Rossitsa Gradeva, "Between Hinterland and Frontier: Ottoman Vidin, Fifteenth to Eighteenth Centuries'', s.331.
[52] Vidinde yapılan arazi çalışmaları ve tarihleriyle ilgili bkz. Muhsin Soyudoğan, *a.g.t.*, s.8-15.
[53] Muhsin Soyudoğan, *a.g.t.*, s.176-177.
[54] *370 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Rûm-ili Defteri (937/1530) II*, (Haz. A. Özkılınç, A. Çoşkun, A. Sivridağ, M. Yüzbaşıoğlu) Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşiv Daire Başkanlığı, yayın nr: 59, Ankara 2002, s.3.
[55]Sadık Müfit Bilge, "Macaristan'da Osmanlı Hâkimiyetinin ve İdari Teşkilatının Kuruluşu ve Gelişmesi", *OTAM*, Sayı 11, Ankara 2000, s.65. Ayrıca 1568-1574 yılları arasını kapsayan MAD 563 sayılı defter ve 1578-1588 aralıklı KK 262 sayılı deftere göre Vidin, Temeşvar eyaletine bağlı olarak görülmektedir. Bkz. İ. Metin Kunt, *a.g.e.*, s.135-154.

2.5. Serhat Şehri Vidin

Vidin'in Osmanlı savunma hattı içindeki yeri zaman zaman değişse de imparatorluğun Eflak ile olan istikrarsız ilişkisi Tuna üzerinde sağlam bir kale tutulmasını gerektirmiş, bu durum da Vidin'in bir sınır şehri olarak önemini korumasını sürdürmüştür. 1590 sonlarına kadar bölgede ciddi bir sıkıntı yaşanmazken bu tarihten sonra Vidin tekrar saldırılara uğramıştır. 1595'te Eflak ve Erdel kuvvetleri Vidin'i kuşatma altına alırken şehri yağmalamış ve tahrip etmişlerdir. 1595-1598 yılları arasında Osmanlı-Habsburg çatışmasının merkezi haline gelen Vidin, iki kuşatma ve bir işgal atlatmış, işgal sırasında yaklaşık on iki bin ev yanmıştır. Ancak Habsburg ile girilen mücadele sonunda kale Osmanlı Devleti'nde kalmış ve bu saldırıdan sonra Vidin tekrar inşa edilmiştir. [56] Fakat serhat şehri olması nedeniyle Vidin'de çatışmalar devam etmiş, 1683'te Osmanlı Devleti ve Kutsal İttifak Devletleri arasında başlayan mücadelelerde şehir tekrardan savaş alanı haline gelmiştir. 13 Ekim 1689'da Vidin'in Avusturya tarafından işgali, bölgenin tarihinde dönüm noktası olarak görülmüştür. Daha önce Eflak sınırı olarak görülen Vidin, bu tarihten sonra Avusturya'ya karşı bir sınır cephesi olmuştur.[57] Şehir, Karlofça Antlaşması sonucunda Osmanlı toprağı olarak kalmış, antlaşma sonrası belli bir süre Belgrad ve Temeşvar kaleleri arkasına konumlanmış ve bu kalelere destek olmuştur. Bu süreç içerisinde nispeten daha sakin bir dönem yaşayan Vidin, Belgrad ve Temeşvar kalelerinin kaybedilmesi sonucu ağır bir yükün altına girmiş, şehrin önemi 1718 Pasarofça Antlaşması sonrası daha da artmıştır.[58]

Vidin sancağının kuzeybatı kısmı (Timok bölgesi) ve Kuzey Sırbistan'ın Avusturya'nın eline geçmesiyle Vidin tekrar serhatin bir parçası olmuştur.[59] Bir sınır kalesi rolünü üstlenen Vidin Kalesi, Osmanlı Devleti'nin savunma kuvveti olacak şekilde yeniden tahkim edilmiştir.[60] 1737-1739 yılları arasında Avusturya, Vidin'i tekrar kuşatmışsa da 1739 Belgrad Antlaşmasıyla Osmanlı Devleti bölgedeki kontrolü

[56] Machiel Kiel, a.g.mad., s.104.
[57] Rossitsa Gredeva, a.g.m., s.331.
[58] Osmanlı Devleti'nde sürekli fetih ve toprak kazanımı nedeniyle neredeyse bulunmayan sınır kavramı 1718'le başlayan savunma kaygısıyla birlikte değişmiş, Osmanlı tarihinde ilk kez "sınır kavramı" geliştirilmiştir. Bkz. Mahir Aydın, "The Bureaucratıc Burden of Vidin", *International Balkan Annual Conference (IBAC) Book Series 5*, (Ed. Özgür Kolçak), Yeni Anadolu Yayıncılık, İstanbul 2017, s.101.
[59] Bu dönemde Vidin sancağının iki kazası ayrıca Temeşvar'ın önemli kaleleri ve Banat kaybedilmiştir. Bkz. Rossitsa Gredeva, "War and Peace along the Danube: Vidin at the End of the Seventeenth Century", Oriento Moderno, XX, 2001, s.154.
[60] Mahir Aydın, "The Bureaucratıc Burden of Vidin", s.101.

yeniden sağlamıştır.[61] Vidin'in bu durumu "Darü'l-cihad ve'l-mücahidin" olarak sicillere de yansımıştır.[62]

Vidin'in savaşlarda mali ve askerî açıdan büyük bir yük altına girmesi ve Osmanlı serhatının önemli bir kısmını oluşturması idari yapısını da etkilemiştir. Sancağın bağlı olduğu eyalet ve sancağın statüsünde zaman zaman değişiklikler yaşanmasına neden olmuştur. 1552'de Temeşvar eyaleti içerisinde bulunan Vidin sancağı, 1582'de tekrardan Rumeli sancağı dâhilinde[63] yer almış, 1593 yılında Özi eyaletinin oluşturulmasıyla bu eyalete bağlanmıştır.[64] Fakat kaynaklarda bu tarihte Vidin sancağı ne Rumeli eyaleti ne de Özi eyaleti içerisinde yer almaktadır. Bu durum şehir kuşatma ve işgal altındayken şehrin sancak statüsünün olmadığını göstermektedir. 1632-1641 yılları arasında yapılan bir idari düzenlemede Vidin sancağı Özi eyaleti dâhilinde yer almıştır. [65]

17. yüzyılda şehri ziyaret eden Evliya Çelebi, Seyahatnamesi'nde Vidin idaresiyle ilgili şunları söylemiştir:

> *"Şeyhülislamı, nakibüleşrafı ve nahiye naibi vardır, ama Şakşaki Paşa'dan beri bu Vidin sancağı nazırlık olup hâlâ vaktin hâkimi salb u siyaset sahibi nazıru'n-nuzzar ağadır ki 300 adam ile yönetir. Bir hâkimi de kaptandır. Vidin kaptanı namıyla meşhur olmuştur. Bir hâkimi de gümrük eminidir ve bir hâkimi haraç ağasıdır ve bir hâkimi şehir subaşı ağasıdır, bir hâkimi kale dizdarıdır, bir hâkimi sipahi kethüdayeridir, bir hâkimi yeniçeri serdarıdır ve bir hâkimi muhtesib ağasıdır."* [66]

Evliya Çelebi'nin seyahatnamesinde de belirttiği üzere Vidin bu tarihte nezaret statüsünde bulunmaktadır. Vidin'in nezaret olarak ifade edilmesinin sebebi sancakbeyinin mukataa görevi nedeniyle Vidin nazırı olarak anılmasından

[61]Rossitsa Gredeva, "Between Hinterland and Frontier: Ottoman Vidin, Fifteenth to Eighteenth Centuries", s.332.
[62]Hava Selçuk, *Tuna Boyunda Bir Osmanlı Kenti Vidin (XIX. Yüzyıl)*, Çizgi Kitabevi, Konya 2013, s.28.
[63] 1582'de Vidin'e bağlı olan nahiyeler; Vidin, Zagoriye, Krivina, Polomiye, Timok, Çernareka, Fethü'l-islam, Bane ve İsferlik'tir. Bkz. Sadık Müfit Bilge, a.g.m., s.65. Sadık Müfit Bilge, 1582'den itibaren Vidin'in tekrardan Rumeli eyaletine bağlı olduğunu ileri sürmüş, buna mukabil Orhan Kılıç, 1578-1588 yıllarına ait bir deftere istinaden Vidin'in Temeşvar vilayeti içerisinde bulunduğunu belirtmiştir. Bkz. Orhan Kılıç, a.g.m., s. 1190.
[64] Orhan Kılıç, a.g.m., s.1191.
[65] İ. Metin Kunt, *a.g.e.*, s.186. Vidin, 1632-1641 yılları arasında Özi Eyaleti içerisinde yer almaktaydı. Ancak bir süre sonra Rumeli eyaletine dâhil edildiği görülmektedir. Bkz. Mithat Sertoğlu, *Sofyalı Ali Çavuş Kanunnamesi*, Marmara Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1992, s.24-25.
[66] *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, 6. Kitap, 1. Cilt, (Haz. Seyit Ali Kahraman), YKY Yayınları, İstanbul 2010, s.211-212.

kaynaklanmaktadır.[67] 1700-1718 yılları arasında Özi eyaletine bağlı olan Vidin bir nezaret olarak kaydedilmiştir.[68] Fakat 1718 tarihinden itibaren sancak statüsü geçici olarak kaldırılmıştır, nitekim 1718-1730 yılları arasında yapılan eyalet tevcihatında Özi eyaletine dâhil edilmediği görülmektedir.[69] Bu durum 1750 yılına kadar devam etmiştir. Vidin, sancak statüsünü yitirmiş olsa da kalesinin muhafazasına önem verilmiş, kalenin ve bölgenin savunulması görevi Osmanlı Devleti tarafından öncelikli tutulmuştur. Kalenin muhafaza görevi genellikle Niğbolu sancakbeylerine bazen de Köstendil ve Tırhala sancak beylerine verilirken Vidin Kalesi'nin korunması şartı yine ön plana çıkarılmıştır.[70] Vidin, 1750 yılından itibaren tekrar Özi eyaletine bağlanmış ancak sancağın idaresi ve kalesinin muhafazası uzun bir süre Niğbolu sancakbeylerine bırakılmıştır.[71] Muhafızlar tarafından yönetilen Vidin sancağı, 18. yüzyılın sonlarına kadar kalenin savunulması ve korunması amacıyla daha çok askeri bir görünüme bürünmüştür.[72]

2.6. Taşra İdaresinde Değişim: Pazvantoğlu Osman Döneminde Vidin

Osmanlı taşra idaresi, tımar sistemi çerçevesinde şekillenmiş eyalet sistemi esasına dayalıydı. Bu sistem içerisinde askeri ve idari bir birim olarak örgütlenen taşra idaresi,

---

[67] Osmanlı idari sitemi içerisinde nazır unvanı çeşitli görevler için kullanılmıştır. Ancak özellikle 16. yüzyılın başlarından itibaren en yaygın kullanımına mukataaların vergilendirilmesinde rastlanmaktadır. Burada nazırların vergilendirmeye doğrudan katılmak yerine bir veya daha fazla sancağı kapsayan belirli bir bölgedeki mukataaları vergilendirecek olan mültezimlerin bulunması, merkeze arz edilmesi ve ihale yapıldıktan sonra denetlenmesi gibi görevleri vardır. Nazırlar, hemen hemen her zaman askeri zümre mensubu idi. Sancakbeyi, beylerbeyi ve vali gibi yüksek rütbeliler nazır-ı emval adıyla görevlendirilmişlerdir. Mukataa nazırlarının birçok nazırı kontrol etmesiyle birlikte nazır-ı nüzzar ismiyle daha üst düzeyde bir görevli ortaya çıkmıştır. Bkz. Mehmet Genç, "Nazır", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, C.32, İstanbul 2006, s.450.

[68] 1701-1702 tarihli tevcih defterinde Özi eyaletine bağlı olan Vidin nezaret olarak kaydedilmiştir. Bkz. Orhan Kılıç, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin İdari Taksimatı: Eyalet ve Sancak Tevcihatı,* Elâzığ 1997, s.50.

[69] KK tahvil kalemi 523 numaralı sancak tevcih defterine göre; Vidin, Özi eyaleti içerisinde yer almamaktadır. Ayrıca 1719-1729 yıllarını içeren sancak tevcih defterinde de Vidin'in muhafızlar tarafından idare edildiği görülmektedir. Bkz. Fahameddin Başar, *Osmanlı Eyalet Tevcihatı (1717-1730)*, TTK Basımevi, Ankara 1997, s.17. Bu süreçte Vidin muhafızı olarak dört kişinin adı geçmektedir. Bunlar; Vezir Kara Mehmed Paşa, Vezir İbşir Hüseyin Paşa, Benli Mustafa Paşa ve Vezir Sirke Osman Paşa. Bkz. Nagehan Üstündağ Özdemir, *18. Yüzyılda Vidin Şehrinin Sosyo-Ekonomik Panoraması (1790-1808)*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2014, s.86.

[70] Köstendil sancakbeyi Vezir Mustafa Paşa'ya 1723'te Vidin Kalesi'nin muhafazası şartıyla Tırhala sancağı verilmiştir. Aynı şekilde Niğbolu sancakbeyi Vezir Sirke Osman Paşa, 1725'te Vidin Kalesi muhafazası ile Köstendil sancağına tayin olunmuştur. Bkz. Mehmet İnbaşı, "Niğbolu Sancağı ve İdarecileri (1750-1800)", *EBAD*, Cilt 1, Sayı 1, 2015-1, s. 56-57.

[71] Niğbolu sancak idarecilerinin ayrıntılı bir şekilde gösterildiği tabloda bu durum görülmektedir. Bkz. Mehmet İnbaşı, a.g.m., s.58-60.

[72] Bu süreçte görevli olan muhafızlar için bkz. Nagehan Üstündağ Özdemir, *a.g.t.*, s.87-89.

mali ve askeri alanda yaşanan her türlü değişimden etkilenmekteydi.[73] 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren tımar tevcihinin azalması ve buna paralel olarak iltizam sisteminin[74] yaygınlaşması taşra idaresini de etkilemiştir.

Eyalet ve sancaklarda iltizam, malikâne,[75] arpalık gibi yaygınlık kazanan uygulamaların bir sonucu olarak eyalet ve sancak yöneticileri aynı anda birkaç yeri tasarruf eder hale gelmiş; yöneticiler fiili olarak tasarruflarındaki bütün yerlerde bulunamayacağından bunların vekilleri, hatta vekillerin de vekilleri ortaya çıkmıştır.[76] Bu durum taşra idaresinde mutasarrıf, mültezim, mütesellim, muhassıl, voyvoda gibi görevlilerin sayısını ve etkinliğini artırmıştır. Zaman içerisinde yerel nüfuz sahibi kişiler, bu görevleri ellerine geçirerek taşra idaresine egemen olmuşlardır. 18. yüzyılda taşra yönetiminde merkezi otoriteden ziyade ayanların sözü geçerken bu durum taşra idaresindeki dönüşümü de beraberinde getirmiştir.[77]

Bu süreçte Rumeli'de de pek çok ayan ortaya çıkmış bunlar içerisinde ön plana çıkanlardan biri de, Vidin'de 18. yüzyılın son on yılından itibaren merkezi otorite karşısında gücünü artırarak bölgede yaşayan insanların hafızasında bir kahraman olarak iz bırakan Pazvantoğlu Osman olmuştur.[78] Zamanın en etkin ayanlarından biri olarak egemenliğini kuzeybatı Bulgaristan'a kadar yaymış, Sırbistan ve Boğdan'a seferler düzenleyerek pek çok eşkıyanın aynı zamanda III. Selim'in reformlarına karşı çıkan ayan ve yeniçerilerin de desteğini almıştır.

Pazvantoğlu Osman, Vidin tarihinde taşra seçkinleri arasında önemli bir yer edinmiş olan Pazvantoğlu ailesinden gelmektedir. Bu ailenin şehirde köklü bir geçmişi bulunmaktadır. Kaynaklar, babası Ömer Pazvant hatta dedesi Pazvant Ağa'nın Vidin'in askeri eliti arasında önemli bir rolü olduğunu vurgulamaktaydı.[79] Ömer

[73] Halil İnalcık, "Eyalet", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, C. 11, İstanbul 1995, s.548.
[74] İltizam sisteminin ayrıntıları için bkz. Mehmet Genç, "İltizam", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, C. 22, İstanbul 2000, s.154.
[75] Mehmet Genç, "Malikâne", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, C. 27, Ankara 2003, s.516-518.
[76] Orhan Kılıç, *a.g.e.*, s.17-18.
[77] Yücel Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Âyânlık*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014; Yücel Özkaya, "XVIII. Yüzyılın İlk Yarsısında Yerli Ailelerin Âyânlıkları Ele Geçirişleri ve Büyük Hânedânlıkların Kuruluşu", *Belleten*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Cilt. 42, Sayı 168, Ekim 1978, s.668.
[78] Rossitsa Gredeva, "Osman Pazvantoğlu of Vidin: Between Old and New", *Princeton Papers: Interdisciplinary Journal of Middle Eastern Studies*, vol. XIII, 2005, s.115.
[79] Rossitsa Gredeva, a.g.m., s.121.

Pazvant, 31. Bölüğün ağası görevindeyken Avusturya'yla yapılan savaşta gösterdiği yararlılıktan dolayı kendisine iki köyün tımarı ödül olarak verilmiş, bu şekilde ismini duyuran Ömer Ağa, Vidin'e dönerek kısa bir süre içerisinde bölgenin en seçkin kişilerinden biri olmuştur.[80] Statüsüne güvenerek başına buyruk hareketlerde bulunan ve bir isyancı konumuna düşen Ömer Pazvant ve oğlu hakkında idam kararı verilmiş, kendisi yakalanıp öldürülürken oğlu Arnavutluk'a kaçmayı başarmış ve burada bir müddet eşkıyalık yapmıştır. Osmanlı-Avusturya savaşı esnasında sergilediği cesaret ve kabiliyeti sebebiyle III. Selim, Vidin'e geri dönmesine izin vermiş, ayrıca ailesinden kalan malın bir kısmını da kendisine iade etmiştir.[81]

Vidin'e tekrar döndükten sonra Vidin yamaklarının başına geçen[82] Pazvantoğlu Osman, Eflak ve Belgrad'a yaptığı akınlar sayesinde zenginliğini artırmış, etrafına pek çok taraftar toplarken, sahip olduğu bu güç, merkezi hükümete karşı meydan okumasında kendisini cesaretlendirmiştir.[83] Bu dönemde Vidin ve çevresi dağlı eşkıyasına[84] sığınak olmuş, aynı zamanda merkezi otoriteye ve III. Selim'in reformlarına karşı çıkan yeniçeriler için bir muhalefet merkezi haline gelmiştir.[85] İlk isyan girişimi, 1795 yılında Belgrad'da isyan eden yamaklara destek vermesi ve oradan kaçan yamakların Vidin'e gelerek Belgrad'a karşı saldırı hazırlığı yapmaları neticesinde başlamıştır. Bu kargaşayı önlemek ve Pazvantoğlu'nu cezalandırmak amacıyla hükümet tarafından Vidin'e bir kuvvet gönderilmişse de Pazvantoğlu Osman'a yönelik mücadelede başarılı olunamamıştır.[86]

Daha sonra birtakım şartlara uyacağına dair söz veren Pazvantoğlu Osman[87] zaman içerisinde affedilmiş olmasına rağmen, Vidin'de sükûnet sağlanamamış ve Pazvantoğlu tekrar karışıklık çıkarmıştır. Hatta kuzeybatı Bulgaristan'ın tamamı, kuzeydoğu Sırbistan ve kısa süreliğine de olsa Sofya'yı bile idaresi altına almıştır.[88]

---

[80] Ahmet Cevat Eren, "Pazvantoğlu Osman", *İslam Ansiklopedisi*, MEB Basımevi, C.9, Ankara 1964, s.532.
[81] Robert Zens, Robert Zens, "Pasvanoğlu Osman Paşa and the Paşalık of Belgrade, (1791-1807)", *International Journal of Turkish Studies*, 8, 2002, s.91.
[82] Ahmet Cevat Eren, a.g.mad., s.533.
[83] Robert Zens, a.g.m., s.92.
[84] Yücel Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğunda Dağlı İsyanları (1791-1808)*, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Basımevi, Ankara 1983, s.32.
[85] Rossitsa Gredeva, a.g.m., s.122.
[86] Yücel Özkaya, *a.g.e.*, s. 34-35.
[87] Ahmet Cevat Eren, a.g. mad., s.533.
[88] Rossitsa Gredeva, a.g.m., s.122.

Bunun üzerine hükümet tarafından kendisine karşı büyük bir askeri kuvvet oluşturularak ikinci defa Vidin üzerine gidilmiştir. Gönderilen kuvvetin kumandanlığı Kaptan-ı Derya Küçük Hüseyin Paşa'ya verilirken[89] geniş kapsamlı askeri tedbirler alınmıştır.[90] Hüseyin Paşa'nın kendisi üzerine tayin olunması, Pazvantoğlu Osman'ı telaşlandırıp affedilmesine dair mektuplar göndermesine sebep olsa da Hüseyin Paşa ile aralarındaki mücadelenin şiddeti daha da artmıştır.[91] Fakat bu tarihlerde (1798) Fransa'nın Mısır'ı işgal etmesi devletin gücünü bu bölgeye yönlendirmesine ve Pazvantoğlu Osman'la anlaşma yoluna gitmesine neden olmuştur. Anlaşma gereğince Pazvantoğlu Osman'a Vidin muhafızlığı ve uzun süredir istediği vezirlik rütbesi verilmiştir.[92] Gücü ve şöhreti artmasına rağmen bir türlü memnun olmayan Pazvantoğlu Osman, dağlı eşkıyanın çıkardığı ayaklanmalara destek vermeye devam etmiş, ayrıca bununla yetinmeyerek Vidin'den Karadeniz'e kadar olan yerleri ele geçirmek amacıyla Kırım Hanı'yla anlaşma yoluna gitmiştir.[93] Bu gelişmeler üzerine tekrar asi ilan edilerek vezirliği elinden alınmıştır. 1800 yılında Osmanlı Devleti tarafından Vidin'e üçüncü bir kuşatma gerçekleştirilse de Osmanlı kuvvetleri önceki kuşatmalardan daha fazlasını yapamamış ve geri çekilmek durumunda kalmıştır.[94] Pazvantoğlu Osman'a Belgrad'da isyan çıkaran asilere destek olmaması ve Eflak'ta huzursuzluk çıkarmaması şartıyla 1802 yılında vezirlik rütbesi iade edilmiştir. Pazvantoğlu Osman bundan sonraki süreçte devletin yanında yer alarak Vidin ile ilgili işlere yönelmiş, bu olumlu davranışları nedeniyle Vidin ve Niğbolu sancakları da kendisine tevcih edilmiştir. 1804 yılında Sırbistan'da yaşanan isyanın bastırılmasında devlete destek olmuş, Osmanlı-Rus savaşı (1806-1812) sırasında Ruslara karşı savunma yapmaya hazırlanırken 1807 yılında vefat etmiştir.[95]

[89] Kaptan-ı derya Küçük Hüseyin Paşa'ya bu görevin verilmesindeki ayrıntılar için bkz. Ertan Ünlü, "Kaptan-ı Derya Küçük Hüseyin Paşa'nın Rumeli Seraskerliği", *ANKARAD*, Ankara 2021, s.457-489.
[90] Devlet kendi askeri gücü haricinde Rumeli ayanlarından da askeri destek istemiştir. Ayanların isimleri ve toplayacakları sayı için bkz. Yücel Özkaya, *a.g.e.*, s.55.
[91] Bu mücadele esnasında ikisi arasında geçen atışmalar Pazvantoğlu Osman türküsünü ortaya çıkarmıştır. Bkz. Hicran Karataş, "Bir Sözlü Tarih Metni Olarak "Pazvandoğlu Türküsü", *Milli Folklor*, Yıl 23, Sayı 92, 2011.
[92] Yücel Özkaya, *a.g.e.*, s.59.
[93] Ahmet Cevat Eren, a.g.mad., s.534.
[94] Rossitsa Gredeva, a.g.m., s.123.
[95] Ahmet Cevat Eren, a.g.mad., s.535.

Pazvantoğlu Osman, isyanlarıyla devleti uzun bir süre uğraştırmış, adeta bağımsız bir yönetim kurarak gücü ve servetiyle[96] bölgedeki en güçlü ayanlardan biri haline gelmiştir. Yapmış olduğu eşkıyalık faaliyetleri ve isyanları nedeniyle devletin nezdinde asilerin lideri konumunda olsa da halkın gözünde asi biri olarak değil; devlet adamlarının baskılarıyla ezilen halkın koruyucusu olarak ünlenmiştir.[97] Bu nedenle onu sadece siyasi misyonuyla değerlendirmek eksik kalacaktır. Vidin'de önemli imar faaliyetlerinde bulunmuş,[98] halka vergi konusunda destek olarak onların yanında yer almıştır. Onun zamanında yapılan çalışmalar sayesinde Vidin sosyal ve kültürel açıdan gelişme göstermiştir.[99] Robert Zens'e göre; Pazvantoğlu'nun ölümünden sonra Vidin'e bakıldığında, Osmanlı Devleti'nin kötü şöhretli ayanlarından birine ev sahipliği yapmış olmasına rağmen, bırakmış olduğu binalar ve yaptığı kamu işleri Pazvantoğlu'yla ilgili algıyı değiştirmektedir.[100]

2.7. Pazvantoğlu Osman Sonrasından Tanzimat'a Kadar Olan Süreçte Vidin İdaresi

2.7.1. İdris Paşa İdaresinde Vidin

Pazvantoğlu Osman'ın ölümünün ardından[101] Vidin muhafazası Pazvantoğlu'nun hazinedarı olan İdris Paşa'ya verilmiştir.[102] Pazvantoğlu Osman'ın yakın arkadaşı olan İdris Paşa, Pazvantoğlu'nun sadece idari konumunu devralmamış, aynı zamanda eşiyle evlenerek ailesi ve servetini de kendi idaresine geçirmiştir.[103]

---

[96] Pazvantoğlu Osman, siyasi kariyerinin yanı sıra servet biriktirmek açısından da aile geleneğini devam ettirmiştir. Bazı kaynaklara göre geride 25 milyon akçe bırakmıştır. Bkz. Rossitsa Gredeva, a.g.m., s.123.

[97] Kemal Beydilli, "Pazvandoğlu Osman", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, C.34, İstanbul 2007, s.209.; Robert Zens, a.g.m., s. 92.

[98] Pazvantoğlu Osman, günümüze kadar gelerek adından söz ettiren eserler bırakmıştır. Pazvantoğlu Osman Camii ve Pazvantoğlu Osman Kütüphanesi bunlardan bazılarıdır. Vidin'de kurmuş olduğu kütüphaneyle ilgili ayrıntılı bir çalışma için bkz. Ahmet Altay, "Pazvantoğlu Osman ve Vidin'de Kurduğu Kütüphane", *Bilgi Yönetimi Dergisi*, Cilt 3, Sayı 2, Yıl:2020.

[99] Svetlana Ivanova, a.g.mad., s.207.

[100] Robert Zens, *The Ayanlık and Pasvanoğlu Osman Paşa of Vidin in the Age of Ottoman Social Change 1791-1815*, University of Wisconsin, PHD Thesis, Wisconsin 2004, s.193.

[101] Pazvantoğlu'nun vefatı Niş muhafızı Hurşid Paşa tarafından gönderilen bir mektupla hükümete bildirilmiştir. Hurşid Paşa, Pazvantoğlu Osman'ın ölüm haberini aldığını, şayet bu haber doğru ise bu işle görevlendirilmiş askerlerin geri çekilmeyerek bulundukları yerde kalmalarını Vidin ileri gelenlerine tavsiye ettiğini ifade etmiştir. BOA. HAT. 40-2010, 22 Zilkade 1221/ 31 Ocak 1807.

[102] BOA. HAT. 1498-1, 4 Muharrem 1222/14 Mart 1807.

[103] Rossitsa Gredeva, a.g.m., s.123.

İdris Paşa, Vidin muhafızlığına getirildiği esnada Sırp ihtilali ve 1806-1812 Osmanlı-Rus savaşı devam etmekteydi. İsyana kayıtsız kalmayarak Sırpların yanında yer alan Rusya, savaş başladığında Sırpların Tuna boyundaki Rus güçleriyle birleşmelerini ve Rusya'ya destek olmaları gerektiğini salık vermiştir. Askerî açıdan Osmanlı ordularının kuzeyden tamamen kuşatılması anlamına gelen Rus-Sırp birleşmesini önlemek oldukça önemliydi. Bu nedenle bölgedeki kale muhafızları ihtiyatlı olmalı muhafızlara gerekli mühimmat ve zahire tedariki sağlanmalıydı.[104] Bu noktada İdris Paşa, Sırpların Tuna'nın öte tarafına geçmesini engellemek amacıyla Sırp ve Rus kuvvetlerine karşı savunma yapmış, Rumeli valisi Hurşit Paşa'yla birlikte hareket ederek bu kuvvetlerin mağlup edilmesi için çalışmıştır.[105] Nitekim kendisi de Rusların Sırplarla birleşmesini engellemek için elinden geleni yaptığını ifade etmiştir.[106]

1807 yılında Rusya ve Osmanlı Devleti arasında bir ateşkes antlaşması imzalanmış, Sırplar bu mütarekenin dışında tutulmuşlarsa da Vidin ve Fethü'l-İslam civarındaki Sırplar arasında Rus askerleri bulunduğundan buraların da mütareke kapsamında olduğu belirtilmiştir. 1808 yılında Vidin muhafızı İdris Paşa aracılığıyla asiler ikna edilmeye çalışılmış, ancak asiler Rusya'nın onayını almadan görüşme yapamayacaklarını dile getirdiklerinden bu girişim sonuçsuz kalmıştır. [107]

1809 yılında Rusya'yla savaşın tekrar başlaması üzerine Rus birlikleri ve Sırp asileri dört bir koldan Osmanlı birliklerine karşı tekrar saldırıya geçmişlerdir. İdris Paşa, Rusların Sırplara yardım etmek için Fethü'l-İslam tarafına saldırı düzenleyeceklerini bu nedenle bu mahallerin kuvvetlendirilmesi için buralara asker gönderilmesini istemiştir.[108] Prahova'ya saldıran Sırp ve Rus kuvvetleri mağlup edilmiş, daha öncesinde Ada köyüne firar etmiş olan bir kısım Rus askeri ise Eflak tarafına geçmiştir.[109] Ancak Ruslar birkaç ay sonra Vidin ve Fethü'l-İslam tarafındaki saldırılarını yoğunlaştırmışlar, hatta otuz bin askerle Ada köyünü ele geçirmişlerdir. İdris Paşa İstanbul'dan acilen yardım talebinde bulunmuş, bunun üzerine Siroz ayanı

[104] Selim Aslantaş, *Osmanlıda Sırp İsyanları 19. Yüzyılın Şafağında Balkanlar*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2007, s. 114.
[105] BOA. C. AS. 282-11709.
[106] BOA. HAT. 1010-42418.
[107] Selim Aslantaş, *a.g.e.,* s. 119-121.
[108] BOA. HAT. 1010-42402, 7 Safer 1225/ 14 Mart 1810. Nitekim İdris Paşa, başka bir arizasında Rus ordularının Adaköy ve Brza palangaları karşısında karargâh kurmalarının Sırplara yardım edeceklerini teyit ettiğini belirtmiştir. BOA. HAT. 1010-42402, 11 Safer 1225/ 18 Mart 1810.
[109] BOA. HAT. 1126-45016, 3 Rebiyyü'l-evvel 1225/ 8 Nisan 1810.

İsmail Bey ve onun maiyetindeki ayanlara buyruldular gönderilmiştir.[110] Rus ordusunun hücumlarını artırmış olduğu süreçte de İdris Paşa'nın Vidin ve civar mahallerde mücadele içerisinde olduğu görülmektedir.[111] Savaş, müzakereyle sonuçlanana kadar da bu tutumunu devam ettirerek Vidin ve sair mahalleri savunmayı bırakmamıştır. Fakat savaş esnasında İdris Paşa ve Berkofça ayanı Yusuf Ağa arasında ortaya çıkan mücadele devleti zor durumda bırakmıştır.

2.7.2. İdris Paşa ile Berkofça Ayanı Yusuf Ağa Arasındaki Mücadele

İdris Paşa ile Berkofça ayanı Yusuf Ağa arasında baş gösteren anlaşmazlık daha öncesine dayanmakta, Pazvantoğlu Osman'ın ölümüyle birlikte Yusuf Ağa'nın Vidin idaresini ele geçirme isteğine kadar gitmekteydi. Yusuf Ağa, Berkofça ayanlığına Pazvantoğlu Osman sayesinde getirilmiş, Vidin civarında etkinliğini sürdürerek adeta Pazvantoğlu Osman'ın gölgesi haline gelmişti. Pazvantoğlu Osman'ın ölümünün ardından Vidin'in yönetimini kendine hak olarak gördüğünden ve buradaki gücünü kaybetmek istemediğinden hükümetin kararını beklemeden şehrin idaresini ele geçirmeye çalışmıştır. Ancak Vidin muhafızlığına İdris Paşa'nın getirilmesiyle Yusuf Ağa istemeyerek de olsa bu durumu kabul etmiştir. Hükümet Yusuf Ağa'yı küstürmemek adına çeşitli girişimlerde bulunsa da aralarındaki sürtüşme bir türlü engellenememiştir. İdris Paşa ise kendi yerinde gözü olan Yusuf Ağa'yı bölgedeki en önemli rakibi olarak görmüştür.[112]

Osmanlı-Rus savaşının (1806-1812) kesintiye uğradığı vakit İdris Paşa ile Yusuf Ağa arasındaki mücadele daha da şiddetlenmiş, birbirlerinin bölgelerine saldırılarını sıklaştırmışlardı. İkisi arasındaki anlaşmazlığın Balkanların öte tarafında dahi duyulduğu ve bu meselenin civardaki ahaliyi de oldukça rahatsız ettiğinden sorunun bir an önce halledilmesi gerekmekteydi. Osmanlı hükümeti her ikisini de uyararak aralarındaki anlaşmazlığın ortadan kaldırılmasını istemiştir.[113]

---

[110] BOA. HAT. 983-41658. Sirozlu İsmail Bey Vidin başbuğu olarak tayin edilmiş ve maiyetiyle birlikte Vidin'e gelmiş, ayrıca Berkofça ayanı Yusuf Ağa'nın da Vidin'i savunmak amacıyla İsmail Bey'in maiyetinde yer alması uygun görülmüştür. BOA. HAT. 992-41839.
[111] BOA. C. AS. 831-35417.
[112] Cem Düzen, "Balkanlarda Tarihi Bir Karakter: Berkofça Ayanı Yusuf Ağa ve Faaliyetleri (1805-1817)", *Journal of History School*, 58, 2022, s.1628-1629.
[113] BOA. TS. MA.e. 1154-14, 15 Rebiyyü'l-ahir 1223/ 10 Haziran 1808.

Bir süre sonra Rusya'yla çatışmalar tekrar başlamıştır. Tuna cephesinde savaşın şiddetlendiği bir dönemde İdris Paşa, kendi idaresi dışındaki mevkileri kontrolü altına almaya çalışmıştır. Bu süreçte Yusuf Ağa, maiyetindeki kuvvetlerin çoğunu Vidin'in savunması için göndermiş, İdris Paşa da bu durumdan faydalanarak on beş köyü zapt etmiştir.[114] Ayrıca zahire ihtiyacını bahane ederek Berkofça, İvraca ve Lom kazalarına asker sevk edip yağma hareketlerinde bulunmuş ve buralardan yüklü miktarda vergi tahsil etmiştir. Bu bölgelerdeki ahali ve idareciler durumdan oldukça rahatsızlık duymuşlardır. [115]

Yusuf Ağa, İdris Paşa'yla olan mücadelesine meşruluk kazandırmak amacıyla İdris Paşa'dan duyduğu rahatsızlığı hükümet nezdinde dile getirme yolunu tercih etmiştir.[116] Rumeli valisi Hurşid Ahmed Paşa'ya ilettiği yazıda; İdris Paşa'nın kendi idaresi altında bulunan Berkofça kazasında askerin olmamasını fırsat bilerek on beş yirmi civarında köyü zapt edip buralarda metris ve tabyalar inşa ettiğini, ayrıca reayanın mal, hayvan ve eşyasına el koyduğundan bahsederek meselenin halledilmesi gerektiğini belirtmiştir.[117] Bunun üzerine Hurşid Ahmed Paşa, hükümete gönderdiği yazıda; Berkofça ayanı Yusuf Ağa'nın kendisine yapmış olduğu müracaattan bahsederek İdris Paşa'nın saldırı ve tecavüzlerinin doğru olduğunu ileri sürüp bu durumun kanunlara aykırı olduğunu ve zapt ettiği köyleri terk etmesi gerektiğini bildirmiştir. Berkofça kazasının Rumeli eyaleti dâhilinde bulunduğu, bu nedenle İdris Paşa'nın tasarrufunda olmadığı da yazıda ayrıca dile getirilmiştir.[118]

Hükümet, İdris Paşa'dan Berkofça'daki köyleri acilen boşaltmasını istediğinde kendisi bu duruma da bir bahane bulmuştur. Yusuf Ağa'nın Rahova kazasını zapt ettiğini düşündüğünden onun askerini oradan çekmeye vesile olması amacıyla kendisinin de Berkofça'ya bir miktar asker sevk ettiğini belirtmiştir. Yusuf Ağa'nın Rahova'dan

[114] BOA. HAT. 649-31772, 27 Muharrem 1226/21 Şubat 1811.
[115] Ahalinin şikâyetlerini ihtiva eden ilamlar için bkz. Berkofça ahalisinin şikâyetlerini içeren ve Berkofça kadısı tarafından yazılmış ilam, BOA. HAT. 990-41831-K. İvraca ahalisinin şikâyetlerini içeren İvraca kadısı tarafından yazılmış ilam, BOA. HAT. 990-41831-L. İvraca kadısı Seyid Abdüsselam'ın Rumeli valisi Hurşit Paşa'ya gönderdiği ilam, BOA. HAT. 649-31772-A, 9 Muharrem 1226/3 Şubat 1811. Berkofça kadısı Mehmed'in Rumeli valisi Hurşit Paşa'ya gönderdiği ilam, BOA. HAT. 649-31772-B, 7 Muharrem 1226/1 Şubat 1811.
[116] Yusuf Ağa, Sadaret'e gönderdiği yazıda İdris Paşa'nın Belgradcık ve Lom gibi kazaları da zapt ederek köylere de saldırılarda bulunduğunu ve İdris Paşa'nın tecavüzlerinin önüne geçilmesi gerektiğini belirtmiştir. Bkz. BOA. HAT. 649-31772-E.
[117] BOA. HAT. 649-31772-F, 29 Zilhicce 1226/ 14 Ocak 1812.
[118] BOA. HAT. 649-31772-G.

askerini almasıyla kendisinin de Berkofça'dan askerlerini çekeceğini ifade etmiştir.[119] İdris Paşa, Yusuf Ağa'nın sekban askeri ve takriben 400-500 adamıyla Serdar Mehmed Ağa'yı Rahova'ya tayin ettiğini ve Rahova'nın her bir köyünde otuzar kırkar adam bıraktığını subaşlarını dahi kendi adamlarından seçtiğini belirtmiştir. Bu şartlar altında şayet Rahova, adamlarına teslim edilirse kendisi de Berkofça'daki köylerden çekileceğini açıklamıştır.[120] Hükümetin araya girmesine rağmen İdris Paşa Berkofça'dan çekilme şartını yinelemiştir. Sorunun bu şekilde halledilemeyeceğini düşünen Yusuf Ağa, meseleyi kendisi çözme yoluna giderek Vidin'de bulunan bazı köyleri işgale başlamıştır. Yusuf Ağa'nın bu girişimi, durumu daha da çıkmaz bir hale getirmiş ve hükümet tarafından uyarılmasına neden olmuştur.[121] Bu esnada İdris Paşa'nın tüfekçibaşısı Rüstem ve yanında bulunan birkaç kişi Lofça'yı basıp burada yağmada bulunmuşlar,[122] hatta burayla yetinmeyerek Plevne önlerine dahi gelmişlerdir.[123] İdris Paşa bu hareketleri sonucu[124] hükümet için artık kesinlikle ortadan kaldırılması gereken bir sorun haline gelmiştir. Kendisine yapılan tembihatların bir işe yaramadığı görülmüştür. Bunun üzerine Silistre valisi Hafız Ali Paşa, İdris Paşa'nın üzerine gönderilecek kuvvetlerin seraskerliğine tayin edilmiş,[125] aynı zamanda Berkofça ayanı Yusuf Ağa da kuvvetleriyle birlikte Silistre valisine destek vermiştir. Vidin'in kuşatma altına alınmasıyla İdris Paşa, devlete karşı bir isyan hareketinde bulunmadığını ve affedilme isteğini belirtmiştir. Can ve mal güvenliğinin sağlanması karşılığında şehri Hafız Ali Paşa'ya teslim edeceğini bildirmiş, İstanbul'a gönderilerek orada ikamet etme talebini de dile getirmiştir.[126] Sonuçta Vidin muhafızlığı İdris Paşa'nın uhdesinden alınarak Hafız Ali Paşa'ya verilmiş[127] ve İdris Paşanın geçmiş suçları affedilerek İstanbul'a gitme isteği kabul edilmiştir. [128]

[119] BOA. HAT. 651-31822, 21 Safer 1227/6 Mart 1812.
[120] İdris Paşa, kapu kethüdası Neşet Efendi'yi İstanbul'a göndererek Yusuf Ağa ile aralarında yaşanan sorunların nedenini açıklatmıştır. BOA. HAT. 651-31822-A, 29 Safer 1227/14 Mart 1812.
[121] Cem Düzen, a.g.m., s. 1635.
[122] BOA. C. DH. 58-2857, 9 Recep 1227/ 19 Temmuz 1812; BOA. HAT. 499-24465-C.
[123] BOA. HAT. 499-24466.
[124] BOA. C. AS. 466-19463, 23 Ramazan 1227/ 30 Eylül 1812.
[125] Hafız Ali Paşa'ya yazılan hükümde, Lofça ve Plevne'yi basan İdris Paşa ve yanındakilerin üzerine gidilmesi gerektiği belirtilmiştir. BOA. HAT. 499-24465-A.; BOA. HAT. 978-41536.
[126] BOA. HAT. 1225-47885-A, 13 Rebiyyü'l-ahir 1228/15 Nisan 1813. İdris Paşa'nın tuğ ve sancağı kaldırılarak Sofya veya Kavala'dan hangisinde oturmak isterse oraya gitmesi merkez tarafından kendisine bildirilmişse bunu kabul etmemiştir. BOA. C. DH. 57-2817.
[127] İdris Paşa'nın uhdesinde olan Niğbolu sancağı Silistre eyaletine ilhak olunarak Hafız Ali Paşa'ya tevcih olunmuştur. BOA. TS. MA.e. 860-53.
[128] Silistre valisi Ahmed Paşa ve bölgedeki diğer memurlardan merkeze gönderilen yazılarda belirtildiği üzere; Vidin'deki sükûnetin sağlanması için sabık muhafız İdris Paşa, eşi ve oğlu (Pazvantoğlu Ali'nin)

2.7.3. Merkezileşme Politikası Ekseninde Vidin

İdris Paşa'ya Vidin muhafızlığı verilmesine rağmen hâkimiyet alanı dışında bulunan yerlere saldırılarda bulunması, üstelik buna Rusya'yla savaş hali devam ederken kalkışması devleti zor durumda bırakmıştır. İdris Paşa ve Yusuf Ağa arasında yaşanan bu güç savaşı taşra idaresindeki otorite boşluğunu göz önüne sermekteydi. Fakat devlet içinde bulunduğu bu sıkıntılı süreçte, bölgeyi tanıyan ayrıca savaşlarda askeri ve maddi her türlü desteği sağlayan bu ayanlardan yararlanmak, bunların desteğini almak durumundaydı.

Sultan II. Mahmut, ayanların yereldeki güçlerinden oldukça rahatsızlık duymakta hem merkezde hem de taşrada yeni düzenlemelere giderek merkezi otoriteyi yeniden tahsis etmeyi amaçlamaktaydı. Bunun için merkez ve taşrada söz sahibi olan yöneticiler ortadan kaldırılarak merkezileşme sağlanacaktı.[129] Buna yönelik taşradaki idarecilerin direkt merkezden atanması yoluna gidilmiş, nitekim 1813'ten itibaren Vidin yöneticileri de doğrudan merkez tarafından atanmaya başlanmıştır. Buna istinaden Vidin muhafızlığı da Hafız Ali Paşa'ya tevcih edilmiştir.[130] II. Mahmut ayrıca merkezîleşmeyi artırmak adına radikal bir değişikliğe giderek mukataaları devlet görevlilerine iltizama vermiştir. Bu şekilde yerel ayan ve eşrafın etkinliği azaltılırken merkez tarafından atanan yöneticilerin gücü artırılmaya çalışılmıştır.[131] Vidin Nezareti mukataası da Hafız Ali Paşa'nın uhdesine verilirken kalenin savunulması ve emr-i şerifte belirtilen şartlara uyulması halinde kendisine ihale olunacağı vurgulanmıştır.[132]

Hafız Ali Paşa'nın muhafızlığı esnasında, Sırp asilerinin tekrar isyan etmesi ihtimali bulunduğundan Vidin'deki asker tertibinin artırıldığı görülmektedir.[133] Ancak Ali Paşa'nın muhafızlık görevi çok uzun sürmemiş, kendisi Şam eyaletine tayin olunurken

İstanbul'da ikamet etmesinin daha uygun olacağı anlaşılmıştır. BOA. TS. MA. e, 711-5. Bunun üzerine Padişah II. Mahmut, sabık Vidin muhafızı İdris Paşa'nın İstanbul'a gelmesine izin vermiştir. BOA. TS. MA. e. 895-3.

[129] Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, (Çev. Boğaç Babür Turna), Arkadaş Yayınevi, Ankara 2011, s.125.

[130] Vidin muhafızlığı, Silistre valisi, Niğbolu, Niğde ve Kırşehir sancakları mutasarrıfı olan Hafız Ali Paşa'ya verilmiştir. BOA. C. ZB. 5-250.

[131] Aslında bu uygulama III. Selim döneminde uygulanmaya başlanmış ancak Nizam-ı Cedit uygulamaları 1807'de sona erince devam ettirilememiştir. Bkz. Mehmet Genç, "İltizam", s. 157.

[132] BOA. HAT. 1288-50004.

[133] BOA. HAT. 1131-45067.

yerine Ali Celal Paşa getirilmiştir. [134] Ali Celal Paşa, yaklaşık bir ay sonra (Mart 1816) Vidin'e geldiğinde selefi Ali Paşa'yı şikâyet etmekle işe başlamıştır. Ali Paşa'nın Vidin varidatını kötüye kullandığı, Vidin gümrüğünde bir akçe dahi bırakmadığı, sadece bununla kalmayıp Ziştovi, Rusçuk vesaire gümrük ve voyvodalıklarının hasılatını dahi bu şekilde suistimal ettiğini dile getirmiştir.[135]

Ali Celal Paşa'nın muhafızlığı döneminde dikkat çeken nokta Silistre valisi Mehmed Rüşdü Paşa ile yaşadıkları anlaşmazlık olmuştur. Silistre valisi Rüşdü Paşa'nın Vidin muhafızının dâhilinde olan yerlere müdahalede bulunması ikisi arasındaki hoşnutsuzluğun sebebi olmuştur.[136] Rüşdü Paşa, Vidin muhafızı Celal Paşa'nın idaresi altında bulunan yerlere müdahale etmek gibi bir niyetinin olmadığını ve kanuna aykırı bir harekette bulunmaktan kaçındığını dile getirse de araları düzelmemiştir.[137] Silistre valisi Mehmed Rüşdü Paşa'nın muhafız Ali Celal Paşa'nın idaresinde bulunan Niğbolu sancağına çeşitli bahanelerle müdahil olmaya çalıştığı ve bu durumun Celal Paşa'yı rahatsız ettiği aşikârdır. Hükümet her ikisine de çeşitli uyarılar yaparak iyi geçinmeleri yönünde tembihlerde bulunmuşsa da[138] bir müddet sonra Ali Celal Paşa, Vidin muhafızlığından alınarak yerine Mehmed Rüşdü Paşa'nın tayin edilmesi dikkat çekici bir gelişme olmuştur.[139] Fakat Rüşdü Paşa'nın geçimsiz biri olması[140] birtakım uygunsuz hareketlerde bulunması ve şayet Vidin'de ikamet etmeye devam ederse bu durumun sıkıntı yaratabileceği düşünüldüğünden Vidin muhafızlığında tekrardan değişikliğe gidilmesi gerekmiştir.[141] Bunun üzerine Derviş Mustafa Paşa; Vidin muhafızlığına getirilmiş, muhafızlığı esnasında Sırpların bazı uygunsuz hareketlerine

[134] BOA. HAT. 632-31216, 7 Rebiyyü'l-evvel 1231/ 6 Şubat 1816. Niş muhafızı olan Ali Celal Paşa'nın Vidin muhafızlığına tayini için bkz. BOA. HAT. 471-23071.
[135] BOA. HAT. 760-35944, 9 Rebiyyü'l-ahir sene 1231/9 Mart 1816.
[136] Silistre valisi Rüşdü Paşa, niyetinin müdahale etmek olmadığını ve Vidin muhafızı dâhilinde bulunan yerlere mübaşir ve tahrirat göndermediğini ifade etmişse de Vidin muhafızı Celal Paşa, valinin müdahalesinin daha ziyade Niğbolu sancağına olduğunu ve İslimiye panayırını muhafaza etmek amacıyla kapı halkı ve biraz asker ile geldiğini merkeze gönderdiği tahriratta belirtmiştir. Bkz. BOA. HAT. 1537-16.
[137] BOA. HAT. 631-31204.
[138] BOA. HAT. 1292-50187.
[139] BOA. HAT. 715-34153, 13 Cemaziyye'l-ahir 1232/30 Nisan 1817.
[140] Vidin muhafızı Rüşdü Paşa, Silistre valisi olarak tayin olunan Hüseyin Paşa'yla da bazı sorunlar yaşamış, yazılan hattı-ı hümayunda Rüşdü Paşa'nın dirliksiz bir adam olduğu ifade olunarak her ikisi de sorun çıkarmamaları konusunda uyarılmıştır. BOA. HAT. 1292-50187.
[141] BOA. HAT. 679-33143.

karşı teyakkuz halinde bulunmuş[142] ve Vidin'in muhafazası için gerekli tedbirleri alarak kalenin tamire ihtiyaç duyulan kısımlarını elden geçirtmiştir.[143]

Derviş Mustafa Paşa'nın idareciliğinden memnun olunsa da bir müddet sonra kendisine Mora eyaleti ve Çirmen sancağı tevcih edilmiş, Vidin muhafızlığı görevi Vidin Kalesi'nin muhafazası şartıyla Mehmed Reşid Paşa'ya verilmiştir.[144] Fakat aradan çok vakit geçmeden kendisi Rumeli eyaletine tayin edildiğinden[145] Vidin muhafızlığına İbrahim Paşa getirilmiştir.[146] İbrahim Paşa, diğer muhafızların görev süreleriyle kıyaslandığında uzun müddet Vidin muhafızlığı görevini sürdürmüştür. Yaklaşık altı yıl Vidin muhafızı olarak görev yapmıştır.

İbrahim Paşa, henüz Vidin'e ulaşmamışken bile Vidin Kalesi'nin muhafazasının ne kadar önemli olduğu üzerinde durmuş, özellikle Sırp gailesi devam ederken ihtiyatlı olunmasını ifade etmiştir.[147] Kalenin, layıkıyla korunmasını sağlamak adına ne gibi tedbirler alınması gerektiğini net bir şekilde açıklamıştır. Özellikle kale haricinde bulunan varoş hendeklerine ayrıca tabyalara asker tayin olunmasına ve Sırplar ile hudut olan yerlerin muhafazasının sağlanmasına vurgu yapmıştır. Ayrıca Fethü'l-İslam Kalesi, Çernareka, Gorgoşofça, Bana ve Belgradcık palangalarının muhafazası için daha fazla askere ihtiyaç duyulduğunu belirtmiştir. Yalnızca Vidin Kalesi'nin muhafazası ve de palanga ile derbentlerin savunulması için üç bin asker tayin edilmesi gerektiğini ifade etmiştir.[148] Sırp tarafında olan hareketliliklere dikkat etmiş, özellikle Sırp başknezi Miloş'la ilgili durumlarda tedbirli olmaya özen göstermiştir.[149]

[142] BOA. HAT. 1125-44994.
[143] BOA. C. AS. 428-17759.
[144] BOA. C. DH. 236-11780.; BOA. HAT. 1563-44, 15 Cemaziyye'l-evvel 1239/17 Ocak 1824.
[145] BOA. C. DH. 108-5374.
[146] BOA. HAT. 621-30708. Vidin muhafızlığına atandığı esnada Selanik'te bulunan İbrahim Paşa, Sadaret'e gönderdiği bir yazıda; Selanik'ten hareket ettiğini ve pek yakında Vidin'e ulaşacağını, oraya varıncaya kadar Vidin kaymakamı olan Cafer Paşa'nın Vidin Kalesi'ni muhafaza edeceğini söylemiştir. Ayrıca Vidin Kalesi'nin muhafazasının önemi üzerinde durarak mevcut askerden ziyade asker sevk edilmesini ve Sırp tarafında devam etmekte olan isyandan dolayı dikkat edilmesi gerektiğini belirtmiştir. BOA. HAT. 1112-44749, 29 Zilhicce 1240/ 14 Ağustos 1825.
[147] BOA. HAT. 1112-44749.
[148] BOA. HAT. 1130-45054.
[149] İbrahim Paşa, Sırp başknezi Miloş'un devlete itaatini göstermiş olmasına rağmen Sırp milletine pek de güvenilemeyeceğini bu nedenle dikkatli olunması gerektiğini merkeze bildirmiştir. Bkz. BOA. HAT. 1055-43457.

İbrahim Paşa'nın muhafızlığı esnasında Rusya ile savaş başladığından (1828-1829) Vidin ve çevresinin müdafaasına çalışılmış, çok sayıda asker tertip edilmiştir.[150] Rusların, Sırpları kışkırtarak yanına çekmesinden korkulduğu için bölgeye casuslar gönderilmiş; gelen casuslar bu söylentilerin doğru olabileceğini söylemişlerdir. İbrahim Paşa da Sadarete gönderdiği bir yazıda; şimdilik Sırp tarafında bir gelişme görülmediğini, ancak yine de dikkat edilmesi gerektiğini belirtmiştir.[151] Rusya'nın Eflak ve Vidin karşısına gelerek Sırpları ayaklandırmak amacıyla hareket etmesi, Vidin tarafında da düzenli bir ordunun bulundurulmasını gerektirmiş, bu amaçla Vidin seraskerliği de uhdesine verilen İbrahim Paşa bölgeyi muhafaza etmek için gayret göstermiştir.[152] İbrahim Paşa, bir taraftan Rusya'dan gelecek tehditlere karşı Vidin ve etrafını korumaya çalışırken diğer taraftan Sırplara karşı güvensizliğini daima ön planda tutmuş, teyakkuzda kalmıştır.[153] Öyle ki, Sırp knezi Miloş hükümete güven konusunda senet vermişse de İbrahim Paşa, Sırplara güvenilmeyeceğini ve dikkat edilmesi gerektiğini dile getirmiştir. [154]

Rusya'yla savaş hali devam ettiği müddetçe Vidin ve civarı tehdit altında bulunduğundan bu durum bazı tedbirlerin alınmasını gerekli kılmıştır. Bu süreçte Vidin'de toplanmış olan askerlerin pek işe yaramadığı gözlemlendiğinden bunların yerine merkezden iki tabur Asakir-i Mansure askeri tertip edilmesi istenmiştir.[155] Yine bu dönemde zahire yetersizliği[156] ve Rusların Vidin'deki bazı mahallere saldırmaları üzerine oldukça zor durumda kalınmış, acilen müdahale edilebilmesi için hükümetten mühimmat ve para göndermesini talep etmiştir.[157] İbrahim Paşa, Vidin gibi bir kaleyi gayet dirayetkâr bir şekilde savunmaya çalışmış hatta Rusya ile savaş başladıktan

[150] BOA. HAT. 1058-43522, 5 Zilkade 1243/ 19 Mayıs 1828.
[151] BOA. HAT. 1058-43519.
[152]İbrahim Paşa Sadarete gönderdiği yazıda; Sofya muhafızı Ömer Paşa'nın Vidin çarhacılığına memur kılındığı, Üsküp muhafızı Ali Hıfzı Paşa'nın beraberindeki üç bin asker ile Vidin'e tayin olunduğunu belirtmiştir. Ayrıca Bosna valisi, Bosnalının tertiplediği yirmi bin askerle Bosna'dan hareketle Sırp hududuna getirerek bu tarafı güvence altına almaya çalıştığını dile getirmiştir. Bkz. BOA. HAT. 1142-45416, 4 Zilhicce 1243/17 Haziran 1828.
[153]İbrahim Paşa, Vidin için nerelerden ne kadar asker tertip olunduğunu ve muhafazanın güçlendirilmesi amacıyla bazı memuriyetlerde değişikliğe gidildiğini Sadarete gönderdiği yazıda ifade etmiştir. Rumeli kazalarından 2900 asker, Köstendil sancağı mutasarrıfı Ahmet Paşa beraberindeki 1000 asker, Hıfzı Paşa beraberindeki 3000 asker ve Ömer Paşa yanındaki 3000 askerle Vidin tarafına memur olunmuşlardır. Bkz. BOA. HAT. 1059-43545, 8 Zilhicce 1243/21 Haziran 1828.
[154] İbrahim Paşa, Miloş'un sadakatini ölçmek amacıyla maiyetinden iki yüz veya üç yüz askerin kendisine gönderilmesini Babıali'ye arz etmiştir. Bkz. BOA. HAT. 1059-43545-A.
[155] BOA. HAT. 1111-44742, 23 Safer 1244/4 Eylül 1828.
[156] BOA. HAT. 1049-43269, 19 Rebiyyü'l-evvel 1244/29 Eylül 1828.
[157] BOA. HAT. 1019-42597, 21 Rebiyyü'l-ahir 1244/31 Ekim 1828.

sonra dahi muhafaza ve emniyetinin sağlanmasına gayret göstermiştir. Fakat yaptığı bir hatadan dolayı görevden alınıp yerine başka birinin getirilmesi düşünülmüş,[158] ancak bu düşünce uygulamaya geçirilmemiştir.[159]

Bu dönemde Rusya'yla anlaşma sağlanarak savaş bitirilmiş,[160] yapılan antlaşma maddeleri gereğince Vidin'de bulunan Rus esirler ile mübadele yapılmıştır.[161] Ayrıca antlaşma maddelerinde yer alan Sırplara iade edilecek nahiyelerin[162] bir kısmının Vidin sancağı içerisinde bulunmasından dolayı bunların düzenlenmesi için Vidin muhafızı İbrahim Paşa görevlendirilmiştir. Ancak nahiyelerin verilme meselesi çetrefilli bir hal almıştır.[163] Sırp başknezi Miloş, altı nahiyenin daha önce Sırp sınırı içerisinde bulunduğunu ancak bunların Hurşid Paşa zamanında ayrıldığını bu nedenle Sırplara iade edilmesi gerektiğini ileri sürmüştür. Öte yandan İbrahim Paşa altı nahiyenin Sırplara iade edilmesini uygun bulmamış, eğer bu yerler verilecek olursa Fethü'l-İslam ve Ada kaleleri de Sırp sınırı içinde kalacağından Rusların ve Sırpların esas amaçlarına ulaşacaklarını dile getirmiştir. İbrahim Paşa kazaları gezip Müslim ve gayrimüslim nüfusun tespit edilmesi amacıyla adamlarından Hacı Fahir Efendi'yi görevlendirmiş, yapacağı çalışmaya destek olması amacıyla yanına da üç görevli vermiştir.[164] Yine Rusya tarafından 15 Şubat 1831'de gönderilen bir memur da bölgede bazı incelemeler yapmıştır. [165]

Bu esnada Anadolu ve Rumeli'de daha önce yapılması planlanan ancak 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı nedeniyle tamamlanamamış olan nüfus sayımına girişilmiştir. 1831 yılında idari taksimatın yeniden düzenlenmesi ve vergi veren nüfusun belirlenmesi amacıyla ülke genelinde bir nüfus sayımı ve de tahrir işlemi

[158]İbrahim Paşa'nın İskenderiye'den gelecek olan dört bin nefer askeri istememesi uygun görülmemiştir. Yerine Ruscuk'a tayin olunan Abdurrahim Paşa ile becayişleri düşünülmüştür. BOA. HAT. 1023-42696, 5 Cemaziyye'l-ahir 1244/13 Aralık 1828.
[159] BOA. HAT. 1016-42513, 29 Zilhicce 1244/ 2 Temmuz 1829.
[160]Rusya ile yapılan antlaşma için bkz. Şerafettin Turan, "Edirne Antlaşması", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, Cilt. 10, İstanbul 1994, s.442-443.
[161] BOA. HAT. 726-34611, 23 Recep 1245/ 18 Ocak 1830.
[162] Edirne Antlaşmanın altıncı maddesinde daha önceden Akkirman antlaşmasında yer alan Sırplarla ilgili hükümlerin uygulanması kabul edilmiştir. Bkz. Şerafettin Turan, a.g.mad., s.443.
[163] Osmanlı Devleti, 30 Eylül 1829'da Sırplara bir ferman vermiş ve fermanla birlikte ortaya çıkan en önemli sorun Sırplara verilecek altı nahiye meselesi olmuştur. Ayrıntılar için bkz. Ayşe Özkan, *Miloş'tan Milan'a Sırp Bağımsızlığı (1830-1878)*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2011, s.18-20.
[164] BOA. HAT. 1126-45024-C, 17 Şevval 1245/ 11 Nisan 1830.
[165] BOA. HAT. 1127-45027, 6 Şevval 1246/20 Mart 1831.

gerçekleştirilmiştir.[166] Bu sayım sırasında Vidin ve ona tabi olan yerlerin tahrir işlemi için ruznamçe-i evvel Arif Efendi memur olarak görevlendirilmiş, sayım sonucunda oluşturulan defterler Vidin muhafızı İbrahim Paşa'ya takdim edilmiştir.[167] Vidin ve Niğbolu sancaklarındaki kaza, nahiye ve reayanın tespiti ile defterlerin düzenlenmesi Vidin muhafızı İbrahim Paşa tarafından yapılmıştır.[168] Ancak Sırplar ile anlaşmazlığa neden olan nahiyelerin ilhakı meselesinden dolayı buraların tahriri divan-ı hümayundan Lebib Efendi'ye havale edilmiştir. Vidin'deki nahiyeler meselesi Lebib Efendi ve Ada-i Kebir muhafızı Ömer Paşa marifetiyle çözülmüştür. İsferlik, Gorgosofça ve Çernareka'nın Vidin'e tabi olduğu ve Sırplara ilhak edilemeyeceği belirtilerek buraların Vidin'e tahriri uygun görülmüştür. [169]

1831 yılında yapılan nüfus sayımının ardından idari taksimatta yeniden düzenlenmiş ve bu düzenlemeye göre Vidin sancağı Silistre eyaleti içerisinde yer almıştır.[170] Ayrıca muhafızlıkta da bir değişikliğe gidilmiş muhafız İbrahim Paşa'ya Bosna tevcih edilirken Ali Namık Paşa Vidin muhafızı olarak tayin edilmiştir.[171] Ancak Ali Namık Paşa'nın muhafızlığı uzun sürmemiş, yerine Vidin muhafızı olarak İzzet Mehmed Paşa getirilmiştir.[172] Selefi gibi İzzet Mehmed Paşa'nın da muhafızlık görevinde uzun süre

[166] 1831 sayımı Rumeli ve Anadolu'da toprak yazımı vesilesiyle olmayan ilk nüfus sayımı olarak kabul edilir. Enver Ziya Karal, *Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831*, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara 1995, s. 8.

[167] BOA. HAT. 335-19194. Enver Ziya Karal'a göre, Vidin kazası ile nahiye-i Sahra, Akçar ve Karalom, Belgradcık ve köylerinde mevcut olan reayanın toplamı 26135, Vidin kazası nahiyesinden İsferlik, Gorgosofça ve Çerna reka nahiyelerinde mevcut toplam reaya 24374'tür. Enver Ziya Karal, *a.g.e.*, s. 68.

[168] Ehl-i islam ve reaya için ayrı ayrı defterler düzenlenerek her birinin sakin olduğu yerler isim ve şehirleriyle defterlere kaydedilmiştir. Yine Vidin reayasının tapulu mal ve arazisinin olmadığı, ziraat yapabilmeleri amacıyla tarla ve çayırlar bulmaları gerektiği defter de yer almıştır. Bkz. BOA. HAT. 335-19194-E.

[169] BOA. HAT. 335-19194, 10 Şaban 1246/24 Ocak 1831.

[170] Fazıla Akbal, "1831 Tarihinde Osmanlı İmparatorluğunda İdari Taksimat ve Nüfus", *Belleten,* Türk Tarih Kurumu Yayınları, C. XV, Sayı 60, Ekim 1951, s.621.

[171] BOA. HAT. 658-32160, 1 Rebiyyü'l-ahir sene 1247/9 Eylül 1831.

[172] BOA. HAT. 661-32253, 13 Şaban 1247/ 17 Ocak 1832. İzzet Mehmed Paşa, Şaban-ı Şerifin altıncı pazartesi günü (10 Ocak 1832) Sofya'dan Vidin'e gelmek üzere hareket ettiğini ve görevini teslim aldığını merkeze bildirmiştir. Ayrıca kendisine Niğbolu sancağının muhafızlığı görevi de kendisine verildiğinden hükümete teşekkürünü ifade etmiştir. Niğbolu sancağının tevcihi daha öncesinde Vidin muhafızlarının uhdelerine verilmekteydi. Fakat daha sonra sancağa ayrı bir muhafız tayin olunmaya başlamıştı. Ancak Niğbolu, Tuna sahilinde oldukça önemli bir mevkide bulunduğundan ahalinin asayişinin sağlanması ve reayanın hoşça tutulması amacıyla bundan vazgeçilerek yönetim tekrar Vidin muhafızı İzzet Mehmed Paşa'nın uhdesine verilmiştir. BOA. HAT. 652-31888.

kalmadığı anlaşılmaktadır. Çünkü bir müddet sonra kendisinin yerine Vidin ve Niğbolu sancaklarının muhafızlığı Hüseyin Paşa'nın uhdesine tevcih olunmuştur.[173]

Hüseyin Paşa diğer muhafızlara göre oldukça uzun süre Vidin'de görev ifa etmiş, 1833'te Vidin muhafızlığıyla başlayan görevi yaklaşık olarak on yıl sürmüştür. Güçlü ve dirayetli yapısı, önemli bir asker olması, mülki ve askeri işlerdeki tecrübesi onun uzun yıllar Vidin'de vali olarak kalmasını sağlamıştır.[174] İdareciliği esnasında Sırpların kışkırtmaları nedeniyle yaşanan ayaklanmalar ve isyan hareketlerini engelleyerek devleti bu konuda mümkün olduğu kadar rahatlatmıştır.[175]

1836 yılında II. Mahmut, askeri ve mülki alanda birtakım yeni düzenlemeler yapmıştır. Bu kapsamda Redif teşkilatının bulunduğu sancaklarda valilere müşir unvanı verilirken; askeri, idari ve mali yetkiler müşirlere bırakılmıştır.[176] Vidin'deki Redif-i Asakir-i Mansure Vidin muhafızı Hüseyin Paşa'nın maiyetinde düzenlenmiş[177] ve kendisine müşirlik unvanı verilmiştir.[178] Ayrıca Vidin mukataası kendisine ilhak olmuşken,[179] Tırnova kazası ahalisinin talepleri sonucu Tırnova mukataasının da Hüseyin Paşa'ya verilmesi uygun görülmüştür. [180]

Tanzimat Dönemi'ne kadarki süreçte Vidin idaresine bakıldığında şehrin muhafızlar tarafından yönetildiği, yaşanan savaş ve isyanlar dolayısıyla kalesinin muhafazası ayrıca savunmasının ön planda tutulduğu görülmektedir. Bu da serhat şehri olan Vidin'in daha ziyade askeri bir şehir niteliği taşıdığını göstermektedir. Tanzimat öncesinde III. Selimle birlikte taşra yönetiminde bazı değişikliklere gidilse de tam

[173]Vidin Kalesi'nin muhafazası şartıyla Vidin muhafızlığı Hüseyin Paşa'ya verilmiştir. Hüseyin Paşa, İstanbul'dan hareket ederek yaklaşık yirmi yedi gün sonra 3 Ekim 1833'te Vidin'e ulaşmış görevi İzzet Mehmed Paşa'dan devralmıştır. BOA. HAT. 692-33436, 18 Cemaziyye'l-evvel 1249/ 3 Ekim 1833.
[174] Ahmed Lütfi Efendi, *Vak'anüvis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi*, C. VIII, (Aktaran; Yücel Demirel), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1999, s.1273.
[175] Bazı Sırp tahrikçilerinin Niş kazasında ayaklanma çıkmasına neden olduğu, reayanın mal ve hayvanlarına el konularak Niş ormanlarında dolaştığı, bu durumun pek uygunsuz olduğu ve bunun önüne geçilmesi gerektiğiyle ilgili Hüseyin Paşa tarafından Sırp knezi Miloş Bey'e yazılmış olan mektup için bkz. BOA. HAT. 1123-44932-H. Lütfi Efendi, Hüseyin Paşa'nın isyan hareketleri karşısındaki dirayetini anlatırken, Vidin Kalesi'ni kuvvetlice savunduğunu ve devleti o civarda yaşanan gailelerden kurtardığını yazmıştır. Bkz. Ahmed Lütfi Efendi, *a.g.e.*, C. VII, s.1134-1135.
[176] Stanford J. Shaw-Ezel Kural Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, (Çev. Mehmet Harmancı), Cilt 2, E Yayınları, İstanbul 2010, s.73-74; Musa Çadırcı, "Tanzimat'ın İlanı Sırasında Türkiye'de Yönetim (1826-1839)", *Tanzimat Sürecinde Türkiye Ülke Yönetimi*, (Der. Tülay Ercoşkun), İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2017, s.105-106.
[177] BOA. HAT. 1252-48401.
[178] BOA. İ. DH. 4-150, 18 Şaban 1255/27 Ekim 1839.
[179] BOA. C. ML. 309-12655.
[180] BOA. HAT. 528-25953.

olarak uygulanamamış ancak, II. Mahmut'un yaptığı ıslahat çalışmalarıyla birlikte mülki idarede yerel yöneticilerin gücü azaltılıp merkezileşme adına atılan adımlar; Vidin'in idaresinde de kendini göstermiştir. 1839 yılında Tanzimat Fermanı'nın yayınlanmasının ardından reformların uygulanmaya başlamasıyla Vidin'in idari ve sosyal alanında da değişimler olduğu görülecektir.

3. TANZİMATLA BİRLİKTE VİDİN İDARESİ

Tanzimat'ın ilanıyla Osmanlı Devleti, değişen şartlara ayak uydurmak ve halktan gelen taleplere cevap vermek adına askeri, sosyal, ekonomik ve idari pek çok alanda bir dönüşüm içerisine girmiştir. Reform süreci başlatılırken özellikle bazı alanlarda düzenleme yapılmadan sağlıklı sonuçların alınamayacağı anlaşılmıştır. Taşra idaresi, bu öncelikli alanlardan biri olmuş ve taşra idaresinde yeni düzenlemeler yapılması bir zorunluluk olarak görülmüştür. Sağlıklı bir idari yapı oluşturulmadan Tanzimat'ın vaat etiği can ve mal güvenliği ayrıca eşit vergilendirme gibi temel ilkelerin gerçekleştirilemeyeceği idrak edilmiştir.[181] Tüm alanlarda gerçekleştirecek olan reformlarla birlikte, özellikle idari sistemde yapılacak olan iyileştirmelerin; diğer alanlara uygulanacak olan reformları büyük ölçüde etkileyeceği düşünülmüştür. Bu sebeple öncelikle yerel yönetimde düzenleme yapılması daha uygun görülmüştür.[182] Taşra idaresi üzerinde kontrol sağlanarak merkezi otoritenin hissedilir olması aynı zamanda halkın da yönetime katılması düşüncesiyle reform girişimlerine başlanmıştır.

3.1. Muhassıllık Uygulaması ve Vidin'e Uygulanabilirliği

Osmanlı idari alanında yaşanan sıkıntıların pek çok nedeni bulunmakla birlikte taşrada yönetici olarak bulunan vali, ayan, mültezim gibi görevlilerin merkezi yönetimden bağımsızmış gibi davranmaları, taşra yönetimindeki aksaklıkları artırmıştır. Özellikle vergi toplama meselesinde pervasızca hareket etmeleri, kendi çıkarlarını gözeterek reayayı suiistimal etmeleri sıkıntılara yol açmıştır. Öyle ki taşradaki bu yöneticiler, gerekli hizmetleri yerine getirip vergileri ödedikten sonra merkezi hükümetin denetimi dışında olduklarını düşünmekteydiler.[183] Bu nedenle öncelikle vergi meselesi çözüme kavuşturulmalı hem mali hem de idari alanda etki yaratacak değişikliklere gidilmeliydi.

[181]Musa Çadırcı, "Tanzimat", *Tanzimat Sürecinde Türkiye Ülke Yönetimi*, (Der. Tülay Erçoşkun), İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2017, s.60. Sultan Abdülmecid'in 8 Mart 1840'ta Meclis-i Vala'ya yaptığı ziyareti esnasında okunan hatt-ı hümayununda taşra düzenlemelerinin Tanzimat'ın asıl reformları olduğuna dair vurgu yapılmıştır. Bkz. Ahmed Lütfi Efendi, *a.g.e.*, C. VI, s. 1045.
[182]Roderic H. Davison, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform 1856-1876*, (Çev. Osman Akınhay), Dergâh Yayınları, İstanbul 2021, s.23.
[183] Stanford J. Shaw-Ezel Kural Shaw, *a.g.e.*, s.118.

Aslında idari alanda yapılan reformlar temelde mali alan düşünülerek yapılmıştı. Mali alanda gerçekleştirilecek reformlar, Tanzimat'ın esası olarak görülmekteydi. Bu bağlamda; Halil İnalcık, "İdari sahada yapılan ıslahatın, mali merkeziyetçilik sistemini uygulamak için bir vasıta olarak kullanıldığını" ifade etmiştir.[184]

Mali alanda hayata geçirilecek olan reformlar gerçekleştirilebilirse birden fazla kazanım elde edilecekti. Öncelikle, hem mali anlamda merkezi kontrol sağlanarak vergi meselesi halledilecek hem de vergi toplama yetkileri ellerinden alınacak olan taşra idaresindeki yöneticilerin nüfuz ve etkileri azaltılacaktı. Bu düşünceler doğrultusunda adımlar atılmaya başlanmış, Tanzimat'ın vaatleri arasında da yer alan vergi adaletini sağlamak adına iltizam usulünden vazgeçilmesine karar verilmiştir.[185] Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nda da ifade edildiği üzere ahaliye rahatsızlık veren asıl şey iltizam usulüydü.[186] Faydasından çok zararı görülen iltizam sisteminden bir an evvel kurtulmak istenmiş fakat yerine getirilmesi düşünülen yeni usulün ilk etapta nerelerde ve nasıl uygulanacağı, bu usul uygulamaya geçene kadar hazinenin ihtiyacı olan gelirin nasıl karşılanacağı gibi pek çok sorunla karşılaşılmıştır. Endişe yaratan bu sorunlar Tanzimatçılar tarafından görüşülmüş ve nihayetinde istisna olan bazı mahaller dışında muhassıllık teşkilatının uygulanmasına karar verilmiştir.[187]

İltizam usulünün yerine ikame edilecek yeni teşkilatın esasları Meclis-i Ahkâm-ı Adliye'de görüşülerek vergi konusunda ortaya konulacak olan uygulamaların tespiti yapılmış,[188] vergileri tahsis etmek amacıyla merkezden muhassıl-ı emval[189] denilen memurlar tayin olunmuştur. Yanlarına yeterli miktarda kâtip verilerek sancaklara

[184]Halil İnalcık, "Tanzimat'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkileri", *Tanzimat, Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, (Ed. H. İnalcık- M. Seyitdanlıoğlu), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014, s.175; Oktay Özel, *Türkiye 1643 Goşa'nın Gözleri*, İletişim Yayınları, İstanbul 2018, s.92.

[185] Gülhane hattının ilanından sonra Tanzimat'a dair eyaletlere gönderilen fermanda Sultan Abdülmecid, "ahâli ve teb'anın rahatsızlığına sebep veren asıl şey mahrûse-i şahânemde el-yevm cari olan iltizamât usûl-i muzırrasıdır." diyerek, iltizam usulünün sorunlarına dikkat çekmiştir. Reşat Kaynar, *Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2010, s.224-226.

[186]Ahmed Lütfi Efendi, *a.g.e.*, C. VI. s.1084.

[187] Ayla Efe, *Muhassıllık Teşkilatı*, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Eskişehir 2002, s.5-7.

[188] Reşat Kaynar, *a.g.e.*, s. 226-234.

[189]Muhassıl, eyalet yöneticisi olarak Tanzimat öncesinde de var olan bir idarecidir. Ancak Tanzimat öncesinde muhassıl; tıpkı mutasarrıf gibi eyaletin veya sancağın hem idari hem de vergileri toplayan üst düzey yöneticiydi. Tanzimat dönemindeki muhassıl ise merkezden ataması yapılan ve vergi toplamakla yükümlü Maliye Nezareti'ne bağlı bir memurdu. Bkz. Musa Çadırcı, "Tanzimat'ın İlanı Sırasında Türkiye'de Yönetim (1826-1839)", s.113.

gönderilen muhassılların kendilerine verilen talimatlar gereğince emlak ve nüfus tahririne başlamaları istenmiştir.[190] Ayrıca vergilerin tespiti, dağıtımı ve toplanması konusunda ve diğer işlerin görüşülüp karara bağlanmasında yardımcı olması amacıyla muhassıllık meclisleri oluşturulmuştur.[191] Muhassılın bulunduğu sancak merkezlerinde büyük meclisler kurulurken muhassıl vekilinin bulunduğu yerlerde küçük meclisler teşkil edilmiştir.[192] Muhassıllık meclislerinin nasıl oluşturulacağı, tayinle görevlendirilen memurlar dışında yerel halktan kimlerin üye olabileceği gibi konular hususi bir talimatnameyle belirlenmiştir.[193]

Meclis-i Vala'da hazırlanan talimatnameye göre muhassıların yanlarına birer emlak ve nüfus kâtibi verilmiştir. Görev yerlerine gittiklerinde nelere dikkat etmeleri gerektiği, mal ve nüfus tahriri yapılırken takip etmeleri gereken hususlar sekiz maddeyi içeren bir talimatnamede belirtilmiştir.[194] Muhassıllar gittikleri yerlerde oranın ileri gelenleri önünde kendilerine verilen talimatnameyi okuyarak bununla ilgili açıklama yapacak ve oluşturulan muhassıl meclisi üyeleriyle birlikte memleketin durumuna göre tahsil ve tevzi gibi işlemleri hallederek meblağı hazineye göndereceklerdi.[195]

Mart 1840'tan itibaren dâhil-i tanzimat olarak görülen tüm bölgelerde uygulanmaya başlayan muhassıllık teşkilatı, idari anlamda yeni bir düzenlemeyi de beraberinde getirmiştir. Ayrıca ilk muhassıllık merkezleri dikkate alındığında o esnada mevcut olan idari yapılanma[196] haricinde yeni bir mali yapılanmaya gidildiği de görülmektedir. İdari sistemin yeniden düzenlenerek eyaletlerin sınırlarında değişiklikler yapılmasına

---

[190] Ahmed Lütfi Efendi, *a.g.e.*, C. VI, s. 1086.
[191]Musa Çadırcı, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Eyalet ve Sancaklarda Meclislerin Oluşturulması (1840-1864)", s.264.
[192] Muhassılı olan meclislerin kazaları büyük meclis olduğundan on üç üyesi bulunmaktaydı. Bunlardan yedisi hâkim, muhassıl, zaptiye memuru, müftü, emval ve emlak kâtipleriyle, metropolit vekili gibi üyelerden geriye kalan altı üye ise ahaliden seçilmekteydi. BOA. C. ML. 222-9213, 5 Safer 1257. Muhassıl vekili başkanlığında müftü, naip ve ileri gelenlerden birkaç kişi ise küçük meclisi oluşturmaktaydı. Musa Çadırcı, a.g.m., s.264.
[193] İlber Ortaylı, muhassıllık meclislerinin ülkemiz tarihinde mahalli idare kurullarının ilk örneği sayılabileceğini belirtmiştir. İlber Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2020, s. 33-34.
[194] Bu talimatnamenin maddeleri için bkz. Abdurrahman Vefik Sayın, *Tekâlif Kavaîdi (Osmanlı Vergi Sistemi)*, Maliye Bakanlığı, Ankara 1999, s.319-329. Taşralara tayin olacak muhassılın-i emvalin memuriyetlerine dair talimat-ı seniyye (18 Zilkade 1255/23 Ocak 1840) için bkz. Karakoç Sarkis, *Külliyat-ı Kavanin*, (Haz. M. Akif Aydın vd.), Cilt I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2006, s.171.
[195] İlber Ortaylı, *a.g.e.*, s.34.
[196] Tanzimat'ın ilan edildiği ilk yıllarda Osmanlı Devleti'nde toplam 35 eyalet, 142 sancak ve 1320 kaza bulunmaktaydı. Vidin'de 35 eyaletten biridir. Ayrıntılı tablo için bkz. Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi Islahat Fermanı Devri (1856-1861)*, Cilt VI, 7. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2007, s.128.

neden olan muhassıllık uygulamasıyla idari, mali ve askeri yetkiler de farklı kişilere devredilmiştir.[197]

17 Şubat 1840 tarihli Takvim-i Vekayi gazetesinde 137 muhassıllık merkezi olduğu belirtilmektedir. Vidin Tanzimat'a dâhil olan yerler içerisinde olduğundan burada da muhassıllık teşkil edilmiştir. Gazetede belirtilen muhassıllık listelerine göre Vidin muhassıllığı şu şekilde oluşturulmuştur: Vidin, nahiye-i Lom, nahiye-i Belgrad, nahiye-i Akçar ve nahiye-i Sahra. Muhassıl olarak atanan kişi ise, Mektubi Sadr-ı ali hülefasından Serasker Paşa hazretlerinin eski divan kâtibi Kamil Efendi idi.[198]

Vidin'de ilk etapta oluşturulan muhassıllık merkezlerinin bu eyalete bağlı olan yerler olduğu görülmektedir. Ancak bazı yerlerde eyalet ve sancak sınırları içerisine dâhil olmayan, bağımsız muhasıllık merkezleri[199] oluşturulmuşken; tek noktadan idare edilen müstakil muhassıllıklar da bulunmaktaydı.[200] Merkezden en küçük birime kadar iletişim kurmanın amaçlandığı bu sistemde, muhassıllık merkezleri ne şekilde kurulmuş olursa olsun kendi içerisinde hiyerarşik bir mali yapılanma oluşturulmuştur. Böylelikle merkezden en küçük birime kadar iletişim sağlanarak vergi kaynağına doğrudan ulaşılması hedeflenmiştir. Ancak durum düşünüldüğü gibi olmamış, muhassıllık uygulaması planlananın aksine bir neticeyle sonuçlanmıştır. Yeni uygulama sonrası, hazinenin gelirlerinde artış yerine azalma görülmüş hatta gelirin tam olarak ne kadar olduğu dahi saptanamamıştır.[201] Muhassılların birbirinden bağımsız çalışmaları, vergilerin toplanarak merkeze gönderilmesinin uzun sürmesi

---

[197] Yeni düzenlemeyle eyaletlerin sınırlarında değişiklikler yapılmış, bazı sancaklar bulunduğu eyaletten alınarak yeni eyaletler oluşturulmuştur. Yine bazı sancaklar birleştirilerek müşirler tarafından yönetilirken, mali işler muhassıllara, güvenlik ise (ferik veya mirliva rütbesindeki) askeri yetkililere bırakılmıştır. Musa Çadırcı, "Tanzimat Dönemi'nde Türkiye'de Yönetim (1839-1856)" s.188. Engelhardt ise vilayet idaresinin şu esaslara göre şekillendiğini ifade etmiştir; vilayette mahalli askerleri kumanda eden bir muhafız, bulundukları mahalle göre defterdar, muhassıl, mal müdürü gibi isimler alan Maliye Nezareti'ne bağlı memurlar bulunduğunu aktarmıştır. Bkz. Engelhardt, *Tanzimat ve Türkiye*, (Çev. Ali Reşad), Kaknüs Yayınları, İstanbul 1999, s.106.

[198]Takvim-i Vekayi, Def'a 193, 13 Zilhicce 1255/17 Şubat 1840. Ayrıca oluşturulan muhassıllık merkezleri ve ilk atanan muhassılların listesi için bkz. Ayla Efe, *a.g.t.*, s.147-154.

[199] Mesela Silistre eyaletinde oluşturulan beş muhassıllık merkezi de Silistre eyaleti dâhilinde olmayan birbirinden bağımsız merkezlerdi. Bkz. Ayla Efe, "Tanzimat'ın Eyalet Reformları 1860-1864: Silistre Örneği", *Karadeniz Araştırmaları*, Cilt 6, Sayı 22, Yaz 2009, s.92-93.

[200] Örneğin; Tırnova muhassıllığı için bkz. Takvim-i Vekayi, Def'a 193.

[201] Tanzimat'ın ilk yıllarında Maliye nazırı olan Safvetî Paşa, bu yıllara ait kar ve zararın ne kadar olduğununun bilinemediğini hatta ne kadar gelir geldiğinin dahi çıkarılamadığını ifade etmiştir. Bkz. Mustafa Nuri Paşa, *Netayicü'l-Vukuat Kurumları ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi*, (Haz. Neşet Çağatay), Cilt III-IV, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1992, s.289.

aynı zamanda harcamaların bölgeden yapılması gibi birtakım uygulamalar da sistemde aksaklıklar yaşanmasına neden olmuştur.

Yeni düzenlemeden istenilen fayda sağlanamayınca uygulamada değişikliğe gidilerek muhassıllık merkezlerinin sayısı azaltılmış, coğrafi olarak birbirine yakın olan ya da aynı sancak dâhilinde bulunan bazı muhassıllıklar birleştirilerek ‘‘cay-ı muhasıllıklar’’ oluşturulmuştur.[202] “Tanzimat-ı Hayriye’nin uygulandığı eyâlet, livâ ve kazâların münâsebet-i mevki‘yelerine göre biraraya getirilerek zabtiye ve mâliye işlerinin hüsn-i idâresinin sağlanması” amaçlanmıştır. Vidin muhassıllığı da bu yeni düzenlemeden etkilenmiştir. Getirilen yeni düzenleme gereğince Vidin ve Niğbolu muhassıllıkları birleştirilerek Vidin müşiri Hüseyin Paşa’nın uhdesine verilirken Tırnova muhassıllığı ise Şerif Ağa’ya tevcih edilmiştir. [203]

Bu uygulamanın yaygınlık kazanması üzerine Rumeli ve Anadolu’da bulunan muhassıllıklara yeni bir düzenleme getirilmiştir. Rumeli eyaletinde oluşturulan yeni muhassıllık isimlerini içeren 29 Cemaziye’l-evvel 1257/19 Temmuz 1841 tarihli bir defterde, “Rumeli’de Tanzimat-ı Hayriye usulü icrâ olunan kazâların icâbât-ı mevki‘lerine göre toparlanıp her birinin defterdarlık ve muhassıllıklarının yeniden düzenlenmiş olduğu” belirtilmiştir. Bu yeni tasnife göre Vidin eyaleti dâhilinde oluşturulan muhassıllıklar aşağıdaki tabloda verilmiştir:

[202] Ayla Efe, *a.g.t.*, s.11-12.
[203] BOA. C. ML. 202-8332, 11 Rebiyyü’l-ahir 1257/ 2 Haziran 1841. Daha önce Niğbolu ve Tırnova muhassıllıkları müstakil muhassıllık merkezleri olarak düzenlenmişti. Takvim-i Vekayi, Def’a 193.

Tablo 3.1: Vidin eyaleti dâhilinde oluşturulan muhassıllıklar[204]

Vidin Muhassıllığı	Vidin ve bağlı nahiyeler. Niğbolu Ziştovi Lofça Rahova Sebre Plevne
Tırnovi Muhassıllığı	Tırnovi İslimiyye Umurfakih Osmanpazarı Servi Yanbolu ve nevahi-i Yanbolu

Kaynak: BOA. ML. MKT. d..73.

Rumeli'de Tanzimat-ı Hayriye'ye dâhil olan vilayetler ve bu vilayetlere bağlı olan sancaklar, kaza isimleri, defterdarlıklar ayrıca hangi muhassıllığa tabi olduklarını içeren bilgiler 29 Zilhicce 1257\11 Şubat 1842 tarihli defterde yer almaktadır. Bu defterde Vidin muhassılığına dâhil olan yerler şu şekilde kaydedilmiştir.

Vidin sancağı (maa nevahi Vidin kazası), Niğbolu sancağında Niğbolu kazası, liva-i mezbûrda Ziştovi kazası, liva-i mezburda Lofça kazası, Liva-i mezburda Rahova kazası, Liva-i mezburda Sebre kazası, Liva-i mezburda Plevne kazası.

Tırnova muhassılllığı dâhilinde; Niğbolu sancağında Tırnovi kazası, liva-i mezburda Servi Kazası, Silistre sancağında Osman Pazarı kazası, liva-i mezburda İslimiyye kazası, liva-i mezburda Yanbolu kazası, Liva-i mezburda Nevahi Yanbolu kazası. Vidin muhassıllığı aynı kişide kalırken Tırnova muhassıllığı dergâh-ı ali kapucubaşlarından Salih Bey'in uhdesine verilmiştir.[205]

[204] Vidin muhassıllığı daha önce sabık divan katipi Kâmil Efendi'nin uhdesindeyken, bu sefer dergâh-ı ali kapıcı başlarından ve ıstabl-ı amire payelülerinden Süleyman Ağa'ya tevcih edilmiştir. Tırnova muhassılllığına ise rikab-ı hümayun kapıcı başlarından Hacı Şerif Ağa getirilmiştir. Ayrıca bu belgede bazı eyaletlerin defterdarlık şeklinde düzenlendiği görülmektedir. Edirne eyaleti defterdarlığı ya da Silistre eyaleti defterdarlığı gibi. Sancak merkezlerine defterdar ataması yapılmış, bağlı sancaklarda ise muhassıllık uygulaması devam ettirilmiştir. BOA. ML. MKT. d..73-, 29 Cemaziye'l-evvel 1257/19 Temmuz 1841.

[205] BOA. TS. MA. d. 5001.

Muhasıllıkların birleştirilmesiyle birlikte muhassıllık merkezlerinin sayıları da azaltılmıştır. Aynı zamanda küçük meclisler kaldırılarak sadece sancak merkezindeki meclislerin bırakılması uygun görülmüştür.[206]

3.1.1. Vidin Muhassıllığı'nda Güçlerin Çatışması

Devlet, muhassıllık uygulamasıyla hem mali hem de idari anlamda yaşanan olumsuzlukları gidermeyi amaçlasa da ne yazık ki bu hedeflerine ulaşamamıştır. Merkezden taşradaki en küçük birime kadar iletişim sağlamayı bu sayede vergiye doğrudan ulaşmayı hedeflemiş, ancak toplanılan vergiler daha merkeze gönderilemeden çoğu zaman bölgede harcanmıştır.

Muhassıllık uygulamasıyla hedeflenen diğer bir konu, iltizam sisteminden kaynaklanan olumsuzlukları giderip mültezimlerin zulmüne son vermekti. Bölgede güçlenerek söz sahibi haline gelen vali, mutasarrıf, ayan, gibi yerel güçleri bu sayede etkisizleştirmekti. Ancak bölgede söz sahibi olan kişilerin üzerinde otorite sağlamak o kadar da kolay olmamıştır. Uygulama neticesinde istenilen başarıya ulaşılamamış hatta yeni sıkıntılar da oluşmuştur.

Mali alanda başarı sağlanamamasının en önemli etkenlerinden biri de reformları gerçekleştirecek nitelikte kişilerin olmamasıydı.[207] Hükümet, reformların uygulanması konusunda oldukça hassasiyet göstermekte, yöneticileri özellikle bu süreçte dikkatli ve ihtimamlı olmaları konusunda uyarmaktaydı.[208] Ancak idarede yapılmak istenilen değişiklikler, eyalette etkin konumda bulunan yöneticilerin yetki ve sorumluluklarını etkilediğinden bu pek de mümkün olmamıştır.

---

[206] Küçük meclislerin kaldırılmasının nedeni, birkaç kişi tarafından yapılabilecek işin daha fazla kişi tarafından yapılmasıydı. Meclis üyelerine maaş verilmesi giderleri artırmaktaydı. Hazineye gidecek olan gelir bölgede harcanmaktaydı. Musa Çadırcı, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Eyalet ve Sancaklarda Meclislerin Oluşturulması (1840-1864)", s.265.

[207] Yürütülecek reformların başarısı, uygulayıcı kadroların nitelik ve genişliğine bağlıydı. Ancak Tanzimat önderleri daha başlangıçta işleri yürütebilecek düzeyde personele sahip değildi. İlber Ortaylı, *a.g.e.*, s.19.

[208] Müşir Hüseyin Paşa'ya merkezden gönderilen bir yazıda; memurların daha fazla dikkatli olması, işlerine özen göstermesi ve gerekli tedbirlerin alınması konusunda emir verilmiştir. Ayrıca yazıda paşanın, sorumluluğunda bulunan kaza ve mahallerde ne tür tedbirlerin alınması gerektiğinin tespit edilerek merkeze belirtilmesi istenmiştir. BOA. İ. DH. 3-143, 8 Şaban 1255/17 Ekim 1839.

Vidin'de uzun süredir vali olarak bulunan Hüseyin Paşa da[209] Tanzimat reformlarını uygulamada başarılı olmamış, sorunlar yaşanmaya devam etmiştir. Her ne kadar idari ve askeri kimliğe sahip, bölgenin sorunlarına hâkim bir yönetici olsa da geleneksel yapıda biri olmasından dolayı ilk etapta Tanzimat hareketinin getirdiği yenilikleri tam olarak anlayamamıştır. Nitekim bir müddet sonra Tanzimat-ı Hayriye'ye aykırı hareketlerde bulunduğu gerekçesiyle Devlet-i Aliye'ye şikâyet edilmiştir. Bu şikâyetlerde paşanın Tanzimat hareketini tam olarak anlayamadığı, Tanzimat'ın mülk, devlet, tebaa ve millet için ne kadar gerekli olduğunu göremediği vb. hususlar dile getirilmiştir. Hüseyin Paşa'nın bu şekilde davranmaya devam etmesi halinde reformların uygulanmayacağı aktarılmıştır.[210]

Osmanlı Devleti, yaptığı reform çalışmalarıyla bölgede söz sahibi olan yöneticilerle karşı karşıya gelirken bir taraftan da yeni oluşturduğu sistemin görevlileri tarafından zor duruma düşürülmekteydi. Çünkü merkezden atanan memurlar kendilerine verilen yetkileri suistimal etmekte ve de kendilerini yeni otorite olarak görmekteydiler. Bu nedenle taşrada bir nevi eskiyle yeninin, merkezle yerelin güç savaşı başlamıştır. Bölgedeki etkin yerel güçler ile muhassıllar arasında anlaşmazlıklar yaşanmış; yerel idareciyle, merkezden bölgeye gönderilen muhassılın birbirlerinin varlığını istemedikleri bir durumla karşılaşılmıştır. Muhassıllar, eyaletlerde ikinci bir vali gibi hareket ederken eyalet yönetiminde iki başlılık ortaya çıkmıştır.

Vidin'de Müşir Hüseyin Paşa ve muhassıl Kâmil Efendi arasında yaşanan anlaşmazlıklar bu duruma iyi bir örnektir. İkisi arasındaki gerginlik birbirlerini suçlamaya kadar varmış ve kimin haklı olduğunun ortaya çıkarılması için devlet tahkikat yapılmasını emretmiştir.

Muhassıl Kâmil Efendi, Müşir Hüseyin Paşa'nın Tanzimat-ı Hayriye'ye muhalif hareketleri olduğuna dair şu suçlamalarda bulunmuştur:

[209] Hüseyin Paşa 1833 senesinde Vidin muhafızlığına tayin edilmiştir. 27 Ekim 1839'da ise müşirlik unvanını almıştır. BOA. İ. DH. 4-150, 18 Şaban 1255/ 27 Ekim 1839.

[210] BOA. İ. DH. 16-748, 23 Rebiyyü'l-ahir 1256/ 24 Haziran 1840. Tanzimat döneminde çıkarılan fermanlar ve onları tamamlayıcı nitelikte kanun ve nizamnameler sayesinde yönetim aygıtının Avrupa modeline dayalı, etkili ve dürüst bir kamu hizmeti gibi işleyeceği beklentisine girilmişti. Ancak geleneklere göre yetişmiş insanların bir anda yeni tip devlet görevlisi haline gelmelerini beklemek kısa sürede mümkün olmayacaktır. Bkz. Roderic Davison, *a.g.e.*, s.202.

> *"Vidin muhâfızı Hüseyin Paşa'nın hükümetin ta'lîm usûlüne uymayarak ve birtakım şahısların kişisel amaç ve menfa'atleri için Tanzimât-ı Hayriye gibi mülk ve devlet teba'a ve milletin selâmeti için gerekli olan bir uygulamadan geçilmenin mümkün olamayacağını anlayamadığından, işlerin ihlâlinde bulunarak re'ayâ arasında dedikodu peydâ etdirmeye çalışarak bu durumda Tanzimât'ın uygulanması şöyle dursun kendisi dahi orada duramayarak firâr edeceği"* ifâdesinde bulunmuştur.[211]

Kâmil Efendi, ayrıca Vidin'de toplumsal karışıklıkların baş gösterdiği dönemde Hüseyin Paşa'nın bu karışıklıklarda dahli olmasa bile; onu sorunların çözümü konusunda insiyatif almamakla suçlamış, bunların haricinde köylere gönderilen papazlar aracılığıyla ahalinin kışkırtıldığını da ifade etmiştir. Kâmil Efendi'ye göre papazlar; ahaliden alınan verginin fazla olduğu, ödedikleri vergilerin şu an için altı aylık olup daha sonra daha fazlasının isteneceği, muhassıl ile birkaç adamının birlikte hareket ettikleri ve böylelikle istedikleri gibi vergi tahsilinde bulundukları, şayet böyle giderse ahalinin eski hallerini arayacakları gibi sözlerle muhassıllık teşkilatını kötülemişlerdir.

Buna karşılık Hüseyin Paşa da sadrazama yazdığı bir yazısında bölgede yaşanan kaosu bir başka yollu izaha çalışmıştır:

> *"Ahâlinin fesât ve karışıklık içerisinde bulunduğu bu ortamda, Tanzimat-ı Hayriye'nin uygulanması şöyle dursun Rûz-ı Hızır tevzi'inin dahi tahsîs olunamayacağı, memurların aylıkları vesâ'ir masrafların ödenemeyerek rezil olunacağı ortadadır. Daha önce de çâker-i sâmîlerine bildirildiği üzere kullarının azliyle diğer me'mûrun süratli bir şekilde gönderilmezse firâr edeceğini belirtmiştir."*

Hüseyin Paşa'nın bu sözleri, Tanzimat'ın uygulanması konusunda yaşanan problemleri ortaya koymaktadır. Ancak hükümetin Tanzimat-ı Hayriye konusundaki hassasiyetine rağmen Hüseyin Paşa'nın reformlara yaklaşımı ve sorunlara müdahale etmekten kaçınarak halk arasında vuku bulan kargaşanın daha da artmasına sebep olması, hakkında soruşturma açılmasına sebep olmuştur. Hüseyin Paşa'nın hal ve hareketlerinin tahkik edilmesi için Musa Efendi memur olarak görevlendirilmiştir. Memur Musa Efendi, paşa hakkındaki tahkikatını tamamlamış ve yazdığı raporda; Hüseyin Paşa'nın Tanzimat'ın uygulanması konusunda âdem-i iktidarsızlığından

[211] BOA. İ. DH. 16-748, 23 Rebiyyü'l- ahir 1256/ 24 Haziran 1840.

dolayı kusurlarının bulunduğunu, ancak bunların muhassıl Kâmil Efendi'nin aktardığı derecede şeyler olmadığını ifade etmiştir.[212]

Diğer taraftan Muhassıl Kâmil Efendi de şikâyet konusu olmuştur. Eskiden mültezimlerin yaptığı gibi ziyade vergi tahsilinde bulunduğu ve hatta vergi almaması gereken şeylerden dahi vergi aldığına dair şikâyetler yalnızca vergi meselesiyle de sınırlı kalmamıştır. Müşir Hüseyin Paşa tarafından merkeze gönderilen bir yazıda; Lom muhassıl vekilinin[213] karıştığı bir dava soruşturmasını Kâmil Efendi'nin önlemek istediği ve bu konuyla ilgili mecliste bir görüşmenin yapıldığı bu esnada muhassıl Kâmil Efendi'nin muhassıl vekilini savunduğuna dair suçlamada bulunulmuştur.[214]

Bu suçlamalar da Musa Saffeti Efendi tarafından yapılan tahkikat raporunda yer almıştır. Vergi meselesi yüzünden ahali arasında dedikodunun çıktığı, Lom muhassıl vekilinin uygunsuz davranışlarda bulunduğu, ayrıca muhassılın müşir aleyhindeki asılsız ifadelerinin aralarında gerginliğe sebep olduğu ve ikisi arasında uzlaşmanın sağlanamadığı da raporda aktarılmıştır. Müşir ve muhassıl arasındaki uyumsuzluğun işleri de sekteye uğratacağı düşünüldüğünden muhassıl Kâmil Efendi'nin muhassıllıkta kalmasının uygun olmadığı belirtilmiştir. Bunun üzerine Kâmil Efendi azledilip yerine Vidin'e Hacı Ahmed Ağa muhassıl olarak atanmıştır. Ayrıca Lom muhassıl vekilinin de hizmette bulunmaması ve yerine ahaliden güvenilir, emin birinin seçilerek muhassıl vekili olarak tayin olunmasına karar verilmiştir.

Diğer taraftan Tanzimat'ın uygulanması hususunda Müşir Hüseyin Paşa hakkında yapılan şikâyetlerin de devam ettiği, kendisine hükümet tarafından eski usulü terk etmesi konusunda birtakım nasihatlerde bulunulmuş olsa da Hüseyin Paşa'nın bu nasihatlere pek de uymadığı görülmüştür. Yine de direkt olarak Müşir Hüseyin Paşa'nın azli yoluna gidilmemiş, kendisi eski usulü terk etmesi hususunda tekrar uyarılmıştır. Mevcut sorunların devam etmesi üzerine durumun tahkiki için bu sefer Selim Bey Vidin'e görevlendirilmiş, yaptığı tahkikat sonrası Hüseyin Paşa'nın azledilmesinin uygun olacağını belirtmiştir.[215] Bu tahkikata rağmen Hüseyin Paşa'nın

[212] BOA. İ. DH. 32-1489\18.
[213] BOA. İ. DH. 34-1633, 6 Muharrem 1257/28 Şubat 1841.
[214] BOA. İ. DH. 34-1633, 6 Muharrem 1257/28 Şubat 1841.
[215] Ahmed Lütfi Efendi, *a.g.e.*, C. VII, s.1152.

hemen azledilmediği ve 1844 yılına kadar müşirlik görevini sürdürdüğü görülmektedir.[216]

3.2. 1842 Düzenlemeleri ve Vidin Eyaleti

Devlet, muhassıllık uygulamasında istenilen sonucu alamayınca vergi toplama usulünde eski sisteme dönülmesine[217] ve 1842 yılından itibaren idari ve mali yönde yeni düzenlemeler yapılmasına karar vermiştir.[218] 1842'de idari yapılanma; eyalet, sancak ve kaza olmak üzere yeniden örgütlendirilirken kaza, idari bir birim olarak bu örgütlenmede yerini almıştır. Mülki yapıda en önemli değişim, esasında adli bir birim olarak öncesinde zaten var olan kaza biriminin; idari ve mali fonksiyonlar yüklenmek suretiyle tekrardan düzenlenmesi olmuştur.[219]

Usul-i ta'diliye olarak adlandırılan bu düzenlemeye göre; eyalet merkezlerine vali konumunda ve yetkileri artırılmış müşirler görevlendirilirken sancakların yönetimi idari ve mali işlerde muktedir olan kaymakam denilen görevliye verilmiştir. Kazalar ise kaza müdürlerinin idaresine bırakılmıştır. Böylece idari ve mali görevlerin birbirinden ayrılmasıyla birlikte mali sorumluluklar; eyaletlerde defterdarlara, sancaklarda kaymakamın maiyetindeki mal müdürlerine devredilmiştir.[220] Kazalarda, idari ve mali yetkiler kaza müdürlerine verilmiş, kaza müdürleri aynı zamanda tahsildar olarak da yetkilendirilmişlerdir. Kaza idaresinin kurulmasındaki amaç tıpkı muhassıllıkta olduğu gibi en küçük birime kadar ulaşarak vergi toplanmasını sağlamak olmuştur.[221]

Bu idari uygulamalar, 1842 yılından itibaren Tanzimat'ın uygulandığı bütün eyaletlerde yürürlüğe konulmuş, böylelikle ahalinin güvenlik içinde olacağı ve vergi toplanılması konusunda sıkıntılar yaşanmayacağı varsayılmıştır.

---

[216] 1844'te Hüseyin Paşa'nın yerine Mustafa Nuri Paşa Vidin'e tayin olmuştur. BOA. İ. DH. 86-4298, 11 Rebiyyü'l-evvel 1260\31 Mart 1844.
[217] Engelhardt, *a.g.e.*, s.58.; Ahmet Cevat Eren, *Tanzimat Fermanı ve Dönemi*, Derin Yayınları, İstanbul 2007, s.48.
[218] Muhassıllara bedel olmak üzere; kaza ve livalara kaymakamlar, küçük kazalara her bir mahallin muteber kişilerinden müdürler tayin edilmiştir. Bu düzenlemelerin yapılmasına neden olan şey, önceki yıla göre gelirin bir hayli azalmış olması, emanet suretiyle toplanılan aşar gelirlerinin zayiata uğraması, muhassılların kendilerine verilen talimatnamedeki hususları su-i istimal etmeleri gibi durumlardan kaynaklanmıştır. Ahmed Lütfi Efendi, *a.g.e.*, C. VII, s. 1118.
[219] Takvim-i Vekayi, Def'a 238, 14 Şubat 1842.
[220] Musa Çadırcı, "Tanzimat" s.62.
[221] Ayla Efe, "Tanzimat'ın Eyalet Reformları 1840-1864: Silistre Örneği", s.94.

3.2.1. Vidin Eyaleti'nde Kaymakamlık İdaresinin Teşkili

1842'den itibaren hükümet tarafından alınan kararlar gereğince mülki düzenlemeler hayata geçirilmeye başlanmış ve sancaklarda kaymakamlıkların teşkili için gerekli adımlar atılmıştır. Bir yerin kaymakamlık olarak idare edilip edilmeyeceğine Meclis-i Vala tarafından karar verilmiş, şayet meclis bir mahallin kaymakamlık yapılmasını uygun görürse bu karar sadaret aracılığıyla padişaha bildirilmiştir. Padişahın onayının alınması halinde kaymakamların maaş ve sair giderlerinin belirlenmesi için konu Maliye Nezareti'ne havale edilirken gerekli idari düzenlemenin yapılması amacıyla kaymakamlık teşkil olunacak yerin valisine de emir gönderilmiştir.[222]

Tanzimat-ı Hayriye gereğince yapılan yeni düzenlemeler kapsamında Vidin eyalet idaresinde bazı değişiklikler yapılarak kaymakamlık idaresi burada da uygulanmıştır.[223] Eyalete bağlı alanlarda kaymakamlık olarak idare edilecek yerler: Sofya kazası[224], Samakov kazası[225], Tırnova kazası[226] ve İslimiye kazası kaymakamlıkları[227] olmuştur.

Vidin eyaleti müşiri Hüseyin Paşa'ya 1842 yılında Sadaretten gönderilen bir yazıda; idaresi altında bulunan bölgelerin kaymakamlıkla idare olunacağı ve maiyetinde istihdam edeceği kaymakamları, bu doğrultuda seçmesi gerektiği belirtilmiştir. Bu emre göre, kaymakam tayini yapılırken mahallerin mevki ve büyüklüklerinin göz önünde bulundurulması, kaymakam olarak seçilecek kişilerin ise ferik, kapıcıbaşı, hacegan gibi zatlardan seçilmesi gerekmekteydi. Ancak Hüseyin Paşa'ya verilen emirde eyalet dâhilinde bulunan mevcut memurlardan veyahut müşirin bölgede tanıdığı, istediği bir zat var ise onlardan da kaymakam tayini yapılabileceği,

---

[222] Mehmet Güneş, *Osmanlı Taşra İdaresinin Değişim Sürecinde Kaymakamlık Kurumu (1842-1871)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2013, s.24.

[223] Vidin eyaletinde kaymakamlık teşkili öncesi muhassılık idaresi uygulanmaktaydı. Tanzimat-ı Hayriye gereğince mevkilerinin durumuna göre düzenlenen idari üniteler için Bkz. BOA. TS. MA. d. 5001, 29 Zilhicce 1257/ 11 Şubat 1842.

[224] Vidin eyaleti Sofya kaymakamlığına bağlı Radomir ve birkaç kazanın zaptiye işlerinde istihdam edilenlerin isim, eşkâl ve maaş defterleri için bkz. BOA. ML. MSF. d. 4316, 29 Şevval 1258/ 3 Aralık 1842.

[225] BOA. ML. MSF. d. 4398, 29 Zilhicce 1258/31 Ocak 1843.

[226] BOA. ML. MSF. d. 4758, 7 Ramazan 1259/ 1 Ekim 1843.

[227] BOA. ML. MSF, d. 6204, 9 Zilkade 1260, 20 Kasım 1844.

kaymakam seçilecek olan zatın dirayetli, iş bilir, doğru düzgün biri olmasına dikkat edilmesi gerektiği bildirilmiştir.[228]

Kaymakam seçiminde müşirin bildiği ve istediği bir zat olabileceği sözüyle, hükümet; halkın taşrada temsilcisi durumunda bulunan yerel eşrafı ve ileri gelenleri, düzenin bir parçası haline getirmeyi; bu sayede düzenlemeler karşısında oluşabilecek tepkilerin önüne geçmeyi amaçlamıştır. Ayrıca bu kişilerin nüfuzundan faydalanarak vergi toplama işini daha da kolaylaştırmayı planlamıştır.

Bu doğrultuda öncelikle Vidin idaresinde bulunan Sofya kazasında kaymakamlık teşkilatı oluşturulmuştur. Vidin valisi Hüseyin Paşa, sadaretten kendisine gönderilen yazıya istinaden yazmış olduğu şukkada; Sofya kazasının büyüklüğü ve öneminin göz önünde bulundurulması ve ona göre bir kaymakam seçimi yapılmasının doğru olacağını dile getirmiştir. Akabinde Devlet-i Aliyye'de önemli görevlerde bulunmuş, sadık ve güvenilir biri olmasının yanında dirayetkar ve düzgün kişilikli olarak tanınan Tırnova eski muhassılı İsmail Adil Ağa'nın[229] Sofya'ya kaymakam olarak atanmasının uygun olacağını belirtmiştir. Hüseyin Paşa, Adil Ağa'nın diğer kaymakamlarla kıyaslanamayacak kadar yetkin olduğunu düşündüğünden Adil Ağa'nın maaşının farklı tahsis edilmesini istemiştir.[230] Hüseyin Paşa'nın İsmail Adil Ağa'nın Sofya kaymakamı olarak tayin edilmesi teklifi merkezce de uygun görülmüş ve ataması yapılarak maaşıyla ilgili husus Maliye Nezaretine havale edilmiştir.[231]

Öte taraftan mülki düzenlemeler gereğince taşrada idari düzenlemeler yapılırken zaman zaman eyaletlere bağlı olan bölgelerde de değişiklikler yapılmaktaydı. Bu düzenlemeler gereğince Vidin eyaleti dâhilinde bulunan kaymakamlıklardan Samakov Kaymakamlığı Niş eyaletine,[232] Tırnova Kaymakamlığı ise Silistre müşirliğine tabi olmuştur.[233]

---

[228] Vidin müşiri Hüseyin Paşa'ya, kendi idaresi altında bulunan kaymakamlıklarla ilgili gönderilen yazı ve Hüseyin Paşa'nın cevabı için bkz. BOA. İ. DH. 55-2740.
[229] Ahmed Lütfi Efendi, *a.g.e.*, C. VIII, s. 1203. Kendisiyle ilgili iyi niyet ve güven duyulan İsmail Adil Ağa'nın yaklaşık iki yıl sonra kanuna aykırı harekette bulunması ve bu nedenle hakkında soruşturulma açılması dikkat çekicidir. BOA. C. DH. 303-15109, 29 Cemaziye'l-evvel 1260/ 16 Haziran 1844.
[230] BOA. İ. DH. 55-2740\1, 2 Safer 1258/ 15 Mart 1842.
[231] BOA. İ. DH. 55-2740\2, 21 Safer 1258/3 Nisan 1842.
[232] BOA. ML. MSF. d. 6471, 6 Rebiyyü'l-ahir 1261, 14 Nisan 1845.
[233] BOA. ML. MSF. d. 6337, 9 Recep 1261/ 14 Temmuz 1845.

Bazı durumlarda kaymakamlıklar müdürlük haline getirilebiliyordu. Lom kaymakamı Hacı Mehmet Ağa'nın istifa etmesi nedeniyle Meclis-i Vala'ca kaymakamlığın bir müddet müdürlük suretiyle idare edilmesi kararı verilmiştir. Müdürlük görevini ise maaşsız olmak üzere vekâleten Plevne kazası müdürü sabık Hurşid Ağa'nın[234] yürütmesi uygun görülmüştür.[235] Diğer taraftan idari yönden ve asayiş açısından sıkıntıların yaşandığı ve önemli meselelerin bulunduğu bir yer veya durum olduğunda; vali o bölgeye teftişe gider ve yerine birini kaymakam bırakabilirdi. Örneğin, 1856 yılında Tırnova Kaymakamlığına atanan Aşir Bey, henüz görev yerine ulaşamamışken Tırnovo'ya bağlı Gabrode köyünde eşkıyanın ahaliyi kışkırtması sonucu olaylar baş göstermiştir. Bunun üzerine Vidin valisi Muammer Paşa, yerine defterdarı kaymakam bırakarak asayişi sağlamak amacıyla Tırnova'ya hareket etmiştir. Ayrıca vali, bu süreçte ahaliye hiçbir şekilde yük olunmayacağını ve Vidin sancağı kazalarının teftişi için birer ikişer gece kazalarda bulunacağını Sadarete gönderdiği yazıda belirtmiştir.[236]

Kazalar fiziki büyüklüklerine ve nüfus yoğunluklarına göre kaymakamlar ya da müdürler tarafından idare edilirdi. Bir bölge müdürlükle idare edilmek için fazla büyükse idari bir düzenleme yapılarak statüsü değiştirilir ve o bölgeye Meclis-i Vala kararı gereğince kaymakam atanırdı.[237] Berkofça kazası, 1861 yılına kadar müdürlük statüsünde idare edilirken nüfusunun artması ve önemli bir mevkide bulunması sebebiyle yakınında bulunan ve o sırada Vidin sancağı dâhilinde olan Lom ve İvraca kazalarının da bağlanmasıyla sancak şeklinde idare edilmesi Meclis-i Valaca uygun görülmüştür. Fakat bu iki kazanın birden Vidin'den ayrılması hem sancaklarda nüfus dengesizliğine yol açacak hem de Lom kazasının Vidin'e çok yakın konumda olması idari yönden sıkıntıya sebep olacaktır. Bu etkenler düşünüldüğünde sadece İvraca kazasının Berkofça'ya ilhak edilmesi ve Berkofça'nın müdürlük statüsünden kaymakamlık idaresine dönüştürülmesine Meclis-i Vala tarafından karar verilmiştir.[238]

Tüm bu statü değişiklikleri; kaymakamlıkların sancak ve eyaletler arasında, kazaların da kaymakamlıklar arasında el değiştirmesi Rumi yılbaşı olan mart ayından itibaren

[234] BOA. A. MKT. UM. 89-7, 22 Safer 1268/ 17 Aralık 1851.
[235] BOA. A. MKT. MVL. 46-38\2, 19 Zilhicce 1267/15 Ekim 1851.
[236] BOA. A. MKT. UM. 251-11, 2 Muharrem 1273/2 Eylül 1856.
[237] Mehmet Güneş, *a.g.t.*, s.27.
[238] BOA. İ. MVL. 445-19808/3, 4 Recep 1277/ 16 Ocak 1861.

gerçekleştirilirdi.[239] Berkofça'nın idari olarak statüsünün değiştirilmesi de 1277 Mart'ında resmi olarak geçerlilik kazanmıştır. Böylelikle 1861 yılında, Berkofça kaymakamlık yapılmış, kaymakamlığının idaresi ise Vidin eyaletine verilmiştir. Kaymakam olarak da kapıcıbaşılarından Şahin Bey'in tayin edilmesi uygun görülmüştür.[240]

Berkofça'ya kaymakam olarak tayin olunan Şahin Bey, bir müddet sonra Vidin valisine gönderdiği yazıda; Berkofça'ya geldiğinden beri uhdesinde olan bu görevi dikkatli bir şekilde yerine getirdiğini, kendisinden ahalinin de gayet hoşnut olduğunu belirtmiştir. Fakat hayli masrafı olduğundan kendisine mahsus olan maaşla idare edemediğini, maaşına biraz daha zam yapılmasını yapılamayacak ise başka bir kaymakamlık ile becayiş edilmesi hususunu dile getirmiştir.[241] O esnada Lofça kazasından Vidin valisine gönderilen bir dilekçe, Şahin Bey'in Lofça kazasına gönderilmesine vesile olmuştur. Lofça ahalisi dilekçelerinde; kazalarında kaymakam olarak görev yapan Melik Bey hakkındaki şikâyetlerini ifade etmişlerdir. Kaza ahalisi, Kaymakam Melik Bey'in kanuna aykırı hareketlerde bulunduğunu, kazada asayiş ve güvenliğin sağlanamadığını ve ahali ile aralarında emval-i miriyenin tahsilatıyla ile ilgili sorun yaşandığını belirtmişlerdir.[242] Kaymakam Melik Bey, ahalinin şikâyetlerinden ötürü affolunmak istese de orada görevini yapamadığı gerekçesiyle yerine becayişle Berkofça kaymakamı Şahin Bey'in tayin edilmesi uygun görülmüş, Berkofça'ya ise vekil olarak başka bir görevlinin getirilmesi kararlaştırılmıştır.[243]

3.2.2. Eyalette Kaza İdaresinin Teşkili

Taşra yönetimde yapılan yeni düzenlemeler, 1842 Mart'ından itibaren Tanzimat'ın uygulandığı eyaletlerde yürürlüğe konmuştur. Meclis-i Vala kararı gereğince; daha öncesinde adli bir birim olarak zaten var olan kaza, idari ve mali fonksiyonlar yüklenerek yeniden yapılandırılmış ve taşra idaresindeki yerini almıştır. Kazaların yönetimi ise kaza müdürlerine verilmiştir. Kaza müdürleri, aynı zamanda bir nevi

[239] Mehmet Güneş, *a.g.t.*, s.24.
[240] BOA. İ. MVL. 445-19808/5, 28 Şaban 1277/11 Mart 1861; BOA. A. MKT. MHM. 217-36, 22 Şevval 1277/3 Mayıs 1861.
[241] BOA. MVL. 945-21\2, 5 Ramazan 1278/ 6 Mart 1862. Kaymakamların standart bir maaşı bulunmamaktaydı. Maaşlar kaymakamlık yapılan kazanın büyüklüğüne, konum itibariyle önemine göre belirlenmekteydi. Bkz. Mehmet Güneş, *a.g.t.*, s.131.
[242] BOA. MVL. 945-21\3.
[243] BOA. MVL. 945-21\8; BOA. A.MKT. UM. 546-34, 7 Ramazan 1278/ 8 Mart 1862.

tahsildar görevi üstlenmişlerdir. Müdürlerle ilgili asıl dikkat çekici olan nokta ise bu müdürlerin hanedan veya diğer ileri gelen ailelere mensup kişiler arasından seçilecek olmasıdır.[244] İdari ünitenin en altında yer alan kaza yönetiminde yerel güçlere ayrıcalık verilirken bunların denetiminin kaymakam ve valilere bırakılması; atanmışlar ve seçilmişler arasında bir denge sağlanmaya çalışıldığını göz önüne sermektedir.[245]

Meclis-i Vala tarafından alınan karar gereği; kaza müdürleri yörenin ileri gelenleri arasından belirlenecek olsa da bu kişinin ahalinin ve devletin yararını düşünecek, ahalinin haklarını koruyup kollayacak ehil ve erbap birisi olması gerekmekteydi.[246] Hükümet, Vidin gibi mühim ve hassas konumda bulunan bir yerde kaza müdürlerinin daha da sağduyulu olmalarını beklemiş, herhangi bir uygunsuzluk durumunda meselenin halledilmesi için müdürlerin gerekli özeni göstermesi ve diğer idarecilerle iş birliği içerisinde olmasını Vidin valisinden istemiştir.[247]

Kaza müdürlerine, yapacakları hizmet karşılığında başlangıçta maaş bağlanmamış; bazı vergi gelirleri kendilerine tahsis edilmiş ancak bu gelirlerle yetinmeyen kaza müdürleri çeşitli illegal girişimlerde bulunmuşlardır. Bu durum hem ahaliyi zor durumda bırakmış hem de mülkiye ve maliye işlerini sekteye uğratmıştır.[248] 1846 yılında aralarında Vidin eyaletinin de bulunduğu birkaç eyaletin vali, müşir ve mutasarrıfına Sadaret aracılığıyla gönderilen bir yazıda kaza müdürlerine maaş ödenmesine neden gerek duyulduğu belirtilmiştir. Yazıda; kaza müdürlerinin zimmetlerine akçe geçirmek, aşar ve rüsumat ihalelerinde uygunsuz hareket etmek, müdürlük hevesiyle ahaliyi taraflara bölmek ve bu sayede kendi destekledikleri kişinin müdür olması için anlaşmazlık çıkmasını sağlamak gibi davranışlarda bulundukları üzerinde durulmuştur. Kaza müdürlerinin bahsedilen bu uygunsuzlukları maaş almamaları nedeniyle yaptıkları düşünüldüğünden, bir müddet sonra müdürlere yeterli miktarda maaş tahsis edilmesi Meclis-i Vala tarafından uygun görülmüştür. Ayrıca eyalet yöneticilerine, idareleri altında bulunan kaza müdürlerinden sorumlu oldukları

[244] Musa Çadırcı, "Türkiye'de Kaza Yönetimi (1840-1876)", s.232-233.
[245] Nizam Önen-Cenk Reyhan, "Osmanlı Mülki İdaresinde Tanzimat Düzenlemeleri Üzerine Bir Değerlendirme (1839-1859), *Kök Araştırmalar*, XI/1 (Bahar 2009) s.15.
[246]Ahali, kazalarına kendi haklarını gözeten müdürler seçildiğinde memnuniyetlerini dile getirmekteydi. Vidin ahalisinin bu konuya dair dilekçesi için bkz. BOA. A. MKT. 19-67, 29 Zilhicce 1260/ 9 Ocak 1845.
[247] BOA. A. MKT. 23-15, 23 Rebiyü'l-evvel 1261/1 Nisan 1845.
[248] Musa Çadırcı, a.g.m., s.233.

hatırlatılarak müdürleri gözetim altında tutmaları, olumsuz davranışlarda bulunanlar var ise bunları tespit etmeleri ve şayet gerekli görürlerse görevden almaları istenmiştir.[249]

Kaza müdürlerinin kanuna aykırı hareketlerinin genellikle maaş almamalarıyla ilgili olduğu varsayılmışsa da müdürlere yapılan maaş tahsisinden sonra bile kazalarda müdürlerin hal ve hareketlerinden dolayı oluşan sıkıntılar, durumun sadece maaşla ilgili olmadığını ortaya koymuştur. Mülki ve mali idarenin sekteye uğramaması için taşra yöneticilerinin her ne kadar dikkatli ve özenli davranmaları beklense de ne yazık ki uygulamada ortaya çıkan sorunlar engellenememiştir. Özellikle bu yöneticilerin zimmetlerine para geçirme ve yolsuzluk yapma gibi olumsuz davranışlarının önüne geçilememiştir. Örneğin, sabık İvraca kazası müdürü Hurşid Ağa, vergiden zimmetine para geçirerek ahalinin 175.000 kuruşunu harcamıştır. Bunun üzerine konu, kaza meclisinde görüşülerek tahkik edilmesine karar verilmiştir.[250]

Kaza müdürü kazanın idaresinden sorumlu olduğu için kazada yaşanan herhangi bir olaydan haberdar olmalı ve bu olaylara müdahale edebilmeliydi. İvraca kazası örneğinde görüldüğü üzere kazada yaşanan birtakım olumsuzluklardan Müdür Ali Bey sorumlu tutulmuştur. Ali Bey, ehil ve erbap bir yönetici olarak görülmediğinden ahali arasında yaşanan tartışmaları çözüme kavuşturmada yetersiz kalmıştır. Bu nedenle kendisinin görevden azledilmesi ve yerinin değiştirilmesi Vidin Meclisi'nce uygun görülmüştür. Ancak merkez tarafından Vidin Meclisi'ne gönderilen emirnamede; Ali Bey, azledilmeden önce meselenin ne olduğu ve meseleye kimlerin sebep olduğunun tahkik edilmesi istenmiştir. [251] Konu, Vidin Meclisi'nde muhakeme edildikten sonra Müdür Ali Bey'in ahali ve kaza hâkimi arasında yaşanan kavgaları bastırmada yetersiz kaldığı görülmüş, bundan dolayı Ali Bey'in azliyle yerine Niğbolulu Kara Nazif Efendi tayin olunmuştur.[252]

Ahalinin hoşnut edilerek kazadaki güvenliğin sağlanması konusunda müdürlere yapılan tüm uyarılara rağmen, kaza müdürleri ve ahali arasındaki ilişki pek de olumlu

[249] BOA. A. MKT. 54-83, 24 Zi'l-kade 1262/ 13 Kasım 1846.
[250] BOA. A. MKT. MVL. 5-70, 25 Cemaziye'l-ahir 1263, 10 Haziran 1847.
[251]İvraca kazası hâkiminin uşağı ile bir saraç arasında meydana gelen tartışmadan dolayı ahali arasında sıkıntılar yaşanmış, bu olaydan ötürü ahali ve kaza hâkimi arasında da çekişme yaşanmıştır. BOA. A. MKT. 112-82, 25 Rebiyyü'l-evvel 1264/ 1 Mart 1848.
[252] BOA. A. MKT. 113-51, 28 Rebiyyü'l- evvel 1264/ 4 Mart 1848.

seyretmemiştir. Selvi kazası müdürü Mehmed Ağa da ahaliden Halil Ağa tarafından şikâyet edilmiştir. Halil Ağa'nın, Selvi kazasında sahibi olduğu koru içerisinde beş yüzü aşkın armut vesaire ağaçları bulunmaktadır. Halil Ağa, kaza müdürü Mehmed Ağa'nın garez ve nefsaniyetinden dolayı bu ağaçları ahaliye kestirdiği iddiasıyla şikâyette bulunmuştur. Durum Vidin Meclis'inde görüşülmüş, kaza müdürü ifadesinde armut ağaçlarını kestirmediğini belirtse de Halil Ağa bu beyana karşı çıkmıştır. Bunun üzerine meclis tarafından görevlendirilen mutemet, bizzat koruya giderek ağaçları kontrol ettiğinde yirmi altı adet ahlat ağacının kesilmiş olduğunu tespit etmiştir. Mesele mahallinde tekrar sorgulanınca, ağaçların Halil Ağa tarafından kestirilerek reayaya satıldığı anlaşılmıştır. Halil Ağa'ya bir ceza verilmese de hakkını talep etmekten menedilmiştir.[253]

Kaza müdürleri yerli eşraftan seçilebileceği gibi Dersaadet'ten de müdür ataması yapılabilmekteydi. Ancak bu müdürlerin İstanbul'dan tayin olundukları için tutum ve davranışlarına daha da dikkat etmeleri ve Tanzimat-ı Hayriye'ye aykırı bir harekette bulunmamaları gerekmekteydi. Hükümet, Vidin valisinden eğer merkezden tayin olunanlar arasında olumsuz nitelikte müdürler varsa bunlara derhal mâni olmasını ve durumdan hükümeti haberdar etmesini istemiştir.[254]

Kaza müdürlerinin iş bilir olması gerekmekte özellikle de kazada meydana gelen karışıklıklarda bu yetkinliklerini göstermesi beklenmektedir. Ancak her zaman bu uyum sağlanamamıştır. Ahalinin müdürden memnun olduğu durumlarda dahi idarecilik konusunda yetersiz kişiler yeni sorunlara yol açmışlardır. Örneğin; bir belgede Selvi kazası müdürü bulunan Ziya Bey'den ahalinin hoşnut olduğu ve hatta kendisine ahalinin rızasıyla 2000 kuruş maaş ödemesi yapıldığı anlaşılmaktadır. Ancak Ziya Bey, ahali arasında anlaşmazlık yaşandığı vakit müdürlük işlerine muktedir olamayarak kazadaki iş ve işlemlerin başka kişilerin eline geçmesine sebep olmuştur. Kazayı yönetmeye kalkarak kaza işlerini eline geçiren bu şahıslar kanuna aykırı bir şekilde ahaliden para almışlardır. Bu durum, Vidin Meclisi'nden yazılan bir mazbatayla Meclis-i Vala'ya bildirilmiştir. Bunun üzerine Müdür Ziya Bey, azledilerek yerine dirayetkar, sağduyulu birinin tayin edilmesi Meclis-i Valaca uygun görülmüştür. Bu tarz maaşlı kaza müdürlüklerine İstanbul'dan atama yapılması gerekse de

[253] BOA. A. MKT. UM. 1-21, 3 Muharrem 1266/ 19 Kasım 1849.
[254] BOA. A. MKT. UM. 42-70, 15 Safer 1267, 20 Aralık 1850.

müdürlerin kazadaki ahalinin mizacını bilen biri olmasına önem verildiğinden Ziya Bey'in görevden alınmasından sonra bölgeyi bilen ve Vidin meclis azasından olan Hacı Ömer Efendi, kefalet suretiyle Selvi kazasına müdür olarak atanmıştır.[255]

Nitekim 1852 yılında eyalet yönetiminde yapılan düzenlemeler sonrası kaza müdürlerinin; vali veya mutasarrıf tarafından, sancak merkezi ve civar kazaların ileri gelenleri arasından atanması uygun bulunmuştur. Ancak müdürlerin atamalarının merkeze danışılmak suretiyle ve kazayı iyi idare edebilecek kişiler arasından seçilerek yapılması belirtilmiştir. Ayrıca zimmetine para geçirmeyeceği ve kanunlara aykırı davranmayacağına dair yöre ileri gelenlerinden birini kefil göstermeleri şartıyla atanmaları istenmiştir. Kefalet uygulaması sayesinde müdürlerin zimmetlerine para geçirmeleri önlenecek, bu tarz bir durum yaşanırsa zimmetine geçirilen miktar, gerekirse kefillerinden tahsil edilecektir. Ayrıca kaza müdürleriyle ilgili olumsuz bir durum yaşanırsa müdürü seçen vali, mutasarrıf gibi yöneticiler sorumlu tutulacak; kaza müdürü ise görevden alınıp sürgüne gönderilecektir.[256]

Kaza müdürleriyle ilgili kötü örneklerin yanı sıra iyi örnekler görmek de mümkündür. Şayet bölge ahalisi kaza müdüründen memnunsa kazadaki görevine devam etmesi için uğraşmaktaydılar. Ahalinin arzusu hiçbir ferdin diğerinin mal ve eşyasına dokunamamasıydı. Bu nedenle adaleti sağlayacak iyi bir idarecinin olması ahali açısından önemliydi. Sahra kazasında müdür olan Ali Rıza Paşa, memuriyetinin başından itibaren kazadaki işlerin düzgün bir şekilde yürütülmesine gayret etmiş, adaletli olmasının yanı sıra kanun ve nizama da uygun davranmıştır. Sahra kazası ahalisi, Ali Rıza Paşa gibi bir müdüre ulaştıkları için kendilerini şanslı olarak görmüş bu nedenle müdürün memuriyetinin devam etmesini istediklerini merkeze yazmış oldukları bir dilekçede dile getirmişlerdir.[257] Belgradcık kazasında da bu tarz bir örnekle karşılaşılmıştır. Kaza ahalisi, Vidin valisine hitaben yazdığı bir dilekçede; kazada müdür vekili olarak görev yapan Derviş Ağa'nın işini iyi yapan, dirayetli, kazadaki asayişi sağlayan biri olduğunu, ahalinin cümlesinin ondan memnun kaldığını,

[255] BOA. İ. MVL. 204-6508, 22 Cemaziyye'l-evvel 1267/ 25 Mart 1851.
[256] Selda Kaya Kılıç, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye'de İl Yönetimi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Doktora Tezi, Ankara 1995, s.11.
[257] BOA. MVL. 965-58/7.

bu nedenle Derviş Ağa'nın asaleten kaza müdürü olarak atanmasını istediklerini belirtmişlerdir.[258]

Tablo 3.2: Vidin sancağına bağlı kazalarda asaleten ve vekâleten atanan müdürlerin listesi [259]

Kaza İsimleri	**Müdür İsimleri**	**Statüsü**	**Atanma Tarihleri**
Lom Kazası	Şakir Efendi	Müdür asil	9 Teşrin-i sani 1271 (21 Kasım 1855)
	Şerif Mehmed Efendi	Müdür vekili	10 Teşrin sani 1271 (22 Kasım 1855)
	İzzet Ağa	Müdür vekili	4 Kanun-ı evvel 1271 (16 Aralık 1855)
	Celaleddin Efendi	Müdür asil	27 Kanun-ı evvel 1271 (8 Ocak 1856)
	Abdullah Ağa	Müdür vekili	1 Kanun-ı sani 1272 (13 Ocak 1857)
	MehmedSadık Efendi	Müdür asil	1 Mart 1272 (13 Mart 1856)
Belgradcık Kazası	Yusuf Efendi	Müdür asil	Mart 1271 (Mart 1855)
	Ahmed Bey	Müdür vekili	16 Eylül 1272 (28 Eylül 1856)
	Hakkı Bey	Müdür asil	17 Eylül 1272 (29 Eylül 1856)
Niğbolu Kazası	Mustafa Ağa	Müdür asil	Mart 1271 (Mart 1855)
	Mehmed Ağa	Müdür vekili	1 Şubat 1271 (13 Şubat 1856)
	Ahmed Bey	Müdür asil	17 Nisan 1272 (29 Nisan 1856)

[258] BOA. MVL. 971-47/4.
[259] BOA. MVL. 320-67/1.

Servi Kazası	Reşid Efendi	Müdür asil	Mart 1271 (Mart 1855)
	Ali Zeki Bey	Müdür vekili	Nisan 1271 (Nisan 1855)
	Süleyman Bey	Müdür asil	9 Haziran 1271 (21 Haziran 1855)
Lofça Kazası	Hasan Ağa	Müdür vekili	Mart 1271 (Mart 1855)
	Ali Namık Ağa	Müdür asil	8 Nisan 1271 (20 Nisan 1855)
	Genç Osman Ağa	Müdür vekili	Eylül 1272 (Eylül 1856)
Plevne Kazası	Ahmed Bey	Müdür vekili	Mart 1271 (Mart 1855)
	Mehmed Ağa	Müdür vekili	25 Nisan 1271 (7 Mayıs 1855)
	Ali Rıza Efendi	Müdür vekili	16 Eylül 1271 (28 Eylül 1855)
	Celaleddin Efendi	Müdür asil	25 Ağustos 1272 (6 Eylül 1856)
Rahova Kazası	Genç Osman Ağa	Müdür asil	Mart 1271 (Mart 1855)
	Ali Namık Ağa	Müdür vekili	Eylül 1272 (Eylül 1856)
	Ali Rıza Efendi	Müdür asil	25 Eylül 1272 (7 Ekim 1856)
İvraca Kazası	Şerif Ağa	Müdür asil	Mart 1271 (Mart 1855)
	Mehmed Ağa	Müdür asil	10 Nisan 1271 (22 Nisan 1855)
Sahra Kazası	Hafız İbrahim Ağa	Müdür asil	Eylül 1270 (Eylül 1854)

Kaynak: BOA. MVL. 320-67/1.

Sonuç olarak kazanın emniyeti ve güvenliği açısından her mahalde, kaza müdürünün hüsn-i idareyi bilen kişiler olmasına dikkat edilmiş; şayet müdür idari açıdan uygun değilse azledilmesi yoluna gidilmiştir. Bahsedilen bu durum birçok mahal için geçerli olsa da Vidin eyaleti diğer mahallerle kıyas olunamayacak derecede mühim bir mevkide bulunduğundan kaza müdürünün vasıfları, olaylar karşısında göstermiş olduğu dirayet oldukça önem arz etmiştir. Nitekim Vidin'de 1859 yılı sonlarında ortaya çıkan karışıklıklara, kaza müdürlerinin uygunsuzluklarının da sebebiyet verdiği görülmüştür. Bu nedenle bazı kişilerin iltiması ile kaza müdürü olan ve iltizamları elinde tutup ahaliye zulmeden müdürlerin azli ve yerlerine münasip kişilerin tayin edilmesi konusunda planlamalar yapılmıştır.[260]

3.3. İmar Meclislerinin Teşkili ve Vidin'de İmar Meclisi'nin Kurulması

Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesinin üzerinden bir hayli zaman geçmiş bu sürede pek çok reform girişiminde bulunulmuştur. Hükümet, fermanda verilen sözlerin yerine getirilmesi adına Tanzimat'ın uygulanması konusunda oldukça hassasiyet göstermiş, ancak bu uygulamaların hayata geçirilmesinde istenilen başarı bir türlü sağlanamamıştır. Yapılan reform ve düzenlemelerin bir türlü istenilen sonucu vermemesi padişah Abdülmecid'i düşündüren bir mesele haline gelmiştir. Padişah, Meclis-i Vala'nın 13 Ocak 1845'te gerçekleşen toplantısında yaptığı açılış konuşmasında, Tanzimat reformlarının uygulanması konusunda karşılaşılan güçlükleri ve bunların nasıl giderilmesi gerektiğiyle ilgili düşüncelerini dile getirmiştir.[261] Padişah, hatt-ı hümayununda düşünülenlerin uygulanması noktasında sarf edilen gayretlere rağmen arzulanan sonuçları alamamanın üzüntüsü içerisinde olduğunu söylemiştir. Konuşmasında istenilen refaha ulaşmak için gereken tedbirlerin bütünlük içerisinde görüşülmesini isteyen padişah,[262] imar meclislerinin oluşturulmasıyla ilgili ilk planlamaların yapılmasını da istediğini belirtmiştir.[263]

Tanzimat'ın gerekliliklerini yerine getirmek için ülkenin kalkınması ve refaha ulaşması gerekmekteydi. Bu nedenle ülkenin imarıyla ilgili konular, Meclis-i Vala'ya havale edilmiş ve bu konuda meclise geniş yetkiler verilmiştir. Meclis-i Vala'da,

[260] BOA. MVL. 909-26/1, 29 Cemaziyye'l-evvel 1276/24 Aralık 1859.
[261] Takvim-i Vekayi, Def'a 280, 4 Muharrem 1261/13 Ocak 1845.; Ahmed Lütfi Efendi, *a.g.e.*, C. VIII, s.1183-1184.
[262] Engelhardt, *a.g.e.*, s.79.
[263] Mehmet Seyitdanlıoğlu, "Tanzimat Dönemi İmar Meclisleri", *OTAM*, Sayı 3, Ocak 1992, s.325.

meclis başkanı Süleyman Paşa tarafından bir dizi toplantı yapılmıştır. 13 Şubat 1845 yılında gerçekleştirilen toplantıda yapılması gereken çalışmalar netleşmiştir.[264] Toplantılarda, memleket genelinde mamuriyetin sağlanarak birtakım bayındırlık hizmetlerinin gerçekleştirilmesi üzerinde durulmuştur. Bunlara ilaveten emlak ve temettü tahriri esnasında denetimi sağlamak amacıyla merkezde geçici imar meclisleri oluşturularak gerekli bölgelere gönderilmesine karar verilmiştir. Yine bu toplantılarda Tanzimat'ı tam anlamıyla uygulamak, idari ve mali her alanda istenilen başarıyı sağlamak amacıyla uygulama yapılan yerlerin ihtiyaçları ve sorunlarının bilinmesi gerektiği sonucuna varılmıştır. Bu amaçla kurulması planlanan imar meclislerine yardımcı olmak üzere Müslim ve gayrimüslim kişilerden oluşan iki temsilci seçilerek İstanbul'a gönderilmesi kararlaştırılmıştır.[265] Şüphesiz toplantıda alınan en dikkat çekici karar da bu olmuştur. Çünkü böyle bir uygulama ilk defa gerçekleştirilmekteydi, eyaletlerden temsilciler çağrılarak sorunların çözümüne yönelik fikirleri sorulacaktı.[266] Böylece, Müslim ve gayrimüslim kişileri temsilen gönderilen bu kişilere; bölgeleriyle ilgili sıkıntıları, bir rapor halinde sunma imkânı verilmiştir.[267] Ahaliye müracaat edilmesi fikri beklenmedik bir tedbirdi, bunun tehlikeli bir hareket olduğunu düşünenler bulunsa da hükümetin iyi niyetini göstermiş olması açısından oldukça önemlidir.[268]

Hükümet, aslında yaptığı yeni düzenlemelerle taşra temsilcilerinden idari sistemin durumunu görüşerek yapılması gerekenleri tartışmalarını ve birbirleriyle görüş alışverişinde bulunmalarını beklemiştir. Bu temsilciler, kendi bölgelerinde edindikleri fikirleri bu toplantılarda paylaşıp düşüncelerini geliştirecek ve işlerin düzeltilmesine

[264] Mehmet Seyitdanlıoğlu, a.g.m., s.325-326.
[265]Harcırahları kendi mahallerindeki mal sandıklarından verilmek üzere her memleketten itibar edilen, güvenilir, dirayet sahibi, ahalinin durumuna vakıf olan ikişer kişi vücuh ve kocabaşları İstanbul'a davet edilmiştir. Ahmed Lütfi Efendi, *a.g.e.*, C. VIII, s. 1188. Vilayatta ıslahat icrası için taşradan vücuh ve kocabaşların celbi münasebetiyle sadır olan hatt-ı hümayun için bkz. Karakoç Sarkis, *a.g.e.*, Cilt I, s.207.
[266] İdari sistemi etkili hale getirmek amacıyla İstanbul'da ileri gelen kimselerin katıldığı toplantılar düzenlemek Osmanlı Devleti'nin daha önce de başvurduğu bir yoldu. Eyaletlerden İstanbul'a gelen heyetlerin hükümet önünde şikâyetlerini dile getirmelerine de rastlanırdı. 1845 yılında taşradan temsilcilerin çağrılması herhalde bu örneklere dayandırılmıştır. Roderic Davison, *a.g.e.*, s.77.
[267] Mülkiye memurları ve imar meclisleri aracılığıyla ahalinin durumunu öğrenmek mümkün olsa da bölgenin sorunları ve ihtiyaçlarını eşraf daha iyi bildiğinde bölgelerden eşraf çağrılması fikri önemli görülmüştür. Mehmet Seyitdanlıoğlu, a.g.m., s.327.
[268] Engelhardt, *a.g.e.*, s.80.; Halil İnalcık, "Tanzimat'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkileri", s.175.

katkı sağlamak amacıyla eyaletlerine geri döneceklerdi.[269] Çağrılacak olan bu temsilciler; bölgenin sorunlarına vakıf, dirayetkar ve ehil kişilerden seçilecekti.[270]

Anadolu ve Rumeli'de beşer meclis olmak üzere teftiş ve inceleme için on imar meclisi oluşturulmuştur. Bölgeler oluşturulurken coğrafi konumları göz önüne alınarak birbirine yakın olan iki eyalet veya birkaç sancağa bir meclis şeklinde düzenleme yapılmıştır.[271] Meclisler; meclis başkanı, iki üye ve bir kâtipten oluşmuştur. Meclis başkanlığına, askeriyeden mirliva rütbesinde biri seçilirken üyeler ise ilmiye ve mülkiye sınıfından tercih edilmiştir.

İmar meclislerine; gittikleri bölgelerdeki sorunları tespit etmek, bölgenin imar, ziraat, ticaret ve tarımını geliştirmek için girişimlerde bulunmak ve ahalinin refahını artırmak gibi görevler verilmiştir. İmar meclisleri tüm bu konularla ilgili izlenimlerini ve neler yapılması gerektiğini araştırarak İstanbul'a rapor halinde sunacaklardı. Ayrıca daha öncesinde muhassıllar tarafından yapılması düşünülen mal ve mülk sayımına, Müslim ve gayrimüslim temsilciler de dâhil edilerek imar meclisleri aracılığıyla sayımın daha etkin bir şekilde gerçekleştirilmesi planlanmıştır.[272] Alınan kararlar doğrultusunda ilk olarak taşradaki temsilciler çağrılmıştır. Temsilciler seçilirken her ne kadar Müslim ve gayrimüslim iki temsilcinin gönderilmesi gerektiği belirtilse de bazı yerlerde bu sayı değişiklik göstermiştir. Vidin'den gönderilen temsilci sayısı iki Müslim, iki gayrimüslim şeklindedir.[273] Sonrasında imar meclislerinin bölgelere gönderilmesi şeklinde bir yol izlenmiştir.

İmar meclisi oluşturulan bölgelere meclis üyeleri gönderilirken kendilerine birer talimatname verilerek yapacakları işlerle ilgili bilgilendirilmişlerdir. Bu kararlar

---

[269] Roderic Davison, *a.g.e.*, s.77.

[270]Bu kişiler, İstanbul'da bulunan önemli devlet ricali ve memurların konaklarında kalacaklardı. Müslüman temsilcilerin devlet ricali ve memurların konaklarında, gayrimüslim temsilcilerin ise sarraflar ve İstanbul'da bulunan bazı seçkin Rum ve Ermenilerin evlerinde konaklamaları sağlanmıştır. Vidin'den gelecek temsilci ise Amedi-i divan Mümtaz Efendi konağında kalmıştır. Metin Ünver, "Tanzimat Taşrasının İstanbul Buluşması", *Eski Çağ'dan Günümüze Yönetim Anlayışı ve Kurumlar*, (Ed. Feridun M. Emecen), Kitabevi, İstanbul 2009, s.133-134.

[271] Vidin ve Niş imar meclisi başkanı; Alyanak Mustafa Paşa, Aza; mevaliden Salih Bey, kâtip; Moralı Tevfik Beydir. Geçici imar meclis bölgeleri ve meclis üyelerinin isimleri için bkz. Ahmed Lütfi Efendi, *a.g.e.*, C. VIII, s.1189.

[272] Metin Ünver, a.g.m., s.138.

[273] 1845 yılında Vidin'den İstanbul'a gönderilen temsilciler ve dönüşlerinde verilen harcırahlar şu şekildedir; Hacı Hasan Efendi ve tevabii, harcırahı 1860 kuruş, Mehmed Efendi ve tevabii, harcırahı 1860 kuruş, Lilo ma tabii, harcırahı 1240 kuruş, Toma ma tabii, harcırahı 1240 kuruştur. Metin Ünver, a.g.m., s.160.

doğrultusunda imar meclisi oluşturulan bölgelerden biri de Vidin olmuştur. Meclisler oluşturulurken birbirine yakın olan sancaklar birleştirilerek bir meclis şeklinde düzenlenmiştir. Vidin ve Niş sancakları da tek çatı altında toplanarak imar meclisi teşkil edilmiş, meclis başkanlığına Ali Paşa,[274] azalığına da rical-i devlet-i aliyeden Tevfik Bey ve mevali-i fihamdan Salih Bey tayin edilmişlerdir.

İmar memuriyeti ile görevlendirilen meclis üyelerinden Tevfik Bey, Niş eyaletindeki imar işlerini tamamlayarak birkaç gün içerisinde Vidin'e geçip memuriyetinin gerektirdiği işleri yerine getireceğini merkeze bildirmiştir.[275] Meclis başkanı ve üyeler, Sadarete yazdıkları yazıda; aslında ilk olarak Vidin'e gitmeyi planladıklarını, ancak Niş'e bağlı olan Leskofça kazasındaki sorunların çözümü için önce Niş'e gidildiğini, buradaki mesele ivedilikle halledildikten sonra Vidin'e gitmek için hareket edileceğini belirtmişlerdir.[276] Vidin ve Niş imar meclisi memurları, İslimiye kazasını da ziyaret ederek imar için gerekenleri ahaliye tebliğ etmişler ve İslimiye kazasında da imar meclisi oluşturmuşlardır.[277] İmar meclisi üyeleri, ihyayı mülk ve millete dair icrası lazım gelen tensikat ve tanzimat-ı mülkiyenin uygulanabilmesi adına sancak sancak dolaşarak icrası gerekli görülen hususları yerel idarecilere bildirmekle görevlendirilmişlerdi. Nitekim imar meclisi üyeleri, İslimiye'de de meclisin kurulması ve sonrasında imar, ziraat, ticaret gibi alanlarda yapılacak işlerin üzerinde durmuşlar ve masrafların ahaliye yük olmadan halledileceğini belirtmişlerdir. [278]

İmar meclisi memurları, Vidin ve çevresinde yaptıkları tahkikatlar sonrasında Meclis-i Vala'ya bir mazbata göndermişler ve bu mazbatada, üç madde halinde icra edilmesi gereken konuları ele almışlardır. Buna göre; köprülerin tamir edilmesi, yabancı tüccarlar tarafından[279] ahaliye yapılan haksızlığın önüne geçilmesi ve Vidin'e fenni tıbbiyede bilgili bir doktorun tayin edilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Meclis-i Vala,

[274] Aslında Vidin ve Niş imar meclis başkanlığına Mustafa Paşa atanmış, ancak paşa feriklik rütbesi ile Dersaadet Ordusu erkânlığına görevlendirilince yerine hassa askeri erkânından Ali Paşa tayin olmuştur. BOA. C. AS. 889-38203, 29 Zilhicce 1261/ 29 Aralık 1845.; BOA. C. AS. 950-41238, 26 Zilhicce 1261/ 26 Aralık 1845.
[275] BOA. A. MKT. 34-51, 27 Muharrem 1262/ 25 Ocak 1846.
[276] BOA. A. MKT. 35-38, 12 Safer 1262/ 9 Şubat 1846.
[277] İmar meclis üyeleri 8 Nisan 1846'da İslimiye'ye teşrif etmişlerdir. İslimiye kazasında da imar meclisi oluşturulmuştur. BOA. A. MKT. 40-20 23 Rebiyü'l-ahir 1262/ 20 Nisan 1846.
[278] BOA. A. MKT. 32-54, 29 Zilhicce 1261/ 29 Aralık 1845.
[279] İmar meclisi memurları, bu yabancı tüccarların mahsulatın tümünü selem tartısıyla aldığını belirtmiştir. Selem; peşin bedelle vadeli mahsul almak, teslim etmek anlamlarına gelmektedir. Bkz. Bilal Aybakan," Selem", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, C.36, İstanbul 2009, s.402-405.

imar meclisi memurlarının bu talepleri karşısında; köprülerin tamiri oldukça masraflı olacağından hepsinin tamir edilmesinin mümkün olmayacağını belirtmiştir. Ancak içlerinden en tamire muhtaç olanların isimleri mahallinden istenerek bunların onarılması ve bedelinin tahsisattan ödenmesi uygun görülmüştür. Yabancı tüccarlar tarafından hakarete uğrayan fukarayla ilgili meselede ise bu tüccarların konsolosluk onayları dahi olmadığı tespit edilmiş, ahaliye yaptıkları muamele meclis tarafından uygunsuz bulunmuştur. Bu konuda gereğinin yapılması için konu Hariciye Nezareti'ne havale edilmiştir. Doktorla ilgili maddenin ise şimdilik halledilemeyeceği daha sonra konuya bakılması kararına varılmıştır. [280]

İmar meclisleri tarafından yapılan çalışmalara rağmen eyaletlerin mamuriyetinde istenilen sonuç alınamamıştır. İmar meclisleri, Meclis-i Vala başkanı Süleyman Paşa'nın görevden alınması üzerine etkinliğini kaybederken[281] taşradan İstanbul'a gelen eyalet temsilcileri vekillerin nazarındaki teveccühlerini kaybetme korkusuyla çok fazla konuşmayıp memleketlerine geri dönmüşlerdir.[282]

3.4. 1846 Düzenlemeleri ve Vidin Eyaleti Dâhilinde İdari Değişimler

1845 yılı Nisan ayında eyalette vali değişikliğine gidilmiştir. Bu esnada Vidin valisi olan Mustafa Nuri Paşa döneminde cinayet ve mal gaspı gibi uygunsuzluklar fazlaca yaşanmıştır. Hükümet, Mustafa Nuri Paşa'ya olayları yatıştırmasını defalarca bildirmesine rağmen paşa, iktidarsızlığı sebebiyle gerekenleri icra edememiş ve azledilmiş[283] yerine Hayreddin Paşa Vidin valisi olarak atanmıştır.

1845 yılı itibariyle Vidin eyaletindeki idari birimler aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.[284]

[280] BOA. A. MKT. MVL. 1-95, 1 Cemaziye'l-evvel 1262/ 27 Nisan 1846.
[281] Ahmed Lütfi Efendi, *a.g.e.*, C. VIII, s.1189.
[282] Engelhardt, *a.g.e.*, s.80.
[283] BOA. A. MKT. 23-15, 23 Rebiyü'l-evvel 1261/1 Nisan 1845.
[284] Vidin eyaleti kazaları içerisinde yer alan karyelerin tahrir ve terkimi hususunda düzenlenmiş olan cetvellerin gönderilmiş olduğuna dair Vidin valisi Mehmed Hayreddinin merkeze gönderdiği yazısı için bkz. BOA. A. MKT. 31-40, 14 Zilhicce 1261/ 14 Aralık 1845.

Tablo 3.3: Vidin eyaletindeki idari birimler

Vidin Eyaleti Köy ve Nahiyeleri (1845)						
Kaza İsimleri	**İslam Köy Adedi**	**Muhtelit Köy Adedi**	**Reaya**	**Toplam Köy**	**Toplam Kaza ve Nahiye**	**Toplam Liva**
Niğbolu	4	19	39	62	1	1
Ziştovi	1	18	3	22	1	
Rahova	0	12	47	59	1	
Servi	17	3	12	32	1	
Lofça	19	23	45	87	1	
Plevne	2	18	24	44	1	
İvraca	0	7	63	70	1	
Vidin	0	2	88	90	1	
Lom	0	0	57	57	1	
Belgradcık	0	0	41	41	1	
İslimiye	12	19	8	39	1	
Yanbolu	10	21	2	33	1	
Nevahiyanbolu	1	17	12	30	1	1

Kaynak: BOA. A. MKT. 31-40.

Vidin'de idari durum genel olarak tabloda gösterildiği şekildeyken 1846 yılı itibariyle taşra yönetiminde yeniden birtakım değişikliklere gidilmiştir. Yapılan reformları gerçekleştirecek sorumluluk sahibi, güvenilir yöneticilerin olmaması ve uygulamalarda sıkıntılar yaşanması idarenin tekrardan düzenlenmesini gerekli kılmıştır. Tensikat-ı Mülkiye[285] adı verilen bu düzenlemeler kapsamında; eyaletler dâhilindeki idari birimler yeniden yapılandırılmış, yöneticilerin görev tanımları netleştirilerek sorumlulukları tekrar belirlenmiştir.[286] Aslında Tensikat-ı Mülkiye

[285]Tensikat-ı mülkiye için bkz. https://kelimeler.gen.tr./tensikat-i-mulkiye.
[286]Ayla Efe, "Muhassıllıktan Açılan Kapı", 1864 Vilayet Nizamnamesi, (Ed. Erkan Tural-Selim Çapar), *TODAİE*, Ankara 2015, s.42.

sadece mülki düzenlemeler olmayıp aynı zamanda sosyal ve ekonomik refahın artırılması adına vergi dağılımı, ahalinin refahı, imar, eğitim vs. gibi bir dizi düzenlemeyi de içeren bir kalkınma programıdır.

Tensikat-ı Mülkiye düzenlemeleri gereğince; Vidin valisi Hayreddin Paşa'ya, Vidin eyaleti dâhilinde bulunan kaza ahalisinin ahval ve keyfiyetlerine bakılarak sorunların tespit edilmesi, arazi ve emlak tahririnin gerçekleştirilmesi, vergilerin ödenmesi hususunda sıkıntı yaşanmaması için gereken önlemlerin alınması emredilmiştir. Ayrıca hükümet, validen her mahallin uygun mevkilerini tespit ederek ihtiyaçlarına göre tedbirler düşünmesini ve imar memurlarının gereken çalışmaları yapmasını da istemiştir.[287]

Düzenlemeler çerçevesinde; eyaletlerin ve bağlı sancakların sınırları da yeniden çizilmiş, eyaletlere bağlı bulunan sancaklarda birtakım değişiklikler yapılmıştır. Bu değişikliklerde mevkilerin yakınlığı ve hassasiyeti göz önünde tutulurken güçlü bir idari yapı oluşturma isteği de etkili olmuştur. Bu kapsamda daha önceden Silistre eyaletine dâhil edilen Tırnova kazası Vidin eyaletine bağlanırken mülki işlerinin idaresi de Vidin valisine bırakılmıştır.[288] Tırnova'nın konum itibarıyla önemli bir mevkide olması ve eskiden de Vidin'e bağlı bulunması bu değişiklikte etkili olmuştur.[289]

1846 yılında taşrada gerçekleştirilen idari düzenlemeler sonrası; Rumeli ve Anadolu'da Tanzimat'ın uygulandığı yerlerde müşir, vali, mutasarrıf, muhassıllık ve kaymakamlık suretiyle idare olunacak sancak ve kazaların isimleri ayrıca görevlileri (ML. d. 518) numaralı deftere kaydedilmiştir. Buna göre, Vidin sancağı valilik şeklinde idare olunacak, Vidin, Niğbolu, Ziştovi, Lofça, Rahova, Plevne, İvraca, Servi kazaları ile Sahra, Belgradcık, Polmiyye ve Lom nahiyeleri buraya bağlanacaktır. Ayrıca Vidin valisi olarak Hüseyin Paşa ve Vidin defterdarı olarak da Abdulvahap

[287] 1261 senesine ait aşar vergilerinin ivedi bir şekilde tahsilinin yapılması, Ada-i kebir ve Fethü'l-islam kalelerinin asker ve mühimmat durumunun tespit edilmesi ve kalelerde tamir olunacak yerlerin tahkiki amacıyla İstanbul'dan Salih Efendi'nin gönderileceği belirtilmiştir. BOA. İ. DH. 105-5284, 17 Cemaziye'l-ahir 1261/ 23 Haziran 1845.
[288] BOA. A. TŞF. 2-50, 11 Zilkade 1262/ 31 Ekim 1846.
[289]Tırnova, daha önce Vidin'den ayrılarak Silistre'ye bağlanmıştır ancak 1846 yılındaki düzenlemeler kapsamında Tırnova'nın tekrardan Vidin'e bağlanması uygun görülmüştür. BOA. İ. MTZ. (04) 1-10,11 Şevval 1262/ 2 Ekim 1846.

Efendi görevlendirilmiştir[290] Bu düzenlemeye göre Vidin'de yeniden vali değişikliğine gidildiği görülmektedir. Hayreddin Paşa azledilerek yerine Hüseyin Paşa Vidin valisi olarak atanmıştır.[291]

Vidin eyaletinde idari olarak gerçekleştirilen bu değişimlerle birlikte eyalet dâhilinde bulunan yönetim birimleri de yeniden düzenlenmiştir. Eyalete bağlı sancaklardan bazılarının muhassıllık suretiyle idare olunması kararlaştırılmıştır. Buna göre, İslimiyye sancağı muhassıllık şeklinde idare olunacaktır, muhassıllık görevi ise Salih Efendi'nin uhdesine verilmiştir. Dikkat çeken diğer bir değişiklik ise Tırnova'nın Vidin eyaletine dâhil edilmesi olmuştur. Tırnova da muhassıllık statüsünde idare edilecektir.[292] Bu şekilde aynı eyalet içerisinde idari ve mali yetkilere sahip valilik, kaymakamlık ve muhassıllık gibi farklı yönetim birimleri yer almıştır. Bunların birbirleriyle olan ilişkileri net olmamakla birlikte yöneticilerin görevlerini düzgün bir şekilde yapabilmesi için böyle bir ayrıma gidilmiştir.[293]

Bunların yanı sıra düzenlemeleri uygulayacak olan memurların ıslahı üzerinde de durulmuştur. İdarecilerin yetki alanları ve kanuna uygun hareket etmeleri gibi hususları içeren 27 Kasım 1846 tarihli bir talimatname yayınlanarak vali ve diğer mülki görevlilerin sorumlulukları tekrar gözden geçirilmiştir.[294] Gerçekleştirilen tüm bu değişikliklerle yönetim birimlerinin sınırları belirlenirken aynı zamanda yöneticilerin yetki ve sorumlulukları da net bir şekilde vurgulanmıştır. Bu anlamda memurların kanuna göre iş yapmasını sağlamak esas amaç olarak ortaya konulmuştur. Hükümet, görevlilerin kanuna uymaları gerektiğini de her fırsatta dile getirmiştir. Memurların ve meclis azalarının kanuna aykırı harekette bulunmamaları Vidin

[290] Daha öncesinde Hayreddin Paşa vali iken azlolunarak yerine Hüseyin Paşa tayin olunmuştur. ML. d. 518. numaralı defterde Hayreddin Paşa'nın ismi çizilerek yerine Hüseyin Paşa'nın ismi yazılmıştır. BOA. ML. d. 518.
[291] BOA. İ. MTZ. (04) 1-10.
[292] BOA. ML. d. 533, 5 Zilhicce 1263/ 14 Kasım 1847. Ayla Efe, Tırnova'yı Silistre eyaletine bağlı bir sancak olarak almıştır. Bkz. Ayla Efe, "Tanzimat'ın Eyalet Reformları 1840-1864 Silistre Örneği" s.97. Ancak hem ML. d. 518 numaralı defterde hem de ML. d. 533 numaralı defterin üst kısımda 11 Zilkade 1262/31 Ekim 1846 tarihi itibarıyla Tırnova'nın Vidin eyaletine dâhil edildiği görülmektedir. BOA. ML. d. 518; BOA. ML. d. 533. Ayrıca Tırnovanın Vidin'e dahli meselesinin bahsedildiği belge için bkz. BOA. İ. MTZ. (04) 1-10, 11 Şevval 1262/ 2 Ekim 1846.
[293] Ayla Efe, "Taşra Yönetiminde Muhassıllıktan Açılan Kapı", s. 42-43.
[294] 27 Kasım 1846 tarihli talimatnameye göre, vali eyaletin en üst yetkilisi olmakla birlikte tek yetkili değildir. Mali konularda mal memuru ile hareket edecektir. Vergi toplanması ve vergilerin düzenlenmesi ile ilgili konular mal memurunun uhdesine verilmiş, vali kanuna aykırı bir şekilde vergi alınmasını önlemekle sorumlu tutulmuştur. Ayla Efe, "Tanzimat'ın Eyalet Reformları 1840- 1864 Silistre Örneği", s.95-96.

Meclis'inde de belirtilmiştir.[295] Buradaki amaç, taşradaki yöneticilerin; yetkilerini kötüye kullanmasını önlemek, kanunlara uygun iş yapmalarını, ahalinin hakkaniyetli bir şekilde yönetilmesini ve ahaliye vergi konusunda adaletli davranmalarını sağlamaktır.

3.5. Eyalet Meclisleri Talimatnamesi Sonrası Yapılan Yeni Düzenlemeler

3.5.1. Bir Denetim Aracı Olarak Meclisler

1846 yılında yapılan mülki düzenlemelerle eyaletteki yöneticilerin görev ve sorumlulukları tanımlanarak netlik kazandırılmış ve bu yöneticilere kanun ve adalete uygun olarak iş yapma usulü getirilmeye çalışılmıştır. Ancak tüm uyarılara rağmen yönetimde istenilen istikrar bir türlü sağlanamamış, neredeyse on yıla yakın bir zamandır yapılan reformlar yeterli olamamıştır. Bu sebeple mülki yapıda yeni bir düzenlemeye ihtiyaç duyulmuştur. Bunun için ilk olarak eyalet meclislerinde değişikliğe gidilmesi düşünülmüştür. Memleket meclislerinin işleyişinde yaşanan birtakım problemler meclislerde yeni bir yasal düzenleme yapılmasını gerekli kılmıştır.[296]

Meclis-i Vala tarafından hazırlanan ve "eyalet meclislerine verilecek olan talimat-ı seniyye" olarak 1849 yılında yayınlanan bir nizamnameyle taşra yönetiminde köklü bir değişikliğe gidilmiştir.[297] Talimatnamenin başlığına bakıldığında sadece meclislerle ilgili değişiklikleri içerdiği düşünülse de aslında bu talimatnameyle taşra idaresi yeni baştan planlanmıştır.[298] Talimatnameyle; meclislerin oluşumu, başkan ataması[299], meclisi oluşturacak üyeler, mecliste görüşülecek meseleler, meclisin yetki alanları, alınan kararlara nasıl bir işlem uygulanacağı gibi pek çok konu netlik

[295] BOA. A. MKT. 124-28, 26 Cemaziye'l-evvel 1264/30 Nisan 1848.
[296]Muhassıllık meclisleri muhassıllık sisteminin kaldırılmasından sonra "memleket meclisleri" ismiyle çalışmalarına devam etmiştir. İlber Ortaylı, *a.g.e.*, s.43. Ancak seçim usulü, gayrimüslimlerin temsili, çalışma usulleri gibi birtakım konularda sorunlar yaşanmıştır. Halil İnalcık, "Tanzimat'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkileri", s.181.
[297]Abdülmecid'in onayı ile Ocak 1849'da yayınlanarak yürürlüğe giren bu talimatname "Bu def'a saye-i şevketvaye-i canab-ı mülkdaride tertip ve teşkil olunmuş olan "eyalet meclislerine verilecek olan talimat-ı seniyye" adını taşımıştır. 9 fasıl 68 madde olan bu talimatname daha sonra düzenlenerek "Taşra Mecalisine Verilen Talimat" başlığıyla 8 fasıl 49 maddeyi içermiştir. Bkz. Sarkiz Karakoç, *a.g.e.*, Cilt I, s.229.
[298]Musa Çadırcı, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Eyalet ve Sancaklarda Meclislerin Oluşturulması (1840-1864)", s.275.
[299] Eyalet meclislerine verilen talimatnameye göre, meclis başkanı, iki kâtip ve bir üye doğrudan doğruya hükümetçe atanacaktır. Vali, defterdar, hâkim, müftü ile halktan seçilecek dört Müslüman ve bir gayrimüslim üye ise mecliste temsilci olarak yer alacaktır. Musa Çadırcı, a.g.m., s.276.

kazanmıştır.[300] Ayrıca şimdiye kadar valilerin görev ve sorumluluklarında yapılan değişikliklerin başarı sağlayamaması ve yönetimde yaşanan aksaklıklar yeni bir yasal düzenlemeye gidilmesini gerektirmiştir.[301] Eyalet Meclisi talimatnamesinin eki olarak yayınlanan bir yönetmelikle "eyalet valisi bulunan zatın görevleri" başlığı altında valilerin yapacakları işler de tespit edilmiştir.[302] Mali, askeri, beledi hizmetler ayrıca yargı ve güvenlik hizmetleri gibi konularda meclisin yetki ve sorumlulukları ön plana çıkarılarak meclis, valinin karşısında adeta bir denetleme organı haline getirilmiştir. Meclisten icazet almadan bir iş yapamaz hale gelen ve taşra yönetiminde etkinliğini kaybeden valiler, işlevsizleştirilmiştir.[303] Böylelikle eyalet meclislerinin yetkileri artırılarak merkeziyetçilikle âdem-i merkeziyetçiliğin birleştirilmesi yoluna gidilmiştir. İstanbul'dan atanan memurları yerel nüfusun temsilcileriyle dengeleme düşüncesi, zekice bir girişim olsa da sonuç hükümetin düşündüğü gibi olmamıştır. Nüfuz sahibi kişilerin meclislere egemen olması valinin etkinliğini azaltmış, bu durum denge sağlamak yerine eyaletlerdeki idareyi daha da dengesiz bir hale getirmiştir.[304]

3.5.2. Eyalet Meclislerinin Düzenlenmesi ve Vidin Eyalet Meclisi

Hükümet, eyalet meclislerin tanzimine oldukça önem vermiş, bu meclislerde görevlendirilecek memurların en üst memuriyetten alt memuriyetlere varıncaya dek ehil, işini bilen kişilerden olması gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca meclisin aza seçiminde de özen göstermesi istenmiş, muteber ve seçkin kimseler arasından seçim yapılması hususunda vali ve meclis reisi uyarılmıştır.

1849 yılında meclislerle ilgili yapılan bu düzenlemeler Vidin Meclisini de etkilemiştir. Öncelikle Meclis-i Vala'nın hazırlamış olduğu nizamname, Vidin valisi tarafından mecliste görevli azalara beyan edilmiş, ayrıca mahalli meclise ilişkin olan on üç kıtalık kısmı da kaymakamlara gönderilmiştir.[305]

---

[300] Musa Çadırcı, a.g.m., s. 274-275.
[301] Selda Kılıç, "Tanzimat'ın İlanından 1864 Düzenlenmesinin Uygulanmasına Kadar Geçen Dönemde Valilik Kurumu", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt 28, Sayı 45, s.48.
[302] Eyalât vali ve defterdarlarıyla kaymakam ve mal müdürlerinin vazifeleri hakkında talimat için bkz. Karakoç Sarkis, *a.g.e.*, Cilt I, s.229.
[303] Moshe Maoz, "Tanzimat'ın İlk Yıllarında Modernleşme Hareketinin Suriye Siyaseti ve Toplumu Üzerindeki Etkisi", *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, (Ed. H. İnalcık-M. Seyitdanlıoğlu), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014, s. 272.
[304] Roderic Davison, *a.g.e.*, s.204.
[305] BOA. MVL. 234-83.

Vidin'de 1850 yılında meydana gelen isyan sonrası bölgenin ıslahına lüzum görülerek mühim meselelerin görüşülmesi gerektiğinden Meclis-i Vala azası Nail Bey, bizzat Vidin'e gönderilmiştir. Nail Bey marifetiyle mevcut meclisin feshi sağlanırken yeniden bir meclis teşkil edilmesine karar verilmiştir. Bunun üzerine yeni azalar seçilerek meclisin kurulması sağlanmıştır. Vidin büyük meclisi yeniden oluşturulurken başkanlığına Bab-ı Seraskeri mümeyyizlerinden Raşid Efendi getirilmiştir. Ayrıca divan-ı hümayundan Selim Efendi, Sahra eski müdürü Hacı Ömer Efendi, Vidin vücuhundan İdris Çelebi Bey gibi kişiler aza olarak seçilenler arasında yer almaktadır.[306] Vidin naibi Nazif Efendi ve tercüman olarak kullanılacak olan Tomaki ise meclis azası olarak görevlendirilmiştir. Meclis başkanı Raşid Efendi'ye 7.500 kuruş maaş verilirken ayrıca kendisi rütbe-i sani nişanı ile taltif edilmiştir. Aza olarak belirlenen Nazif Efendi ve tercüman Tomaki'ye ise 500 kuruş maaş verilmesi uygun görülmüştür.[307] Alınan kararlara göre, kurulan meclisin ahaliden itibar sahibi kişiler arasından seçilecek üyeleri, biri muhasebeci olmak üzere toplamda on dört kişi olması gerekmekteydi.[308] On bir üye hazır bulunsa da iki üyeye daha ihtiyaç olduğundan Vidin hanedanından dirayetkar ve bölgenin usul ve ahvaline vakıf olan Hurşid Ağa, meclis azalığına; muhasebe bilgisi bulunan dirayetli ve doğruluk sahibi Şakir Efendi'nin ise muhasebeye memuriyeti uygun bulunmuştur. Ayrıca Vidin büyük meclisi oluşturulurken nizama zarar gelmemesi açısından Yahudi milletinden de bir aza bulunması gerektiğinin belirtilmesi bölgedeki gayrimüslim çeşitliliğine dikkat edildiğini göz önüne sermektedir.[309]

Daha sonraki yıllarda Vidin Meclisi'nde birtakım alt birimler oluşturulduğu görülmektedir. Bunlardan biri Meclis-i Tahkik olup kâtipliğine İsmail Efendi tayin olunmuş ve kendisine 500 kuruş maaş tahsis edilmiştir.[310] Meclis-i Tahkik, tercüme işleri ve mal baş kitabeti için de birer kâtip gerekli görülse de maaş tahsisinde sıkıntı

[306]BOA. İ. DH. 224-13331/12, 12 Muharrem 1267/17 Kasım 1850.
[307]BOA. A. MKT. NZD. 15-94, 15 Zilhicce 1266/ 22 Ekim 1850. Ancak sonraki yıllarda, Vidin Meclisi tercümanı olarak bulunan Tomaki'ye lüzum olmadığından görevine son verilmesi ve aldığı 500 kuruş maaşın da Vidin mal kaleminden olan kâtiplere ve iki nefer tabur kâtiplerine verilmesine Vidin Meclisince karar verilmiştir. BOA. İ. MVL. 302-12337, 7 Recep 1270/ 5 Nisan 1854.
[308]BOA. İ. MVL. 202-6437, 8 Cemaziyye'l-evvel 1267/11 Mart 1851.
[309] BOA. A. MKT. MHM. 34-70, 3 Ramazan 1267/ 2 Temmuz 1851.
[310] Aslında İsmail Efendi'ye mahallinde 750 kuruş tahsis olunmuş ancak emsallerine göre bu miktar fazla bulunduğundan 1270 Ağustos başından itibaren maaşının 500 kuruşa düşürülmesi uygun görülmüştür. BOA. İ. MVL. 331-14197.

yaşanacağından bu memuriyetler ertelenmiştir.[311] Teşkil olunan diğer birim ise Meclis-i Cinayet olup burası için 14.700 kuruş masrafla bir daire inşa olunmuştur.[312] Vidin büyük meclisinin düzenlenmesi sonrasında mevcut kâtibi olmadığından 1272 senesi Teşrin-i evvel başından (1856 Ekim) itibaren aylık 1500 kuruş maaş ile Osman Kâmil Efendi kâtip-i evvel, 550 kuruş maaşla Mehmed Bey'in kâtip-i sani olarak tayin edilmiştir.

Vidin eyaletinde, 1849 yılı düzenlemelerini izleyen yılda mülki olarak da bazı değişiklikler yaşanmıştır. 1850 yılına ait salnameye göre, Vidin eyaletinin iki adet livası bulunmaktadır. Bunlar: Tırnova livası; Tırnova maa nevahi, Osman pazarı maa nevahi. Vidin livası; Vidin, Belgradcık nahiyesi, Bolmiye, Lom nahiyesi, Rahova, Sahra nahiyesi, İvraca, Plevne, Niğbolu, Ziştovi, Servi maa Hotalic ve Lofça'dır.[313] Fakat 1851 yılında Tırnova'nın Vidin eyaleti içerisinde yer almadığı ve Silistre'ye dâhil edildiği görülmektedir.[314]

Daha sonrasında Ziştovi kazasıyla ilgili de bir değişikliğe gidilmiştir. Bu değişikliğin birkaç sebebi bulunmaktadır: Ziştovi'nin mesafe olarak Vidin'e 48-50 saatlik uzaklıkta olması bu durumun haberleşmeyi zorlaştırması,[315] ayrıca Ziştovi kazası vergisinin Vidin'in diğer kazalarına göre farklılık göstermesi bu sebepler arasında yer almaktadır. Önceden Vidin eyaleti sınırları içerisinde yer alan Ziştovi kazasının 1851 yılında Vidin'den ayrılarak Silistre'ye ilhak edilmesi Meclis-i Valaca uygun görülmüştür.[316] Ayrıca bunlar haricinde Vidin'e bağlı olan nahiyelerde de bir

[311] Meclis-i tahkik kitabeti için 1000 kuruş maaşla Halil Hamit Efendi'nin kâtib-i evvel ve 750 kuruş maaş ile Remzi Bey'in katib-i sani ve 500 kuruş maaş ile Bulgar, Eflak ve Sırp lisanlarını yazmak için katib-i salis tayin olunması düşünülmüştür. Ayrıca aylık 750 kuruş maaş ile eyalet mal baş kitabetinde bulunan Salih Efendi memleketine gittiği ve birkaç defa memuriyetine çağrılmış olduğu halde geri gelmediğinden yerine İstanbul'dan ehliyetli ve hesap bilir birinin getirilmesi istenmiştir. Fakat bu mümkün olmamış, yerine Şakir Efendi tayin olunmuştur. BOA. İ. MVL. 368-16128.

[312] BOA. İ. MVL. 387-16893/3.

[313] Devlet Salnamesi, 1266/1850, s.64.

[314] Devlet Salnamesi, 1267/1851, s.69. Ayrıca Tırnova muhassıllığı için bkz. BOA. A. MKT. NZD 32-44, 15 Cemaziye'l-ahir 1267/17 Nisan 1851.

[315] Haberleşmek gerektiğinde kara yoluyla bir ay yirmi günde, Tuna vapuru vasıtasıyla on beş günde ulaşıldığından işler aksamaktadır. Bu nedenle Ziştovi'nin on iki saatlik mesafede bulunan Rusçuk'a bağlanması düşünülmüştür. BOA. MVL. 64-46, 1 Rebiyü'l-evvel 1265/ 25 Ocak 1849.

[316]Ziştovi kazası vergisinin kırk bin kuruş fazlalığı bulunduğu bu fazlalığın Vidin eyaletindeki diğer kazalara yansıtılamayacağından Ziştovi kazasının Silistre'ye ilhakı uygun bulunmuştur. BOA. A. MKT. MVL. 43-27, 7 Ramazan 1267/ 6 Temmuz 1851. Ancak 1851 yılına ait olan salnamede Vidin eyaletine bağlı olan yerler arasında halen Ziştovi'nin de bulunduğu bu değişikliğin kayıtlara yansıtılmadığı görülmektedir. Salnameye göre Vidin eyaletine bağlı olan yerler; İslimiyye, Lom, Ziştovi, Lofça şeklinde belirtilmiştir. Bkz. Devlet Salnamesi, 1267/1851, s.69.

değişikliğe gidilmiş, Belgradcık, Sahra ve Lom'un birleştirilerek kaymakamlık olarak idare edilmesi ve idaresinin Sahra nahiyesi müdürü Mehmed Ağa'ya verilmiştir.[317]

3.5.3. Uygulamaların Denetlenmesi: Teftiş

Tanzimat-ı Hayriye gereğince memleketin pek çok yerine muhassıllar ve zaptiye memurları görevlendirilmiştir. Bunlar kendilerine verilen talimatname doğrultusunda memleket meclisleri oluşturmuşlar ve mülki düzenlemelerin icrasına başlamışlardır. Ancak vergilerin tahsisi, emlak ve nüfus tahriri, meclislerin oluşturulması gibi önemli konularda çeşitli sorunlarla karşılaşılmıştır. Tanzimat Fermanı'nın kapsadığı hususların Tanzimat dâhilinde olan mahallerde uygulanması, bu esnada karşılaşılan güçlüklerin tespiti ve uygulamaların yapılıp yapılmadığının kontrol edilmesi amacıyla Anadolu ve Rumeli'ye teftiş memurlarının gönderilmesine karar verilmiştir.[318] Muktedir, konunun önemine vâkıf, dirayet sahibi olarak görülen ulema ve sudurdan ve Meclis-i Ahkâm-ı Adliye azasından Arif Hikmet Bey Rumeli'ye; sudurdan Nafia Meclisi müftüsü Mehmet Rafi Efendi, Anadolu'ya teftiş memuru olarak görevlendirilmiştir. Ancak Mehmet Rafi Efendi'nin yolculuk sırasında vefat etmesi üzerine yerine mevaliden fetva emini Arif Efendi tayin olunmuştur.[319]

Eyaletlere gidecek bu görevlilerden, öncelikle hattın içeriği hakkında ahaliyi bilgilendirmeleri ve fermanın halk üzerinde yarattığı etkiyi gözlemlemeleri istenmiştir.[320] Tanzimat'ın tüm bölgelerde layıkıyla yerine getirilmesi hususunda itina göstermeleri beklenmiştir. Hükümet, teftiş memurlarına teftişin nasıl yapılması gerektiğiyle ilgili bir talimatname hazırlamış, ayrıca taşradaki memurlara gönderilen talimatnamenin birer nüshası da kendilerine verilmiştir.[321]

---

[317] BOA. A. MKT. NZD. 15-94, 15 Zilhicce 1266/ 22 Ekim 1850.
[318] Rumeli ve Anadolu taraflarına usul-i cariyeye vakıf birer zatın tayin buyrulmasına karar verilmiştir. Takvim-i Vekayi, Def'a 198, 30 Cemaziyye'l evvel 1256/30 Temmuz 1840.; Mahir Aydın, "Ahmed Arif Hikmet Beyefendi'nin Rumeli Tanzimat Müfettişliği ve Teftiş Defteri", *Belleten*, Cilt 56, Sayı 215, Nisan 1992, s. 69-70.
[319] Ahmed Lütfi Edendi, *a.g.e.*, C. VI, s.1051.
[320] Reşid Paşa, otoritesini İstanbul'dan en uzak bölgeye kadar hissettirmek niyetinde olduğundan ulemadan seçilmiş olan iki zatı eyaletleri teftiş etmesi için görevlendirmiştir. Engelhardt, *a.g.e.*, s.50.
[321] Mahir Aydın, a.g.m., s.71.

Fermanın ilanı sonrasında gerçekleştirilen bu ilk teftişte Rumeli bölgesine gönderilen Arif Hikmet Bey'in teftiş memuriyeti,[322] Vidin ve çevresinin teftişini de içerdiğinden bu çalışma açısından önem arz etmektedir. 13 Şubat 1841'de Vidin'e ulaşan Arif Hikmet Bey, o sırada yaşanan isyan dolayısıyla yirmi iki gün Vidin'de ikamet etmek durumunda kalmıştır.[323]

Yaklaşık bir yıl kadar teftiş memuriyetinde bulunan Arif Hikmet Bey, bu süre zarfında gittiği mahallerde; Tanzimat Fermanı sonrası eyaletlere gönderilen ferman suretini, o mahallin ileri gelenleri huzurunda okutup ahalinin Tanzimat'la ilgili sorularını cevaplandırmıştır. Arif Hikmet Bey, Rumeli'yi dolaştığı esnada karşılaştığı meseleleri halletmek için uğraşmış, halledemediği durumları ise İstanbul'a bildirmiştir.[324] Ancak kanunların henüz uygulamaya konulması dolayısıyla bu ilk teftişlerden beklenen sonuçlar alınamamıştır.[325]

Yapılan bu ilk teftişten birkaç yıl sonra teftiş meselesi tekrar gündeme gelmiştir. Bu süreçte pek çok kanun ve nizamname çıkarılmış, ancak bu kanun hükümlerinin tatbiki hususunda sorunlar yaşanmıştır. Çıkarılan kanunların uygulanıp uygulanmadığını denetlemek ve yapılacak olan düzenlemelerin bütünüyle icrasını sağlamak, vali ve memurların hareketlerinin teftiş edilmesi amacıyla sabık Hariciye nazırı Rıfat Paşa Rumeli'ye; sabık Ahkâm-ı Adliye reisi Hasip Paşa ise Anadolu'ya teftiş memuru olarak tayin edilmişlerdir. Ancak teftişle görevlendirilen bu paşaların İstanbul'dan uzaklaştırılması maksadıyla bu memuriyetlerin ihdas edildiği, bu sebepten teftiş işinin pek de ciddiyetle ele alınmadığı söylentileri ortaya çıkmıştır. Bu bakımdan görevlendirmelere rağmen hem bu söylemler hem de hava şartlarının müsait olmaması nedeniyle teftiş işi ertelenmiştir.[326] Böylelikle ikinci defa uygulamaya konulmak istenen teftiş gerçekleştirilememiştir.

---

[322] Arif Hikmet Bey, 28 Mart 1840'ta teftiş memurluğuna tayin edilmiştir. Meclis-i Vala-yı Ahkâm-ı Adliye kâtibi Hacı İzzet Efendi ile Anadolu mektupçusu odası kâtiplerinden Süleyman Faik Efendi, 9 Mayıs 1840'ta Arif Hikmet Bey'in maiyetine verilmişlerdir. Mahir Aydın, a.g.m., s.70.

[323] Arif Hikmet Bey, cumartesi akşam ezanından sonra Vidin'e ulaşmış, kendisi için kiralanan eve gitmiştir. Daha sonrasında kendisini ziyarete gelen naip Nazif Molla ve meclis azasından birkaç kişi ile görüşmelerde bulunulmuştur. Tanzimat'a dair eyaletlere gönderilen fermanın ahali huzurunda okutulması için ertesi gün düşünülse de hava şartlarından dolayı bir gün ertelenmek durumunda kalınmıştır. Mahir Aydın, a.g.m., s. 73.

[324] Mahir Aydın, a.g.m., s.72.

[325] Ahmet Cevat Eren, *a.g.e.*, s.72.

[326] Ahmed Lütfi Efendi, *a.g.e.*, C VII, s.1123-1124.

Ancak devlet, çıkarılan kanun ve nizamnamelerin taşralarda nasıl yankı bulduğu, yapılan düzenlemelerin idari olarak eyaletleri nasıl etkilediği gibi sorular üzerinde durmuş, bunlara bağlı sorunlar devam ettiği sürece taşranın denetlenmesine gereksinim duyulmuştur. Öte taraftan Tanzimat Fermanı'nın yayınlanmasının üzerinden neredeyse on yıl geçmiş ve bu süreçte taşra idaresinde düzenlemeler yapılmış, ancak bu düzenlemelerin uygulanması noktasında pek çok güçlükle karşılaşılmıştır. Eyaletlerde emniyet ve asayişin bozulması, taşrada görevli yöneticilerin liyakatsızlıkları ve kanunlara aykırı davranışları büyük sorunlara neden olmuştur.[327]

Tanzimat-ı Hayriye'nin uygulanması hususunda bazı memurlar, işlerini hakkaniyetli bir şekilde yapmayarak sıkıntı çıkarmışlar; devlet gelirlerini vaktinde hazineye göndermemişler, bazı gelirleri zimmetlerine geçirmişler, usulsüz şekilde elde ettikleri gelirleri kullanarak ticarete yönelmişlerdir. Bu tarz kanuna aykırı harekette bulunan memurların tahkik edilmesi ve gerekirse ihraç edilmeleri gündeme gelmiştir.[328] Bu tür uygunsuzlukların önüne geçilmesi amacıyla mecliste yapılan müzakereler sonrası eyaletlerin yeniden teftişine karar verilmiştir. Bu amaca istinaden İsmet Paşa ve Sami Paşa Anadolu ve Rumeli taraflarının teftişi ile görevlendirilmiştir.[329] Ayrıca 1850 yılı Aralık ayında, Meclis-i Vala tarafından teftiş memurlarının görevlerini ne surette yerine getireceklerine dair bir talimatname hazırlanmıştır.[330] Bu talimatnamede; taşrada bulunan yöneticilerden olumsuz hareketleri olanların merkeze bildirilmesi, başarılı olanların ödüllendirilmesi, yöneticilerin vergiyle ilgili hususlara dikkat etmeleri ve özellikle emval-i mirîye tahsilatına daha da önem göstermeleri gerektiği belirtilmiştir. Hükümet, vali ve mutasarrıflara gönderdiği bir yazıda; teftiş için görevlendirilen kişilerin memuriyetlerini içeren beyannamenin basılarak birer

[327]Vidin eyaletinde de mülkiye memurları, ahalinin işlerine layıkıyla bakamadığından cinayet gibi uygunsuz olaylar meydana gelmiş ve bunlar idareciler tarafından tetkik olunmamıştır. Ayrıca zaptiye askerleri ahaliden bedava yiyecek almış, ahali pek itaatkâr olduğundan bu duruma tahammül ederek zorluk çıkarmamıştır. Ancak ahali itaatkâr davransa da bu konu duyulursa Rusya'nın eline koz verileceğinden uygunsuzluklara engel olunması gerektiği yetkililerce belirtilmiştir. BOA. A. MKT. NZD. 17-56, 29 Zilhicce 1266/ 5 Kasım 1850.
[328] BOA. C. DH. 30-1466, 21 Muharrem 1267/ 26 Kasım 1850.
[329] BOA. A. MKT. UM. 40-56, 21 Muharrem 1267/26 Kasım 1850. Sami Paşa'ya 1267 senesi Muharrem ayının ikinci günü (7 Kasım 1850) Rumeli'nde bulunan eyaletlerin teftişi görevi verilmiştir. Bkz. BOA. A. DVN. MHM, 8-93; BOA. A. MKT. UM. 42-42, 11 Safer 1267/ 16 Aralık 1850.
[330]Takvim-i Vekayi, Def'a 437, 6 Safer 1267/ 11 Aralık 1850.

nüshasının kazalara gönderilmesini ayrıca bu beyannamelerin o yerlerdeki meclislerde okunmasını idarecilere bildirmiştir.[331]

Anadolu ve Rumeli'nin teftişiyle görevlendirilen paşalar, talimatname gereği pek çok mahal gezmiş, gittikleri yerlerde her bir maddeyi tahkik ve tetkik ederek çeşitli tespitlerde bulunmuşlardır. Ancak bu çalışmalardan yeterli sonuç alınamamıştır. Özellikle teftiş işinin yavaş ilerlemesi ve Tanzimat'ın uygulanması noktasında ortaya çıkabilecek gecikmeler düşünüldüğünden, Tuna sahilinde bulunan yerler Rumeli'nden ayrılarak oraya başka bir teftiş memurunun gönderilmesine karar verilmiştir. Tuna sahilinde görevlendirilecek olan teftiş memurlarına, Meclis-i Valaca yeni bir talimat gönderilerek gittikleri yerlerde usule aykırı olan her ne görürlerse ve ıslahat hakkında ne yapmak lazım gelirse derhal gereğini yapmaları söylenmiştir.[332]

Bu yeni düzenleme ile 2000 kuruş maaş ve 4000 kuruş harcırah ile Tuna sahil eyaletlerini teftiş etmek üzere Mehmet Şekip Efendi görevlendirilmiş,[333] maiyetine ise hem tabip hem de tercüman olarak Kuleli Hastanesi doktorlarından Kostanti Limonides verilmiştir.[334] Ayrıca tahrirat kitabetinden Nail Efendi, Birhan Efendi ve tercüme odasından Necip Efendi 1500 kuruş maaş ve 3000 harcırah ile tahrirat ikinci kâtipliğiyle görevlendirilmişlerdir. [335]

Şekip Efendi, Vidin eyaletinde de teftişte bulunarak Vidin'de bulunduğu zaman içerisindeki tahkiklerini rapor şeklinde yazmıştır. Şekip Efendi, raporunda; Vidin'in "nezaket-i mevkii dolayısıyla" Vidin valisi Zarifi Mustafa Paşa'nın buranın idaresine uygun olmadığı ve uygun bir zatın vali olarak seçilmesi gerekliliğini belirtmiştir. Ayrıca Belgrad muhafızlığında memur bulunan şahsın hüsn-i idaresinden dolayı Vidin valiliğine uygun olacağına da değinmiştir.[336] Bu rapora istinaden bir müddet sonra Vidin valisi değiştirilmiş, Şekip Efendi'nin teftiş görevi son bularak Tuna sahilinde

[331]BOA. A. MKT. UM. 40-56, 21 Muharrem 1267/26 Kasım 1850.
[332] BOA. İ. MVL. 217-7204, 6 Şevval 1267/ 4 Ağustos 1851.
[333] BOA. C. DH. 290-14458, 29 Recep 1267/ 30 Mayıs 1851. Ayrıca Şekip Efendi'ye teftişle ilgili iki adet talimat müsveddesi gönderileceği Tuna sahilleri müfettişliğinin Rumeli'nden ayrıldığının Sami Paşa'ya bildirilmesi gerektiği belirtilmiştir. BOA. İ. MVL. 210-6813, 15 Recep 1267/ 16 Mayıs 1851.
[334] BOA. A. MKT. NZD. 34-96.
[335] BOA. İ. MVL. 210-6834, 17 Recep 1267/ 18 Mayıs 1851.
[336] BOA. MB. İ. 7-1, 3 Rebiyyü'l-ahir 1268/26 Ocak 1852.

bulunan yerlerin teftişi o esnada Rumeli'nin teftişiyle[337] görevli bulunan Kâmil Paşa'ya ihale edilmiştir.[338]

3.6. 1852-1858 Düzenlemeleri ve Vidin Eyaletine Etkileri

3.6.1. 1852 Düzenlemeleri

1849 yılı Ocak ayında yapılan düzenlemelerle eyalet meclisleri denetleme görevini üstlenmiştir. Bu sayede meclis ön planda tutulmuş ve meclis üyeleri taşra idaresinde önemli idari yetkilere sahip olmuştur. Ahaliyi temsil ederek temsili bir sistemin tohumlarını atması ayrıca bölgede tek söz sahibiymiş gibi davranan valinin nüfuzunu kırarak suiistimallerini önlemesi açısından meclisin olumlu etkileri olmuştur. Yerel yönetimde söz sahibi olan yerel meclisler, imar ve ıslah işlerine de katkıda bulunmuş ve pek çok konuyu kendi bölgelerinde hallederek devlet toplum ilişkisini düzenleyen mekanizmalar haline gelmişlerdir. Ancak bu olumlu etkilerinin yanı sıra merkeziyetçilik ve âdem-i merkeziyetçiliğin aynı çatı altında birleştirilmesi çelişkili bir politikaya yol açtığından bu durum olumsuzlukları da beraberinde getirmiştir.[339]

Denetim altına alınarak otoritesi zayıflatılmış olan valinin yerine, gücünü ahaliden aldığı varsayılan temsilciler heyeti geçmişti; fakat yıllarca ahaliyi zor durumda bırakan yerel güçlerin meclislere temsilci olarak girmesi büyük bir tezat oluşturmaktaydı.[340] Nitekim bu durum bir müddet sonra sorunların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu yerel temsilcilerin idaredeki etkinliklerinin artması ve tekrardan söz sahibi konumuna gelmeleri meclislerin başarısız olmasına neden olmuş, eskiden olduğu gibi rüşvet, zimmete para geçirme, yolsuzluk gibi olumsuzluklar devam etmiştir. Hal böyleyken eyalet meclisleriyle hedeflenen amaca ulaşılamamıştır.

Vidin isyanı sırasında meclisi tahakkümü altına alan ağaların tutumu ve sonrasında yaşananlar, eyalet meclislerinin başarısızlığını göz önüne sermektedir. Yerel

[337]Rumeli teftiş memuru Sami Paşa'nın Bosna Valiliğine tayin edilmesiyle yerine Meclis-i Vala azasından Mehmed Kâmil Paşa'nın tayin olunmuştur. BOA. A. MKT. NZD. 41-89, 1 Zilkade 1267/ 28 Ağustos 1851.
[338]Tuna sahili teftiş memuriyetinin Rumeli teftişiyle görevli olan Kâmil Paşa'ya ihale edilmesi Şekip Efendi'nin ise Meclis-i Vala'da devam etmesi ve kendisine ona göre maaş verilmesine karar verilmiştir. BOA. A. MKT. NZD. 60-16, 29 Zilhicce 1268/ 14 Ekim 1852.
[339] Moshe Maoz, a,g.m., s.276.
[340]Musa Çadırcı, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Eyalet ve Sancaklarda Meclislerin Oluşturulması 1840-1864", s.284.

meclislerdeki toprak ağalarının egemenliklerinin farkında olan hükümet, isyandan kısa bir süre sonra meclisi denetleyebilmek adına yerel meclise merkezden atamalar yapmıştır.[341]

Böylelikle merkezi otoritenin önündeki tek engelin valiler olmadığı anlaşılmış ve valilere eski yetkilerinden bir kısmının iade edilmesi düşünülmüştür. Tanzimat'ın temel hükümlerine uymaları şartıyla valilerin otoritelerinin acilen genişletilmesine karar verilmiştir.[342] 28 Kasım 1852'de yayınlanan bir fermana göre taşradaki her türlü sorumluluk valiye verilirken bütün idari kademelerin valinin denetimi altında olması için adım atılmıştır.[343]

Muhassıl, mal müdürleri, kaza ve nahiye meclis üyeleri, zabıta ve reisleri, valinin idaresi altına verilirken vali bunların hal ve hareketlerinden sorumlu tutulmuş; ayrıca bu memurların atama ve azletme yetkisi de valiye verilmiştir. Bu durum valiyi daha da güçlü bir hale getirmiştir.[344] Verilen bu idari yetkiler dışında asayiş ve kamu düzeninin sağlanması hususundaki valinin adli yetkileri de genişletilmiştir. Bir türlü önüne geçilmeyen eşkıyalık hareketlerinden dolayı[345] valiye verilen adli yetki doğrultusunda askere silahını kullanma talimatı verilmiştir. Herhangi bir olay karşısında görevlendirilen asker, öncesinde karşı taraf ateş etmedikçe müdahale edemiyorken şimdi ihtarını yaptıktan sonra silahını kullanabilecekti.[346] Bu kararın alınmasında bir müddetten beri memleketin bazı yerlerinde meydana gelen haydutluk, eşkıyalık, adam öldürme, yol kesme gibi hareketlerin artması ve bunların önüne geçilememesi de etkili olmuştur.

Engelhardt; 28 Kasım 1852'de yayınlanan fermanla birlikte, Babıali'nin mahalli hükümetin yetkilerini genişleterek eyaletlerin merkeze olan bağlarını da gevşetmek istediğini söylemiştir.[347] Davison ise valilere tanınan bu geniş yetkilerin zaman

[341] Halil İnalcık, *Tanzimat ve Bulgar Meselesi*, Kronik Kitap, İstanbul 2018, s.106-107.
[342] Engelhardt, *a.g.e.*, s.107.
[343] Moshe Maoz, a.g.m., s.273.
[344] Engelhardt, *a.g.e.*, s.108; Moshe Maoz, a.g.m., s.273; Selda Kılıç, a.g.m., s.50-51.
[345] Eşkıyalık hareketlerinin artmasıyla birlikte taşra idaresinde yapılan düzenlemeler de ona göre şekil almış güvenlik ve asayişin sağlanması oldukça önemli bir mesele haline gelmiştir. Metin Ünver, "Vilayet Nizamnamelerinin Osmanlı Devleti'nin İdari Taksimatına Etkileri (1864-1876)", *1864 Vilayet Nizamnamesi*, (Ed. Erkan Tural-Selim Çapar), TODAİE Yayınları, Ankara 2015, s.98.
[346] İstanbul'a danışmadan infaz etme yetkisi verilmesiyle birlikte eyaletin merkeze olan bağlılığı azaltılmaktaydı. Selda Kılıç, a.g.m., s.50.
[347] Engelhartd, *a.g.e.*, s.109.

içerisinde eyaletlerin sorunlarını çözmek üzere olağanüstü yetkilerle donatılmış sivil ve askeri müfettişlerin eyaletlere gönderilmesi geleneğine vurgu yaparak bu durumu eyaletler üzerinde merkezi denetimin artırılması olarak görmüştür.[348] Bu durum Vidin üzerinden değerlendirildiğinde yaşananların Davison'un varsayımına daha yakın olduğu söylenebilir. Vidin'in Eflak ve Sırbistan ile sınırının bulunması ve Rusya ile yapılan savaşlara sahne olması dolayısıyla buranın nezaket-i mevki ve hassasiyetinden ötürü bölgenin o anki atmosferine göre sivil veya askerî niteliklere sahip valilerin tayin edilmesine özen gösterilmiştir.[349] Aynı zamanda merkezden gönderilen teftiş memurları aracılığıyla valilerin teftiş edilmesiyle de merkezi hükümetin otoritesi burada hissettirilmeye çalışılmıştır.

1852 yılında yapılan düzenlemeler sonrası Vidin'de vali değişikliğine gidilmiş, Zarifi Mustafa Paşa vali olarak tayin olunmuş ancak Zarifi Mustafa Paşa'nın buradaki görevi uzun sürmemiştir.[350] O esnada teftiş için Vidin'de bulunan Şekip Efendi bölgedeki tahkikatı sonrasında hazırladığı raporda, Zarif Paşa'nın burası için uygun bulunmadığını ve değiştirilmesi gerektiğini hükümete bildirmiştir. Bunun üzerine Vidin valiliği için Vasıf Paşa görevlendirilmiştir.[351] Fakat Vasıf Paşa, çoktandır taşrada hizmette bulunmasından ve kendiyle ilgili işlerinin halli için bir müddet İstanbul'da ikamet etmesi gerektiğinden uhdesine tevcih olunan Vidin valiliğinden affını istemiştir.[352] Bunun üzerine Vidin valiliğine sabık Trabzon valisi Sami Paşa tayin olunmuştur.[353]

[348] 1852 yılında valilerin otoritesinin artırılması adına çeşitli düzenlemeler yapılmış olsa da Fuad Paşa, valiye verilen yetkileri hala yetersiz görmekteydi. Yanya'da sivil ve askeri yetkilere sahip müfettiş olarak görev yapmasının da bu düşüncesinde etkisi olmuş, bir şeyler başarmak için olağanüstü yetkilere sahip olmanın gerekliliğini vurgulamıştır. Roderic Davison, *a.g.e.*, s.198-200.

[349]BOA. A. MKT. UM. 7-21, 14 Rebiyyü'l-evvel 1266/ 28 Ocak 1850. Vidin valisi Ziya Paşa, bölgede asayişin tam olarak sağlandığını ifade etse de Vidin'de karışıklıkların tekrar baş göstermesi üzerine Ziya Paşa'nın süreci iyi yönetemediği görülmüş, kendisi görevden alınarak yerine askeriyede yetişmiş önemli bir paşa olan Ferik Ali Rıza Paşa getirilmiştir. BOA. A. AMD. 19-31, 28 Şaban 1266/ 9 Temmuz 1850.

[350] BOA. A. AMD. 37-59, 12 B 1268 /2 Mayıs 1852. O esnada Dersaadet'te bulunduğunu ifade eden Zarifi Paşa, Vidin'e gitmek istemediğini ancak bazı dostlarının ifadeleri üzerine Vidin'e gittiğini belirtmiştir. E. Ziya Karal, "Zarif Paşa'nın Hatıratı 1816-1862", s.443-494.

[351] Zarifi Mustafa Paşa, Vidin bölgesinde yaşanan ve bir türlü çözüme kavuşturulamayan gospodarlık meselesinin halli için oraya gönderilmiş, ancak onun valiliği esnasında ortalık daha da karışmıştır. BOA. A. AMD. 35-88, 30 Rebiyyü'l-evvel 1268/ 23 Ocak 1852.

[352]BOA, A. AMD. 36-2, 28 Rebiyü'l-ahir 1268/ 20 Şubat 1852.

[353] BOA, İ. DH. 254-15652, 1 Ramazan 1268/ 19 Haziran 1852.

Vidin'de vali tayinleriyle ilgili dikkat çeken başka bir nokta ise; 1849 yılından sonraki süreçte birkaç istisna dışında valilerin bir yıl ya da bir yıldan daha az sürede değiştirilmesidir. Bu hal, bölgenin yönetim, güvenlik ve asayişinin sağlanmasını güçleştirirken valilik kurumunun saygınlığının da azalmasına sebep olmuştur.

Ahmed Lütfi Efendi,

> *"Bulgaristan'ın kilidi olarak görülen ayrıca Sırbistan ve Eflak-Boğdan'la sınır bulunan Vidin ve Silistre eyaletlerinin idaresinde şedidü'ş-şekime ve kaviyyü'l-iktidar valilere gereksinim duyulduğu hatta çok gerek duyulmadıkça bir valiyi değiştirmenin doğru bir hareket olmadığını"* [354] dile getirmiştir.

Fakat bölgeye yapılan vali atamalarına bakıldığında buna çok dikkat edilmediği görülmektedir. Bu durum bölgedeki istikrarın sağlanmasını engellediği gibi valileri de zor durumda bırakmıştır. Moshe Ma'oz, yapılan idari düzenlemelerin en mağdur kişileri olarak valileri görmüştür. Valilerin, bölgedeki otorite kullanımlarının ellerinden alınmasının yanı sıra kısa bir süreliğine tayin edilmelerinin mağduriyetlerini daha da artırdığını ifade etmiştir.[355]

Tablo 3.4: 1847 yılından itibaren Vidin'de görev yapan valiler[356]

Devlet salnamelerine göre 1847 Yılından İtibaren Vidin'de Görev Yapan Valiler					
İsmi	**Rütbesi**	**Yılı**	**İsmi**	**Rütbesi**	**Yılı**
Hüseyin Paşa	Müşir	1847-1848-1849	Ziya Paşa	Vezir	1850
Ali Rıza Paşa	Vezir	1851	Zarifi Paşa	Vezir	1852
Sami Paşa	Vezir	1853-1854-1855	Muammer Paşa	Vezir	1856-1857-1858
İsmet Paşa	Vezir	1859-1860	Mirza Said Paşa	Müşir	1861

[354] Ahmed Lütfi Efendi, *a.g.e.*, C. VIII, s.1259.
[355] Moshe Maoz, a.g.m., s.270.
[356] Bu tablo, 1847-1864 tarih aralığındaki salnamele verilerine göre oluşturulmuştur. Bkz. Devlet Salnameleri, 1263/1847-1281/1864. Ancak vali değişiklikleri ile ilgili bilgilerin salname kayıtlarına geç girildiği düşünülmektedir. Vali değişimleriyle ilgili diğer belgelerin tarihleri takip edildiğinde bu durum net bir şekilde görülmektedir. 1839-1864 yılları arasındaki Vidin valileri ekler kısmında verilmiştir.

Süleyman Paşa	Müşir	1862-1863	Raşid Paşa	Mutasarrıf Rumeli payelilerinden	1864

Kaynak: Devlet salnameleri, 1263/1847- 1281/1864.

1852 yılında valilerle ilgili yapılan düzenlemelerin yanı sıra mülki idarede de bazı yenilikler olmuştur. Mülki idare eyalet, sancak, kaza biçiminde daha önceki haliyle bırakılırken herhangi bir eyalete bağlı olmayan "müstakil sancak" kavramı idarede yer almaya başlamıştır. Merkeze bağlı olan bu müstakil sancakların idaresi ise mutasarrıflara bırakılmıştır.[357]

Yapılan bu mülki düzenlemeler, 1853 yılında başlayarak 1856 yılına kadar devam eden Kırım Savaşı nedeniyle sekteye uğramıştır. Kırım Savaşı esnasında Rusya'ya karşı Osmanlı Devleti'nin yanında yer alan İngiltere ve Fransa savaş sonrasında yaptıkları yardımların karşılığını alma çabasına girmişler ve reformların genişletilmesini istemişlerdir.[358] Rusya ise Ortodoks Hristiyan tebaa üzerinde etkinliğini artırmak adına, mülki yapının ıslahı için müdahalelerde bulunmuştur.[359] Bu durumda hem Osmanlı tebaasının memnuniyetsizliğini gidermek hem de Avrupalı devletlerin müdahalelerini önlemek için yeni bir ıslahat programının yapılması kaçınılmaz olmuştur.[360] Bunun bir sonucu olarak 28 Şubat 1856'da Islahat Fermanı yayınlanmıştır.[361] Fermanla gayrimüslim ahalinin hak ve statüleri sağlamlaştırılırken gayrimüslimlere bazı yeni haklar da tanınmıştır. Ayrıca fermanda eyalet ve sancak meclisleriyle ilgili hükümler de yer almıştır. Aslında Islahat Fermanı; tebaanın refah ve güvenliği bakımından Tanzimat Fermanı'ndan farklı hükümler içermiyordu. Ancak Islahat Fermanı'yla birlikte Avrupalı devletler, Hristiyan ahali üzerindeki himayeciliklerini sağlamlaştırarak kışkırtıcı bir politika gütmek için bazı yeni hak ve

[357] Nizam Önen-Cenk Reyhan, a.g.m., s.19.
[358] Engelhardt, *a.g.e.*, s.125-126.
[359]Paris Kongresi'ne katılan Avrupa devletleri, alınan kararları barışın yerleşmesinden ziyade Osmanlı Devleti'ndeki ıslahat sürecini istedikleri yönde yürütülmesi için kullanmışlardır. İlber Ortaylı, *a.g.e.*, s.47.
[360]Kırım Savaşı'nda Osmanlı müttefiki olan İngiltere ve Fransa, savaş sürecinde Osmanlı gayrimüslim vatandaşlarının eşitliğini daha etkin bir biçimde gündeme getirmeye başlamış ve Osmanlı Devleti'ni reformları genişletmesi için zorlamıştır. Ancak Osmanlı Devleti, Avrupalı devletlerin bu yöndeki taleplerini egemenlik haklarını ihlal edeceğini düşündüğünden karşı çıkmıştır. Fakat devlet, Avrupalı devletlerin bu müdahalesinin önüne geçmek amacıyla daha kapsamlı bir reform hazırlanması gerektiğinin de farkındaydı. Islahat fermanı böyle bir ortamda doğmuş ve henüz barış konferansı başlamadan ferman ilan edilmiştir. Roderic Davison, *a.g.e.*, s.85.
[361] Ferman metni için bkz. Düstur, 1. Tertip, Cilt I, s.7.

imtiyazlar talep etmekteydiler. Bu durumda Osmanlı Devleti'nin tedbir alması ve eyalet idaresinde yeni düzenlemeler yapmasını gerektirmekteydi.[362]

Kırım Savaşı esnasında (1853-1856) Vidin Valisi Sami Paşa hükümet tarafından görevden alınarak yerine 1855 yılında Dar-ı Şurâ-yı Askeri reisi Muammer Paşa getirilmiştir.[363] Muammer Paşa üç yıla yakın bir süre valilik görevinde bulunmuştur. Bölgede asayişle ilgili bir sorun olduğu zaman askeri nitelikli bir valinin görevlendirilmesinin neredeyse gelenek haline geldiği görülmektedir.

Savaş ortamının yarattığı atmosferden de kaynaklı olarak memleketin bazı yerlerinde eşkıyalık olayları artmış, bu nedenle birtakım tedbirler alınması gerekmiştir. Hükümet, 1856 yılı Ağustos'unda genel kanun hükümlerinde bir istisna yaparak Edirne, Vidin, Silistre, Rumeli, Selanik, Tırhala ve Yanya eyaleti valilerine fevkalade yetkiler verilmesi hususunda bir emirnâme göndermiştir. Eşkıyalık hareketlerini önleyebilmek ve haydutların derhal cezalandırılabilmesi adına lüzum görüldüğü takdirde valilere zaptiye askerini artırabilme izni verilmiştir. Ayrıca her eyalet ve sancak memurlarının diğer eyalet ve sancaklarda bulunan memurlarla irtibat halinde olması eşkıya meselesinde gerekli tedbirlerin alınması hususu üzerinde durulmuştur. Haydutların yakalanması konusunda mülkiye memurları ve onlar tarafından görevlendirilen memurlar sorumlu olacak, gerektiği hallerde ahalinin de yardımına başvurulacaktır. Ele geçirilen haydutların yargılanması için bahsi geçen eyaletlerde Meclis-i Muvakkat oluşturularak her bir eyalet için ayrı bir memur görevlendirmesi uygun görülmüştür.[364]

Vidin valisi Muammer Paşa'ya merkezden gönderilen hükümde; adam öldürme, yol kesme gibi eşkıyalık hareketlerinin arttığı, şayet bu durum devam edecek olursa asayiş ve düzenin bozulacağı belirtilmiştir. Bu şahısların derhal cezalandırılmaları için kendisine olağanüstü yetkiler verildiği bildirilmiştir. Olaylara yerinde müdahale edilerek büyümeden tedbir alınması ve asayişin biran evvel sağlanmasının bu kararda etkili olduğu anlaşılmaktadır.[365] Nitekim hükümet, bir süre sonra bu karara ilişkin olarak Vidin valisine bir talimat-ı seniyye göndermiştir. Asayişin sağlanması,

[362] Gayrimüslim cemaatler vilayet ve nahiye idare meclislerinde aynı zamanda hükümet merkezindeki Meclis-i Ahkâm-ı Adliye'de temsilci bulundurabileceklerdi. İlber Ortaylı, *a.g.e.*, s.48-51.
[363]BOA. A. MKT. NZD. 158-92, 1 Zilhicce 1271/ 15 Ağustos 1855; BOA. A. AMD. 61-95, 29 Zilhicce 1271 -12 Eylül 1855.
[364] BOA. A. M. 15-48.
[365] BOA. C. DH. 22-1063.

suçluların yargılanması konusunda ne şekilde hareket edileceğiyle ilgili hususlar talimatnamede belirtilmiştir. Ayrıca Vidin eyaletinde Meclis-i Muvakkat-ı Muhakemat teşkil olunarak reisliğine Enis Efendi getirilmiş ve kendisine 5150 kuruş maaş tahsis edilmiştir.[366]

Bu süreçte Vidin'in mülki idaresinde de birtakım değişiklikler yaşanmıştır. Daha öncesinde Silistre'ye dâhil edilen Tırnova'nın 1856 yılında Vidin'e bağlandığı ve kaymakamlık olarak idare olunduğu[367] ayrıca öncesinde Vidin'e bağlı olan İslimiye'nin[368] ise Edirne eyaletine dâhil edildiği görülmektedir. İdari düzenlemelerde dikkat çeken başka bir nokta ise ortalık biraz yatışıp asayiş sağlandıktan sonra Vidin'e askeri nitelikli bir vali yerine idari olarak daha tecrübeli mülki işlerden anlar bir valinin tayin edilmesiydi. Nitekim süreç yine bu şekilde işlemiş eyalette güvenliğin sağlanması sonucunda yeniden bir vali değişikliğine gidilmiştir. Vidin valiliği 1857'de Muammer Paşa'dan alınarak eski Silistre valisi olan İsmet Paşa'ya tevcih olunmuştur.[369] İsmet Paşa, önü alınamayan olaylar karşısında eyalet idaresinin ıslahatını lüzumlu görmüş ve bazı memuriyetlerde değişiklik yapmak istemiştir. Vidin eyaleti idaresinin düzenlenmesi için Silistre defterdarı ve meclis-i muvakkat reisi efendiler ile mal başkâtibi Rıfat Efendi'nin iyi hizmet ve dirayetleri sebebiyle Vidin'e, Vidin'dekilerin de Silistre'ye becayiş edilmeleri talebini Maliye Nezaretine iletmiştir.[370] Fakat İsmet Paşa'nın bu isteği uygun görülmemiştir.[371]

Ayrıca İsmet Paşa'nın şehrin bayındırlığıyla ilgili de bazı girişimleri olmuştur. Kendisi hükümete göndermiş olduğu bir tahriratta; Vidin eyaletinin her türlü mamuriyete uygun bulunduğunu ve bunun için epeyce araziye sahip olduğunu belirtmiştir. Ancak ziraatta gerekli olan ilerlemenin sağlanması için bir meclis teşkil edilmesi gerektiğini dile getirmiş ve Vidin'de ziraat meclisi oluşturulmasını talep etmiştir.[372] Hükümet; bu

[366] BOA. A. MKT. UM. 256-69, 11 Safer 1273/ 11 Ekim 1856. Diğer eyaletlerde oluşturulan meclis-i muvakkat reisleri ve maaşları için bkz. BOA. HR. MKT. 134-15.
[367] Salnamede Vidin valisi vezir Muammer Paşa, defterdarı Rıfat Efendi. Tırnova livası kaymakamı mir-i mirandan Galip Paşa olarak belirtilmiştir. Devlet Salnamesi, 1272/1856, s.62. Ayrıca Vidin eyaletine bağlı olan livalar; Tırnova Livası ve Vidin Livasıdır. Vidin livasına bağlı olan yerler; Nahiye-i Belgradcık, nahiye-i Lom maa Bolmiye, nahiye-i Sahra, Rahova, İvraca, Plevne, Niğbolu, Servi maa Hotaliç, Lofça'dır. Devlet Salnamesi, 1272/1856, s.78.
[368] Edirne eyaletine bağlı olan İslimiye'nin kaymakamı ıstabl amire payelilerinden Osman Beydir. Devlet Salnamesi, 1272/1856, s.61.
[369] BOA. A. DVN. 127-63, 2 Rebiyyü'l-ahir 1274, 20 Kasım 1857.
[370] BOA. A. MKT. NZD. 244-37, 15 Rebiyyü'l-ahir sene 1274/ 3 Aralık 1857.
[371] BOA. A. MKT. UM. 302-35, 3 Cemaziyye'l-evvel 1274/20 Aralık 1857.
[372] BOA. İ. DH. 420-27761/1, 15 Rebiyyü'l-ahir 1275/22 Kasım 1858

isteğin yerine getirilmesinde bir sakınca olmadığını hatta bu durumun bazı imar işlerini de kolaylaştıracağından meclisin teşkil olunmasının uygun olduğunu, İsmet Paşa'ya bildirilmiştir. Fakat oluşturulacak mecliste kazaları ilgilendiren önemli kararların ilk olarak İstanbul'a haber verilmesi emrolunmuştur.[373]

3.6.2. 1858 Düzenlemeleri

Islahatlara rağmen eyaletlerde sorunların devam etmesi neticesinde yeni bir düzenlemeye gerek duyulmuş ve hükümet; Islahat Fermanı'ndan yaklaşık iki yıl sonra 22 Eylül 1858 tarihinde vali, mutasarrıf, kaymakam ve müdürlerin vazifelerini içeren yeni bir talimat yayınlamıştır.[374] Bu talimatnameye göre, taşra yönetimi eyalet, liva, kaza ve karyelerden oluşacaktır. Her eyaletin başında vali her livanın başında kaymakam her kazanın başında da müdür bulunacaktır. Ayrıca bir eyalete bağlı olmayan bağımsız sancaklar da idari birim olarak kabul edilecek başlarında da mutasarrıf olacaktır.[375]

Eyaletteki tüm konular valinin yetkisine bırakılırken vali hükümete karşı muhatap ve sorumlu kabul edilmiştir. Mahkeme ve meclislerin hakkaniyetle iş görmesi, vergilerin toplanması, asayişin sağlanması valinin görevi olarak addedilmiştir. Vali ayrıca emri altında bulunan kaymakam, müdür ve diğer memurların layıkıyla iş görmelerini temin edecek, uygun görmediklerini azlederek yerine yenisini atayabilecektir. Mülki işlerinin yanı sıra eyaletin imarı, beledi hizmetler gibi işler de valinin görevleri arasında sayılmıştır. Eyaletteki yürütme yetkisinin sahibi, kanun, tüzük ve emirlerin uygulayıcısı durumuna getirilen valinin konumu; bu şekilde tekrardan güçlendirilmiştir.[376]

1859 yılında Vidin valiliğinde değişikliğe gidilmiş, o esnada vali olarak bulunan İsmet Paşa, ticaretle uğraşması nedeniyle memuriyetten uzaklaştırılırken[377] Vidin valiliğine eski Selanik valisi Said Paşa atanmıştır.[378] Ayrıca 1859 yılı içerisinde defterdarlık makamı kaldırılarak valiler, eyaletlerdeki mali işler üzerinde doğrudan sorumlu hale

[373] BOA. İ. DH. 420 -27761/3, 2 Cemaziyye'l-evvel 1275/8 Aralık 1858.
[374] Selda Kılıç, a.g.m., s.51. Talimatname metni için bkz. İbrahim Özgül-Nazım Kartal, *Osmanlıda Yerel Yönetimlerin Gelişimi ve Yerel Yönetim Metinleri*, Hiper Yayın, İstanbul 2019, s.260-273.
[375] Selda Kılıç, a.g.m., s.52.
[376] Selda Kılıç, a.g.m., s.52.
[377] BOA, A. MKT. MVL. 111-34, 10 Rebiyyü'l-ahir 1276/ 6 Kasım 1859.
[378] BOA, A. MKT. NZD. 296-57 2 Cemaziyye'l-evvel 1276/ 27 Kasım 1859.

getirilmiş, defterdarların yerini mali işlerde uzman olan muhasebeciler almıştır.[379] 1860 tarihli salnamede[380] Vidin eyaletinde defterdar-ı evvel-i sınıf-ı sanisinden Hurşid Efendi maliye memuru olarak defterdar sıfatında kayıtlıyken 1861 yılı salnamesinde defterdarlık makamının muhasebeci olarak değiştiği görülmektedir. 1862 yılında muhasebeciliğe mümeyyiz Ahmed Efendi getirilmiştir. [381]

1858 düzenlemeleri bazı konulara çözüm getirmiş olsa da özellikle Islahat Fermanı'nda alınan kararlar nedeniyle pek çok sorunu da ortaya çıkarmıştır. Ferman, Müslümanların kızmasına sebep olurken gayrimüslimleri de tam anlamıyla memnun edememiştir. Rumeli eyaletlerinde gayrimüslim ayaklanmaların yanı sıra şimdi Müslümanlar da ayaklanmaktaydı. Tüm bunlar göze alındığında eyaletlerde yeniden süratli bir şekilde düzenleme yapılması gerekmiştir.[382] Bu süreçte öncelikle eyaletlerin daha iyi yönetilmesi amacıyla valilikten daha üst bir mevkii olarak düşünülen "mutasarrıflık" mevkii oluşturulmuştur.[383] Ayrıca daha öncesinde birkaç defa uygulanmaya çalışılan teftiş çalışması yeniden gündeme getirilmiştir.

Aslında teftişe çeşitli zorunluluklardan dolayı mecbur kalınmış gibidir. Ahali arasında Islahat Fermanı'ndan kaynaklanan sorunlar bulunmaktaydı. Ferman gayrimüslimler için bir istek aracı haline gelmişken Müslümanlar içinse hiçbir şey ifade etmemekteydi. Fermanda alınan kararların uygulanmasının gecikmesi ahali arasında nifak tohumlarının artmasına neden olmuştur. Öte taraftan Avrupalı devletler, reformların uygulanmadığı bahanesiyle Osmanlı Devleti'ne bir "memorandum" vermişlerdir.[384] Rusya ise Bulgaristan ve Bosna-Hersek için daha fazla ayrıcalık sağlayacak bir idare şeklinin getirilmesinde ısrarcı olmuştur.[385] Rusya'nın bu ısrarcı

[379] Eyalet ve livaların defterdar ve mal müdürleri unvanının muhasebeciliğe tahvili için bkz. Takvim-i Vekayi, Def'a 578, 10 Şaban 1276/3 Mart 1860.
[380] Devlet Salnamesi, 1276/1860, s. 67.
[381] 1861 yılına ait salname iki kısım olarak yayınlanmıştır. 1277 tarihli olan salnamede muhasebeci olarak hâlâ Hurşid Efendi'nin kayıtlı olduğu görülmektedir. Devlet Salnamesi, 1277/1861, s.72. 1278 tarihinde yayınlanan salnamede ise muhasebeci değişikliğine gidilmiştir. Devlet Salnamesi, 1278/1861, s.72.
[382] İlber Ortaylı, *a.g.e.*, s.51.
[383] Buradaki mutasarrıflık daha öncesinde sancak düzeyinde kullanılan mutasarrıflık mevkiiyle eş değer değildir. Ayrıntılı bilgi için bkz. A. Fuat Örenç, "Mutasarrıflık", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, C. 31, Ankara 2020, s.377-379.
[384]Engelhardt, Islahat Fermanı bir proje halinde kalmaya devam ederse çeşitli sınıflar arasında birlikteliği sağlamak şöyle dursun ayrımın daha da artmasına neden olacağını ifade etmiştir. Engelhardt, *a.g.e.*, s.155.
[385] İlber Ortaylı, *a.g.e.*, s.51.

tutumu İngiltere'nin duruma müdahalesiyle sonuçlanmıştır. Avrupalı devletler de dâhil herhangi bir devlet tarafından bir soruşturma yapılmasının Osmanlı Devleti'nin haysiyetini zedeleyeceği söylenerek devletlerin teklifi reddedilmiştir.[386]

Osmanlı Devleti, Avrupalı devletler ve diğer devletler tarafından gelebilecek herhangi bir müdahalenin önüne geçmek amacıyla, Sadrazam Kıbrıslı Mehmet Paşa'yı Rumeli vilayetlerinin teftişiyle görevlendirmiştir.[387] Sadrazam, maiyetinde bulunan Müslüman ve Hristiyan pek çok memur eşliğinde[388] 2 Haziran 1860 tarihinde Varna'ya giderek teftişe başlamıştır.[389] Dört buçuk ay süren bu teftişte Vidin ve çevresi de teftiş edilmiştir. Teftiş heyeti 20 Haziran 1860'ta Vidin'e ulaşmış, hükümet konağına mahallin ileri gelen, itibarlı kişileri çağrılarak ahalinin durumu hakkında bilgi alınmıştır. Bunlar, genel itibariyle gayrimüslim ve Müslümanlar arasında eşitliğin sağlanamadığından yakınmışlardır. Ayrıca o aralık hırsızlık, adam öldürme gibi olayların yaşandığı yönünde şikâyetlerde bulunmuşlardır.[390] Eşkıyalık, arazi meselesi ve vergi konusunda yaşanan pek çok mesele teftiş raporlarına yansımıştır.[391] Teftiş raporlarına bakıldığında bu bölgelerde çok ciddi tedbirlerin alınması gerektiği anlaşılmıştır. Eyaletlere teftiş heyetlerinin gönderilmesi yatıştırıcı bir önlem gibi görülse de Lübnan'da patlak veren olaylar nedeniyle teftişin kısa sürede sonlanması beklenen çözümü engellemiştir.[392]

---

[386] Engelhardt, *a.g.e.*, s.156.

[387]Teftiş uygulamasıyla ilgili farklı görüşler bulunmaktaydı. Engelhardt, bu tarz bir teftiş uygulamasının Fransa hükümeti tarafından teklif edilmesinin muhtemel olduğunu dile getirmiştir. Engelhardt, *a.g.e.*, s.157. Ahmed Cevdet Paşa ise Rumeli teftişinin Fransız elçisi aracılığıyla Ali ve Fuat Paşalar tarafından Kıbrıslı Mehmet Emin Paşa'nın İstanbul'dan gönderilmesi amacıyla yapıldığını ifade etmiştir. Yonca Köksal-Davut Erkan, *Sadrazam Kıbrıslı Mehmet Emin Paşa'nın Rumeli Teftişi*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul 2007, s.19.

[388] Teftiş için görevlendirilen memurlar; Divan-ı hümayun beylikçisi Atif, Meclis-i Vala azasından Besim Bey, Pavlaki Efendi, Fotyadi Bey, Bulgar milletinden Gavriyel, Barutcubaşı oğlu Artin Efendi ve Ahmed Cevdet Paşa maiyetinde İstanbul'dan hareket edilmiştir. Bkz. Yonca Köksal, "Tanzimat Döneminde Bulgaristan Kıbrıslı Mehmet Emin Paşa'nın Rumeli Teftişi", *Toplumsal Tarih*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Cilt 20, Sayı 131, Kasım 2014, s.57.

[389] Varna'da iki gün kalan teftiş heyeti sırasıyla; Şumnu, Hazergrad, Toryak, Rusçuk, Ziştovi, Vidin, Lom, Rahova, Çervun, Kutlofça, Berkofça, Şehirköy, Niş, Ürgüb, Kurşunlu, Kosava, Borava, Priştine, Kaçanik, Üsküp, Köprülü, İzvor, Pirlepe, Manastır, Vodina ve oradan Selanik'e gelmiş, burada birkaç gün kaldıktan sonra İstanbul'a dönmüştür. Yonca Köksal-Davut Erkan, *a.g.e.*, s.20.

[390] Yonca Köksal-Davut Erkan, *a.g.e.*, s.241.

[391] Teftiş sırasında tutulan ve Bulgaristan başta olmak üzere Balkanların siyasi, sosyal ve ekonomik yapısı hakkında bilgi veren tutanaklar üç ayrı deftere kaydedilmiştir. Ayrıntılar için bkz. Yonca Köksal-Davut Erkan, *a.g.e.*, s. 36.

[392] İlber Ortaylı, *a.g.e.*, s.54.

Teftiş heyetinin dönüşü sonrasında da Vidin'de yaşanan sorunların devam etiği görülmüştür. Nitekim 1861 yılında Vidin ve etrafında ahali tahrik olunarak kargaşa çıkartılmıştır. Teftiş komisyonu raporlarında da Vidin idaresinin iyi olmadığı ve asayişin tam olarak sağlanamadığı, eyaletin ıslahıyla ilgili kararlar alınması gerektiği ifade edilmiştir.[393] O sıralar Vidin valisi bulunan Said Paşa, maiyetindeki memurlara oldukça dikkat göstermesi hususunda uyarılmıştır. Ayrıca hükümet, tedbiren ihtiyatiye kuvvetlerinden üç taburun da süratli bir şekilde Vidin'e gönderilmesi kararını almıştır.[394]

Said Paşa, her ne kadar ihtiyatlı olma konusunda uyarılsa da onun döneminde bölgede kargaşanın daha da artması kendisinin azledilerek yerine başka bir valinin tayin edilmesine sebep olmuştur. Vidin'e ilk olarak İsmail Paşa tayin olunmuş, ancak Edirne valiliğinde bulunan Süleyman Paşa'nın bölge hakkında daha fazla malumatı bulunması ve rütbe sahibi olması sebebiyle kendisi Vidin valiliği için daha uygun bulunmuştur.[395] Süleyman Paşa, göreve başladığında Vidin'in genel durumuyla ilgili bir tahkikat yaptırıp eyalet ile ilgili bir rapor hazırlayarak merkeze göndermiştir.[396] Süleyman Paşa'nın göndermiş olduğu rapora istinaden merkezden gönderilen bir yazıda; Paşa'nın memuriyet yerine ulaşmasından memnun olunduğu ve kendisinin Bulgarların tahvil-i efkârı emrinde hareket etmesi gerektiği belirtilmiştir.

Süleyman Paşa, o sıralar Sırbistan'ın içerisinde bulunduğu karışık durum nedeniyle sınır hattında bulunan Bulgarların da bu durumdan etkilenmesinden endişe duymuştur. Hatta Bulgarların ayaklanacağından korkarak ahaliye böyle bir işe kalkışmayacaklarının güvencesini vermeleri için senet imzalatmıştır. Ayrıca ferik aracılığıyla merkeze gönderdiği bir yazıda; bu hattın muhafazası için beş altı tabur piyade ile bir alay süvari ve iki batarya top gönderilmesinin gerekli olduğunu ifade etmiştir.

Bunun üzerine hükümet; paşaya Bulgar mahallindeki ahalinin toplanmasını ve isyan çıkarmasını engelleyecek tedbirlerin alınmasını gerekli görse de böyle durumlarda

[393] Yonca Köksal, a.g.m., s. 60.
[394] BOA. A. MKT. MHM. 214-17, 24 Ramazan 1277/5 Nisan 1861.
[395] BOA. İ. MMS. 23-997, 3 Rebiyyü'l-evvel 1278 8 Eylül 1861. Vidin valisi Said Paşa valilik görevini Süleyman Paşa'ya devretmiştir. BOA. A. MKT. UM. 499-72, 11 Rebiyyü'l-evvel 1278/16 Eylül 1861.
[396] BOA. A. MKT. UM. 519-42, 21 Cemaziye'l-evvel 1278/ 24 Kasım 1861.

tebaadan senet alınmasının hükümetin acizliğini göstereceğini bildirmiştir. Devletin kimseden çekinmeyeceği ve gelecek her türlü isyana karşı konulabileceği gerekli tedbirlerin alınmasından sonra bu tarz senet alımı gibi şeylere başvurulmaması gerektiği kati bir şekilde Süleyman Paşa'ya ifade edilmiştir.[397] Bu olaydan bir müddet sonra Süleyman Paşa'nın Edirne'ye tahvil-i memuriyeti ile yerine Tulca mutasarrıfı Raşid Paşa'nın tayin edilmesi uygun görülmüştür.[398] Bu tarihten itibaren Vidin'de valilikten daha üst bir mevkii olarak görülen mutasarrıf ünvanlı kişiler görev almıştır.

Her türlü önleme rağmen memlekette sükûnet bir türlü sağlanamıyor, Lübnan ve Suriye'de yaşanan ayaklanmaların yanı sıra Balkanlar da kaynamaya devam ediyordu. Âli ve Fuat Paşalar ise bu durumu düzeltmek adına taşra yönetiminde yeni bir arayış içerisine girmişlerdi.[399] Aslında bu arayış 1860 yılından beri sürmekteydi. Daha önce eyaletlere teftiş heyeti gönderilmesi ve valilere bazı yeni yetkiler verilmesi gibi çeşitli uygulamalar gerçekleştirilmişti.[400] Ancak mevcut sistem taşra yönetiminde istenilen ilerlemeyi sağlayamamıştı. Şimdi eyalet idaresinin yeniden düzenlenmesi gerekmekteydi. Ali ve Fuat Paşalar bu düzenleme için 1863 yılında hazırlıklara başlamıştır.[401]

Fuat Paşa'nın tasarısındaki yeni idari sistemde, sınırları genişletilmiş eyalet ve livalar oluşturulacak ve valilere geniş yetkiler verilmek suretiyle merkez önemsiz işlerden kurtulacaktı.[402] Fuat Paşa, o dönem Niş valisi olan ve eyalet idaresinde oldukça başarılı işler yapan Mithat Paşa'nın icraatlarından oldukça etkilenmişti, bu nedenle tekrardan düzenlenecek olan eyalet idaresinde onun yöntemlerinden yararlanacaktı.[403] Bu

---

[397] BOA. A. MKT. MHM. 254-98, 14 Şaban 1279/ 4 Şubat 1863.

[398] Vidin'e yirmi beş bin kuruş maaş ile Raşid Paşa'nın tayin edilmesi uygun bulunmuştur. BOA. A. MKT. MHM. 298-100, 23 Zilkade 1280/ 30 Nisan 1864. 1864 tarihli salnamede de mülkiye memuru olarak Vidin mutasarrıfı Raşid Paşa kaydedilmiştir. Devlet Salnamesi, 1281/1864, s.65.

[399] Yeni bir idari düzenlemenin getirilmek istenmesinin bir amacı da Lübnan meselesinde olduğu gibi Avrupalı devletlerin, müdahalelerini önüne geçerek kendi iradeleriyle bir ıslahat programı hazırlamaktı. Avrupalı devletler vilayetlerin her birinin Lübnan örneğine uygun bir yönetim sistemi istemekteydiler. Ancak Osmanlı Devleti'nin yapısı Lübnan örneklerinin çoğalmasına uygun değildi. İlber Ortaylı, *a.g.e.*, s.54.

[400] Selda Kılıç, "1864 Vilayet Nizamnamesinin Tuna Vilayetinde Uygulanması ve Mithat Paşa", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt 24, Sayı 37, Mayıs 2005, s.101.

[401] Mehmet Seyitdanlıoğlu, "Tuna Vilayet Nizamnamesi", Yerel Yönetim Metinleri III, *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, Cilt 5, Sayı 2, Mart 1996, s.68.

[402] İlber Ortaylı, *a.g.e.*, s.51. Hükümet, aslında 1852 ve 1858 düzenlemeleriyle valiye birtakım yetkiler vermiş, valilerin sorumluluklarını fiili hale getirmek ve sorunların İstanbul'a aktarılmadan bölgede çözülmesini sağlamak için valilerin yetkilerini artırma yoluna gitmiştir. Roderic H. Davison, *a.g.e.*, s. 144.

[403] Roderic H. Davison, *a.g.e.*, s. 150-153; İlber Ortaylı, *a.g.e.*, s.54.

amaçla Fuat Paşa'nın öncülüğünde Mithat Paşa ve Ahmed Cevdet Paşa'nın da katıldığı bir komisyon oluşturularak yeni bir nizamname hazırlanmıştır. Buna göre, eyalet sistemi kaldırılarak sancağın temel idari birim olarak düşünüldüğü vilayet sistemi getirilmiştir.[404] Komisyonda "Vilayet Nizamnamesi" başlığıyla genel bir nizamname hazırlanmış, pilot uygulama için Tuna bölgesi seçilmiş, bu bölge için aynı nitelikte bir nizamname oluşturulmuştur.[405] Yeni nizamnamenin bir anda bütün imparatorlukta uygulanmasının sakıncaları olabileceği endişesiyle, Cevdet Paşa'nın "İmparatorluğun her bölgesinin ayrı özelliklere ve farklı yapıya sahip bulunduğunun göz önüne alınması gerektiği" konusundaki ısrarı sebebiyle böyle bir yola başvurulmuştur.[406]

Buna göre 1864 yılında Tuna vilayetinin oluşturulmasıyla birlikte, Rusçuk merkez yapılarak Mithat Paşa buraya tayin olunmuş ve yedi liva birleştirilerek[407] üç sınıfa ayrılırken her livanın kaymakamlık suretiyle idare olunmaları kararlaştırılmıştır. Vidin kaymakamlığına Sabri Paşa tayin edilmiştir.[408] 1865 yılına ait devlet salnamesine göre; Vidin livasına bağlı yedi adet kaza ve iki adet nahiye bulunmaktadır. Bunlar: Vidin, (nahiye-i Akçar), Adliye, Berkofça, Lom (nahiye-i Sahra), İvraca, Belgradçık, Rahova'dır.[409]

Mithat Paşa Tuna vilayetinde hızlı bir örgütlenme gerçekleştirerek vilayet yönetiminde valinin başkanlığında danışma meclisleri oluşturmuştur. Vilayetlerin alt birimi olan liva ve kazalarda da mutasarrıf ve kaymakam başkanlığında liva ve kaza meclisleri teşkil olunmuştur.[410] Liva idare meclislerinin başkanı bu birimde valinin yetki ve görevlerini yükümlenen mutasarrıftı. Mutasarrıf dışında kazanın hâkimi, muhasebe müdürü, tahrirat müdürü, müftü ve gayrimüslim cemaatlerin ruhani reisleri meclisin

[404] Mehmet Seyitdanlıoğlu, a.g.m., s.69.
[405] Nizamnamenin metni için bkz. Takvim-i vekayi, def'a 773, 7 Cemaziyye'l ahir 1281/7 Kasım 1864. Tuna vilayet nizamnamesi vilayet nizamnamesi ile temelde aynı olsa da uygulamada bazı küçük farklar bulunmaktaydı. Mesela; Vilayet nizamnamesinde sancakların başlarında mutasarrıf bulunacağı yazarken Tuna nizamnamesinde kaymakamların olacağı belirtilmekteydi. Vilayet nizamnamesinin 29. maddesinde sancakların idaresinin mutasarrıflara verildiği ifade olunmakla birlikte Tuna Vilayet nizamnamesinin 31. maddesinde sancakların idaresinin kaymakamlara bırakıldığı görülmektedir. Nizamname maddelerinin ayrıntıları için bkz. *1864 Vilayet Nizamnamesi*, s.374-393.
[406] İlber Ortaylı, *a.g.e.,* s. 55.
[407] Bunlar; Ruscuk, Vidin, Niş, Tulca, Sofya, Varna, Tırnova. Nizamnamenin ilan edilmesinden kısa bir süre önce Osmanlı taşrası başında vali veya mutasarrıf unvanlı yöneticilerin bulunduğu 31 idari birime ayrılmıştır. Bkz. Metin Ünver, a.g.m., s.99-100.
[408] BOA. A. MKT. UM. 811-19, 17 Cemaziyye'l-evvel 1281/ 18 Ekim 1864.
[409] Devlet Salnamesi, 1282/1865, s. 64.
[410] Mehmet Seyitdanlıoğlu, a.g.m., s.69.

tabi üyeleriydi. Ayrıca ahaliden oluşan iki müslim ve iki gayrimüslim üye meclisin kadrosunu oluşturmaktaydı.[411]

Tablo 3.5: 1868 Tuna Vilayet Salnamesi'ne göre Vidin meclis-i idare üyeleri

1868 Tuna Vilayet Salnamesi'ne Göre Vidin Meclis-i İdare Üyeleri	
Vidin Sancağı	
Meclis-i İdare-i Liva	
Reisi mutasarrıf-ı liva	
Tabii Aza Naib Müftü Muhasebeci Tahrirat müdürü	Müntehib Aza Rayko Ağa Ömer Bey Hacı Zahir Ağa Ankal Ağa

Kaynak: Tuna Vilayet Salnamesi, 1285/1868.

Vidin sancağı ve kazalarının idari teşkilatlanması da altı kaza ve bir müdürlük şeklinde teşkil edilmiştir.[412]

Tablo 3.6: Vidin sancağı idari teşkilatlanması

Vidin Sancağı		
Mutasarrıfı Rumeli beylerbeyliği payelilerinden Aziz Paşa	Naibi müderrisinden Hasan Tahsin Efendi	Müftü Mustafa Hamdi Efendi
Muhasebecisi Hasan Tahsin Efendi	Tahrirat müdürü Raif Efendi	Hükümet tercümanı İlya Efendi
Berkofça Kazası		
Kaymakamı Hamdi Efendi	Naibi Ali Rıza Efendi	Müftü İbrahim Zahid Efendi
Metropolid Dertiyos Efendi		
Lom kazası		
Kaymakamı Ali Rıza Efendi	Naibi İbrahim Hilmi Efendi	
Rahova Kazası		
Kaymakamı Naim Efendi	Naibi Kerim Efendi	Piskoposu Baisi* Efendi
Adliye Kazası		
Kaymakamı Sezai Efendi	Naibi Ahmed Hamdi Efendi	
İvraca Kazası		
Kaymakamı Abdullah Ağa	Naibi Mehmed Şükrü Efendi	
Belgradçık Kazası		
Kaymakamı Mehmed Efendi	Naibi Abdulhalim Efendi	
Ada Kalesi		
Müdürü İbrahim Efendi	Naibi Bekir Efendi	

Kaynak: Tuna vilayet salnamesi, 1285/1868.

[411] Tuna Vilayet Salnamesi, 1285/1868, s. 57.
[412] Tuna Vilayet Salnamesi, 1285/1868, 56-65.

4. VİDİN'DE İSYANLARIN KAYNAĞI: UYGULANAN VERGİ VE TOPRAK REFORMLARININ VİDİN'E YANSIMALARI

Tanzimat'la birlikte pek çok alanda reform girişiminde bulunulmuş özellikle gayrimüslim tebaanın hoşnutsuzluğunu azaltmak için bazı koşulların iyileştirilmesi yönünde birtakım adımlar atılmıştır. Reformların esaslarını belirlerken ciddi bir sıkıntı yaşamayan hükümet, reformları hayata geçirme aşamasında bölgesel olarak farklı tepkilerle karşılaşmış; uygulamaların her eyalette farklı yansımaları olmuştur. Kendi içinde farklı dinamikleri bulunan eyaletlerde gerçekleştirilen reformların, ahalinin sorunlarına çözüm getirememesi ve istenilen sonuca bir türlü ulaşılamaması birtakım tepkilerin ortaya çıkmasına yol açmıştır.

Vidin köylüsü de Tanzimat'ın ilanıyla birlikte hükümetin reayaya verdiği vaatlere güvenerek daha önce yaşadıkları sorunların giderileceğini düşünmüş ve Tanzimat'a büyük umutlar bağlamıştır. "Biz zannederiz ki Tanzimat vardır"[413] cümlesi reayanın nasıl bir beklenti içerisinde olduğunu ve nasıl bir hayal kırıklığı yaşadığını göz önüne sermektedir. Tanzimat öncesinde rahatsız oldukları uygulamaların geçmişte olduğu gibi devam etmesi ve şartların lehlerine değişmemesi köylüyü ümitsizliğe sürüklemiştir. Köy ağaları ve subaşılar gibi kişilerin zulüm ve haksızlıklarının dayanılmaz bir hale varması reayayı isyan noktasına getirmiştir.

Vidin eyaletinde gerçekleştirilen reform uygulamalarının vergi ve toprak tasarrufunda yaşanan problemlere çözüm sağlayamaması eyalette art arda yaşanan isyanlara neden olmuş, özellikle 1850 yılında yaşanan isyanın yankısı uzun süre devam etmiştir. 1849, 1850, 1856 ve 1860 yıllarında Vidin'de yaşanan isyanlarda vergi ve toprak tasarruf sistemi önemli rol oynamıştır. Bu nedenle öncelikle isyanlardan bahsedilecek daha sonrasında konunun aydınlatılmasına katkı sağlamak amacıyla isyanlara sebep olan vergi ve toprak tasarrufu konuları üzerinde durulacaktır.

[413] BOA. İ. MTZ. (04), 2-24/10.

4.1. İsyan Öncesi Vidin'in Genel Durumu

4.1.1 Vidin'de Yaşanan Birtakım Sorunlar

Mustafa Nuri Paşa'nın valiliği esnasında (1844) Vidin'de katl, gasp gibi pek çok olay yaşanmıştır. Hükümetin birbiri ardına aldığı haberlerden anlaşıldığı üzere; Vidin civarındaki kazalarda haydutların ortaya çıktığı, bunların ahaliye zulmettiği hatta işi adam öldürmeye kadar vardırdıkları işitilmiştir.[414] Ortalığın yatıştırılması ve gereken önlemlerin alınması hususunda vali defalarca uyarılmış ancak asayişi bir türlü sağlayamadığından azli yoluna gidilmiştir.[415] Yerine dirayet ve liyakat sahibi olarak bilinen daha öncesinde mülki işlerde görev almış aynı zamanda ferikan-ı askeriden olan Rumeli orduyu hümayun reis-i erkânı Hayreddin Paşa tayin olunmuştur.[416]

Hayreddin Paşa, 1845 yılında göreve başladığında Vidin ve civarında bazı incelemelerde bulunmuş eyalet dâhilinde meydana gelen sorunların çoğunun İbrail'den gelen muhacirlerden kaynaklandığını ifade etmiştir. Bunun önüne geçilmesi için tıpkı Rumeli eyaletinde yürütüldüğü gibi uygunsuz hareketlerde bulunanların başka bir mahale sürülmesi ve orada tutulması gerektiği üzerinde durmuştur. Paşa, bunun haricinde eşkıya takımına kimsenin kefil olmaması, ticaret amacıyla yer değiştirenlerin kefil göstermesi, şayet kefil gösterebilecekse silah takımına izin verilmesi yoksa izin verilmemesi gerektiğini merkeze bildirmiştir.[417]

Hayreddin Paşa ayrıca Vidin defterdarı olarak görev yapan Osman Bey'in usule aykırı birtakım hareketleri olduğunu da tespit etmiştir. Paşa, yazmış olduğu bir tahriratla durumu hükümete aktarmıştır. Hükümet, meselenin ayrıntılı bir şekilde tahkik edilmesini gerektiğini belirterek Vidin imar meclisi reisini bu işle görevlendirmiş, değerlendirilmelerin yapılmasının ardından ayrıntıların bir raporla Meclis-i Vala'ya bildirilmesini istemiştir.[418] Öte yandan Vidin'deki problemler bunlarla da kalmamış ahaliden mübaşiriyye hizmeti adıyla akçe alındığı, bedava yem ve yiyecek istendiği haberi duyulmuştur. Hükümet, irade-i seniyye gereği yasak olan bu tarz şeylerin alınmasına cesaret olunup olunmadığı doğru mudur ve şayet doğruysa kimin

[414] BOA. A. MKT. 14-21, 21 Cemaziyye'l-ahir 1260/8 Temmuz 1844.
[415] BOA. A. MKT. 23-15, 23 Rebiyü'l-evvel 1261/1 Nisan 1845.
[416] BOA. İ. DH. 98-4912; BOA. İ. DH. 101-5103, 26 Rebiyyü'l-evvel 1261/4 Nisan 1845.
[417] BOA. A. MKT. 23-49, 6 Rebiyyü'l-ahir 1261/14 Nisan 1845.
[418] BOA. A. MKT. 23-77, 17 Rebiyyü'l-ahir 1261/25 Nisan 1845.

tarafından cesaret edildiği gibi konuların mahallinde soruşturulmasını istemiştir. Ayrıca bunların dışında eski Sahra kaza müdürü olan Emin Bey, emval-i miriyeden zimmetine birkaç yüz kese akçe geçirmiştir. Durum tahkik edildikten sonra uygunsuzluk yapan kişiler kazadan gönderilmiştir.[419]

Yaşanan bu olaylar Hayreddin Paşa zamanında da asayiş ve güvenliğin sağlanamadığını göstermektedir. Bu nedenle bölgeyi tanıyan ahaliyi koruyup kollayacak iş bilir birinin tayin edilmesi uygun görülmüştür. Daha öncesinde epey bir müddet Vidin valiliği yapmış Hüseyin Paşa, 1846 yılında tekrardan Vidin'e vali olarak görevlendirilmiştir.[420]

4.1.2. İsyan Öncesi Vidin'e Tesir Eden Dış Etkenler

1828-1829 Osmanlı-Rus savaşı sonrası Rusya'nın Balkan içlerine kadar nüfuz etmesi Yunanistan ve Sırbistan'ın özerklik ve bağımsızlık yolunda ilerlemesini hızlandırırken Bulgaristan'ın bağımsızlık istekleri üzerinde de etkili olmuştur. Sırbistan ve çevresinde yaşanan isyan hareketleri[421] nihayetinde sınırdaşı olan Bulgarları da etkisi altına almış ve bölgenin yüzyıl içerisinde pek çok isyana tanıklık etmesine sebep olmuştur.

Bulgaristan'ın nazik ve mühim bir mevkiinde[422] yer alan Vidin eyaletinin bir taraftan Sırbistan diğer taraftan Eflak ve Nemçe ile sınır olması ona her dönem için ayrı bir önem verilmesine sebep olmuştur. Bu stratejik önem, özellikle 19. yüzyılla birlikte yaşanan gelişmelerin de etkisiyle Vidin'in ehemmiyetini bir kat daha artırmıştır.[423] Bu durum buradaki yöneticilerin Sırp tarafında yaşanabilecek her türlü hareketliliğe karşı sürekli teyakkuz halinde olmalarını gerektirmiştir.[424]

---

[419] BOA. A. MKT. 36-92, 19 Safer 1262/16 Şubat 1846.
[420] BOA. İ.MTZ. (04) 1-10.
[421] Sırbistan'da yaşanan isyanların detayları için bkz. Selim Aslantaş, *Osmanlı'da Sırp İsyanları 19. Yüzyılın Şafağında Balkanlar*, Kitap yayınevi, İstanbul 2007. Ayrıca Sırp bağımsızlık hareketleri ve Sırbistan'daki hanedanların bu bağımsızlık hareketlerindeki rolü ve bunların kendi aralarındaki çatışmalar için bkz. Ayşe Özkan, *Miloş'tan Milan'a Sırp Bağımsızlığı (1830-1878)*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2011.
[422] BOA. İ. MTZ. (04) 1-10.
[423] BOA. İ. HR. 54-2528.
[424] Ahmed Lütfi Efendi, Sırbistan idaresinin mezhepsel olarak aynı oldukları Bulgarları tahrik edip isyana teşvik ettiklerini ifade etmiştir. Sırbistan'ın bu amacı bilindiğinden Babıali o havalideki vali ve memurları daima dikkatli olmaları konusunda uyarmış, ayrıca Sırbistan'da yaşanan ayaklanmalar karşısında Vidin ve çevresindeki yöneticilerin desteği de sağlanmıştır. Sırp Knezi Mihal'in devlete karşı ayaklanma hazırlığı içerisinde olduğu öğrenildiğinde Musa Safveti Efendi tahkikatla görevlendirilmiş, tahkikatı sonrası Mihal Bey'in devlete karşı savaş hazırlığında bulunduğu doğrulandığında Vidin

Devlet adamları Vidin'in hassas yapısını dikkate alarak ne kadar tedbirli ve ihtiyatlı davranmaya çalışsa da Sırpların etkisiyle ortaya çıkan ayaklanmalar devam etmiştir. Niş isyanı ve sonrasında ortaya çıkan Vidin isyanı, Bulgaristan mevkiinde yaşanan isyanların en yankı bulanı olmuş, sonrasında Berkovitsa, Pirot gibi pek çok yerde de ayaklanmaların çıkmasına sebep olmuştur. Özellikle 1841'deki Niş isyanı[425] sonrası bölgede sükûnet bir türlü sağlanamamış, Niş'te yaşanan hadisenin reayaya yapılan uygunsuz hareketler ve vergilerin ağırlığı nedeniyle yaşandığı düşünülmüştür. Bu sebeple hükümet, Vidin valisi Hüseyin Paşa'yı bölgedeki karışıklıklarda temkinli olması konusunda uyarmış, asayiş ve güvenliğin sağlanmasına her zamankinden daha fazla dikkat etmesini istemiştir.[426] Devlet ricali, daha önce Rumeli'nin başka yerlerinde ortaya çıkan ayaklanmalarda etkisi olduğu düşünülen cemiyetlerin şimdi de Bulgaristan'ın mühim mevkilerinde ayaklanmalar çıkarmak için çalıştığını, bu cemiyetlerin civar ahali sakinlerinin toplanma merkezi haline geldiğini ve bu nedenle buraların idaresinin oldukça önemli olduğunu valiye bildirmiştir.[427] Ayrıca 1848 yılında valilere gönderilen yazılarda; Avrupa'da yaşanan ihtilallerden Rumeli'de bulunan Rum ve Bulgar milletlerinden bazı grupların etkilendiği hatta kendi toplumlarını isyana sürüklediklerine dair şayialar olması üzerine gerekli önlemlerin alınması ve bu havalide oldukça dikkatli olunması söylenmiştir.[428] Bu yazılar üzerine Vidin valisi Hüseyin Paşa, bazı tedbirleri alarak kendi idaresinde olan yerlerde gerekli incelemelerin yapıldığını merkeze bildirmiştir.[429] Ancak aradan çok vakit geçmeden

muhafızı Hüseyin Paşa'ya gerekli tedbirleri alması talimatı verilmiştir. Ahmed Lütfi Efendi, *a.g.e.*, C. VII, s.1334-1135.

[425] Niş isyanının ayrıntıları için bkz. Ahmet Uzun, *Tanzimat ve Sosyal Direnişler Niş İsyanı Üzerine Ayrıntılı Bir İnceleme (1841),* Eren Yayıncılık, İstanbul 2002; Mark Pinson, "Ottoman Bulgaria in the First Tanzimat Period: The Revolts in Nish (1841) and Vidin (1850)", *Middle Eastern Studies*, Vol 11, No. 2, May 1975.

[426] BOA. İ. MVL. 28-468.

[427]BOA. İ. MTZ. (04) 1-10. Ahmed Lütfi Efendi, 1841 yılındaki Niş hadisesinin de bu cemiyetlerin bir planı olduğunu, bunların Yunan ihtilali, Sırp ayaklanması ve Memleketeyn meselesinin de ortaya çıkmasına destek olduklarını belirtmiştir. Bu nedenle Bulgaristan'da bulunan memurların çok dikkatli olmaları gerekmiştir. Komiteciler; Vidin valisi Hüseyin Paşa, Üsküp nazırı Hıfzı Paşa ve İvranyalı Hüseyin Paşa gibi duruma vakıf olan yöneticiler olduğunda isyan hareketlerine kalkışamamışlarsa el altından icraatlarını yürütmeye devam etmişlerdir. Ahmed Lütfi Efendi, *a.g.e.*, C. VII, s.1103.

[428] Silistre valisi, reayanın tahrik edildiğini, bu nedenle tedbirli olunması gerektiğini, ayrıca çeşitli tahkikatların yapılması için Niş, Filibe, Vidin valilerine ve civar yerlerdeki kaymakamlara tahrirler göndermiş olduğunu merkeze bildirmiştir. BOA. İ. MTZ. (04) 1-12, 6 Muharrem 1265/2 Aralık 1848.

[429] Vidin valisi Hüseyin Paşa durumu Niş ve Filibe valisine de bildirdiğini, ayrıca bundan böyle karşı taraftan (Eflak) beri yakaya geçenlerin kaza içlerinde dolaşma sebeplerinin ve ikamet amaçlarının soruşturulması gerektiğini hükümete ifade etmiştir. BOA. İ. MTZ. (04) 1-13.

Vidin'de bir isyanın patlak vermesi, etrafta duyulan söylentilerin boşa olmadığını göstermiştir.

4.2. 1849 Vidin İsyanı

1849 yılındaki ayaklanma için ilk girişim, daha önceden Niş isyanında aktif olan Nikola Sırındak'ın Bulgaristan'da da bir ayaklanma çıkarmayı istemesi ile başlamıştır. Bu kişi, Sırbistan'da bir çete kurmayı planlamış,[430] ancak Bulgaristan sınırını geçemeden Sırp yetkililer tarafından tutuklanmıştır.[431]

1849 baharında yaşanan asıl isyan ise, Sırp bölgesinden geçen ve yine Niş isyanında aktif olan Puyo[432] adında birinin başını çektiği yedi kişilik bir eşkıya güruhunun Vidin'e altı saatlik mesafede bulunan Boynitza köyüne gelerek köylüleri ayaklandırması sonucu başlamıştır.[433] Sırp desteğini alacağından emin olan Puyo ve yandaşları, Sırbistan tarafından "10.000 Sırp askeri geliyor" söylemi ile isyana başlamışlar, başarısız olmaları halinde ise "köylerin yakılacağı" tehdidiyle isyanı yaymaya çalışmışlardır. Bu söylentilerden korkan bir kısım ahali aileleriyle birlikte dağlara kaçarak köyleri boş bırakmıştır.[434] Boynitza haricinde birkaç köy reayasının da tahrik edilmesi ve bunların da asilere katılmasıyla birlikte isyan büyümüştür. İsyancıların teskin edilmesi amacıyla Sahra nahiyesi müdürü, zaptiye memuru, despot tarafından gönderilen bir papaz ve iki varoş çorbacısı isyan mahalline gitmişlerdir. Asilerle ittifak halinde olanlara bu düşünceden vazgeçerek doğru yolu bulmaları hususunda nasihatler veren memurlar, onları teskin etmeye çalışmışlardır.[435] İsyanın bastırılması sürecinde uygunsuz harekete sebep olanlardan üç kişi ele geçirilerek hapsedilmiştir.[436] Ancak isyanın elebaşları Puyo, Daskal ve Papaz gibi şahıslar

[430] Mark Pinson, a.g.m., s. 118.
[431] Sırp hariciye müdürü Avram Kâhya tarafından gönderilen yazıda; Sırındak adlı isyancının on beş kadar yandaşıyla karışıklık çıkarmaya çalıştığı haber alındığında kendisinin yakalanarak tutuklandığı belirtilmiştir. BOA. İ. MTZ. (04) 1-17/4.
[432] BOA. İ. MTZ. (04) 1-17/4.
[433] İsyan, Cemaziye'l-evvelinin yirmi altıncı günü (19 Nisan 1849) başlamış, isyancılar öncelikle zaptiye konağını basarak subaşını kovmuşlardır. BOA. İ. MTZ. (04) 1-17/3.
[434] BOA. İ. MTZ. (04) 1-17/2.
[435] BOA. İ. MTZ. (04) 1-17/3. Ayrıca korkudan dağlara kaçanlar dağlardan toplatılarak yeniden iskân ettirilmiş, bundan böyle köylerinde bu tarz eşkıyanın ortaya çıkması durumunda bunları zabıta tarafına teslim etmeleri gerektiği Vidin defterdarı tarafından kendilerine ifade edilmiştir. Ayrıca karye çorbacıları, papazlar ve lazım gelenler çağrılıp idarelerinde bulunan Hristiyanlara tembihat ve nasihatte bulunmaları söylenmiştir. BOA. İ. MTZ. (04) 1-17/2.
[436] BOA. İ. MTZ. (04) 1-17/5, 28 Cemaziye'l-evvel sene 1265/ 21 Nisan 1849. Hapsedilenlere isyanı çıkaranların kimler olduğu sorulduğunda; Miloş'un duhancı başılığını yapmış olan Puyo ve Puyo'nun

tahriklere devam ederek reayayı kandırmıştır. İsyana katılanların bir kısmı Sırp sınırına giderek Sırp tarafına geçmekte ısrar etmişler, kaza müdürü tarafından ortam yatıştırılmaya çalışılsa da asiler gayelerinden vazgeçmemişlerdir. Fakat Sırp hariciye müdürü Avram; göndermiş olduğu mektupta,[437] isyanı çıkaranların yakalanacağı ve Sırp tarafına geçenlerin iade edileceğini belirtmiştir. Bunun üzerine Sırplar tarafından istedikleri desteği alamayan asilerin isyandan vazgeçecekleri düşünülse de defterdar İbrahim Efendi,[438] her ihtimale karşı bölgenin askersiz bırakılmasının doğru olmayacağını ve bölgede bir tabur askerin hazır bulunması gerektiğini dile getirmiştir. Defterdar İbrahim Efendi, her olasılığa karşı Niş valisi Vasıf Paşa'dan yardım talebinde bulunmuştur.[439] Sırp hariciye müdürü Avram tarafından asilerin iade edileceği belirtilmişse de Zayçar naçalniğinin firarileri bırakmayarak onları himaye etmesi asilere cesaret vermiş, asilerin birkaç köyde zaptiye karakollarını basıp zaptiye memurlarına ateş etmelerine ve karakolları yakmalarına yol açmıştır. İsyanın bu şekilde yayılması mahallinde alınan tedbirlerin yeterli olmadığını göstermiş ve askeri kuvvetin gerekliliğini ortaya koymuştur. Bu gelişmeler üzerine ayaklanmanın bastırılması ve asayişin tekrar sağlanması için harekete geçilmiştir. Hükümet, öncelikle durumdan Niş valisi Vasıf Paşa'yı haberdar etmiş, Zayçar naçalniğinin uygunsuz hareketi ise Belgrad muhafızı Hasan Paşa ve Sırp hariciye müdürü Avram'a yazı ile bildirilmiştir.[440] Defterdar İbrahim Efendi, Vidin'in askeri olarak güçlendirilmesi amacıyla Niş'te bulunan nizamiye askerlerinden bir taburun Vidin'e gönderilmesini Niş valisinden talep etmiştir. Fakat Vasıf Paşa, Niş'in önemli bir mevkide bulunduğunu, daha önce yaşanılan hadiselerden dolayı muhafazasının önemini ve buranın şu sıralar askersiz bırakılmaması gerektiğini dile getirmiştir.[441] Bu nedenle Vidin için askeri destek Sofya mevkiinde bulunan süvari mirlivası Ali Paşa'dan istenmiş ve gerekli miktar askerin Vidin'e sevki sağlanmıştır.[442]

---

oğlu, köy daskalı Velço ve Boynitza köyü papazı Darais ve eşkıya güruhundan birkaç kişi olduklarını söylemişlerdir. BOA. İ. MTZ. (04) 1-17/8.

[437] Sırp hariciye müdürü Avram kâhya da isyanı çıkaranın Puyo olduğunu doğrulamıştır. BOA. İ. MTZ. (04) 1-17/4.

[438] İsyanın bastırılmasıyla defterdar İbrahim Efendi'nin ilgilenmiş, çünkü bu esnada müşir Hüseyin Paşa vefat etmiştir. Halil İnalcık, *Tanzimat ve Bulgar Meselesi*, s.74.

[439] BOA. İ. MTZ. (04) 1-17/6, 29 Cemaziye'l-evvel sene 1265/22 Nisan 1849. Vasıf Paşa, Vidin defterdarı İbrahim Efendi'nin yardım talebi üzerine kendisinin top ve mühimmatla birlikte Vidin'e geçeceğini belirtmiştir. BOA. İ. MTZ. 1-17/7.

[440] BOA. İ. MTZ. (04) 1-17/8.

[441] BOA. İ. MTZ. (04) 1-17/11.

[442] BOA. İ. MTZ. (04) 1-17/13.

Alınan tedbirler ve Sırp tarafında olan asilerin iade edilmesi sonucu isyan bertaraf edilmiş, Vidin'deki idareciler, insanların işleriyle meşgul olduğunu hükümete aktarmıştır. Ancak mevkiin nezaketi dolayısıyla her ihtimale karşı dikkat edilmesi gerektiğinden bir tabur askerin Vidin'de bulunması hükümet tarafından uygun görülmüştür.[443] Ayrıca bundan sonrası için gereken önlemlerin alınması, bir sorun yaşanmaması konusunda dikkatli olunması Vidin valisi Yakup Paşa[444] ve Niş valisi Vasıf Paşa'ya bildirilmiştir.[445]

İsyan, kitle hareketinin bir sonucu olmayıp birkaç kişinin hareketlenmesiyle başlamış, ancak kısa sürede pek çok kişinin katılmasıyla devam etmiştir. Bu durum köylülerin hoşnutsuzluğunu gözler önüne sermekte ve bundan sonraki süreçte daha dikkatli olunması gerektiğini göstermekteydi. Yaşanılan bu durumlar, hükümeti adım atmaya zorlayan nitelikte olduğundan bazı yeni gelişmeleri beraberinde getirmiştir. Hükümet, Sırp eyaleti sınırında bulunan bazı köylerde yaşanan isyankâr hareketlerin olması ve gerçekleşen bu hadise sonrası teyakkuza geçilmesi amacıyla birtakım tedbirler alma yoluna gitmiştir. Öncelikle isyanla ilgili tahkikat yapılması amacıyla Kaymakam Muhittin Bey derhal bölgeye gönderilmiştir. Muhittin Bey, yaptığı tahkikatta isyanın yatıştırılmış olduğunu, ancak bölgede hâlâ birtakım problemler ve rahatsızlık emareleri olduğundan, ahalinin hoşnutsuzluk içinde bulunduğunu ve bu tip kalkışmaların tekrar edebileceğini ifade etmiştir. Muhittin Bey'e göre, ahalinin bu tarz hareketlere cesaret etmesinin nedenleri; Hüseyin Paşa'nın ölümüyle birlikte idarede oluşan otorite boşluğu[446] ve halen defterdar olarak bulunan zatın davranışlarının pek çok şikâyete sebep olması,[447] ayrıca asayişi sağlayarak muhafaza edebilecek nizamiye kuvvetlerinin bulunmamasıdır. Bu nedenle bölgenin valisi olan kişinin oldukça dikkatli olması ve ahalinin hoşnutluğu için çalışması, aynı zamanda memleket işlerine

[443] BOA. İ. MTZ. (04) 1-17/14, 6 Cemaziyye'l-ahir sene 1265/ 29 Nisan 1849.
[444] Hüseyin Paşa'nın ölümü sonrası Vidin valisi olarak Yakup Paşa atanmıştır. 16 Cemaziye'l-evvel 1265 (9 Nisan 1849) tarihinde kalesi muhafazası şartı ile Vidin valiliği Yakup Paşa'ya tevcih edilmiştir. Hükümet, Yakup Paşa'ya Vidin'e bağlı bulunan kazaların kaymakamlar marifetiyle idare edileceğini bildirmiştir. BOA. C. DH. 254-12689, 29 Cemaziyye'l-evvel 1265/22 Nisan 1849.
[445] BOA. İ. MTZ. (04) 1-17/15, 10 Cemaziye'l-ahir sene 1265/ 3 Mayıs 1849.
[446] Ahmed Lütfi Efendi, uzun müddet Vidin valiliğinde bulunan Hüseyin Paşa'nın Memleketeyn ve Sırbistan'da yaşanan hadiselerde her zaman ileri görüşlü davrandığını, bu nedenle Bulgaristan tarafından Osmanlı Devleti'ne karşı harekete cesaret edilemediğini ifade etmiştir. Ahmed Lütfi Efendi, *a.g.e*., C. VII, s.1152.
[447] Müşir Hüseyin Paşa, isyan esnasında vefat ettiğinden isyanın bastırılmasıyla Defterdar İbrahim Efendi ilgilenmiştir. Fakat daha sonrasında İbrahim Efendi uygunsuz hareketlerde bulunmuş bu nedenle ahali tarafından şikâyet edilmiştir. BOA. İ. HR. 54-2528.

uygun birinin de defterdar olarak atanması lüzumlu görülmüştür. Bunun üzerine İbrahim Efendi azledilerek yerine Azmi Efendi defterdar olarak tayin edilmiştir. [448]

Hükümet, memleketin asayişi konusunda oldukça özenli davranmaya dikkat ediyor ve herhangi bir dedikoduya sebebiyet verecek hareketlerden kaçınıyordu. Vidin'deki askeri kuvvetin sağlamlaştırılması amacıyla Nemçe tarafından bir tabur askerin buraya geçirilmesi planlanmıştır. Ancak bu tarz bir hareket tedbir-i ihtiyatiye olarak görülse de farklı düşüncelere sebep olacağı fikriyle bundan vazgeçilmiştir.[449] Vidin'in idaresinde oldukça dikkatli olunması ve reayanın bazı uygunsuz hareketlere kalkışmasını önlenmek için ferikandan Ziya Paşa, Vidin valiliğine tayin edilmiştir. Ziya Paşa, göreve başladığı zaman Vidin'deki asayişin sağlandığını ahalinin cümlesinin ziraat ve ticaretle meşgul olduğunu hükümete gönderdiği bir tahriratta belirtmiştir.[450] Fakat bir süre sonra bölgede öncekinden daha etkili bir isyanın meydana gelmesine engel olunamamıştır.

4.3. 1850 Vidin İsyanı

1850 yılındaki isyanın planlaması, 1849 yılında Belgradcık'taki bir grubun Türklere karşı daha geniş bir ayaklanma tasarısıyla başlamış, daha büyük bir isyan Rakovitsa köyü yakınlarındaki bir manastırda Vidin, Belgradcık ve Lom kazalarındaki köylülerin katılımıyla gerçekleşmiştir.[451] Akabinde bir yıl sonra, 1850'de[452] ilkine göre çok daha büyük bir ayaklanma meydana gelmiş, isyan; Sahra, Belgradcık ve Lom kazalarındaki birçok köyün de dâhil olmasıyla çok hızlı bir şekilde yayılmıştır.[453] İsyancılar ilk

[448] BOA. A. MKT. 204-12, 15 Recep 1265/ 6 Haziran 1849.
[449] Ancak hükümet, orada bir miktar asker bulunmasını gerekli gördüğünden Ömer Paşa'ya bir tabur asker göndermesini emretmiştir. BOA. İ. HR. 54-2528.
[450] BOA. A. MKT. UM. 7-21.
[451] Mark Pinson, a.g.m., s. 119.
[452] Halil İnalcık, isyanın başlangıç tarihini 1 Recep 1266/ 13 Mayıs 1850 tarihi şeklinde vermiştir. Bkz. Halil İnalcık, *a.g.e.*, s.76. Ancak birkaç belgede karşılaşıldığı kadarıyla isyan girişiminin Recep ayının sonunda gerçekleştiği görülmektedir. Bu belgelerden birinde Recep ayının yirmi yedinci cumartesi günü (8 Haziran 1850) uygunsuzlukların başlangıç tarihi olarak verilmiştir. Bkz. BOA. İ. MTZ. (04) 2-22/2. Diğer bir belge de ise yine Recep ayının sonu işaret edilmiştir. Bkz. BOA. İ. MTZ. (04) 2-22/3.
[453] Sahra nahiyesinde yaklaşık 80 kadar köy, Belgradcık ve Lom kazasında pek çok köy ahalisinin katılımıyla isyan başlamıştır. BOA. İ. MTZ. (04) 2-21/1; BOA. İ. MTZ. (04) 2-21/4. İsyancılar karakol hanelere saldırmışlar, ayrıca Vidin'e 4 saat mesafede bulunan Arçar kasabası, 3 saat mesafede Flordin, 12 saat mesafedeki Lom kasabasını da basmışlardır. Belgradcık kalesini muhasara altına almışlar ve kaleden kimseyi çıkarmamışlardır. BOA. İ. MTZ. (04) 2-22/2.

olarak subaşılar, köy ağaları, vergi tahsildarları ve zaptiye memurlarını hedef almışlardır.[454]

Begradcık kazasındaki asiler subaşlarını ve onların maiyeti altında bulunan zaptiye memurlarını öldürmüşler, iki takım halinde bir kısmı Vidin'e on saat diğer kısmı altı saat mesafedeki mahallere gidip rasgeldikleri Müslüman ve reayadan bazılarını öldürmüşler bazılarını ise gasp etmişlerdir.[455] Ayrıca daha öncesinde hedefledikleri gibi stratejik olarak önemli yerleri çevreleyerek ana yolları kesmişler ve Türklerin iletişim, ulaşım ve ikmalini etkisiz hale getirmişlerdir.[456] Vidin yakınlarında 6000 köylü toplanmış sonrasında Belgradcık kazası yaklaşık 3000-4000 kadar köylü tarafından çevrelenmiştir.[457] Belgradcık'tan sonra Lom'daki köylüler de ayaklanmıştır.[458] İsyanı genişletmeye çalışan asilerin sayılarının 10.000'e yakın olduğu sanılmaktadır. Asiler, isyanı büsbütün genişletmek niyetiyle diğer köylere giderek reayayı galeyana getirmiştir.[459]

İsyanın seyri karşısında asilerin maksatlarını anlamak ve ona göre hareket etmek amacıyla mahallinde bazı tedbir girişimlerinde bulunulmuştur. Öncelikle asilerin isyana nasıl cesaret ettikleri ve neyin buna sebep olduğunun bilinmesi için çalışmalar yapılmıştır. Sırp hududunda bulunan köylerin dahi tahkik edilmesi için asilerin yanlarına bir nasihat heyeti gönderilmiştir. Vidin Meclisi tarafından Sahra kazası müdürü, Vidin hanedanından Hacı Ömer Ağa birkaç nefer zaptiye ile bölgeye yönlendirilmiştir. Bunun haricinde Vidin vücuhundan ve varoş çorbacılarından birkaç kişi, Vidin metropoliti tarafından seçilen papazlar ve bir miktar zaptiye memuru da Sahra nahiyesinin sol tarafında bulunan köylere yollanmışlardır. [460]

Ancak dağlara çekilmiş olan asiler kimseyle görüşmek istemediklerini belirtmişler, sadece bir çorbacı ve rahibi yanlarına alarak sorunlarını dile getirmişlerdir. Asiler,

---

[454] İsyancılar, Vidin'e 4 saatlik mesafede bulunan Minhacluk köyünde iki kişiyi ve diğer bir köyde ise bir zaptiyeyi kurşunla yaralamışlardır. BOA. İ. MTZ. (04) 1-19/1.
[455] BOA. İ. MTZ. (04) 1-19/4. İsyanın gelişim seyri için ayrıca bkz. Halil İnalcık, *a.g.e.*, s.76.
[456] Mark Pinson, a.g.m., s.119.
[457] E. Attila Aytekin, "Peasant Protest in the Late Ottoman Empire: Moral Economy, Revolt, and the Tanzimat Reforms", *International Review of Social History*, Vol. 57, No. 2 (August 2012), Cambridge University Press, s.198.
[458] BOA. İ. MTZ. (04) 2-21/1.
[459] Halil İnalcık, *a.g.e.*, s.77.
[460] Vidin valisi Ziya Paşa ve defterdar Azmi Efendi tarafından gönderilen yazı için bkz. BOA. İ. MTZ. (04) 2-22/3, 2 Şaban 1266/13 Haziran 1850.

dertlerinin subaşıları, köy ağaları, mültezim gibi kişilerden kaynaklandığını; bunların kendilerine sövmek ve yakmak gibi pek çok zulümde bulunduğunu, bu sebepten fakir fukaranın gözünün gördüğü yere dağılmış olduğunu ifade etmişlerdir. Ayrıca isyancılar, "karye ağalarını karyeler tarafına gelmeğe ruhsat vermeyeceğiz ve karye ağalarını istemeyiz" demişlerdir.[461]

Reaya; Hacı Hasan ve kardeşi Hacı Halil, Hacı Ömer ve Vladiko Sanko gibi kişilerin ahaliden zorla para, eşya vb. talepte bulunduklarını şu şekilde sıralamıştır:

> "*Adam başına bir senede Vladikaya 6 kuruş, Hacı Ömer Efendi'ye 16.5 kuruş, baş kneze 40 para verilmesini istemişlerdir. Ayrıca Hacı Ömer Efendi'ye mindare parası 60 para, köy ağası parası adam başına 60 para, senede koyun başına 1 kıyye peynir, sığır başına 10 para, kovan başına 40 para, bir araba ottan 3 kuruş 30 para, odun parası adı altında hane başına 12 kuruş, bunlar haricinde 50'şer kıyye mısır, buğday, arpa 200-300 kıyye fasulye, mercimek ve darı gibi ürünler köy ağalarına verilmekteydi. Köy subaşları ise köyden koyun, kuzu, arpa, buğday gibi daha ufak şeyler talep etmişlerdir. Ayrıca bununla da bitmemiş köy ağalarının aldıkları yetmiyormuşçasına ağaların hizmetkârları dahi köylüden alabildikleri kadar para almaya çalışmışlardır."*

Köylüler, şikâyetlerini artırarak artık ağaların zulümlerine dayanamadıklarını; "fukarayı dağlara düşürenin bunlar olduğunu, bu topraklar padişahın değildir bizimdir sözleriyle kendilerinden zor kullanarak farklı farklı adlarla vergiler alındığını" söylemişler, "padişahın emrettiği vergi başımız üstüne, ancak bu köy ağalarının zulmüne artık boyun eğmeyiz" demişlerdir.[462] Ayrıca Vidin'den gelen hiçbir yetkiliyle görüşmeyeceklerini ve yaşadıkları sorunları ancak "padişahın memurlarına" ifade edeceklerini belirtmişlerdir.[463]

Hükümet, isyanın Rumeli'nin diğer taraflarına da yayılmasından endişe duymuş ve ilk olarak isyanın genişlemeden derhal bastırılmasını ve mahallindeki tedbirlerin kuvvetli tutulmasını Vidin valisine emretmiştir.[464] Ayrıca daha fazla askeri kuvvetin lazım olabileceği düşüncesiyle Rumeli orduyu hümayunundan, çevre yerlerde olan tabur ve alaylarda bulunan askerin miktarı istenmiştir.[465]

---

[461] BOA. İ. MTZ. 2-24/8.
[462] BOA. İ. MTZ. 2-24/10.
[463] BOA. İ. MTZ. 2-24/8.
[464] BOA. İ. MTZ. (04) 1-19/1.
[465] BOA. İ. MTZ. (04) 1-19/3. Daha sonrasında tedbirlerin artırılması gerektiğinden bahsi geçen mahallere daha fazla askeri kuvvet sevk edilmiş ve toplam asker miktarı 10239 olmuştur. BOA. İ. MTZ. (04) 1-20/5.

Tablo 4.1: Asakir-i hassa, Dersaadet ve Rumeli ordu-yı hümayunlarında bazı mahallerde bulunan askerin miktarı

Alay ve taburların bulunduğu mahallin ismi	**Asker Miktarı**	**Kumandan ismi**
Vidin	622	Hassa ordusu piyade beşinci alayının üçüncü taburu / miralay Abdullah Bey
Belgrad	1527	Rumeli ordusu piyade beşinci alayının birinci ve ikinci taburları/ Kaymakam Ali Bey
Tırnova	636	Hassa piyade beşinci alayının birinci taburu / binbaşı
Şumnu	598 178 **Toplam:776**	Hassa ikinci alayının birinci taburu/ binbaşı Hassa topçu alayı
Babadağ	880	Dersaadet ordusu süvari ikinci alayı/ mirliva İsmail Paşa
Filibe	303	Süvari dördüncü alayının iki bölüğü/ binbaşı
Niş	1395 97 **Toplam:1492**	Rumeli ordu-yı hümayunu piyade beşinci alayının üçüncü ve dördüncü taburu/ miralay Osman Bey / Ordu-yı mezkûr topçu alayının ikinci taburunun iki bölüğü
Sofya	786 93 **Toplam:879**	Dersaadet ordusu süvari dördüncü alayı/ miralay Ahmed Bey / Rumeli ordusu süvari ikinci alayı/ kol ağası İbrahim Ağa
Rusçuk	1408	Rumeli ordusu süvari birinci alayı/mirliva Mustafa Paşa
Silistre	596	Hassa ordusu piyade ikinci alayı ikinci taburu/miralayı Hüseyin Bey
Edirne	670	Hassa ordusu süvari dördüncü alayı dört bölüğü miralayı Cemal Bey
Toplam Sayı		**9789**

Kaynak: BOA. İ. MTZ. (04) 1-19/3.

Silistre ve Vidin valileri ile Vidin'de bulunan Miralay Abdullah tarafından bölgedeki durumla ilgili hükümete gönderilen yazılarda; alınan tedbirlerle hâlihazırda hadisenin bastırıldığı fakat durumun vahametinin bundan sonra alınacak haberlerden anlaşılacağı ifade edilmiştir.[466] Bunun üzerine hükümet, olayların gidişatına ve alınan

[466] BOA. A. AMD. 19-15/1, 9 Şaban 1266/20 Haziran 1850.

haberlere göre hareket edilmesi gerektiğini ve her halükârda ihtiyatlı olmalarını valilere bildirmiştir.[467]

Fakat o aralık isyanın yayıldığıyla ilgili haberlerin gelmesi üzerine 22 Haziran 1850'de Meclis-i Meşveret toplanarak hadisenin başka bir tarafa sirayet etmeden olduğu yerde çözülmesi için acilen tedbir alınması kararlaştırılmıştır. Her ne kadar bu ayaklanma, reayanın hoşnutsuzluğundan dolayı yaşanmış olsa dahi mesele uzadıkça yabancıların tahrikte bulunacağı ihtimali de düşünülerek başka taraflara sıçramadan isyanın bastırılmasına karar verilmiştir.[468] Hükümet; Bulgaristan ve çevresindeki bütün valileri, herhangi bir gaile çıkarılmamasına özen gösterilmesi, olaylar karşısında ihtiyatlı davranılması ve teyakkuzda olmaları hususunda uyarmıştır.[469] Ayrıca İstanbul ve çevre yerlerden Vidin'e askeri kuvvet sevk edilmesi belirtilmiştir. Hükümet tarafından İstanbul'dan iki tabur piyade askerinin Varna'ya oradan Şumnu'ya gönderilmesi, Babadağ'ı ve Rusçuk'ta bulunan süvari alaylarıyla Silistre'de olan piyade taburunun dahi sevki ve Şumnu'dan bir bölük topçunun da derhal Vidin'e nakledilmesi uygun görülmüştür. Gönderilecek olan iki tabur piyadenin dört bölüğü Lom kazasına dört bölüğünün dahi Belgradcık'a nakli diğer bir tabur piyadenin ise Vidin'de tutulması kararlaştırılmıştır.[470] Bunların yanı sıra Bükreş'te bulunan Ferik Halim Paşa'dan nizamiye askerlerinden bir taburunu ve Yergöğü'nde bulunan topçulardan bir bölüğünü mühimmatlarıyla en kolay yoldan Kalafat'a geçirmesi ve oradan Vidin'e göndermesi istenmiştir. Ayrıca gerek ahali ve gerekse Rusya tarafından ortaya çıkarılabilecek durumların merkeze bildirilmesi talep edilmiştir. [471]

Bununla birlikte hadisenin tahkiki, bölgenin ıslahı ve toplanacak olan nizamiye askerlerinin kumandanlığını yapması amacıyla müstakil bir memurluk teşkil edilmiş bu memuriyete ferik-i kiramdan Ali Rıza Paşa'nın tayin edilmesi uygun görülmüştür.[472] Bu işlerde oldukça tecrübeli olduğu bilinen Ali Rıza Paşa, isyanı bastırmak için Vidin'e görevlendirilirken nasıl hareket edeceğine dair hükümet

[467] BOA. İ. MTZ. (04) 1-19/6, 11 Şaban 1266/22 Haziran 1850.
[468] BOA. İ. MTZ. 1-20/17.
[469] Hükümet; Edirne ve Silistre valilerine, Niş mutasarrıfına, Sofya, Filibe ve Tırnova kaymakamlıklarına tahriratlar göndermiş, bu idarecilere mevkiin nazikliğinden ötürü oldukça dikkatli olmaları ve hadiseyi bastırmakla görevli Ali Rıza Paşa'ya her türlü yardımı yapmalarını bildirmiştir. BOA. İ. MTZ. (04) 1-20/2.
[470] BOA. İ. MTZ. (04) 2-24/23; BOA. İ. MTZ. (04) 1-20/4.
[471] BOA. İ. MTZ. (04) 1-20/3.
[472] BOA. İ. MTZ. (04) 1-20/4; BOA. İ. MTZ. (04) 2-23/1.

tarafından kendisine etraflıca bir talimatname verilmiştir.[473] Hadisenin büyüyerek farklı bir boyut almasından çekinen hükümet; isyanın şiddete başvurulmadan bastırılması, ancak bu şekilde halledilemeyip kuvvete gerek duyulacak olursa düzenli birliklerin kullanılması gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca hükümet, paşadan isyanın sebepleri, Sırpların isyan karşısındaki tutumları ve bölgedeki genel durumun tahkik edilip bildirmesini de istemiştir.[474] Ali Rıza Paşa, Vidin'deki durumu ayrıntılı bir şekilde öğrendikten sonra İstanbul'dan gönderilecek olan taburları beklemeden kumandasındaki alay ve taburlarla birlikte Varna'dan hareket ederek Rusçuk'a ulaşmıştır.[475]

Hükümet, isyanın bastırılması hususunda planlamalar yaparken, Vidin'de isyan anbean devam etmekteydi. Ali Rıza Paşa Varna'da bulunduğu sırada yazılan bir arizayla Belgradcık üzerine başıbozuk askerlerin sevk olunduğu, hadisenin bastırıldığı ancak reayanın telef olduğu bilgisi kendisine ulaştırılmıştır.[476]

4.3.1 Başıbozuk Askerlerin İsyana Müdahalesi

Osmanlı hükümeti, Vidin'deki olayların Bulgaristan'ın başka yerlerine yayılmasını önlemek için hızla harekete geçmiş, hem çevre yerlerin valilerine gönderdiği tahriratlar hem de Vidin'e özel bir memuriyetle görevlendirdiği Ali Rıza Paşa'ya verdiği talimatta isyanın büyümeden sühuletle bastırılmasını istemiştir. Fakat ayaklanmanın şiddete başvurulmadan çözülmesi istenmişse de[477] başıbozuk birliklerin isyana müdahalesiyle her iki taraftan da pek çok kayıplar verilmiştir.

İsyanın genişleyerek isyancıların Vidin Kalesi yakınlarına kadar gelmesi ve Vidin'in ikmal, zahire, ulaşım ve iletişiminin tehlikeye girmesi, Vidin Meclisinde söz sahibi olan ağaları harekete geçirmiştir. Ağaların asilere nasihat etmek ve onları durdurmak amacıyla gönderdiği kuvvetler de halka karşı bazı uygunsuz hareketlerde bulunmuşlardır. Vidin gailesinin tamamen ortadan kaldırılması için 500 kadar süvari ve piyade askerinin toplanmasıyla oluşturulan asıl başıbozuk kuvvetler, ahaliden tayin

[473] BOA. İ. MTZ. 2-24/23.
[474] Talimat suretinde yapılması gerekenler, maddeler halinde Ali Rıza Paşa'ya belirtilmiştir. Bkz. BOA. İ. MTZ. (04) 2-22/1.
[475] BOA. A. AMD. 19-31.
[476] BOA. İ. MTZ. (04) 2-23/1.
[477] Hadisenin kan dökülmeksizin ve şiddete başvurulmaksızın tedabir-i maneviyye ve usul ü hakimane ile halledilmesi gerektiği Ali Rıza Paşa'ya verilen talimatta belirtilmiştir. BOA. İ. MTZ. (04) 2-22/1.

edilen bir başbuğ eşliğinde Şaban ayının yedinci salı günü (18 Haziran 1850) hareket ederek Vidin Valisi Ziya Paşa'nın emriyle Belgradcık'a doğru yola çıkmışlardır. Askerler öncelikle Derbent'e hareket ederek oradaki kalabalığı dağıtmışlar, oradan Akçar palangasını zapt edip Akçar caddesini açmışlardır. Daha sonra Lom'da sükûneti sağlamış ve buradan Belgradcık'a hareket etmişlerdir.[478] Hadisenin on ikinci günü (20 Haziran 1850) Belgradcık Kalesi'ne girerek kalabalığı dağıtmışlardır. Ancak bu sırada bir kısım reaya köylerine gitmeyip ormanlara firar etmiştir. İsyanın yatıştırılamadığı köylerde; nasihat verme yoluna gidilmiş ve tekrardan Müslüman ve reayadan bazı etkili kişiler gönderilerek isyan hareketleri yatıştırılmaya çalışılmıştır.[479] Fakat nasihatler pek de etkili olmamış, isyancılar diğer köyleri tahrik etmeye devam etmiştir.

Diğer taraftan başıbozuk askerler tarafından halka birtakım uygunsuz hareketlerde bulunulduğu ve bir hayli kişinin öldürüldüğüne dair bilgilerin merkeze ulaşması üzerine hükümet, Vidin'deki idarecilerden; başıbozuk askerlerin ne şekilde hareket ettikleri ve kaç kişiyi öldürdüklerine dair duyumların ayrıntılı bir şekilde soruşturulmasını istemiştir. Ayrıca Maruf Ağa, Vidin meclisi tarafından Belgradcık Kalesi etrafında toplanmış olan reayanın durumu ve telef edilenlerin tespiti amacıyla Belgradcık'a gönderilmiştir.[480] Vidin valisi Ziya Paşa, Defterdar Azmi Efendi, miralay, naip ve müftü gibi kişilerin içinde bulunduğu bir grup Maruf Ağa ve yanındaki başıbozuk askerler Belgradcık'a gideceği vakit beldenin pazar yerinde toplanıp dua okumuş, ardından başıbozuk askerlere bazı nasihatlerde bulunmuşlardır. Özellikle Maruf Ağa, Ziya Paşa'nın yanındaki askerlere nasihatte bulunmasını talep etmiş ve şöyle demiştir:

> *"Efendim şu askere kendiniz söyleyin, zira beni kimse dinlemiyor, ben adam vurmağa ve mal soymaya gitmediğimi ve Belgradcık'ta toplanmış olan reayayı temin ve kale içlerine sığınmış olan ehl-i İslamın selameti için gideceğimi herkes bilsin ve eğer bu niyet ile gitmeyip de adam vurmak ve mal gasp etmek niyetinde olan var ise benimle gelmesin"*.

[478] BOA. İ.MTZ. (04) 2-21/5.

[479] 32 köy reayası yatıştırılmış olsa da 6 köy reayası yatıştırılamadığından buralar da tekrardan nasihat verme yoluna gidilmiştir. İki adet buyruldu yazılmış, bunlar Niş kocabaşlarından İstafan, Şehirköylü Gorki ve Berkofçalı Pirdan tarafından Belgradcıkta okunmuş ve reaya sakinleştirilmeye çalışılmıştır. BOA. İ. MTZ (04), 2-30/9.

[480] BOA. İ. MTZ. (04) 2-33/42. Vidin meclis azası Maruf Ağa'ya uygunsuz reaya takımının silahla saldırıda bulunması halinde; bunların üç defa uyarılması ancak uyarıları dinlemezlerse o vakit karşılık verilmesi Vidin Meclisince tahrir olunmuştur. BOA. MVL. 244-36/7.

Bunun üzerine Ziya Paşa, başıbozuk askerlere tembihte bulunmuş ve

> *"Size başbuğ olarak tayin ettiğim Maruf Ağa'yı benim yerime bilerek emirlerine uyunuz, sizi göndermekteki amacımız Müslüman ahalinin selameti ve orada toplanmış olan reayanın temini içindir; reayayı vurmak, kavga etmek, mal gasp etmek gayemiz değildir"* demiştir.

Ancak askerlerden bu tembihleri dikkate almayanlar olmuştur. [481] Çünkü Maruf Ağa, Belgradcık'a gittiğinde kalede yaşananlar, tembihlerin etkili olmadığını göstermiştir. Daha önce gönderilen başıbozuk askerlerin yaptığı uygunsuzluklardan sonra bu defa ihtiyatlı davranmaya çalışılmışsa da Belgradcık'taki olayları teskin etmek mümkün olmamış ve kale içlerinde tutuklu bulunan reayanın telef olunmasına engel olunamamıştır.[482]

4.3.2. Ali Rıza Paşa'nın Gidişi ve Vidin'de İsyanın Bastırılması

Ali Rıza Paşa, Rusçuk'a vardığında Silistre valisi Said Paşa ile bir görüşme yapmıştır. Görüşmede; Vidin mahallerindeki durumun gidişatı ve karışıklık haberlerinin doğruluğunun Vidin valisinden gelecek olan cevap çerçevesinde teyit edilmesi ve ona göre hareket edilmesi yönünde bir karara varılmıştır. Ayrıca bu süre içerisinde İstanbul ve diğer mevkilerden Vidin'e doğru gönderilen askerlerin de ulaşmış olacağı ve onlarla hareket etmenin daha uygun olduğu merkeze bildirilmiştir.[483]

Vidin'deki durumun tam olarak öğrenilmesi amacıyla Yaver Yüzbaşı Bekir Ağa kendisine verilen bir yazıyla 1 Temmuz 1850 günü Vidin'e gönderilmiştir. Ayrıca bu esnada Lom ve Belgradcık kazalarına da casuslar yollanmıştır. Yüzbaşı Bekir Ağa; birkaç gün sonra Vali Ziya Paşa, Vidin'de bulunan Miralay Derviş Bey ve Şakir Bey'in Vidin'in ahvaliyle ilgili kaleme almış oldukları yazılarla birlikte Ruscuk'a geri dönmüştür. Ali Rıza Paşa, bölgedeki durum hakkında Bekir Ağa'dan bilgi istemiştir. Ağa; Bulgarların Sırplar gibi serbest olmak zannıyla isyana cesaret ettiklerini, isyanın yayılması üzerine vali tarafından başıbozuk askerler tertip edilerek bölgeye gönderildiğini belirtmiştir. Vidin civarındaki kazalarda asilerle bu askerler arasında muharebe meydana geldiği ve yaşanan bu muharebede Bulgarlardan tahminen 700-800, Müslümanlardan da 100 kadar nüfusun öldüğünü ifade etmiştir. Ayrıca başıbozuk

[481] BOA. MVL. 244-57/7.
[482] BOA. MVL. 244-57/10.
[483] BOA. İ. MTZ. (04) 2-25/5.

askerler tarafından Bulgarların mal ve eşyalarına el konulduğunu da aktaran ağa, isyancı Bulgarların hepsinde tüfek ve tabanca olmadığını, bazılarında da balta, tırpan ve orak gibi aletler bulunduğunu ileri sürmüştür. Bulgarlar bu aletlerle muharebeye girişmişler ancak başıbozuk askerlere karşı mukavemet gösterememişlerdir.

Vidin valisi Ziya Paşa da merkeze yazdığı bir yazıda bölgede ortaya çıkan isyanla ilgili bilgi vermiş, isyan bastırıldıktan sonra geriye kalan ahalinin teskiniyle meşgul olunduğunu Ali Rıza Paşa'nın yanında bulunan piyade askerlerle birlikte süratle yola çıkması gerektiğini belirtmiştir.[484] Bu esnada Silistre'de bulunan Miralay Hüseyin Bey bir tabur piyade askeri ve Kaymakam Osman Bey ise İstanbul'dan Varna yoluyla sevk olnan iki tabur piyade askeri ile Rusçuk'a varmıştır. Ali Rıza Paşa'nın bu üç tabur piyade askeriyle beraber yola çıkması ve Vidin'e gitmesi hükümetçe uygun görülmüştür.[485] Nihayetinde Ali Rıza Paşa, 11 Temmuz 1850 günü Vidin'e ulaşmıştır.[486]

Ali Rıza Paşa'nın Vidin'e gitmesi ve isyanın bastırılmasına yönelik çalışmaları sonucu ahalinin bir kısmı köylerine dönmüştür.[487] Fakat Sahra nahiyesinin Balkan tarafında olan kısmında altı yedi, Belgradcık kazasının dağ tarafında yedi sekiz köy reayası teskin olmayarak çoğunluğu Sırp sınırında olan yerlere gitmiş, ailelerini de oraya göndererek diğer köyleri de tahrik etmeye devam etmişlerdir. Bunun üzerine Ali Rıza Paşa, Vidin'e vardıktan birkaç gün sonra (14 Temmuz 1850) Sırbistan sınırında bulunan köylerde toplanan reayayı teskin etmek, nasihat vermek amacıyla Miralay Derviş Bey, yaveri harp seraskeri Reşit Efendi ve birkaç kocabaşıyı göndermiştir. Reayaya emniyetin sağlanması için köylerine dönmeleri ve işleriyle meşgul olmaları söylenmişse de bunlar hemen cevap vermeyip bir gün sonra kesin bir yanıt vereceklerini belirtmişlerdir. Reayanın kendi istekleriyle köy ve hanelerini terk etmediği içlerinden yetmiş seksen nefer haydudun tahrikiyle köylerini terk ettiği

[484] BOA. İ. MTZ. (04) 2-26/4.
[485] Ali Rıza Paşa ve üç tabur piyade askerine Tuna vapuru tertip edilmiştir. BOA. İ. MTZ. (04) 2-26/4.
[486] BOA. İ. MTZ. (04) 2-26/5.
[487] Sahra nahiyesinde ilk etapta toplam 74 köy itaat altına alınmış, 14 köy itaat altına alınamamıştır. Bunlardan 6 köy daha sonradan itaat altına alınırken 8 köy henüz teskin olunamamıştır. Köylerin isimleri için bkz. BOA. İ.MTZ. (04) 2-24/2.

düşünüldüğünden köylülerin vereceği cevaba göre haklarında tedbirler alınacağı nasihat heyeti tarafından ifade edilmiştir.[488]

Ancak isyancılara köylerine dönmeleri için gönderilen nasihat heyeti cevap alamayınca geri dönmek durumunda kalmıştır. Daha sonra Miralay Abdullah Bey, Sahra kazası müdürü Hacı Mehmed, Vidin metropoliti, çorbacılardan Hacı Tomaki ve Cankod Ağa ahaliyi ikna etmek amacıyla görevlendirilmişlerdir. Bu ikinci nasihat ekibi, asayiş ve emniyetlerinin sağlanarak köylerine dönmeleri hususunda reayayı ikna etmiştir.[489] Nihayet alınan bu tedbirler, verilen teminatlar ve asilerin Sırbistan'dan bekledikleri desteği alamamaları sonuç vermiş, Sırbistan sınır hattında bulunan reaya hep birlikte köylerine dönmüş ve asayiş sağlanmıştır.

Hükümet, asayişin sağlandığı yerlerde öncekine göre daha çok dikkatli olunması konusunda bölgedeki görevlilerden tedbirler almasını istemiştir. Ahalinin durumu hakkında daima tahkikat icra edilmeli buralarda görülen ve duyulan her şey hükümete bildirilmeliydi. Ayrıca bölgede genel olarak ahalinin hoşnutluğu sağlanmalı herhangi bir şekilde ahaliye zulmedilmemesine ziyadesiyle önem verilmeliydi. Bu amaca istinaden hükümet, Rumeli ordu-yı hümayun reis-i erkânı ve müşir kaymakamı İsmail Paşa'ya verdiği emirde; bölgede gerekli önlemleri alması ve ahalinin memnuniyetini sağlamasını belirtmiştir. Ayrıca İsmail Paşa'dan asi köylülerin toplanmış olduğu köylere casuslar göndererek incelemeler yaptırması[490] ve asayiş tam olarak sağlanana kadar Belgradcık'ta ikamet etmesi istenmiştir.[491] Böylelikle asilerin uygunsuzlukları tamamıyla ortadan kaldırılarak bölgedeki güvenlik sağlanmış olacaktı. Bu süreçte Ali Rıza Paşa tarafından bölgede yürütülen tahkikat ve alınan tedbirler gayet etkili olmuştur.[492]

---

[488] BOA. İ. MTZ. (04) 2-26/5.

[489] Ahaliyi ikna etme hususunda hizmeti görülen Abdullah Bey taltifle mükâfat olmuş, Hacı Mehmed ağa dahi rikab-ı hümayun kapıcı başlığıyla ehliyet ve liyakat görülmüş ayrıca Vidin metropoliti ve Hacı Tomaki dahi dirayet gösterdikleri için hükümet tarafından taltife layık bulunmuşlardır. BOA. İ. MTZ. (04) 2-33/49.

[490] BOA. İ. MTZ. (04) 2-27/1.

[491] Hükümet, Rumeli ordu reisi İsmail Paşa'ya emniyet ve asayişin korunması amacıyla bazı talimatlar vermiştir. Paşa'ya kumandasında bulunan altı bölük süvariden bir bölüğünü Tulcu'da ve bir bölüğünü Rusçuk'ta bırakması kalan dört bölükle Lom kasabasına varması, bir bölüğün burada bırakılarak üç bölükle Belgradcık'a gitmesi gerektiği kendisine yazılmıştır. BOA. İ. MTZ. (04) 2-24/4.

[492] Vidin valisi Ziya Paşa tarafından gönderilen şukka mealinden de anlaşılacağı üzere; "heyet-i isyaniyenin asâr-ı bâkiyesi dahi külliyen mündefi" olmuştur. BOA. İ. MTZ. (04) 2-28/1. Rumeli ordusu

Öte taraftan Vidin'deki isyanın ortaya çıkmasına; bazı küçük memurlar ve mültezimlerin zulmünün sebep olduğu anlaşılmış, bundan dolayı hükümet hadisenin tekrar yaşanması ihtimalini de düşünerek durumun etraflıca ele alınmasını doğru bulmuştur. Bu amaca yönelik olarak çalışmalar başlatılmıştır. Öncelikle Meclis-i Mahsus'da konunun etraflıca görüşülmesi ve isyana sebep olan başka şeyler varsa ortaya çıkarılmasına karar verilmiş, şayet gerekli görülürse de Meclis-i Vala'da bir komisyon oluşturulması üzerinde durulmuştur.[493] Ayrıca hükümet, ahalinin hoşnutluğuna evvelkinden daha çok dikkat edilmesi, gayet uyanık olunması ve konuların tahkikatının yapılmasını, yalnız gözle görülen ve işitilen şeylerin değil hissiyatın bile merkeze bildirilmesi gerektiğini bölgedeki idarecilere emretmiştir.[494]

4.3.3. 1850 Vidin İsyanı Sonrası Hükümet Tarafından Alınan Tedbirler

1850 Vidin isyanının tamamen ortadan kaldırılması ve ahalinin yatıştırılması sonrasında hükümet, bölgede yaşanan sorunların bir daha yaşanmaması için bunlara sebep olanların yargılanması konusunda bazı tedbirler almıştır. Öncelikle Vidin ve çevresinin asayişinin tam olarak sağlanmasından emin olununcaya kadar bölgede haberleşmenin de kolaylaştırılması amacıyla takviye birlikler bulundurulmuştur.[495] Ayrıca Rumeli ordusu müşiri Ömer Paşa[496], Bükreş'te bulunan Ferik Halim Paşa[497] ve Belgrad muhafızı Vasıf Paşa'ya[498] tahkikat yaptırılmış, ilgililer bölgedeki inceleme

müşiri Ömer Paşa ve Ferik Salim Paşa tarafından merkeze gönderilen yazılarda da alınan tedbirlerin asayişi sağlamakta etkili olduğu görülmektedir. BOA. İ. MTZ. (04) 2-24/37.

[493] BOA. İ. MTZ. (04) 2-28, 21 Ramazan 1266/31 Temmuz 1850.

[494]BOA. İ. MTZ. (04) 2-25/1, 25 Ramazan 1266/ 4 Ağustos 1850.

[495] BOA. A. AMD. 19-56.

[496] Ömer Paşa tahriratında hadisenin yatıştırılmış olduğu bilgisini vermiştir. Bkz. BOA. İ. MTZ. (04) 2-30/8.; BOA. İ. MTZ. (04) 2-29/15.

[497] Bükreş'te bulunan Halim Paşanın tahriratına göre; Vidin'de yaşanan hadise sonrası Tırnova ve civarında olan yerlere biraz asker yerleştirilmesine bu husus için oralarda askeri kuvvet tertip olunması ifade edilmiştir. Ayrıca Rusya generalleri tarafından vuku bulan ve hoş olmayan bazı ifade ve hareketlere engel olunması gerektiği belirtilmiştir. BOA. İ. MTZ. (04) 2-29/14. Rusya ceneralinin bu hadise sonrası söylemiş olduğu sözler Ahmet Vefik Efendi ile cezzal arasında mektuplaşmalara neden olmuştur. Ahmet Vefik Paşa, o esnada Macar mültecileri meselesi nedeniyle fevkalade komiserlik göreviyle Bükreş'te bulunmaktaydı. Bkz. Ömer Faruk Akün, "Ahmed Vefik Paşa", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, C.2, İstanbul 1989, s.144.

[498] Belgrad muhafızı Vasıf Paşa, merkeze gönderdiği tahriratta; Sırp tarafında dikkati çeken hareketlilik üzerinde durmuştur. Vasıf Paşa, Sırbistan tarafına karşı yakadan tüfek, cephane ve diğer mühimmatların getirtildiği ve yeniden top yapımına başlanmış olduğuna dair duyumlar almıştır. Bu durum Sırp sınırındaki memurlara sorulduğunda; Sırpların Macar karışıklığı esnasında (1848) Nemçeliye yardım ettikleri bu nedenle o zaman göndermiş oldukları 5000 tüfek, cephane ve mühimmatın şu aralık Nemçe tarafından kendilerine teslim edildiğini belirtmişlerdir. Ayrıca kendilerine ait 10-15 kadar topları var ise de bozuk olan topları lüzumuna göre yeniden imal etikleri ve kendi askerlerine ait 6000 tüfek mevcutları olduğunu ifade etmişlerdir. BOA. İ. MTZ. (04) 2-29/11. Hükümet, bu tahrirat sonrası Vasıf Paşa'ya verdiği cevapta; Sırpların harp mühimmatı toplamaları hakkında hakikate uyar bir şey olmadığı bunun

raporlarını hükümete sunmuştur.[499] Bu raporlarda genel olarak Bulgaristan gailesinin ortadan kaldırıldığı görüşü belirtilmiştir. Buna istinaden hükümet; bölgedeki görevlilere reayanın öncesinden daha fazla kontrol altında tutulması, genel olarak hoşnutluklarının sağlanması, reayanın ahvaline bakılarak bir yere geçişlerinde mürur tezkerelerine dikkatlice bakılması ve isyana dair bir emare görülmesi halinde derhal bildirilmesi talimatını vermiştir.[500] Bütün bu tedbirler ile bölgede asayiş ve güvenlik sağlanmıştır. İsyana teşebbüs edenlerden on iki kişi Sırbistan'a kaçmışsa da kalanlar yakalanarak isyanla ilgili yanlarında bulunan evraklarla birlikte İstanbul'a götürülmek üzere hapsedilmişlerdir.[501]

Daha sonraki süreçte Bulgaristan'ın istikrarının devamı ve asayişin sağlanması için bazı önemli ve nazik mevkilerde bina inşa edilmesine karar verilmiştir. Bununla birlikte Vidin ve Niş taraflarının Sırbistan ve Eflak'a olan yakınlığı dolayısıyla bazı yerlerin sağlamlaştırılması ve özellikle Vidin Kalesi gibi tamire muhtaç olan yerlerin tamir edilmesi düşünülmüştür.[502] Yapılacak olan inşa ve onarımların gerçekleşmesi için o esnada o taraflarda bulunan Mirliva Selim Paşa, Miralay Ahmet Bey ve Miralay Osman Bey görevlendirilmiştir.[503]

Bu tedbirlerin yanı sıra hükümetin Vidin yönetiminde de bir değişikliğe gitmiş olması dikkat çekicidir. Hükümet, Vidin valisini azletme kararı almış, bu kararına gerekçe olarak da bazı sebepler sıralamıştır. Vali Ziya Paşa'nın reayanın hassas durumunu bilmemesi[504] ve uygunsuz şeylerin yaşanmasına izin vermesi onun idarede başarısızlığını göstermekteydi. Ayrıca, kendisi tarafından tayin edilen askerlerin reayaya yaptıkları karşısında müdahale edememesi ve Vidin'de yeterli miktarda düzenli birlik mevcut iken onlardan birazını sevk etmeyip başıbozuk askerleri göndermesi paşanın azledilmesine neden olmuştur. Ziya Paşa'nın yerine reayanın talepleri de dikkate alınarak Ali Rıza Paşa'nın atanması doğrultusunda bir karar

uygun bir şekilde incelenerek doğru ise engel olunması istenmiştir. Ayrıca Sırpların Bulgar hadisesinde takındıkları olumlu tavır nedeniyle birdenbire tavır alınmaması usulüyle ve hakimane bir lisan ile davranılması Vasıf Paşa'ya bildirmiştir. BOA. İ. MTZ. (04) 2-29/15.

[499] Vidin ve çevresinde meydana gelen olaylarla ilgili olarak Vidin, Niş, Filibe ve Sofya taraflarından merkeze raporlar verilmiştir. BOA. A. AMD. 19-17.

[500] BOA. İ. MTZ. (04) 2-24/30.

[501] BOA. İ. MTZ. (04) 2-30/7.

[502] BOA. A. MKT. NZD. 18-43.

[503] BOA. A. AMD. 32-89.

[504] Ziya Paşa'nın reayanın durumunu bilmediği ve yeteri kadar dikkatli olmadığı tayin edilişi sonrası yazmış olduğu yazıda da görülmektedir. Bkz. BOA. A. MKT. UM. 7-21.; BOA. A. MKT. UM. 37-63.

alınmıştır.[505] Ayrıca Vidin Meclisi de isyan esnasında pek uygunsuz hareket ettiğinden mevcut meclis feshedilerek diğer mahallerde olduğu gibi bir meclis-i kebirin tesis olunması uygun görülmüştür.[506]

4.3.4. 1850 İsyanının Tahkiki ve Suçluların Cezalandırılması

Hükümet, 1850 Vidin isyanına sebep olanların Müslim ve gayrimüslim ayrımı olmadan tutuklanarak yargılanması ve bu süreçte eşit muamele edilmesine dikkat etmiştir. Asayiş ve huzurun sağlanarak hiçbir ferdin diğerine aykırı harekette bulunmaması hususuna dikkat edilerek Sahra, Belgradcık ve Lom kazalarında İslam ve reayadan öldürülenlerin tahkik edilmesi amacıyla harekete geçilmiştir. Hükümet, Ziya Paşa ile Ali Rıza Paşa'yı tahkikat için görevlendirerek, Vidin papaz ve kocabaşlarına da durumun bildirilmesini ve öldürülenlerin incelenmesini istemiştir.[507] Öldürülenlerin miktarının doğru bir şekilde tespit edilmesi için Sahra, Lom ve Belgradcık kazalarından memurlar tayin olunmuştur.[508]

Tablo 4.2: Ehl-i İslam ve reayadan öldürülenlerin tahkiki hususunda görevlendirilen memurlar

Sahra nahiyesine giden memurlar	Hacı Mehmed Ağa (Vali tarafından)	Mülazım Numan Ağa (Ferik Paşa tarafından)	Canib-i memleketten ruhban Papayani
Belgradcık kazasına giden memurlar	Sergerdi İbrahim Efendi (Vali tarafından)	Yüzbaşı Mustafa Ağa (Ferik Paşa tarafından)	Canib-i memleketten Vidin despotu (Vali ve ferik tarafından)
Lom kazasına giden memurlar	Hasan Ağa (Vali tarafından)		Canib-i

[505] BOA. A. MKT. UM. 37-49.
[506] BOA. İ. MTZ. (04) 2-33/32.
[507] BOA. A. MKT. UM. 23-98.
[508] BOA. İ. MTZ. (04) 2-24/6.

		Yüzbaşı Osman Ağa (Ferik Paşa tarafından)	memleketten çorbacı Niko

Kaynak: BOA. İ. MTZ. (04) 2-24/6.

Yapılan tahkikatta iki taraftan ölenlerin sayısı konusunda karşıtlık görülmüş, rivayet olunan miktarlar tam olarak doğrulanamamıştır. Memurlar tarafından yapılan tahkikat üzerine oluşturulan defterlerde[509] başlangıçta İslam'dan 15 vefat ve reayadan 152 kişinin öldüğü belirtilmiştir. Fakat sonrasında Maruf Ağa'nın başıbozuk askerler eşliğinde Belgradcık Kalesi'ne gidişinde kalede hapsedilmiş olan yedi çorbacının idam edilmesi ve kasaba haricinde de ayrıca ölümlerin yaşanması durumu değiştirmiştir. Eski kaza müdürü Ali Efendi ve meclis azaları tarafından bu durum inkâr edilmiş olsa da layıkıyla araştırma yapıldıktan sonra miktarın bildirileceği memurlar tarafından ifade olunmuştur.[510] Bu idamları gerçekleştirdiği düşünülen şahıslar, mahallinde mahkemeleri yapılarak sorgulanmış ve uzun bir sorgu sürecinin sonunda suçlu olanlar tespit edilerek İstanbul'a gönderilmiştir.[511]

Tablo 4.3: Dersaadet'e gönderilen şahısların isimleri

Kapıcı başı Maruf Ağa
Belgradcık müdürü sabık Yusuf Efendi
Salim Efendi
Lom'lu Şerif Mehmed
Lom'lu Hacı Abbas
Vidin vücuhundan Yaşar Ağa (hapsedilmemiş)
Rıfkı Ali Bey (hapsedilmemiş)
Sabri Ağa (hapsedilmemiş)
Mahmut Ağa (hapsedilmemiş)

Kaynak: BOA. MVL. 244-57/3.

[509] Ölenlerin miktar ve isimlerinin yazılmış olduğu defterde; Sahra nahiyesinde Müslümanlardan 11, Belgradcık kazasında 4, toplamda 15 Müslüman ismi belirtilmiştir. Öte yandan Sahra nahiyesinde reayadan 59, Belgradcık kazasında 70 ve Lom kazasında 23, toplamda 152 reayanın ismi kaydedilmiştir. BOA. İ. MTZ. (04) 2-24/3.

[510] BOA. İ. MTZ. 2-24/33. Ayrıca, reayaya cebri muamele ederek kırk elli kadar nüfusun idamına sebep olanların muhakemesinin yapılacağı belirtilmiştir. BOA. İ. MTZ. 2-26/7, 26 Ramazan 1266/ 5 Ağustos 1850.

[511] Suçlu oldukları düşünülen bu kişiler Yüzbaşı İbrahim ağa kullarına teslim edilerek İstanbul'a gönderilmişlerdir. BOA. MVL. 244-57/3; BOA. MVL. 244-57/5, 12 Muharrem 1268/7 Kasım 1851.

Ayrıca Vidin hadisesinde suçlu görülen on dokuz reaya da sorgulamaları gerçekleştikten sonra mahkemelerinin görülmesi amacıyla İstanbul'a sevk edilmişlerdir. Bunlar suçlarını inkâr ettiklerinden şayet reaya tarafından haklarında olumlu yönde şahitlik yapılır ve kendileri de bir daha bu tarz hareketlere kalkışmayacaklarına dair söz verip senet imzalarlar ise iadelerine izin verileceği belirtilmiştir. Lakin iyi hallerine dair senet imzalanmadığı takdirde Anadolu tarafında uygun mahallere gönderilecekleri yönünde karar alınmıştır.[512]

Fakat Rumeli ordusu müşiri Ömer Paşa'nın Leskofça'dan İstanbul'a gönderdiği tutuklular arasında, Boyacı İstanko gibi uygunsuz bazı adamlar olduğundan bu kişilerin memleketlerine gönderilmelerinin bazı mahzurları olabileceği bu nedenle tutuklu olarak kalmalarının daha uygun olduğu düşünülmüştür. Hükümet, Niş mutasarrıfına gönderdiği yazıda; İstanko hakkında rivayet olunan olumsuzlukların ne gibi şeyler olduğunun mahallinde tahkik edilmesini istemiş ve ona göre bir karara varılacağını belirtmiştir.[513] Niş mutasarrıfından gelen cevap üzerine, İstanko dâhil tutuklu bulunan on dokuz reayanın devlete olan sadakatlerini belirtmeleri ve kefil bulmaları suretiyle memleketlerine gönderilmelerine Meclis-i Valaca karar verilmiştir.[514]

Bunun yanı sıra hükümet; hadise esnasında öldürülen Müslüman ahalinin varislerine bir miktar maaş tahsis olunmasını gerekli görmüş, ayrıca reayadan idam edilenlerin varisleri de perişan bir halde olduğundan onların da durumuna bakılarak onlara da belirli bir miktar maaş tahsis edilmesi uygun bulunmuştur.[515]

4.3.5. İsyanda Sırp ve Rus Etkisi

Vidin'in Sırbistan ile sınır olması sebebiyle Sırp tarafında yaşanan her türlü hareketlilik ve isyan girişiminde Vidin ve çevresi de etkilenmiştir. Bu tür hareketler daha sonraki süreçte Bulgarlara da örnek teşkil etmiştir. Bulgarların kendileri de ayaklanma girişimlerinde Sırpları hamileri olarak görmüşler ve destek beklentisi içerisine girmişlerdir. Bölgede özerk bir Sırbistan'ın varlığı Bulgarlar için oldukça

[512] BOA. A. MKT. MVL. 47-27, 18 Muharrem 1268/13 Kasım 1851.
[513] BOA. A. MKT. MHM. 24-86.
[514] BOA. İ. MVL. 202.6434\6; BOA. A. MKT. MVL. 40-85.
[515] BOA. A. MKT. NZD. 30-12. Vidin hadisesi sırasında ölenlerin ailelerine kayd-ı hayat şartıyla 1020 kuruş maaş verilmesi kararlaştırılmıştır. BOA. A. MKT. MVL. 47-39.

teşvik edici olurken bu durumun farkında olan Osmanlı Devleti ise bölgedeki yöneticileri temkinli olmaları konusunda sıklıkla uyarmıştır. Bulgarlar, Sırbistan'ı askeri yardım ve sığınma yeri olarak görmüş, herhangi bir durumda destek için akıllarına ilk gelen Sırp hükümeti olmuştur.

Sırp ihtilalciler ise Slav birliği düşüncesiyle özellikle sınırlarında bulunan Bulgarları tahrik etmekten kaçınmamışlar,[516] Bulgar asilerini himaye etmekten çekinmemişlerdir. Bulgar asileri ise Sırpların bu tutumundan güç alarak isyan hareketine kalkıştıklarında Sırpların yardımını almaya çalışmışlardır.[517] Bu durum hem Niş hem de Vidin'de çıkan isyanlarda gözlemlenmektedir. Nitekim isyanı başlatarak reayayı tahrik eden kişi veya kişilerin Sırp tarafından gelmesi ya da Sırp hükümetiyle bazı ilişkilerinin olması bunun kanıtıdır. İsyana kalkışan kişiler, Sırp desteğini alacağından emin bir şekilde hareket etmişlerdir. Vidin'de art arda yaşanan iki isyan girişiminde de bu net bir şekilde görülmektedir.

1849 yılında yaşanan isyanda Sırp desteğini alacağından emin olan Puyo ve yandaşları, Sırbistan tarafından "10.000 Sırp askeri geliyor" söylemiyle isyanı yaymaya çalışmışlardır.[518] Yine 1850'de vuku bulan isyanda Rakoviçe köyünden gelen asiler, "ne için durursunuz kalkın beraber olalım" diye söylediklerinde reaya, "kalkalım ama sonra bize bir taraftan yardım olacak mı Sırp'tan" diye sorduklarında asiler; "bize Sırp'tan iane olacaktır" ifadeleriyle reayayı tahrik edip isyana katılmaları için güvence vermişlerdir.[519] İsyana başıbozuk askerlerin müdahalesi sonrası Ali Rıza Paşa, reayanın durumunu tahkik ettirdiğinde "Bulgarların Sırplar gibi güya serbestlik tahsil etmek zannıyla isyana cesaret ettikleri" şeklinde bir söylemle karşılaşmıştır. Bu durum, Sırpların Bulgarlar üzerinde ne kadar etkili olduğunu tekrar göz önüne sermektedir.[520]

Hem isyancılar hem de isyana katılmak üzere olan reayanın Sırp himaye ve desteğini almak istediği ve de Sırbistan tarafına ümit bağladığı gayet açık olsa da isyan sürecinde Sırp hükümetinin takınmış olduğu tavır oldukça net ve belirleyici olmuştur.[521] Sırp

[516] Mark Pinson, a.g.m., s. 120-121.
[517] Halil İnalcık, *a.g.e.*, s.88.
[518] BOA. İ. MTZ. (04) 1-17/2.
[519] BOA. İ. MTZ. (04) 2-24/11.
[520] BOA. İ. MTZ. (04) 2-26/4.
[521] BOA. İ. MTZ. (04) 2-21/2.

hükümeti, isyanın başlangıcından itibaren asilere destek olunmayacağını belirtmiştir. Belgrad muhafızı Vasıf Paşa'nın hükümete gönderdiği tahriratta; Sırp baş knezinin bu konuda net olduğu, sınırı geçmek isteyen Bulgarların kabul edilmeyeceği ve hudutta bulunan kaza memurlarına konuyla ilgili gerekli uyarıların yapıldığını bildirilmiştir.[522] Yine hariciye müdürü Avram Kâhya tarafından Belgrad muhafızı Vasıf Paşa'ya gönderilen mektupta, asilere Sırbistan tarafından hiçbir şekilde yardım edilmeyeceği şayet Sırbistan'a firar edecek olan olursa bunların geri iade edilecekleri kati bir şekilde ifade olunmuştur. [523]

Sırp Prensi Aleksandr'ın Osmanlı hükümetine göndermiş olduğu tahriratta belirttiği şu ifadeler de Sırp hükümetinin isyan karşısındaki duruşunu göstermektedir:

> *"Sırp tarafından bazı kendini bilmez kimselerin yardımda bulunacağına dair bir söylemi olan veya asilerin arasına katılarak yardımda bulunan var mıdır, eğer böyle kimseler var ise bunların kovulması, bu taraftan o tarafa kati surette kimsenin geçmemesi ve sınırda bulunan kazalar naçalnikleriyle sair memurlara durumun bildirilmesi"* [524]

İsyana başıbozuk askerlerin müdahalesi sonrası aileleriyle birlikte Sırbistan tarafına geçmiş olan reayaların Sırp gospodarına hitaben yazdığı dilekçede;

> *"Haşmetli Sırbiye gospodarı biz cahil Bulgarların derdi büyüktür. Biz kendimizi kaybettik. Nice yüz koyundan bir koyunu kaybolup doksan dokuz koyun bırakıp bir koyunu aramakta olduğu gibi biz dahi kendimizi öyle kaybettik. Onun için gospodarlık içün bize merhamet eyle. Niçün kurtlar içine düştük ki fena yağmacılar gibi bizim üzerimize düşmüşlerdir. Bunun için yalvarırız ve rica ederiz. Gospodarlık hakkı için sen bize nazar eyle ve halimizi bil devletli paşa efendimize halimizi bildir ve mahsusa bir adamını gönder ki keyfiyeti ifade edip bizi huzuruna çağırıp söylesin ve halimizi bilsin"*[525]

ifadeleriyle Sırp gospodarından yardım talebinde bulunmuşlar ve kendilerinin gidip teslim olmayacaklarını dile getirmişlerdir.

İltica emelinde olan şahısların geldikleri yerlere iade edilmelerine gayret olunması ve bu şahısların şikâyet sebeplerinin layıkıyla anlaşılması amacıyla Sırp hükümeti tarafından deavi nazırı Aleksi Simiç hususi bir memur olarak Sırp hududuna

[522] BOA. İ. MTZ. (04) 2-24/07.
[523] BOA. İ. MTZ. (04) 2-22/4.
[524] BOA. İ. MTZ. (04) 2-24/24, 10 Ramazan 1266/ 20 Temmuz 1850. Sırp prensi Aleksandr'ın bu tavrı takınmasında Osmanlı Devleti'nin kendisini Mihail Obrenoviç karşısında desteklemesinden kaynaklandığı düşünülmektedir. Halil İnalcık, *Tanzimat ve Bulgar Meselesi*, s. 88-89.
[525] BOA. İ. MTZ. (04) 2-24/20.

görevlendirilmiştir.[526] Aleksi Simiç, sınırda yaptığı tahkikat sonrasında Ömer Paşa'ya oradaki durumu anlatan bir yazı göndermiştir. Yazıda; Sırp sınırında bulunan reayanın Vidin valisi Ziya Paşa ve Ferik Ali Rıza Paşa'nın verdiği teminatı kabul etmediklerini belirtmiştir. Ayrıca zabıta askerlerinden bir memur ve Sırp mahalli meclisinden de bir memurun sınıra tayin edilmesi lüzumunu dile getirmiştir. Ancak zabıta tayini Ömer Paşa tarafından uygun bulunmamış, reaya Vidin idarecileri tarafından kendilerine verilen teminatları kabul etmemekte ısrar ederse kuvvet kullanılmak zorunda kalınacağı beyan olunmuştur.[527] Fakat nasihatçi heyetlerin ikna çabaları, reayaya verilen teminatlar ve Sırp hükümetinin kati bir şekilde Osmanlı tarafından gelenleri kabul etmeyeceklerini bildirmesi sonucu Sırbistan tarafına giden reaya köylerine döndürülmüştür.

İsyanlardaki Sırp etkisinin yanı sıra Rus etkisi üzerinde de durulması gerekir. Özellikle reaya açısından düşünüldüğünde sınır komşusu olan Sırbistan kadar etkili olamasa da Rusya'nın Bulgarları tahrik etmek amacıyla birtakım girişimlerde bulunduğu ortadadır. Aslında Rusya'nın Rumeli bölgesine tesir etme çabaları Avrupa'da yaşanan ihtilaller sırasında gerçekleştirilen birtakım girişimlerde de görülmektedir. Rusya'nın Bükreş'teki askeri kumandanına tercümanlık yapan Yorgi isimli şahsın, on kadar adam tedarik ederek Rum ve Bulgar milletlerinin himayeye muhtaç olduklarına dair haberler yaymaları ve Bulgaristan'da dahi kargaşa çıkarmaya çalışmaları dikkate değer bir gelişmedir.[528] Ayrıca isyan esnasında Rusya'nın Eflak'ı işgal altında tutması ve orada askeri birlik bulundurmasının Bulgar komiteciler üzerinde tesiri olmuştur.[529]

Hem Ferik Ali Rıza Paşanın tahkikleri[530] hem de Bükreş'te bulunan Abdulhalim Paşa'nın gözlemleri ve tespitleri Rusya'nın tahrik çıkarmak ve reayayı fesada sürüklemek amacıyla birkaç Rus zabiti ve üç casusunu göndermiş olduğunu ortaya koymaktadır. Rusçuk tarafından gelmiş olan Rus zabitleri, Bulgar kıyafetleri giyerek

[526] BOA. İ. MTZ. (04) 2-21/9.
[527] BOA. İ. MTZ. (04) 2-30/10.
[528] BOA. İ. MTZ. (04) 1-12\3, 2 Muharrem 1265/28 Kasım 1848.
[529] Osmanlı karşısında güçlü bir konuma sahip olan Rusya'nın Bulgaristan üzerinde tesiri olduğu düşünülmekteydi. 1848 ihtilallerini bastırma konusunda önemli bir rol oynayan Rusya, kendisine mühim bir misyon yükleyerek Avrupa nüfuzu üzerinde hâkim olacağını varsaymaktaydı. Halil İnalcık, *a.g.e.*, s.99.
[530] Ali Rıza Paşa, Niş mutasarrıfı ve Sofya, Tırnova, Filibe muhassıllıklarına göndermiş olduğu tahriratta; Niş, Tırnova Sofya tarafına gitmiş olan Rusya zabıtanı birkaç kişi görüldüğünü bu nedenle konunun tahkik edilmesi gerektiğini belirtmiştir. BOA. İ. MTZ. (04) 2-24/34.

çoğunlukla Müslüman nüfusun olmadığı kaza ve köylerde dolaşıp reaya arasında fesadı yaymaya çalışmıştır. Yapılan tahkikatla, casusların eşkâlleri tespit edilmiş bunların Niş ve Leskofça kazalarından olduğu belirtilmiştir. Sırbistan içlerinde meydana gelen bazı fesat hareketlerinin dahi Rusya'nın talimatıyla gerçekleştiği ve Niş, Şehirköy, Berkofça, Sahra, Belgradcık ve Lom kazalarında bulunan reayanın fikirlerinin değiştirilmeye çalışıldığı üzerinde durulmuştur.[531] Bu durum Ali Rıza Paşa tarafından Niş, Sofya, Filibe ve Tırnova taraflarına da bildirilmiş, buradaki idarecilerden bu konuda dikkatli olunması ve haber alındığı takdirde hükümete bilgi verilmesi istenmiştir.

Ayrıca Rusya'nın yeni bir konsolos göndererek Bükreş'e yakın mevkide bulunan askerlerinden üç taburunu Vidin tarafına göndereceği işitilmiştir.[532] Nitekim Rusya tarafından Vidin'in karşısında bulunan Kalafat'a üç tabur asker getirilmiştir. Öte yandan Rusya'nın Vidin isyanına doğrudan bir müdahalesi bulunmasa da hem casuslar yollamak hem de çevre yerlerde askeri birlikler bulundurmak suretiyle Bulgarları tahrik etmeye çalıştığı aşikârdır. Bu gelişmelere rağmen Rusların bir açıdan temkinli bir politika izlediği de söylenebilir. Bulgaristan'dan Rus subaylarla görüşmek için birkaç elçi gitmişse de herhangi bir yardım sözü alamamışlardır.[533]

4.4. 1856 ve 1860 Yılında Vidin'de Ortaya Çıkan İsyanlar

4.4.1. 1856 İsyanı

Kırım Savaşı'nın başlangıcında Rusya'nın Eflak ve Boğdan'ı işgal ettiği sırada bu ortamı fırsat olarak gören Bulgaristan'dan bazı kişiler, Bulgar köylüleri arasında fesat hareketlerini yaymaya çalışmışlardır. Manço Kristin, Hristo Todoroviç gibi isimler bu süreçte Bulgar ahaliye yönelik bazı girişimlerde bulunmuşlar, meydana gelecek bir isyan hareketi karşısında Bulgarların nasıl bir tutum sergileyeceklerini öğrenmeyi hedeflemişlerdir.

Birtakım hazırlıkların tamamlanması üzerine asiler, 1856 Nisan ayında Bulgar ahaliyi Rakoviçe Manastırına toplayarak isyana çağırmışlardır. Daha sonra Sahra, Belgradcık ve Lom kazalarındaki Bulgar köylü ayaklanmıştır. Bu esnada eşkıya güruhundan bazı

[531] BOA. İ. MTZ. (04) 2-24/36.; Ayşe Özkan, *a.g.e.*, s.109.
[532] Vidin tarafına gönderilen Miralay Yusuf Bey, 30 Temmuz 1850 de Rusya tarafından yeni bir konsolos gönderildiği bilgisini vermiştir. BOA. İ. MTZ. (04) 2-24/26.
[533] Mark Pinson, a,g.m., s. 119-120.

haydutlar da Berkofça ve Şehirköyü kazalarına giderek buradaki ahaliyi de kışkırtmak için çaba göstermişlerdir.

İsyanın yayılmaya başlaması üzerine Sahra ve Belgradcık kazalarına asker sevk edilmiş ayrıca Hristiyan ahaliden 40-50 kadar pandor[534] adı verilen köylü, silahlandırılarak zaptiyelerle birlikte kaza sınırlarına gönderilmiştir. Fakat asiler bu sırada Sırbistan sınırındaki bazı köylere giderek buradaki ahaliyi de ayaklandırmışlardır.[535] İsyanın diğer köylere sirayet etme düşüncesi ve isyancıların Belgradcık Kalesi'ne doğru hareket edecekleri haberi, Vidin'de endişenin artmasına sebep olmuştur. Vidin Valisi Muammer Paşa, Mirliva Şakir Paşa'ya durumun vahametini bildirerek bir kısım askerin Belgradcık'a gönderilmesini istemiştir. Ayrıca ahali nasihatnameler yoluyla teskin edilmeye çalışılmış, Vidin metropoliti ve reaya arasından sözü dinlenir bazı zatlar hem ahalinin sakinleştirilmesinde hem de eşkıya güruhunun yakalanmasında önemli rol oynamışlardır.[536]

Asilerin bir kısmı zaptiye askerleri ile çıkan çatışma da etkisiz hale getirilirken bir kısmıysa dağlara kaçmışlardır. Nihayetinde isyan bastırılmıştır. Tedbir amacıyla hükümet, Miralay Nusret Bey kumandasında bir alay süvari askerinin Vidin'e gönderilmesini lüzumlu görmüştür.[537] Tırnova ve bazı kazaları dolaştıktan sonra Vidin'e geri dönen Muammer Paşa ve meclis-i muvakkat reisi Enis Efendi'nin müştereken yazdığı arizada da hadisenin sona erdiği ve ahalinin asayişinin sağlandığı hükümete bildirilmiştir.[538]

Hükümet, Sahra ve Belgradcık kazalarında meydana gelen uygunsuzluğun incelenmesi ve asayişin korunması hususunu Enis Efendi'ye havale etmiştir. Enis Efendi marifetiyle bu işte suçlu olarak görülen şahıslar tutuklanarak sorgulamaları yapılmıştır. Bunların ahaliyi tahrik ederek isyana yol açtıkları tespit edilmiştir. Ancak

---

[534] Pandor; Osmanlı Devleti'nde Rumeli'de derbentçi, kır bekçisi gibi koruyuculukla görevli kimse. https://www.seslisozluk.net/

[535] Dimitri Petroviç ve Kolço nam şahısların elebaşılığını yaptığı eşkıya güruhu öncelikle Belgradcık'a gitmiş, ancak çevre yerlerin kaza müdürleri tarafından alınan tedbirler nedeniyle burada duramayarak Berkofça kazasına bağlı Ravna köyündeki ahali ile birleşmişlerdir. BOA. İ. DH. 346-22848/2, 27 Ramazan 1272/1 Haziran 1856.

[536]Vidin metropoliti, Salas ve Istakofça köylerine gitmiş ayrıca Berkofça ve Şehirköydeki eşkiyanın yakalanması için gayret göstermiştir. Metropolitinin bu gayreti hükümet tarafından takdirle karşılanmıştır. BOA. HR. MKT. 150-94.

[537] BOA. İ. DH. 346-22848/4, 8 Şevval 1272/12 Haziran 1856.

[538] BOA. A. MKT. UM. 253-64, 17 Muharrem 1273\ 17 Eylül 1856.

suçluların Vidin'de yargılanmaları sakıncalı görüldüğünden Meclis-i Vala dairesinde zaptiye nezaretinden olan kişilerin katılımıyla bir komisyon teşkil edilmiş ve muhakemelerinin burada görülmesine karar verilmiştir.[539]

4.4.2. 1860 İsyanı ve Vidin'de Alınan Bazı Önlemler

1860 yılı içerisinde Vidin ve ona bağlı olan nahiyelerde bazı eşkıyalık hareketleri ortaya çıkmış birtakım fesat kişilerin ahaliyi tahrik etmesi sonucu ise isyana varacak olaylar yaşanmıştır. Kaptan Petko adında bir haydut, Bulgar ahaliyi kargaşaya sürüklemek istemiş yanına topladığı kişilerle Vidin'e doğru giderek orada bir isyan çıkarma girişiminde bulunmuştur. Osmanlı Devleti tarafından üzerlerine asker sevk edilmesi sonucu Petko ve yandaşları etkisiz hale getirilmiş ve isyan teşebbüsleri sonuçsuz kalmıştır.[540]

Vidin'de ortaya çıkan bu isyan girişimi bastırılmış olsa da Rumeli genelindeki gergin atmosfer bölgenin emniyetinin sağlanmasını daha da önemli bir hale getirmiştir. Özellikle Sırbistan'da yaşanan isyan hareketlerinin diğer mahallere sirayet etmemesi adına pek çok yerde asker sayıları artırılarak tedbirlerin sıklaştırılması gerekmiştir.[541] Buna istinaden hükümet; zaruri görülen asker sayısının sağlanması için her sancağın vergisinden bir kısmının alınmasını ve ticaret erbabı olan ahaliden ise mal aktarmasını istemiş, oluşturulan bu bütçenin ise sadece asker ihtiyacında kullanılmasına karar vermiştir. İhtiyat kuvvetlerinin tertibi için ise Ferik İsmail Paşa görevlendirilmiştir. Ayrıca hükümet, Rumeli'de gerekli görülen mahallerde dolaşarak ahalinin durumuna bakılması ve adaletin tesis edilmesi amacıyla devletin kanun ve nizamlarına hâkim, mülki işlere vakıf birinin teftiş memuru olarak gönderilmesini uygun görmüştür. [542]

Nitekim Sadrazam Kıbrıslı Mehmet Emin Paşa, teftiş memuru olarak görevlendirilmiş yanında bulunan heyetle birlikte haziran ayı başında Rumeli'nin teftişi için hareket etmiştir.[543] Teftiş heyeti Vidin'de de incelemelerde bulunmuş ve burada hırsızlık, adam öldürme gibi olayların yaşandığını tespit etmiştir. Asayişte yaşanan sıkıntılar ve kanunların eyalette tam olarak uygulanamamasından kaynaklandığı düşünülen

[539] BOA. A. AMD. 75-89.
[540] M. Hüdai Şentürk, *a.g.e.*, s.139.
[541] BOA. A. AMD. 90-76.
[542] BOA. A. AMD. 92-27/1, 12 Şaban 1276/5 Mart 1860.
[543] Yonca Köksal-Davut Erkan, *a.g.e.*, s.20.

sorunların halledilmesi, gerekli önlemlerin alınması amacıyla 4 Temmuz 1860'ta Vidin valisi Said Paşa'ya hükümet tarafından bir talimatname verilmiştir.[544] Talimatnamenin bir sureti ise Ferik İsmail Paşa'ya iletilmiştir. Lüzumlu görülen bazı maddeleri Türkçe ve Bulgarca basılarak Said Paşa ve Ferik İsmail Paşa aracılığıyla kaza müdürlerine de gönderilmiş, bilhassa kazaları ilgilendiren konulara dikkat edilmesi müdürlere bildirilmiştir.[545]

Vidin'de özellikle Sırp sınırında bulunan köylerde Sırbistan'dan gelen bazı kişilerin ahaliyi kışkırtması sonucu sorunlar yaşandığından sınır boylarına karakollar inşa edilmesi planlanmıştır.[546] Ancak sınırda yeterli sayıda süvari ve zaptiye askerinin görevlendirilmesi ve Vidin tarafında redif askerlerinin tertip edilmesi daha uygun bulunmuştur.[547]

4.5. İsyana Sebep Olan Unsurlar

Sahra, Belgradcık ve Lom kazalarında yaşanan uygunsuzlukların reaya arasında birtakım kişilerin tahriki sonucu ortaya çıkmış olduğu düşünülse de altında yatan asıl sebebin; köy ağaları, mültezimler ve sair küçük memurların halka yaptığı zulmün ve baskının sonucu olduğu görülmektedir.[548] İsyan sırasında dağlara kaçan ancak sonrasında evlerine dönmüş olan reayanın arzuhallerinde belirtikleri ifadeler de bu kişilerin isyana neden kalkıştıklarını ve şikâyetlerinin temel sebeplerini ortaya koymaktadır.

"Tanzimat-ı Hayriye her yerde yürürlükte olmasına rağmen yalnız bizim buralarda uygulanmadığı, memleketimiz uzak olması nedeniyle Tanzimat'tan hissemizi almak şeref ve saadetine nail olamadık. Bazı paşalar ve voyvodalar Tanzimat'a aykırı hareket etmekte ayrıca zulüm ve baskı uygulamakta olup tahkik edilmesi ve Tanzimat gereğince idare olunmamız istirham etmiş isek de ancak şikâyetimiz duyulmuş olup bu durumun soruşturulacağı yerde bilakis hakaret ederek hapse attıklarından çoğumuzun hayatı mahvolmuştur. İstek ve meramlarımız dinlenmeyerek ve toplanmamızın sebepleri sorgulanmayarak üzerimize saldırılmış cümlemizi telef ve idam etmek, hanelerimizi yağma edip kızlarımızın ırzına geçmeye kalkışmışlardır."[549]

[544] Yonca Köksal-Davut Erkan, *a.g.e.*, s.83.
[545] Yonca Köksal-Davut Erkan, *a.g.e.*, s.113.
[546] BOA. A. MKT. UM. 467-32.
[547] BOA. A. MKT. MHM. 218-4.
[548] BOA. İ. MTZ. (04) 2-24/4.
[549] BOA. İ. MTZ. (04) 2-33/30.

Bu dilekçeden de anlaşılacağı üzere Tanzimat reformlarının Vidin'de tam olarak uygulanamaması büyük sıkıntılar yaratmıştır. Tanzimat yürürlüğe girmesine rağmen ahalinin hayatında eskiye göre değişen bir şey olmaması hatta bu dönemde köy ağaları tarafından yapılan baskıların daha da artması ahaliyi isyana sürüklemiştir.

Hükümet, bu durum karşısında reayanın şikâyetine sebep olan meselelerin etraflıca görüşülmesi için bir Meclis-i Mahsus toplanmasına karar vermiş ve bu meclis Şevval ayının yedinci günü (16 Ağustos 1850) reayadan da dokuz kişinin katılımıyla gerçekleşmiştir. Bu kişiler, "şimdiye kadar haklarında meydana gelen zulümden ve Tazimat uygulamalarından bir şey göremediklerini can, mal ve ırzlarının emniyetinden emin olamadıklarını" burada bir kez daha dile getirmişlerdir. Fakat yine de "köy ağaları ve bazı mültezim gürûhunun yapmış olduğu baskının tahkik edilerek gerekli tedbirlerin alınacağı ve kendilerine şefkat gösterileceğinden şüphe duymadıklarını" da belirtmişlerdir.

Hükümet, bundan böyle şikâyetlerin dikkate alınacağı ve bunların çaresine bakılacağını reayaya ifade etmiştir. Alınacak olan tedbirler sayesinde aykırı harekette bulunanlara engel olunacağı dile getirilmiştir. Ayrıca Vidin'de yaşanan hadisenin tetkik edilmesi amacıyla Meclis-i Vala tarafından bir komisyon oluşturulacağı, orada etraflı bir şekilde bu şikâyetlerin tebliğ edilmesi reayaya söylenmiş, reaya ise bundan böyle uygunsuz harekette bulunmayacağını taahhüt etmiştir.[550]

Hükümet; emniyet ve asayiş tam olarak sağlanana kadar köy ağaları ve subaşlarının reayadan herhangi bir gelir talebinde bulunmamasını, bu konuyla ilgili çıkarılacak olan irade-i seniyyenin beklenmesini ve reayanın güvenliği için herhangi bir dedikoduya sebep verilmemesini Vidin'deki yöneticilere emretmiştir.[551] Ancak durum hiç de hükümetin düşündüğü gibi olmamış ve o zamana kadar hüküm sürmüş olan köy ağalarına söz geçirilememiş, hükümet hem reaya hem de köy ağalarına uygun bir çözüm yolu bulmaya çalışsa da sorunlar ne yazık ki içinden çıkılamayan bir hal almıştır.

[550] BOA. İ. MTZ. (04) 2-33/32, 11 Şevval 1266/20 Ağustos 1850.
[551] BOA. İ. MTZ. (04) 2-24/4.

4.5.1. Vergiyle İlgili Birtakım Meseleler

Merkeziyetçi imparatorlukların, yönettikleri tebaa ile kurdukları en kritik ve sistematik ilişki vergi ilişkisiydi. Devletler, idarelerinde bulunan coğrafyalarda neredeyse tamamı köylülerden oluşan üretici sınıfları gerek şahıs olarak gerekse iktisadi faaliyetler üzerinden vergilendirmekteydiler.[552] Reaya ile ilişkilerde belirleyici olan vergilendirme konusu, Osmanlı Devleti içinde oldukça önemliydi. Güçlü bir devlet mekanizması isteniyorsa hazine-i hümayunun vergi gelirlerinin düzgün bir şekilde toplanması gerekmekteydi. Bu da reayanın refahını sağlamakla mümkün olduğundan tebaanın; otoriteyi temsil eden kişilerce suiistimallerine özellikle de kanun dışı vergilendirmelere karşı korunması elzemdi.

Osmanlı Devleti'nde bir yer fethedildiğinde oraya özgü sancak kanunnamesi hazırlanıyor, bu kanun kapsamında yerel vergi düzenlemeleri uygulanıyordu. Böylelikle kurumsallaşmış istikrarlı bir vergi toplama sistemi sağlanıyordu.[553] Ancak 17. yüzyılla birlikte yaşanılan gelişmelerin etkisiyle hali hazırda uygulanan vergi düzenlemeleri geçerli gibi görünse de büyük bir kısmı işlevselliğini kaybetmişti. Kurumsallaşmış ve istikrarlı bir vergi sisteminden; yöneticilerin kendi çıkarları doğrultusunda kullandıkları ve daha fazla gelir elde etme düşüncesinin hâkim olduğu bir ortam oluşmuştu. Vergi toplama uygulamasının karışık ve istikrarsız bir hal alması merkezi hükümetin artık ürünün toplanması sürecinde kontrolünü kaybetmesine ve vergi toplama işinin mültezim denilen aracılara devretmesine neden olmuştu.[554] Bu durum artık ürüne el koyma yarışını başlatmış, köylülerin ekmeği üzerinde hak iddia edenlerin sayısını her geçen gün artırmıştı. Vergi toplama işinin aracılara devredilmesiyle köylü bir taraftan sancakbeyi, mültezim, kadı gibi pek çok kişi tarafından suiistimale uğrarken öte yandan mali olarak yaşanan problemler nedeniyle artan vergi miktarlarıyla karşı karşıya kalmaktaydı. Ödeme güçlüğü yaşayan reaya gittikçe fakirleşiyor toprağını terk etme noktasına geliyordu.

Mültezimlerin vergiyi fazla yüklemesi sonucu ödemelerde sıkıntı yaşayan köylünün vergi yükünü azaltmak hem de hazinenin yaşadığı nakit sıkıntısının önüne geçmek

[552] Oktay Özel, *Türkiye 1643 Goşa'nın Gözleri*, İletişim Yayınları, İstanbul 2018 s.95.
[553] Mustafa Akdağ, "Osmanlı Müesseseleri Hakkında Notlar", *DTCF Dergisi*, C. 13, S.1-2, Ankara 1955, s.40.
[554] Rifa'at' Ali Abou- El- Haj, *Modern Devletin Doğası 16. Yüzyıldan 18. Yüzyıla Osmanlı İmparatorluğu*, (Çev. Oktay Özel- Canay Şahin), İmge Kitabevi, Ankara 2018, s.50-53.

amacıyla malikâne sistemi yaygınlaştırılmış ve bir müddet sonra hazine bu sisteme bağımlı hale gelmiştir. Ayrıca bir bölgenin vergi gelirinin uzun süreliğine mültezime verilmesini sağlayan, "malikâne sistemi", 17. yüzyıl sonlarına doğru bölge ekonomisinde suiistimallerin artmasına neden olmuştur.[555]

4.5.1.1. Vergilendirme Alanında Yapılan Bazı Reformlar

17. yüzyılla birlikte çözülemez bir sorun halini alan vergilendirme ve verginin toplanması konusu Tanzimat Dönemi boyunca da Osmanlı Devleti'ni uğraştıran ve reayayı güç durumda bırakan bir mesele haline gelmiştir. Tanzimat Fermanı'nın ilanıyla birlikte mali reformlar yapılması için adımlar atılmıştır.[556] Öncelikle fermanda mal emniyeti üzerinde durularak, Müslüman ve gayrimüslim tüm vatandaşların en çok şikâyet ettiği konu olan vergilerin adil bir şekilde düzenlenmesi gerektiği vurgulanmıştır. "Her şahsın, emlak ve kudretine göre münâsip bir vergi tayin olunarak kimseden ziyâde şey alınmaması" temel şart sayılırken, vergi konusunda yaşanan haksızlıkların giderilmesi, ağır vergi yükünün hafifletilerek refahın sağlanması ve bu sayede devlet gelirlerinin artırılması Tanzimat'ın hedefleri arasındaydı.[557]

Bu hedefleri gerçekleştirmek amacıyla maliye idaresi üzerinde merkezi kontrol sistemi benimsenerek her türlü gelirin doğrudan doğruya merkezi hazine adına toplanması ve her türlü giderin yine buradan ödenmesi esası kabul edilmiştir. Böylece öncelikle faydasından çok zararı görülen iltizam sistemi kaldırılarak vergi tahsil işleri merkezden geniş yetkilerle görevlendirilen muhassıllara verilmiştir.[558] Öngörülen plan içinde muhassıllar, gittikleri yerlerde mal ve mülk tespiti yaparak adaletli bir vergi toplama sistemini hayata geçireceklerdi.[559] Bu uygulama hayata geçirilmeye çalışılırken diğer taraftan hem mali alanda yapılacak olan reformları belirlemek hem

[555] Malikâne sisteminin ayrıntıları için bkz. Mehmet Genç, "Mâlikâne", s.516-518.
[556] Aslında maliyedeki yenileşme çabaları II. Mahmut'un son dönemlerinden itibaren başlamıştır. Vergilerin tahsil usulünün tespiti için emlak ve nüfus tahriri yapılması 1838'de tasarlanmıştır. Yeni vergi için gerekli tahrir çalışmaları ise öncelikle Gelibolu ve Hüdavendigar sancaklarında başlatılmıştır. Abdüllatif Şener, "Tanzimat ve Osmanlı Maliyesi", *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. 8, Sayı 2, Aralık 1990, s.49.
[557] Fermanda; bütün eyalet ve sancaklara gönderilen hükümlerin derhal yerine getirilmesi bildirilmişse de vergi ve askerlikle ilgili meseleler de etraflıca düşünülmesi gerektiğinden bu konuda acele edilmeyerek ilerde gönderilecek olan fermanların beklenmesi istenmiştir. Bu nedenle yaklaşık bir ay sonra vilayetlere gönderilen ikinci bir fermanla mali konular tespit edilmiştir. Reşat Kaynar, *a.g.e.*, s.178-183.
[558] Halil İnalcık, "Tanzimat'ın Uygulaması ve Sosyal Tepkileri", s.175.
[559] Reşat Kaynar, *a.g.e.*, s.226-227.; Abdüllatif Şener, a,g.m., s.54-55.

de Tanzimat'ın uygulandığı yerlerde vergilerin toplanmasıyla ilgili yaşanabilecek anlaşmazlıkları gidermek amacıyla "Meclis-i Muhasebe-i Maliye" adıyla bir meclis kurulmuştur.[560]

Vergilendirme konusunda adaletin ve eşitliğin sağlanması adına[561] çeşitli değişiklikler yapılarak örfi vergiler birleştirilmiş ve onun yerine "ancematin" olarak adlandırılan tek bir vergi getirilmişti. Yine bazı ayni yükümlülükler, angarya, ispenç ve ihtisap gibi uygulamaların kaldırılma kararı alınmıştır. Böylelikle köylüler çok fazla vergi ödemek durumunda kalmayacak ve suiistimallerin önüne geçilecekti.[562] Aşar vergisi üzerinde vergi oranının sabitlenmesiyle önemli bir adım atılırken cizyenin tahsilinde de değişikliğe gidilerek cizyeyi toplama ve hazineye aktarma görevi cemaat liderlerine verilmiştir.[563]

4.5.1.2. Reformların Başarısızlığa Uğraması ve Vidin'e Yansımaları

Mültezimlerin suiistimallerinin önlenmesi ve vergilerin düzenli bir şekilde toplanması amacıyla vergi tahsiliyle görevlendirilen muhassıllara önemli görevler yüklenmişse de muhassıllık deneyimi başarısızlıkla sonuçlanmıştır. [564] Uygulama iki yıl gibi kısa bir süre sonrasında kaldırılarak (1842) iltizam sistemine tekrar dönülmüştür.[565] Muhassıllık uygulaması, bir taraftan çıkar kaybı yaşayan sarraf, mültezim gibi kişilerin memnuniyetsizliği sonucu zarar görürken öte taraftan muhassılların bazılarının mültezimler gibi hareket etmesi de sistemin iyi işleyememesine neden olmuştur. Muhassılların yerel idarecilerle iş birliği yaparak reayayı zor durumda bırakmaları, yeni usulsüzlükleri doğururken köylüler üzerinde daha büyük baskılara yol açmıştır.

---

[560] Abdüllatif Şener, a,g.m., s.49.
[561] Ahmed Lütfi Efendi, *a.g.e.*, C. VI, s.1084.
[562] Ancemaatin verginin tahriri muhassıllar tarafından yapılır, köylerden başlanılarak herkesin emlak, arazi ve hayvanı yazılır tahsil işlemi ise her köyde veya mahallede muhtar ile imam ya da duruma göre papazlar vergiyi tahsil ederlerdi. Ayrıca ispenç ve ihtisap uygulamalarının kaldırılması kararı alınsa da gerçekleştirilememiştir. Çoşkun Çakır, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Maliyesi*, Küre Yayınları, İstanbul 2012, s. 48-49.
[563] Coşkun Çakır, *a.g.e.*, s.51-52. Reaya lehine önemli bir değişiklik yapılarak cizye tahsilinin 1849 yılından itibaren reaya kocabaşısı ve vekilleri eliyle tahsil edilmesine karar verilmiştir. Halil İnalcık, *Tanzimat ve Bulgar Meselesi*, s.32.
[564] Bu başarısızlığın pek çok nedeni bulunmaktaydı. Devlet hazine gelirlerini düzenli bir şekilde toplanacağını varsaymışken tam aksine 1840-1841 gelirlerinde oldukça azalma görülmüştü. Musa Çadırcı, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Eyalet ve Sancaklarda Meclislerin Oluşturulması (1840-1864)" s.262.
[565] Coşkun Çakır, *a.g.e.*, s.47.

Vidin'de de muhassıllık uygulaması ve vergilerin tahsiliyle ilgili birtakım sıkıntılar yaşandığı görülmektedir. Yapılan incelemeler sonrası Vidin muhassıllığında 3705 kuruş fazlalık tespit edilmiştir. Bunun üzerine hükümet, Vidin muhassıllığı ve dâhilinde bulunan kazaların vergi miktarında bir azaltmaya giderek vergi bedellerinin yeniden düzenlenmesini uygun görmüştür.[566] Buna rağmen muhassıl Kâmil Efendi, kendisine verilen talimatlara uymayarak halktan fazla vergi talebinde bulunmuş, hatta vergi alınmaması gereken şeylerden dahi vergi talep ederek köylüyü zor durumda bırakmıştır. Tanzimat'ın uygulamalarını yerinde görmek amacıyla Rumeli bölgesinin teftişinde görevli olan Arif Hikmet Bey'in teftiş esnasında Vidin'de karşılaştığı durum da bunu göstermektedir. Köylüler; vergi miktarı ve tahsiliyle ilgili şikâyetlerini belirtmişler, Tanzimat'a aykırı muamele yapıldığı iddiasında bulunmuşlar, "avuç içi kadar olan bağlarını emlak diye kaydettiklerini ve bu yüzden kendilerinden on dört dönüm bağ vergisi alınacak olursa kargaşa yaşanacağını ifade etmişlerdir." [567]

Arif Hikmet Bey, henüz Vidin'deyken İstanbul'a gönderdiği tahriratında muhassıl Kâmil Efendi'nin fazla vergi tahsiline cesaret ettiğini doğrulamıştır.[568] Hatta o aralık Anadolu ve Rumeli taraflarında sebzeden bir müddet öşür alınmaması gerektiğiyle ilgili irade-i seniyye buyrulmuş olmasına rağmen Kâmil Efendi bu uyarıyı dikkate almayarak sebzeden öşür almaya devam etmiştir. [569]

Zira Vidin müşiri Hüseyin Paşa'nın ahalinin muhassılla ilgili şikâyetlerini içeren arzuhalleri üzerine hükümete göndermiş olduğu yazıda da Kâmil Efendi'yle ilgili benzer şikâyetlerin yer aldığı görülmektedir. Buna göre; vergi miktarı karşısında ezilen köylü "bizim tahammülümüz bu kadar ısrar ederseniz firar ederiz" dediğinde muhassıl, "isterseniz Sırplıya isterseniz sair mahallere nereye giderseniz gidin" diye ahaliyi kışkırtacak şekilde cevap vermiştir. Ayrıca muhassıl konağında ahalinin emlağıyla ilgili defterler hazırlanırken Kâmil Efendi, kâtip Ahmet Efendi'ye zam ilavesi

[566] Vidin, Niğbolu, Plevne, Samakov, Silistre, Rusçuk, Şumnu, Babadağ ve Varna muhassıllıkları dâhilinde bulunan kazaların düzenlenmiş olan vergileri, maliye nazırı Saib Paşa tarafından Meclis-i Ahkâm-ı Adliyeye gönderilmiştir. Bkz. BOA. İ. MVL. 14-220/ 9 Zilkade 1256/ 2 Ocak 1841.
[567] Mahir Aydın, "Ahmed Arif Hikmet Beyefendi'nin Rumeli Tanzimat Müfettişliği ve Teftiş Defteri", s.83.
[568] BOA. İ. MVL. 25-390/5.
[569] BOA. İ. MVL. 25-390/6.

yapılmasını tembih etmiştir. Bu durum ahali tarafından duyulmuşsa da muhassıl Kâmil Efendi bunu inkâr etmiştir.[570]

Reaya ve kocabaşlarıyla birkaç tüccar o esnada Vidin'de bulunan Musa Saffeti Paşa'ya gelerek Tanzimat usulünden memnun olduklarını, ancak vergi alımıyla ilgili sorunlar yaşadıklarını şu şekilde dile getirmişlerdir: Reayadan nısf vergi namıyla istenilen akçenin önceki seneye göre daha fazla alındığı, subaşıların halen reayadan yiyecek talebinde bulunduğu, meyhane açan bir kısım reayadan vergiler haricinde elli kuruş küşadiyye istenildiği ve köy ağalarının halen bazı angarya benzeri vergiler getirdikleri, ayrıca tüccardan da fazla gümrük alınmasıyla ilgili şikâyetlerin olduğu ifade edilmiştir. Bu durum Tanzimat uygulamalarına da aykırı göründüğünden meselenin tahkik edilmesi amacıyla Vidin'de özel bir meclis oluşturularak reaya ve kocabaşlarının dilekçelerinde belirttiği hususlar görüşülmüştür.

Musa Saffeti Paşa'nın tahkiki neticesinde toplanan mecliste; ahaliden tahsil olunan meblağın 1840 senesi Ruz-ı Hızır ve Ruz-ı Kasım tevziatının[571] yarı veya üçte bire göre tahsil olunması gerekirken bu şekilde olmadığı farklı adlar altında ahalinin vergilerine zam yapılmış olduğu tespit edilmiştir. Yine subaşıların eskiden olduğu gibi reaya tarafından beslenilmesinin uygun olduğu düşünülse de bununla ilgili merkezden cevap gelmediğinden şimdilik eski usulün devam ettirilmesi yönünde karar alınmıştır. Öte yandan arazi sahibi olan köy ağalarının köylüden ücret talebinde bulunurken bu durumu zorbalık boyutuna vardırmayarak istenilen meblağın her iki tarafa da haksızlık olmayacak şekilde almaları gerektiği üzerinde durulmuştur. Ayrıca tüccardan fazla gümrük alımının dedikodu olduğu ileri sürülse de verilen akçe fazla bulunmuş, bundan sonra tekrarlanmayacağı ifade edilmiştir. Vidin'de bulunan tüccardan da dâhil-i muahede-i ticaret olan tüccardan alındığı gibi yüzde dokuz amediyye ve üç reftiye gümrük alınmasına karar verilmiştir. Nihayetinde neticeye varılamadığı ifade edilen

[570] Hükümet Niş'te meydana gelen fesadın vergiyle ilgili sıkıntılardan kaynaklandığını bildiğinden Vidin ve etrafındaki yerlerin durumunu bilmek ve ona göre hareket etmek istemiştir. BOA. İ. MVL. 28-468/3, 16 Cemaziyye'l-evvel 1257/6 Temmuz 1841.

[571] Ruz-ı hızır: Bazı masraflar için ahaliye yapılan vergi dağıtımının hıdrelleze rastlayan ilk taksitidir. 6 Mayıs'a denk gelmektedir. Ruz-ı kasım ise ahaliye dağıtılan verginin ikinci taksitidir. Başlangıcı 9 Kasımdır. http://lugatim.com/s/ruz.

hususlar dahi irade-i seniyyeye aykırı bulunduğundan vergiler haricinde hiçbir fertten başka adlar altında bir şey alınmaması kararlaştırılmıştır. [572]

Vidin'de cizyenin alımıyla ilgili de bazı sorunlar yaşanmıştır. Vidin ve ona bağlı olan kazalarda cizye alımında diğer kazalarda olduğu gibi esnaf-ı selase'ye[573] uyulmamakta ve öteden beri herkesten "edna" olarak 16 kuruş tahsil edilmekteydi. Ancak 1256 senesinden itibaren irade-i seniyye gereği gayrimüslim reayadan esnaf-ı selaseye göre cizye tahsil edilmesi uygun görülmüştür. Buna göre âlâdan 60, evsattan 30 kuruş alınması kararlaştırılmıştır. Daha önceden tahsil olunan meblağlardan eksik olan kısmın tamamlanması amacıyla evsat cizye vermesi gereken kişilerden 14 kuruş, âlâ cizyeye müstahak olanlardan ise 45 kuruş tahsil edilmesine karar verilmiştir.

Tahsilin yapılması için herkesin durumuna bakılarak, evsat ve âlâ olarak cizye vermeye uygun olanların isimlerini belirlemek amacıyla köylere kâtipler gönderilmiştir. Ancak reayadan bazıları belirtilen şekilde cizye vermeyi kabullenememiş, isyana meyledenler olduğu gibi reayayı topyekûn ayaklandırmaya çalışanlar da olmuştur. Garce reayasından Panduryok isimli zimmi, "reayayı bu beladan kurtarırım ya da ölürüm" diyerek reayayı tahrik etmeye ve taraftarlarından bir kısmını Bonice ve Zagur köylerine göndererek fesat hareketini yaymaya başlamıştır. Bu kışkırtma üzerine "esnaf-ı selase üzere cizye veremeyiz, eski usule razıyız" diyen 2000 kadar reaya toplanarak Ladika'nın konağına gitmiştir. Bu kişiler, "bizlere her kim 60 kuruş cizye verirse 600, 30 kuruş cizye vereceklerden 300 ve 15 kuruş cizye vereceklerdense 150 kuruş alınacağı söylendi. Vergilerimiz dahi ağır olup buna kudretimiz yoktur demişlerdir." Ladika, bu konuyla ilgili abartılı söylemlere inanmamaları gerektiğini söyleyerek memleketin diğer taraflarında olduğu gibi onların da esnaf-ı selase şekline uygun olarak cizye vermeleri gerektiğini ifade etmiştir.[574]

---

[572] BOA. İ. DH. 34-1633/5.

[573] Gayrimüslimler gelir durumlarına göre edna, evsat, ala sınıflarına ayrılmış bu tasnif sistemine esnaf-ı selase denilmiş, bu tasnif Tanzimat'tan sonraki uygulamalara kadar yürürlükte kalmış belirlenen miktar zamana ve yere göre değişmiştir. Yavuz Ercan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Gayrimüslimlerden Alınan Vergiler ve Bu Vergilerin Doğurduğu Sosyal Sonuçlar, *Belleten*, Cilt 55- Sayı 213, Ağustos 1991, s.373.

[574] Bu kadar reayanın toplanıp gelmesinin suç olduğu ancak bu defalık görmezden gelinerek hemen karyelerine dönmeleri gerektiği ve irade-i seniyye üzere cizye ödemelerine gayret etmeleri söylenmişse de kalabalık dağılmayarak varoştaki meyhane ve dükkânlarda geceyi geçirmişlerdir. Bunun üzerine her kim karyesine dönmezse sürgün edileceği beyan olunmuş, kalabalık ertesi sabah gitmişse de Panduryok isimli zimmi gitmeyerek ‘‘fukarayı bu beladan kurtaracağım baş knezin kafasını keseceğim"

Vidin reayasının cizye tahsiliyle ilgili yaşadığı sorunlar ve reaya arasında cizyeyle ilgili ortaya çıkan söylentilerde muhassıl Kâmil Efendi'nin de olumsuz bir etkisi olmuştur. Şöyle ki: Kâmil Efendi'nin her meselede mağrur davranması zaptiye işlerine dahi müdahalede bulunması ve en önemlisi de bir karyenin yarısından fazlasını "âlâ" olarak tahrir etmesi, reayanın isyanında etkili olmuştur. Muhassılın cizye yazımında yaptığı usulsüz davranış, reayanın ayaklanarak "bizim bu matlubata tahammülümüz yoktur" diyerek hepsinin yakınmasına sebep olmuştur.[575]

Tüm bunların yaşanması üzerine muhassıl Kâmil Efendi'nin muhassıllıkta kalması uygun görülmeyerek 1841 Mart ayında azledilmesi ve yerine uygun birinin tayin edilmesine karar verilmiş, sonrasında Zahire Nazırı Hacı Ahmed Ağa'nın muhassıl olarak atanması uygun görülmüştür. Ancak Ahmed Ağa'nın kendisiyle ilgili meseleler nedeniyle Edirne Meclisine celbinden dolayı bu tayin gerçekleşmemiştir.[576] Muhassıl Kâmil Efendi'nin kabahatleri azil kararından sonra da devam etmiştir. Azledilmesi üzerine Kâmil Efendi, iki uşağını da yanında götürmek istemiş, ancak bunlardan biri topçu neferi olduğundan miralaydan bunu askeriyeden ihraç etmesini talep etmiştir. Miralay ise topçu askerinin devlet-i aliyenin muvazzaf askerlerinden olduğunu, ihraç edilmesinin irade-i seniyyeye bağlı olduğunu belirterek böyle hassas bir zamanda neferin başka bir mahale gitmesinin uygun olmayacağını belirtmiştir.[577]

Öte yandan Niş hadisesinin; reayaya yapılan uygunsuz hareketler, vergilerin ağırlığı, zecriye ve orman vergilerinin de etkisiyle ortaya çıktığı düşünüldüğünden; hükümet, Müşir Hüseyin Paşa'ya Vidin'de ahali ve reayanın asayişinin sağlanması hususunda dikkat etmesi gerektiğini bildirmiştir. Paşa ise ahalinin düzenini bozanın muhassıl olduğu, onun da azledilip sürgün cezası verildiğinden; bundan böyle kendisinin asayişi sağlayacağını belirtmiştir. Ayrıca müşir, sebzeden öşür alınmamasına da dikkat edileceğini ifade etmiştir.[578]

Hem asayişin sağlanması hem de adaletli bir vergi tahsili yapılması adına Meclis-i Ahkâm-ı Adliye kararıyla Vidin ve nahiyelerinin vergilerinde indirim yapılması,

söylemleriyle ortalıkta dolanmaya devam etmiştir. Bunun üzerine Panduryok zimminin meclisçe hapsi uygun görülmüştür. BOA. İ. DH. 34-1633/9.

[575] BOA. İ. DH. 34-1633/14.

[576] BOA. İ. DH. 34-1633/16.

[577] BOA. İ. MVL. 25-390/7, 9 Cemaziyye'l-evvel 1257/29 Haziran 1841.

[578] BOA. İ. MVL. 28-468, 16 Cemaziyye'l-evvel 1257/6 Temmuz 1841.

ayrıca halkın gelirleri ve tahammüllerine göre vergi alınması gerektiğiyle ilgili yeniden bir karar alınmıştır. Buna göre; bir senelik vergi miktarı olan 14 yük[579] 33800 kuruşun 2 yük 50619 kuruşu düşürülmüştür. Kalan 11 yük 83240 kuruşun ise ahalinin emlak ve arazi varlığına göre alınması uygun görülmüştür.[580]

Bu kararda dikkat çeken diğer bir husus ise, Müslüman ahalinin de Tanzimat'a uyarak emlak ve tahammüllerine göre vergi vermesi gerektiğidir. Vidin'deki Müslümanlar bu zamana kadar vergiye dâhil edilmemiş yalnızca kudret sahibi olanlardan bir miktar akçe alınmıştır. Fakat Tanzimat'ın uygulamaya konulmasıyla birlikte Müslüman ahaliden de vergi tahsil olunması ve 62.000 küsur kuruşun kendilerinden alınması Meclis-i Umumi'de gerçekleştirilen bir toplantıda kararlaştırılmıştır.[581]

Vergiye tabi nüfus üzerindeki vergi baskısını azaltmak ve ahali arasında vergi adaletini sağlamak amacıyla çeşitli kararlar ve tedbirler alınmış olsa da ne yazık ki uygulama esnasında vergi tahsilini yapan idarecilerin yanlış tutumlar sergilemesinin önüne geçilememiştir. Muhassıllık kaldırılmış, yerine sancak ve kaza müdürlüğü getirilmiş ancak idareciliklerin ismi değişse de uygulamadaki haksızlıklar değişmemiş vergi tahsilinde çeşitli suiistimaller yaşanmaya devam etmiştir. Zaman zaman reayadan fazla vergi talep edildiği,[582] vergi haricinde masraflar alındığı[583] ve kaza müdürlerinin kendi zimmetine para geçirdiği[584] gibi örnekler bu durumu doğrulamaktadır. Hal böyleyken Vidin sancağının vergi tahsili hususuyla ilgili konuların görüşülmesi amacıyla, kaza müdürleri ve sair lazım gelenler Vidin Meclisinde bir toplantı düzenlemişlerdir. Toplantıda vergilerin her bir kazada hakkaniyetli bir usulle nasıl ve ne şekilde

[579] 1 yük akçe 100.000 akçeye denk gelmektedir. Ömer İşbilir, ''Yük'', *TDV İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, Cilt 44, İstanbul 2013, s. 46-48.
[580] BOA. C. ML. 343-14107, 28 Cemaziyye'l-ahir 1257/17 Ağustos 1841.
[581] BOA. İ. MVL. 27-452, 27 Recep 1257/14 Eylül 1841.
[582] Örneğin; Tanzimat'ın başlangıcında Vidin ve Sahra nahiyesinde bulunan üzüm bağlarından dörder buçuk kuruş zecriye vergisi ve yetmişer para üzüm vergisi alınmaktayken 1846 senesi itibariyle bunlara ek olarak üçer kuruş daha istendiği bunun ise fakir kullara fazla geldiği bu nedenle verginin eskiden olduğu gibi alınması gerektiği ahali tarafından Vidin valisine belirtilmiştir. BOA. A. DVN. 20-116, 29 Zilhicce 1262/ 18 Aralık 1846. Başka bir örnekte ise; Vidin eyaleti dâhilinde bulunan Ziştovi kazası müdürü Mehmed Salim Ağa'nın, 1261 senesi Mart ayı başından 1262 senesi Ekim'ine kadar on dokuz ay içerisinde kanuna aykırı bir şekilde üç defa vergi tahsilinde bulunduğu görülmüştür. Yapılan tahkikler ve defterlerin incelenmesi sonucu bu durumun doğru olduğu tespit edilmiştir. BOA. A. MKT. 60-65, 3 Safer 1262/ 31 Ocak 1846.
[583] BOA. A. MKT. UM. 22-7.
[584] Vidin'e bağlı Ziştovi kazası sakini ve aynı zamanda 1262 senesinde kaza müdürü olarak bulunan Salim Ağa, Tanzimat'a aykırı vergi tahsilinde bulunduğu için azledilmiştir. BOA. C. ML. 305-12414.

toplanacağıyla ilgili konular görüşülmüştür.[585] Fakat reayayı isyana sürükleyen meselelerden biri olarak görülen vergi problemleri bir türlü halledilememiştir. Nitekim isyanın bastırılmasından kısa bir süre sonra Fransız hükümeti tarafından Niş bölgesine gönderilen gözlemci Blanqui'nin izlenimleri de bu durumu doğrulamaktadır. Blanqui, isyanın temel nedenlerinin, vergilendirme sorunları ve reformun başarısızlığında aranması gerektiği görüşündedir.[586]

Genel itibariyle bakıldığında Tanzimat hükümleri gereğince "angarya" tabir olunan pek çok verginin kaldırılacağı ve reayanın bazı yükümlülüklerden kurtarılacağı sözü verilmişse de bunun gerçekleşmediği görülmektedir. Hatta bu durumun aksine belgelere yansıdığı kadarıyla bazı yerlerde vergi yükümlülüklerinin fazlalaştığı ve buna bağlı olarak reayanın şikâyetlerinin de her geçen gün daha da artığı anlaşılmaktadır.

4.5.2. Gospodarlık Meselesi

Vergi meselesi dışında reaya ve köy ağaları arasında Vidin'de en büyük sorun toprağın tasarrufu konusunda olmuştur. Bu nedenle Vidin'de arazi sisteminin dönüşümünün reaya ve ağalar açısından nasıl bir değişim geçirdiği konusu önem arz etmektedir. Bu bağlamda Vidin'de gospodarlık meselesine değinilmeden önce Osmanlı Devleti'nin arazi yapısı ve gospodarlıkların ortaya çıkışına kadar geçen süreçten bahsedilerek gospodarlık denilen büyük çiftliklerin ortaya çıkış aşamaları ve bu çiftliklerin Tanzimat Dönemi'yle birlikte nasıl bir hal aldığı üzerinde durulması daha isabetli olacaktır.

4.5.2.1. Osmanlı Devleti'nde Toprak Tasarruf Sistemi

Osmanlı Devleti'nde başlangıçtan itibaren toprağın yüksek mülkiyet ve denetleme hakkı devletin elinde bulunur ve genellikle tarım yapılan topraklar miriye mal edilmiş

[585] BOA. A. MKT. 141-33, 22 Recep 1264/ 24 Haziran 1848.
[586] Mark Pinson, a.g.m., s.105.

olurdu.[587] Devletin köylü sınıfını ve tarım ekonomisini kontrolünde tutmak amacıyla oluşturduğu bu arazi sistemine, miri arazi rejimi denilmekteydi. [588]

Köylü, devlete ait topraklar üzerinde "daimî ve ırsi bir kiracı" olarak bulunuyordu. Adeta toprağın sahibi gibi ancak belli şartlar çerçevesinde toprağı kullanma hakkına sahipti.[589] Köylü, bir çiftçi ailesine yetebilecek ve bir çift öküzle işlenebilecek büyüklükte "çift" tabir edilen bir arazi birimini işleyecek ve çift resmi adı verilen vergiyi kira olarak devlete ödeyecekti.[590] Osmanlı Devleti fethettiği bölgelerde bu arazi sisteminin düzgün bir şekilde işletilmesini tımar sistemi adı verdiği bir sistem içerisinde sağlıyor, toprak sipahilere tahsis edilirken toprağın mülkiyeti ve devretme hakkı devlette kalıyordu. Bu toprak tasarruf sistemi sayesinde hem merkezi hükümetin çıkarları hem de köylünün emeği korunuyordu. Devlet, kendi kontrolü altında bulunan ve uzun vadeli çıkarları köylülerin refahına bağlı olan sipahilerin zorbalık yapma ihtimalini ortadan kaldırırken aynı zamanda maddi çıkarlara sahip sürekli bir toprak aristokrasisinin gelişmesi ve aşırı derecede büyük özel mülklerin ortaya çıkmasının da önüne geçmiş oluyordu.[591] Köylü emeğinin korunması ön planda tutulurken adalet ideolojisi[592] çerçevesinde hareket edilmiş, köylünün emek ve hürriyeti kanunnamelerle garanti altına alınmıştır.[593]

Tarımsal üretim biçiminin temeli olan tımar sistemi esas olarak Anadolu ve Balkanlarda uygulanmış ve bu iki bölgede toprak tasarrufu ve vergiler anlamında belirli bir düzen sağlanmıştır. Halil İnalcık; tımar sistemi ve miri arazinin en fazla yayılmış olduğu yerin, imparatorluğun en mühim eyaleti olan Rumeli eyaleti olduğunu

---

[587] Ömer Lütfi Barkan, "Türk Toprak Hukuku Tarihinde Tanzimat ve 1274 (1858) Tarihli Arazi Kanunnamesi", *Tanzimat I*, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1999, s.323.

[588] Halil İnalcık, "Köy, Köylü ve İmparatorluk", *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*, Eren yayıncılık, İstanbul 2009, s.3.; Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600), (Çev. Ruşen Sezer)*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2015, s. 114.

[589]Köylü, toprağı kullanma hakkına sahip olsa da tam bir mülkiyet hakkının getirdiği haklara sahip değildir. Ömer Lütfi Barkan, a.g.m., s.324.

[590] Halil İnalcık, "Osmanlılarda Raiyyet Rüsumu", s.37.; Halil İnalcık, "Adâletnâmeler", *Belgeler*, C. II, Sayı 3-4, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1993, s.55.

[591] Roderic Davison, *a.g.e.*, s.29.

[592] Adalet ideolojisini daha iyi anlayabilmek adına bkz. Halil İnalcık, "Adaletnameler", s.49-52.

[593] Halil İnalcık, "Köy, Köylü ve İmparatorluk", s.10. Kanunname belirli bir konuya dair ortaya konan hukuki maddeleri içermektedir. Özellikle Fatih Sultan Mehmed döneminde yürürlüğe girmiş olan reaya kanunnamesi daha sonraki dönemlerde yapılacak olan kanunların temelini teşkil etmiştir. Osmanlı Devleti'nde arazi rejimini düzenleyen hükümlerde, kanunlar ve kanunnameler de yer almıştır. Bkz. Halil İnalcık, "Kanunname", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, Cilt 24, İstanbul 2001, s.333-335.

belirtmiştir. Ayrıca Balkan köylüsünün, tımar sistemi sayesinde daha önceki dönemlere göre çok daha iyi bir durumda olduğunu feodal yükümlülükler ve angaryadan kurtulduğunu ifade etmiştir. [594]

4.5.2.2. Toprak Tasarruf Sisteminde Yeni Bir Dönem; Tımar Sisteminin Dönüşümü

Osmanlı Devleti 16. yüzyılın ikinci yarısı ve özellikle 17. yüzyılla birlikte bir değişim süreci içerisine girmiştir. Bu süreçte hem devlet-toplum yapısında merkez ve taşra idaresinde yaşanan birtakım gelişmeler hem de dünya genelinde ortaya çıkan ticari ve ekonomik gelişmelerin etkisi görülmüştür.[595] 17. yüzyıl Osmanlı Devleti için hem klasik dönemden kalma özelliklere hem de dünya sisteminde son zamanlarda yaşanan değişimlere uyum sağlanmaya çalışıldığı bir dönem olmuştur.

Yaşanılan tüm bu gelişmeler arazi rejimini de etkilemiş, tımar sistemi; toprak tasarrufu ve sistemin dayanağını oluşturan köylüler açısından da ciddi sonuçlar yaratarak bozulmuştur. Aslında tımar sisteminin esas bozulma süreci, Kanuni Sultan Süleyman zamanında sipahi ordusunun dışından gelen kişilerin sisteme sızarak tımar almasıyla başlamıştır.[596] 16. yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde yaşanan siyasi ve sosyal gelişmelerle birlikte tımar sistemiyle ilgili pek çok ögenin de farklılaştığı gözlemlenmektedir. Özellikle bu dönemde tımar sahipleri ve tımarların elde ediliş tarzlarında değişiklikler meydana gelmiştir. Öncesinde sipahilere tahsis edilen tımar, bu dönemde savaş meydanındaki başarılarına karşılık, savaşlara katılan köylü askerlere ve hiçbir yerle bağı olmayan türedilere dağıtılmaya başlanmıştır. Ayrıca eskiden tımar tahsis etme hakkı sadece sancakbeylerine aitken 1531 yılında yayınlanan bir fermanla sancak beyinin tımar tahsis etme yetkisi sınırlandırılarak tımarların merkez tarafından tahsis edilmesine karar verilmiştir.[597]

Tımar dağıtımı savaşa katılma koşuluna bağlı kılınmış ve Osmanlı ordusu için savaşan her asker tımarla ödüllendirilmiştir. Diğer taraftan merkezden atanan üst düzey askeri

[594] Halil İnalcık, *Tanzimat ve Bulgar Meselesi*, s. 114.; Ömer Lütfi Barkan, a.g.m., s.326.
[595] Bu dönem genel olarak kriz çağı olarak nitelendirilmiştir. 17. yüzyıl sadece Osmanlı Devleti açısından değil genel olarak Dünya tarihi açısından krizle özdeşleştirilmiştir. Karen Barkey, *Eşkiyalar ve Devlet Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi*, (Çev. Zeynep Altok), Kronik Kitap, İstanbul 2021, s.76.
[596] Karen Barkey, *a.g.e.*, s.75.
[597] Karen Barkey, *a.g.e.*, s.93-94.; Zuhuri Danışman, *Koçi Bey Risalesi*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1985, s.35.

görevliler de toprak sahibi olabiliyorlardı. Bu durum tımarların; valiler, saray halkı ve tevabii tarafından gasp edilmesine neden olmuştur. Koçi Bey ve dönemin diğer risale yazarları bu durumun çok mühim neticeler doğuracağı üzerinde durmuşlardır.[598] Nitekim durum tam da onların anlattığı vahamette bir hal almış, tımar tahsisiyle ilgili uygulamalar değiştikçe elinde toprak olanlar, bunu uzun bir müddet tutmanın derdine düşmüşler ve sahip oldukları toprağı bırakmamak için ellerinden geleni yapmışlardır. Toprak sahiplerinin tımarı tasarruflarında tutma süresinin uzamasıyla toprak tasarrufunda yeni bir döneme girilmiştir.[599] Tımarlar, hukuki açıdan hala devletin mülkiyetinde bulunmakla birlikte, özel mülk gibi işlem görmeye başlamıştır. İltizam sistemi[600] adı verilen sistem gittikçe yaygınlaştığından bu durum toprak aristokrasisi denilen bir grubun ortaya çıkmasına neden olmuştur.[601]

4.5.2.3. Vidin'de Arazi Sistemindeki Değişimin Temelleri

Osmanlı Devleti'nin toprak tasarruf sistemi ve tımar uygulamaları genellikle yukarıda bahsedildiği gibi işlerken bölgelerin kendine özgü uygulamaları da bulunmaktaydı. Vidin'de gospodarlıkların ortaya çıkışının tam olarak anlaşılabilmesi adına Vidin'in 16. yüzyıl ve sonraki süreçte içinde bulunduğu duruma bakılması gerekmektedir. Bu dönemde Anadolu ve Balkanlar'da yaşanan kıtlık, kuraklık gibi durumlardan etkilenmemiş[602] olan Vidin'in esas sorunu, sınır bölgesinde yer almasından kaynaklanmaktadır. Sınırda bir karakol olan Vidin, Osmanlı-Avusturya daha sonrasında ise Osmanlı-Rusya arasında yaşanan savaşlara şahitlik etmiş, bu çatışmaların merkezinde yer almış, pek çok kez kuşatma altında kalarak işgal tehlikesi geçirmiştir.[603] Bu savaşlar, şehri; sosyal, ekonomik ve toplumsal olarak ciddi anlamda etkilemiştir.

Toprak tasarrufunda yaşanan değişimin anlaşılabilmesi için savaşlardan sonra Vidin'in farklılaşan çehresini görmek gerekmekteydi. Bunlardan ilki, şehrin tarihinde bir

---

[598] Zuhuri Danışman, *a.g.e.*, s.33
[599] Karen Barkey, *a.g.e.*, s.100-101.
[600] İltizam devlet için nispeten istikrarlı ve hemen erişilebilen bir gelir kaynağı olduğundan 16. yüzyıl boyunca giderek önem kazanmış ve hazine bu sisteme bağımlı hale gelmiştir. Bkz. Mehmet Genç, "İltizam", s.155-156.
[601] Roderic Davison, *a.g.e.*, s.37.; Bernard Lewis, *a.g.e.*, s.48.
[602]Fatma Gül Karagöz, *1700- 1750 Yılları arasında Osmanlı Devleti'nde Arazi Hukuku Uygulamaları: Vidin ve Antakya Örneği*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2018, s.65.
[603] Machiel Kiel, a.g.mad., s.104.

dönüm noktası olarak görülen 1683'te başlayarak şehri adeta bir savaş alanına dönüştüren ve Avusturya tarafından işgal edilmesine neden olan savaşlar dizisidir.[604] On ay süren işgal esnasında şehir boşaldığından tarımsal üretim adeta durma noktasına gelmiştir.[605] Ancak Karlofça Antlaşması sonrası sınır bölgesi haline gelen Vidin'in stratejik önemi artmış,[606] şehrin sosyo-ekonomik profili ciddi anlamda bir dönüşüme uğramıştır. Avusturyalılara bırakılan topraklar pek çok yerleşimcinin Vidin'e göç etmesine yol açmış, diğer taraftan şehrin serhat bölgesi haline gelmesi şehirdeki asker sayısının artmasına da neden olmuştur. Vidin nüfusunun önemli bir kısmını askeri erkân (özellikle yeniçeriler) teşkil etmeye başlamış, bunlar kamusal ve ticari alanda etkin bir grup haline gelmişlerdir.[607]

Şehrin tarihinde ikinci dönüm noktası olarak görülebilecek olay ise Avusturya tarafından ele geçirilen Kara Eflak'ın 1739 yılında Osmanlı topraklarına tekrar katılmasıdır.[608] Bölgede meydana gelen herhangi bir değişikliğin Tuna Nehri'nin iki yakasında konumlanmış olan Eflak ve Vidin'i etkilemesi aşikârdır.[609] Ayrıca Kara Eflak bölgesinin tekrar Osmanlı Devleti'ne geçmesi Vidin'e birçok açıdan olumlu

[604] 1683-1699 yılları arasında Osmanlı Devleti ve Avusturya, Venedik, Polonya, Rusya'nın oluşturduğu kutsal ittifak arasında yaşanan savaş esnasında 13 Ekim 1689 tarihinde Vidin şehri Avusturya tarafından işgal edilerek tam on ay boyunca işgal altında kalmıştır. Rossitsa Gradeva, "Between Hinterland and Frontier: Ottoman Vidin, Fifteenth to Eighteenth Centuries", s.331.

[605] Muhsin Soyudoğan, *a.g.t.*, s.239.

[606] Karlofça Antlaşması sonrası Vidin, Belgrad-Azak hattının batı ucundaki en önemli kale olarak görülmüş, savunmasını güçlendirilmesi amacıyla bölge yeniden düzenlenmiştir. Virginia H. Aksan, Kuşatılmış *Bir İmparatorluk Osmanlı Harpleri 1700-1870*, (Çev. Gül Çağalı Güven), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2010, s.65.; Zübeyde Güneş Yağcı-Mustafa Akkaya, "XVIII. Yüzyılda Bir Serhat Şehri Olan Vidin'de Askerler: Gündelik Yaşam Üzerine Değerlendirme'', *Osmanlı Dönemi Balkanlar'da Gündelik Hayat*, (Ed. Zafer Gölen-Abidin Temizer), Gece Kitaplığı, Ankara 2018, s. 61.

[607] Rossıtsa Gradeva, "War And Peace Along The Danube: Vıdın at the end of the seventeenth century", s.157.

[608] 1739 Belgrad antlaşması sonrası Osmanlı askerlerinin neredeyse beş altı bin kadarı (bunlar; terhis edilenler, düzensiz askerler, yerel milisler ve yeniçeriler) Vidin'de toplanmışlar ve buradaki tarım ve ticaret ağına katılmışlardır. Virginia H. Aksan, "Whose Territory and Whose Peasants Ottoman Boundaries on the Danube in the 1760s" *The Ottoman Balkans 1750-1830*, (Ed. Frederick Anscombe), Markus Wiener Publishers, Princeton 2006, s.63.

[609] Eflak ve Vidin Tuna Nehri'nin iki yakasında karşılıklı konumlarda yer alan Osmanlı imparatorluğu toprağıdır. Beri yaka ve karşı yaka olarak adlandırılan bu iki bölge arasındaki ilişki için bkz. Mahir Aydın, ''On the Shores of Dabube: Neighbourhood Between Wallachia and Vıdın", *Intarnational Balkan Annual Conference (IBAC) Book Series 4*, İstanbul 2016, s.145; İrfan Kokdaş, "Habsburglar Kara Eflak'a Gelirse: Vidin'de Hayvancılık Sektörünün Dönüşümü (1695-1740)", *Cihannüma*, Sayı V/2, Aralık 2019, s.78.

yansımış,[610] özellikle bölgedeki yeniçeri sayısının artması ve geniş otlakların kullanımı Vidinliler için bir avantaj oluşturmuştur.[611]

Tuna kıyısında yaşanan savaşlar, işgaller ve sonrasında yapılan antlaşmalar Vidin'i pek çok yönden bir dönüşüme uğratmış, şehrin adeta çehresini değiştirmiştir. Demografik ve ekonomik olarak yaşanan bu değişim arazi sistemini de etkilemiş, şehirdeki asker sayısının artışıyla birlikte etkinliğini giderek kaybeden tımar sistemi yerine bölgedeki yeniçerilerin çıkarlarına daha fazla hizmet eden mukataa sistemine geçilmiştir. Böylece Vidin nezaretindeki tarım arazileri tapu ile askeri aracılara verilmeye başlanmıştır.[612]

4.5.2.4. Vidin'de Gospodarlıklar'ın Ortaya Çıkışı

16. yüzyılın ortalarından itibaren tımar sisteminin etkinliğini yitirmesiyle birlikte mukataa sistemi ortaya çıkmaya başlamış, esasında bu uygulama devlet eliyle ya da birtakım fırsatçılar tarafından birkaç şekilde kullanılmış, olumlu ve olumsuz sonuçları da beraberinde getirmiştir. Bu sistem de başlangıçta tımar sisteminde olduğu gibi daimî bir kiracılık şeklinde zuhur etse de bazı kişiler boş kalan araziyi sahiplenerek reaya ve bölge üzerinde söz sahibi olmaya başlamış, bu durum bey-ağa sınıfı denen bir sınıfı ortaya çıkarmıştır.[613]

Vidin'de gospodarlıkların[614] ortaya çıkmasının temelinde ise serhat bölgesi olması yatmaktadır. Serhat bölgesi olması buraya ayrı bir hususiyet verdiğinden buradaki mukataalar kaledeki muhafızlara tahsis edilmeye başlanmıştır. Bu arazi, Rumeli'nin ekserisinde olduğu gibi miri arazi olarak birtakım zeamet ve tımarlardan oluşurken, 1105 (1694) tarihinde Vidin nezaret-i mukataasına ilhak olunmuş ve bu tarihten sonra

[610] Nagehan Özdemir, ''Tuna Kıyısında Komşuluk: Eflak Nizamı ve Vidin (1790-1795)'', *Asia Minor Studies*, Cilt 2, Sayı 4, Temmuz 2014, s.150.; Mahir Aydın, a.g.m., s.146-148.
[611] İrfan Kokdaş, a.g.m., s.79.
[612] Rossitsa Gradeva, "Between Hinterland and Frontier: Ottoman Vidin, Fifteenth to Eighteenth Centuries", s.348-349.
[613] Halil İnalcık, *Tanzimat ve Bulgar Meselesi*, s.118.
[614] Slovencede; Efendi, bey anlamına gelen gospodar kelimesi, Osmanlı Devleti'nde iki ayrı anlamda kullanılmıştır: İlk olarak, memuriyet ve beratla verilen özerk bir yöneticilik anlamında Eflak-Boğdan prensliklerinin idari tasnifi için kullanılmıştır. Diğer kullanımı da Balkanlar'da özellikle Bulgaristan'da tımar rejiminin iltizam ve mukataa sistemi lehine bozulmasıyla birlikte ortaya çıkmıştır. Toprağın belirli bir zümrenin elinde toplanması ve bu kişilerin reaya üzerinde kontrol kurmasıyla oluşmuş içtimai bir yapıdır. Gospodarlık ise; Ağalara atfedilen resmi ve hukuki bir kimlik olmayan mukataa alan ve veraset yoluyla bu görevi sürdüren bir zümrenin adı haline gelmiştir. İlber Ortaylı, "Gospodar", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, C.14, İstanbul 1996, s.115-116.

gospodarlık namıyla birtakım kişilere verilmiştir.[615] Gospodarlık denilen şeyin aslında kale muhafazası şartıyla bazı kişilere tahsis olunan yerler olduğu ve bunların Lom, Sahra ve Belgradcık nahiyelerindeki reayaya imece usulüyle ziraat ettirildiği anlaşılmaktadır.[616]

Belgelerde de ifade edildiği üzere başlangıçta kalenin korunması şartıyla muhafızlara verilen arazi, sonrasında ağa denilen kişilerin eline geçmiş ve bu ağalar gospodarlık rejiminin ortaya çıkmasına sebep olmuşlardır. Ancak sınır bölgesinde güvenliği sağlamakta zorlanan Osmanlı Devleti buna ses çıkarmayarak güvenlik tehditlerine karşı bunları koruyucu bir mekanizma olarak görmüştür. Bölgede yaşayan Hristiyan köylülerin devlete sadık Müslüman ağaların kontrolünde olması bir anlamda devletin de işine gelmiştir.[617] Fakat bu ağalar bir nevi toprak sahibi gibi davranarak köylüyü angaryaya zorlamış ve adeta yerel bir güç haline dönüşmüşlerdir.[618] Halil İnalcık, bu ağaların gücü ele geçirmesiyle özellikle 18. yüzyıl sonlarına doğru imparatorlukta "fetihten önceki feodal anarşi" benzeri bir manzaranın tekrar ortaya çıktığını ve bu durumun Vidin'de tamamıyla hâkim olduğunu belirtmiştir.[619]

4.5.2.5. Tanzimat'ın İlanıyla Birlikte Gelişen Süreç

Tanzimat'la birlikte reayaya birtakım güvence ve teminat sözü verilmiş, bunun üzerine belirli alanlarda reform yapma yoluna gidilmiştir. Reform yapılması gereken alanlardan birisi ve belki de en önemlisi arazi meselesiydi. Tanzimat, her şeyden evvel reayanın ekonomik ve sosyal durumunu belirleyen ve çözülemez bir hal alan arazi meselesini halletmek durumundaydı.[620] Köylü ve toprak sahipleri arasındaki esas sıkıntı köylünün devlete verdiği öşürden ziyade toprak sahiplerine de ayrıca hisse verilmesiydi. Reaya, toprak sahiplerinin angaryalarından şikâyetçiydi. Bu nedenle

[615] BOA. İ. DH. 250-15361\2, 29 Cemaziyye'l-evvel 1268/ 21 Mart 1852; BOA. İ. DH. 250-15361-8, 22 Cemaziye'l-evvel 1268/ 14 Mart 1852. Belgede bahsedilen 1105 tarihi takribi olarak 1694 yılına denk gelmektedir. Bu tarih Vidin'in on ay boyunca Avusturya işgali altında kaldığı zamanın sonrasıdır. Devamında bölge Osmanlı tarafından askeri olarak güçlendirilmiş ve boşalan arazilere asker yerleştirilmiştir. Şehirdeki asker sayısının artmasıyla ilgili bkz. Rossıtsa Gradeva, "War And Peace Along The Danube: Vıdın at the end of the seventeenth century", s.157.
[616] BOA. İ. MVL. 231-8007/8, 9 Cemaziyye'l-evvel 1268 /1 Mart 1852; BOA. İ. MVL. 46-878\3.
[617] Sınır bölgelerinde devlete sadık ağalar yerleştirerek tampon bölgeler oluşturmak Osmanlı idari geleneğinde yer alan bir unsurdur. Yonca Köksal, "19. Yüzyılda Kuzeybatı Bulgaristan Sessiz Toprak Reformu", *Toplumsal Tarih*, Tarih Vakfı Yayınları, Sayı 170, Şubat 2008, s.25.
[618] Halil İnalcık, *Tanzimat ve Bulgar Meselesi*, s.91.
[619] Halil İnalcık, *a.g.e.*, s. 120.
[620] Halil İnalcık, *a.g.e.*, s. 34-35.

köylü ve toprak sahibi arasındaki münasebetlerin düzenlenmesi gerekmekteydi.[621] Nitekim Tanzimat döneminde toprak hukuku alanında birtakım girişimlere teşebbüs edilmiştir. Devlet zirai ekonomiyi hukuki olarak düzenlemeye yönelmiş ve reayanın geçim vasıtası olan toprağa tasarruf şekilleri üzerinde etkili olmaya çalışmıştır.[622]

Tanzimat'ın ilanı sürecine kadar Vidin'deki ağalar eskiden beri adet olduğu üzere birtakım adlarla mahsulattan belli bir miktar hisse almaya devam etmişlerdir.[623] Tanzimat'ın uygulanmaya başlamasıyla birlikte bu zamana kadar devam eden bu geleneğin aslında Tanzimat'ın esaslarına aykırı düştüğü görülmektedir. Vidin'deki bu ağaların varlığı, hattı hümayunda yer alan herkese adil ve eşit muamele yapılacaktır maddesiyle de çelişmektedir. Tanzimat'la birlikte her türlü angaryanın kaldırılacağı sözünün verilmesinin ardından Vidin reayası hattın ilanından bir süre sonra ağalar için angarya çalışmak istemediklerini dile getirmişlerdir.[624]

Reaya; Tanzimat'la birlikte herkese eşit muamele edileceğini beklerken ortaya çıkan yeni dönemde, reayanın durumunda herhangi bir değişiklik olmaması şikâyetlerinin daha da artmasına neden olmuştur.[625] Tanzimat-ı Hayriye'nin uygulanmaya konmasından sonra bile ağaların taleplerinin devam ettiği görülmüştür. Örneğin Vidin meclis azası olan Hasan Efendi ve Mehmed Ağa gibi şahısların gospodarlık namıyla ayrıca sabık muhassıl Kâmil Efendi ile iş birliği içerisinde, ahaliden mahsulat talebinde bulunmuşlardır.[626] Gelinen bu noktada köylü, angaryanın kaldırılmasını ve Müslüman ağalar tarafından kullanılan toprakların kendilerine dağıtılmasını istemekteydi.

Bunun üzerine hükümet, Vidin'de angaryanın kaldırılması kararını almıştır.[627] Fakat bu karara ağalar tarafından tepki gecikmemiştir. Vidin Meclisinde yapılan toplantıda; Sahra, Lom ve Belgradcık nahiyelerinde; tapu ile ashabın üzerinde bulunan çiftliklerde reayanın kiracı suretinde ziraat yapmakta olduğu, bu nedenle kira bedeli belirlenerek reayanın buna göre ödeme yapması gerektiği aktarılmıştır. Nihayetinde reaya ve ağalar

[621] Ömer Lütfi Barkan, a.g.m., s.358.
[622] Ömer Lütfi Barkan, a.g.m., s.322.
[623] Halil İnalcık, *Tanzimat ve Bulgar Meselesi*, s.124.
[624] Halil İnalcık, *a.g.e.*, s.126.
[625] Hristiyan köylüler kendileri ziraatını yaptıkları topraklarda hak iddia edememekten bir taraftan devlete vergi verirken diğer taraftan toprak ağalarına kira ödemekten şikâyet etmişlerdir. Yonca Köksal, a.g.m., s.26.
[626] BOA. İ. MVL. 46-878, 29 Zilkade 1258/1 Ocak 1843.
[627] Halil İnalcık, *a.g.e.*, s.126.

arasında ortaya çıkan bu anlaşmazlık İstanbul'a yansıtılmıştır. Hükümet, "gerek reaya ve gerek ashab-ı çiftlikane gadr ve teaddi vukua gelmemesi" için her iki tarafın da meclise çağrılarak meselenin burada görüşülmesini istemiştir. Buna istinaden 1257 (1841) senesi hasat vaktinden itibaren yürürlüğe konmak üzere bazı kararlar almıştır. Bu kararlar; Sahra ve Lom nahiyesinin karyeleri çift başına her cins zahireden ellişer kıyye zahire ve otlakıye olarak on koyunda bir kıyye peynir ve senede bir defa olmak üzere orman olan köylerde her haneden bir araba odun verilmesini içermekteydi. Ancak Belgradcık nahiyesi dağlık olmasından dolayı burada her cins zahireden otuz beşer kıyye ve otlakıye olarak on koyunda bir kıyye peynir ve bahsedilen miktarda odun verilmek üzere yeniden düzenlenmesi uygun görülmüştür.[628]

Hükümet hem çiftlik sahiplerini hem de reayanın rızasını alarak her iki tarafı da gözetecek şekilde kararlar almaya çalışmış; alınan kararların bozulmaması ve dedikoduya mahal verilmemesi hususu üzerinde durmuştur. Konu Meclis-i Vala'da teferruatlı bir şekilde görüşülmüştür. Rebiyü'l-evvelinin beşinci (16 Nisan 1842) günü Meclis-i Umumi'de okunan mazbatada içinde bulunulan durum şu şekilde ifade olunmuştur:

> *"Gospodarlığın Rumeli taraflarında birtakım kişilerin ecdadından intikal eylemiş gibi ahaliye senet imzalatarak haksız bir şekilde miri araziyi tasarruf ettikleri bilinmektedir. Tanzimat'ın ilanından sonra ahaliye fazla ödemeler yüklenmemesi niyetinde olunduğundan meselenin halledilmesi gerekmektedir. Fakat Vidin ve Niş dolaylarında şimdiye kadar bu şekilde icra oluna geldiği ve ahalinin geçimini bu şekilde sağladığından durumun layıkıyla anlaşılarak ona göre hareket edilmesi gerektiği ortaya konulmuştur. Gospodar denilen kimselerin bu köylere ne tür bir senetle mutasarrıf olduğu ve ne miktar şey aldıkları, gospodorlukların lağvının nasıl mümkün olacağı konusunda Vidin ve Rumeli müşirleri taraflarından bilgi istenilerek ona göre gereğinin yapılması meclis-i umumide uygun görülmüştür."* [629]

Mecliste yapılan görüşme sonrası; Vidin'de arazi meselesinin Tanzimat'a kadar gospodarların elinde olduğu ancak Tanzimat'la birlikte alınan kararlar doğrultusunda ahalinin refahının düşünülmesi gerektiğinden arazi meselesiyle ilgili süregelen uygulamanın böyle devam edemeyeceği kanaatine varılmıştır. Gospodarlığın

[628] BOA. İ. MVL. 46-878.
[629] BOA. İ. MVL. 46-878/3.

kaldırılması gündeme gelmiş, fakat bu uygulamanın nasıl lağvedileceği bilinemediğinden konu sonraki bir aşamaya bırakılmıştır.

4.5.2.6. 1850 İsyanı Sonrası Gospodarlık Rejimi

Gospodarlık rejiminde ağalar ve reaya arasındaki vergi meselesine geçici bir çözüm getirilmek suretiyle nihai bir karara varılamadan bırakılmıştır. Yapılan ufak tefek değişiklikler esas anlamda hiçbir şeyi düzeltmemekle birlikte bir nevi günü kurtarmak adına yapılmış gibiydi.[630] Zira toprak meselesinde[631] ağalar ve reaya arasında çözüme kavuşturulamayan bu durum gittikçe daha fena bir hal alarak 1850 yılında yaşanan isyanın en önemli sebebini oluşturmuştur. İşledikleri topraklarda çiftlik sahibi ağaların angaryası altında ezilen ve gün geçtikçe ekonomik olarak daha da kötüleşen reaya, Müslüman ağalar zümresine karşı ayaklanmıştır.[632]

Mesele bu kadar karmaşık ve hassas bir durumdayken sadece ortamı yatıştırmak amacıyla alınan önlemlerin işe yaramadığı, sorunun isyanlara yol açtığı görülmüş ve hükümet, durumun ciddiyetini anlayarak gospodarlık arazisiyle ilgili köklü ıslahatlar yapılması gerektiğini anlamıştır. İsyan sonrası konuyla ilgili gerekli tedbirleri almak ve ıslahatı yapmak amacıyla Meclis-i Vala'da bir komisyon oluşturulmuştur.[633] Vidin'den yirmi iki kocabaşı ve milletvekilleri de gospodarlıkla ilgili görüşlerini belirtmek amacıyla İstanbul'a gitmiştir.[634] Ayrıca bölgedeki mühim meselelerin halledilmesi amacıyla hususi bir memurluk göreviyle Meclis-i Vala azasından Nail Bey Vidin'e gönderilmiştir. Meclis-i Vala tarafından hazırlanan bir talimatname de kendisine verilmiştir.[635] Muharrem ayının yedinci gününde (12 Kasım 1850) Vidin'e

---

[630] Halil İnalcık, *a.g.e.*, s.128.

[631] Aslında 7 Cemaziyye'l-evvel 1263 (23 Nisan 1847) tarihinde padişah iradesini içeren resmi bir tebliğde arazi meselesiyle ilgili bazı kararlar alınmış ancak reaya lehine değişen pek bir şey olmamış hatta alınan kararlar durumu daha da kötüleştirmiştir. Tebliğde; arazi mahlulatının tamamının hazineye ait olması ve tapu senetlerinin defterhaneden verilecek olması gibi kararlar devletin toprak üzerindeki merkeziyetçiliği artırmaya çalıştığını gösterse de daha sonrasında çıkarılan kararnamelerde de görüleceği üzere ağaların miri topak üzerindeki tasarruf hakkını daha da genişleterek arazi üzerinde hukuki bir hüviyet kazanmalarına neden olmuştur. Bkz. Karakoç Sarkiz, "Tahşiyeli Arazi Kanunnamesi", *a.g.e.*, Cilt I, s.218; Ömer Lütfi Barkan, a.g.m., s.359.

[632] Halil İnalcık, *a.g.e.*, s.113.

[633] Bu komisyonun teşkil olunmasına Vidin isyanı sonrasında karar verilmiştir. Durumun mecliste müzakere edilmesi daha uygun görülmüştür. BOA. İ. MTZ. (04) 2-24/37. Komisyon tarafından alınan kararları içeren bir mazbata hazırlanmıştır. BOA. BOA. A. MKT. NZD. 18-49, 9 Muharrem 1267/14 Kasım 1850.

[634] Bu kişiler sekiz ay boyunca İstanbul'da kalmışlar orada ikamet ettikleri süre içerisinde ortaya çıkan masraflar için Hacı Tomaki'ye borçlanmışlardır. BOA. MVL. 905-63.

[635] BOA. İ. MTZ. 3-41.

ulaşan Nail Bey bu havalinin ıslahatıyla mesul tutulmuştur.[636] Nail Bey, kendisine verilen görevin oldukça mühim olduğunu ve elinden geleni yapacağını ancak bu süreçte Bulgaristan'ın içinde bulunduğu durumun dikkate alınması gerektiğini belirtmiştir. Arazi meselesiyle ilgili durumun vahametini ve meselenin halledilememesi durumunda yeni ayaklanmaların çıkabileceğini şu çarpıcı sözle: "Burasını şimdiden beyan ederim ki Bulgaristan elden gidecektir." dile getirmiştir.[637]

Nail Bey, memuriyeti gereği birtakım tahkikatlarda bulunmuş ve bazı görüşmeler gerçekleştirmiştir. Nitekim Vidin valisi Rıza Paşa ile Nail Bey'in hükümete, ortaklaşa gönderdikleri bir yazıdan da anlaşılacağı üzere; Bulgaristan'ın şimdiki ahvalinden ve burada bulunan bazı kendi bilmez fesat kişilerin hareketlerinden dolayı meselenin ıslahında zorlanılmaktaydı.[638] Her iki tarafında memnuniyetinin sağlanacağı bir yol bulunması gerekmekteydi.

Konunun halledilmesi için oluşturulan komisyonda yapılan görüşme sonrasında iki çözüm yolu ortaya çıkarılmıştı. Bunlardan ilki, gospodarlıkların hasılatının reayadan tahsiliyle gelirin yarısının gospodarlara diğer yarısının ise istihdam olunacak zaptiye neferleriyle kaza müdürlerinin maaşına karşılık tutulması ikincisi ise mevcut arazinin tapu ile karye ahalisine satılarak bedelinin gospodarlara verilmesi şeklindeydi.[639] Hükümet için ilk çözüm yolu daha makul görünse de bu seçenek ahali tarafından kabul görmemiştir. Bölgedeki asayiş ve sükûnetin devam etmesi amaçlandığından, arazilerin reayaya satılması fikri kabul edilmek durumunda kalınmıştır.[640]

Nihayetinde ahalinin de isteği üzerine 1851 yılında gospodarlıkların kaldırılmasına yönelik karara varılmıştır.[641] Gospodarlık dâhilinde bulunan arazinin ise reayaya satılması hakkında müsaade-i seniyye çıkarılmıştır.[642] Gospodarlıkların kaldırılması konusu netleştirilmişti fakat bundan sonraki süreçte nasıl bir yol izlenmesi gerektiği tam olarak bilinmemekteydi. Araziyle ilgili yapılacak olan düzenlemeler hayata geçirilirken hem reaya hem de gospodarların hoşnut olacağı şekilde yapılmalıydı.

[636] BOA. İ. DH. 224-13331/11, 12 Muharrem 1267/ 17 Kasım 1850.
[637] BOA. İ. MTZ. (04) 3-42/2, 11 Safer 1267/16 Aralık 1850.
[638]BOA. İ. MTZ. (04) 3-42/4.
[639] BOA. İ. MTZ. (04) 3-42/5, 10 Rebiyyü'l-evvel 1267/13 Ocak 1851.
[640] BOA. A. AMD. 30-12/1, 28 Rebiyyü'ahir 1267/2 Mart 1851.
[641] BOA. A. MKT. MHM. 29-63, 1 Cemaziyye'l-evvel 1267 / 4 Mart 1851.
[642] BOA. A. AMD. 30- 8, 25 Rebiyyü'l-ahir 1267, 27 Şubat 1851.

Meselenin ehemmiyeti dolayısıyla yapılacak olan teşebbüs ve icraatlar etraflıca tetkik edilmeliydi. [643]

Nail Bey, merkeze yazdığı yazıda; gospodarlıkların kaldırılması ve gospodarlara varidat-ı hakiyelerine göre esham verilmesiyle ilgili hükümet tarafından alınan kararın, Vidin Meclisi'nde ilan olunduğunu gospodarların ise bu karardan memnun olduğunu ifade etmiştir. Ancak gospodarların esham bedellerinin belirlenmesi için yaklaşık iki yüz adet gospodarlık arazisinin tahkik edilmesi gerekmekteydi. Ayrıca arazi satışının ahali ve hazine açısından ne şekilde hayırlı olacağı da tespit edilmeliydi. Bunun için vücuhdan itimat edilen bazı kişiler ile meclis azası bulunan kocabaşlarının, yanlarına zabitler verilmek suretiyle kol kol köyleri gezmesi ve kendilerine verilecek olan talimatname ile incelemelerde bulunması uygun görülmüştür.[644] Vidin'de teşkil olunan komisyonda yapılan görüşmeler neticesinde, arazinin detaylı bir şekilde tahririnin yapılması ve tahrir işlemini gerçekleştirecek memurlar tertip olunması kararlaştırılmıştır.[645]

Tablo 4.4: Arazi tahriri için köylere gönderilecek memurlar

Sahra nahiyesine tertip olunan üç kol memurlar			
Gabrice kolu	Havâcegandan Halim Efendi	Azadan Canko çorbacı	İki kâtip
Nehr-i Tuna kolu	Vücuhdan Hacı İsmail Ağa	Azadan İğnad çorbacı	İki kâtip
Akçar kolu	Nüfus nazırı Mehmed Efendi	Varoş çorbacılarından Yako çorbacı	İki kâtip
Lom kazasından tertip olunan iki kol memurlar			
İlk kol	Lom meclis azasından Koca Ali Ağa	Azadan Hacı Tomaki	İki kâtip

[643] BOA. İ. DH. 229-13733/5, 25 Rebiyyü'l-ahir 1267, 27 Şubat 1851.
[644] BOA. İ. DH. 229-13733/2, 12 Rebiyyü'l-ahir 1267, 14 Şubat 1851; BOA. A. MKT. MHM. 30-8, 9 Cemaziye'l evvel 1267, 12 Mart 1851.
[645] BOA. İ. DH. 231-13880/4, 5 Cemaziyye'l-evvel 1267/8 Mart 1851.

Diğer kol	Vücuhdan Abdi Ağa	Varoş çorbacılarından İvan Çorbacı	İki kâtip
Belgradcık kazasında tertip olunan memurlar			
Kaza müdürü Yusuf Efendi	Varoş çorbacılarından İvan çorbacı	İki kâtip	

Kaynak: BOA. İ. DH. 231-13880/1.

Bu memurlar marifetiyle satılacak olan arazinin tespit ve tahriri yapılacak daha sonrasında ise mevcut arazinin ne surette satılacağı ve satış sonucunda gospodarlara verilecek eshamın bedeli gibi konular müzakere yoluyla belirlenecekti.[646]

Konu oldukça karışık olduğundan ve mevkii nazik bir hal içerisinde bulunduğundan bölgedeki durumu tahkik etmek, ayrıca ıslahatların hızlandırılmasını sağlamak amacıyla 1851 Mayıs ayında teftiş memuru Şekip Efendi de hükümet tarafından Vidin'e gönderilmiştir.[647]

Vidin'de gospodarlık arazisinin satışıyla ilgili karar alınmıştı, ancak uygulamada satış işlemlerinin nasıl gerçekleşeceği bilinmiyor ve bölgedeki sükûn bir türlü sağlanamıyordu. Yapılan görüşmeler neticesinde gospodarlık arazisinin on altı seneliğine olmak üzere Sahra, Lom ve Belgradcık ahalisine satılması kararlaştırılmıştır. Bu karara ilişkin hususlar; Vidin Büyük Meclisi'nde bahsi geçen nahiyelerin baş knezleri, çorbacıları, kırk-elli söz anlar kişi, Vidin metropolit vekili ve meclis memurlarından Todoraki'nin hazır bulunduğu bir toplantıda Türkçe ve Bulgarca olmak üzere anlatılmıştır. Daha sonrasında her bir karyenin hissesine düşen muaccele pusulaları ayrı ayrı düzenlenerek görevli olan memurlara verilmiştir.[648]

[646] Satılacak olan arazi bedelinden gospodarlara verilecek esham bedeli belirlendikten sonra geri kalanın da Vidin'de inşası mevcut olan kışla ve karakol haneler masrafına aktarılması düşünülmüştür. Konu meclis tarafından hazineye havale edilmiştir. BOA. MVL, 236-65/1, 7 Cemaziyye'l-ahir 1267/ 9 Nisan 1851.
[647] BOA. C. DH. 290-14458, 29 Recep 1267/ 30 Mayıs 1851.
[648] BOA. İ. MVL. 231- 8007/4.

Ayrıca arazinin ahaliye satışı sonrası elde edilecek olan muacceleden gospodarların hasılatlarına mukabil olmak üzere on ikişer senelik eshamdan verilmesi kararı alınmıştır. Ahaliye verilecek tapu için her bir karyenin arazi değeri göz önünde bulundurulmak suretiyle 300.000 kuruş haraç alınacağı belirtilmiştir. Nail Bey tarafından ifade edildiği şekilde; gospodarlık varidatı 2000 keseye yakın olduğundan on altı seneliğine alınacak olan esmanın tahminen 30.000 keseyi aşacağı ve bunun yarısının peşinen diğer yarısının ise uygun bir şekilde taksitlendirilmek suretiyle ahaliden alınacağı bildirilmiştir.[649]

Gospodarlık varidatı olarak kararlaştırılan bedelin bir an evvel Darphane-i Amire' ye gönderilmesi gerekmekteydi. Ancak tapu senetleri[650] ve gospodarlara verilecek olan sehim kaimeleri İstanbul'dan gönderileceğinden bunların düzenlenmesi zaman alacaktı. Bu nedenle ilk etapta 50.000 kadar senet bastırılacak ve işlerin bir an evvel icrasına başlanılması için defterhane kesedarı Arif Efendi Vidin'e gönderilecekti. [651] Ayrıca Meclis-i Vala tarafından hazırlanan ve arazinin dağıtılmasıyla ilgili bilgileri içeren bir talimatname, Arif Efendi'ye verilmiş ve tapu senetlerini sahiplerine vermesi istenmiştir.[652] Fakat meclis azaları ve kocabaşları satışla ilgili daha önceden alınan karara uymayarak reayanın araziyi satın almasına karşı çıkmışlardır. Bu nedenle tapu düzenlemesi için Vidin'de bulunan Arif Efendi kendisine verilen görevi yerine getirememiştir.[653] Arif Efendi, Vidin'e vardığında durumun karışık bir hal aldığını görmüştür. Reayanın gospodarlık arazisini satın almaktan vazgeçecek gibi olduğunu bu nedenle henüz satış işlemlerine başlayamadığını belirtmiştir.[654] Reaya ise arazi satın alımı konusunda kocabaşları tarafından kafalarının karıştırıldığını dile getirmiştir.[655]

Durumun anlaşılması için valinin başkanlığında bir Meclis-i Mahsus oluşturulmuş, Arif Efendi, iki kocabaşı ve diğer ilgililerin katılımıyla gerçekleştirilen toplantıda

[649] BOA. İ. MVL. 218-7309, 25 Şevval 1267/23 Ağustos 1851.
[650] Tapularla ilgili düzenlemeler öncesinde farklıyken 5 Cemaziyye'l-ahir sene 1263/ 21 Mayıs 1847'de tapu hakkında icra olunacak bir nizamat yayınlanmıştır. Karakoç Sarkis, *a.g.e.*, s.219.; Ömer Lütfi Barkan, a.g.m., s.361.
[651] Arif Efendi'ye bu görevi için, kesedarlık maaşı olan 5000 kuruş, buna ek olarak Vidin'e varış tarihinden itibaren aylık 7500 kuruş tahsis edilmesi ve 20.000 kuruş da yol harçlığı verilmesi kararlaştırılmıştır. İ. MVL. 218-7309, 27 Şevval 1267/25 Ağustos 1851.
[652] BOA. İ. MVL. 220-7415, 21 Zilkade 1267/ 17 Eylül 1851.
[653] BOA. MVL. 245-45/2, 7 Safer 1268/2 Aralık 1851.
[654] BOA. İ. MVL. 226-7683/6, 11 Safer 1268/ 6 Aralık 1851. Bu sırada Nail Bey, Ali Rıza Paşa ve Arif Efendinin duruma gereken ehemmiyet verdiklerini bildirerek kendisi İstanbul'a gitmek için izin istemiştir. BOA. İ. MVL. 226-7683/5.
[655] BOA. MVL. 246-8/3, 28 Safer 1268/23 Aralık 1851.

birkaç gün boyunca mesele görüşülmüştür. Bu meselenin nasıl bir surette çözülmesi gerektiği meclis üyelerine sorulduğunda; azadan bazıları ve kocabaşılar evvelki toplantıda sanki hiç bulunmamış ve alınan karardan haberleri yokmuşçasına "arazi-i merkumeyi reaya akçe ile satın alamaz, alsalar bile yedi sekiz sene rehin edebilirler" diye cevap vermeye başlamışlardır. Vali Rıza Paşa, arazinin ahaliye satılmasıyla ilgili kararın cümlenin marifetiyle alındığını, bunun için epeyce mesai harcanarak birtakım düzenlemeler yapıldığını ve bu noktada reayayı caydırmanın doğru olmadığını dile getirmişse de bu sözlerin kocabaşları üzerinde tesiri olmamıştır.

Arif Efendi orada bulunduğu süre içerisinde gözlemlediği kadarıyla ahalinin araziyi satın alacağı için gayet memnun olduğunu hatta peşinat akçesini tedarik etmek üzere olduklarını ifade etmiştir. Ancak birtakım kişilerin "buraları devlet-i aliye size bedava verir" diye reayanın zihinlerini karıştırması ve meclis azalarından bazılarının da bunlara uyması, işi daha da zora sokmuştur.[656]

Sahra, Belgradcık ve Lom nahiyelerine ahali ile görüşmesi için gönderilen memurlar, görevli oldukları köylere ulaştıklarında reayanın daha önceden alınmış olan karardan tamamıyla vazgeçtiğini görmüşlerdir. Reaya, "bundan böyle bizlere ne gospodar lazım ne de toprakları alırız ve ne de gospodarların iki senelik hırızme hasılatını veririz" sözleriyle daha önce alınan karara uymayacaklarını dile getirmişlerdir.

Durumun daha iyi anlaşılması için reaya iknaya çalışılmış, bu yeni düzenlemenin kendileri için büyük bir nimet ve lütuf olduğu onlara anlatılmış, ancak tembihler tesir etmemiştir. Bu konuda bir sonuca varılamaması, Vidin valisi Rıza Paşa'yı fazlasıyla üzmüş; hatta kendisi görevinden istifa etmeyi bile düşünmüştür. Vali, şayet bu karışıklığın önüne geçilmezse meselenin halledilmesi şöyle dursun aşar vergisi ve sair vergilerin dahi tahsilinin yapılamayacağını merkeze ifade etmiştir.[657] Bu belirsizlik ortamında beklenen olmuş Vidin valisi Rıza Paşa yaklaşık bir ay sonra görevden ayrılmıştır. Yerine Zarifi Mustafa Paşa vali tayin edilmiş[658] kendisi gospodarlık arazisiyle ilgili durumu tetkikle görevlendirilmiştir.[659]

[656] BOA. İ. MVL. 226-7683/3.
[657] BOA. İ. MVL. 231- 8007/6.
[658] BOA. A. DVN. 77-14, 28 Cemaziye'l-ahir 1268/19 Nisan 1852.
[659] BOA. İ. DH. 253-15598, 25 Şaban 1268/ 14 Haziran 1852.

4.5.2.7. Zarifi Mustafa Paşa Döneminde Gospodarlık Meselesi

Reayanın, konuya olumsuz yaklaşımı üzerine gospodarlık arazisi hakkında daha öncesinde alınan karar şimdilik uygulanamayacağından bahsi geçen arazinin hangi tür arazi içerisinde yer aldığı tam olarak tespit edilmeli ve ona göre yeniden bir karara varılmalıydı.[660] Zarifi Mustafa Paşa, gospodarlık arazisiyle ilgili tahkikatına ilk olarak bu işle görevli olan memur Arif Efendi'yi sorgulamakla başlamıştır. Arif Efendi, Tanzimat sonrası arazi meselesiyle ilgili bazı düzenlemeler yapılmaya çalışılsa da Vidin hadisesine kadar bunların uygulanamadığını kendisine aktarmış, isyan sonrasında alınan bazı kararların da hayata geçirilememesinden dolayı meselenin sürüncemede kaldığını belirtmiştir.[661]

Zarifi Mustafa Paşa, tetkikleri sonrası konuyla ve Vidin'in ahvaliyle ilgili görüşlerini içeren birkaç layihayı Meclis-i Vala'da görüşülmek üzere İstanbul'a göndermiştir. Zarifi Mustafa Paşa;

> *"Reayanın isteğinin sadece hırızme tahtında bulunan araziyi bıraktırmaktan ibaret olmayarak gospodarların kendilerine ait bulunan tarla ve çayırları dahi ele geçirmek amacında olduklarını belirtmiş. Eğer bu gerçekleşecek olursa Müslümanların orayla olan alakasını kesmenin maazallah halen ve istikbalen sakınılacak bir durum olacağını ifade etmiştir. Gospodarların kendi ziraat edecekleri mahallerin yine ellerinde kalması, devam edecek olan tartışma ve konuşmanın yalnız hırizme tahtında bulunan yerlere mahzar tutulması suretinde halledilmesi gerektiğini"* vurgulamıştır.

Paşa, reayanın hiçbir ödeme yapmadan araziye sahip olmak istemesini haksız ve manasız bulmuştur. Şayet reayanın istediği gerçekleştirilecek olursa bu durumda sadece gospodarlar değil etraftaki bütün Müslüman ahalinin mahzun olacağını dile getirmiştir.[662]

Zarifi Mustafa Paşa'nın göndermiş olduğu layihalar meselenin çözümünde pek işe yaramamış ve anlaşılan o ki Paşa'nın Vidin'e gidişi, ortamın daha da karışmasına neden olmuştur. Teftiş memuru Şekip Efendi'nin bölgedeki tahkiki sonrasında hazırlamış olduğu raporda; bölgeden gelen vukuat haberleri dolayısıyla Zarifi Mustafa

[660] BOA. İ. DH. 250-15361/1, 29 Cemaziyye'l-evvel sene 1268/21 Mart 1852. Vidin sancağı kazalarında bulunan arazi, defterhane-i amire kayıtları bulunmadığından malikâne kayıtlarına bakılması gerekmiştir. BOA. İ. DH. 250-15361/2.
[661] BOA. İ. DH. 255-15687/2.
[662] BOA. İ. DH. 255-15687/2.

Paşa'nın Vidin'in idaresi için uygun olmadığı ve tebdilinin gerektiği merkeze bildirilmiştir.[663] Bu rapora istinaden Zarifi Mustafa Paşa görevden alınmış, yerine Sami Paşa tayin olunmuştur.[664]

1852 yılı Ekim ayında gospodarlar, iki seneden beri reayadan alamadıkları hasılatın ödenmesi talebinde bulunmuşlar ve bu hususunun görüşülmesini Vidin valisi Sami Paşa'ya iletmişlerdir.[665] Paşa ise bir yazıyla durumu merkeze bildirmiştir. Hükümet, gospodarlık arazisi hakkında Vidin valisi tarafından gönderilen tahriratı ve Vidin Meclisi'nce düzenlenmiş mazbatalı bir defteri Meclis-i Vala'ya havale etmiştir. Durumun mecliste görüşülmesinin ardından, hırızme tahtında bulunan arazinin emlak-ı hümayuna tahsis edilmesi ve arazi sahiplerine faizli sehim verilmesi hususunda bir karara varılmıştır. Hırızme tahsisinde bulunan arazinin bedeli için belirlenen meblağın 1269 (1852) senesinden itibaren Sahra, Lom, Belgradcık nahiyelerinin vergilerine ilaveten tahsil olunacağı Vidin valisine belirtilmiştir.[666]

Nihayetinde hırızme bedelinin ne suretle alınacağı kararlaştırılmıştı. Ayrıntıların belirlenmesi ve kararın uygulanması noktasında memur Arif Efendi'nin gayretine şahit olunmuş, ahali de kendisinden memnuniyetlerini dile getirmiştir. Daha sonra Arif Efendi'nin Vidin'deki görevi sona ermiş ve İstanbul'a geri gönderilmiştir.[667] Fakat bir müddet sonra Kırım Savaşı'nın (1853-1856) çıkmasıyla birlikte arazi meselesi askıda kalmıştır. Sorunun halledilemeyişi hoşnutsuzluğun giderek daha da artmasına neden olurken yeni bir isyan dalgasının oluşumuna da sebebiyet vermiştir.[668]

Islahat Fermanı sonrasında da taşrada büyük toprak sahipleri ile köylüler arasındaki derin uçurum varlığını sürdürmeye devam etmiştir. Fuad Paşa, "L'on ne saurait improviser la reforme des moeurs/Adetler bir çırpıda ıslah edilemez" demekteydi. Arazi sahipleri ise onun bu sözünü doğrularcasına şimdiye kadar alışmış oldukları

[663] BOA. A. AMD. 35-88, 30 Rebiyyü'l-evvel 1268/ 23 Ocak 1852; BOA. MB. İ. 7-1, 3 Rebiyyü'l-ahir 1268/26 Ocak 1852.
[664] Aslında Zarifi Mustafa Paşa'nın yerine Vidin'e Vasıf Paşa tayin edilmiş ancak kendisi bu süreçte Meclis-i Vala azalığına tayin olunduğundan İstanbul'da kalmak istemiştir. BOA. A. AMD. 36-2, 28 Rebiyü'l-ahir 1268/ 20 Şubat 1852. Bu nedenle Vidin valiliğine Sami Paşa tayin edilmiştir. BOA. A. MKT. NZD. 56-49, 21 Ramazan 1268/ 9 Temmuz 1852.
[665] BOA. İ. DH. 260-16091, 4 Muharrem 1269/ 18 Ekim 1852.
[666] BOA. C. ML. 136-5811.
[667] BOA. A. AMD. 46-29, 24 Ramazan 1269/1 Temmuz 1853.
[668] Halil İnalcık, *a.g,e.*, s.138.

düzeni ve statüyü kaybetmek istememişler, toprak tasarrufuyla ilgili yapılacak olan değişikliklere karşı çıkmışlardır.[669]

4.5.2.8. 1858 Arazi Kanunnamesi Sonrası Gelişmeler

1858 yılına gelindiğinde arazi tasarrufuyla ilgili sorunlar hâlâ devam etmekteydi. Bu nedenle arazi hukukunda tekrardan bir düzenlenmeye gidilmeliydi. Bu tarihe kadar çeşitli kararlar alınmak suretiyle arazi meselesiyle ilgili birtakım değişiklikler yapılmıştır.[670] Fakat bunlar yeterli gelmediğinden yeni bir arazi kanununa ihtiyaç duyulmuştur. 1858 tarihinde araziyle ilgili şimdiye kadar yürürlükte olan hükümler bir araya getirilerek yeni bir kanunname ortaya çıkarılmıştır.[671]

Arazi kanunnamesinin hazırlanmasında farklı amaçlar bulunmakla birlikte özellikle mevcut toprakları tasniflendirerek tapu hakkı karşılığı arazi tasarrufunda bulunacak kişileri tespit etmek ve toprağın vergilendirilmesini sağlamak en temel amaç olmuştur.[672] Kanunname ile aynı zamanda büyük toprak sahiplerinin etkinliği azaltılarak merkezi hükümetin güçlendirilmesi hedeflenmekteydi. Bir köyün arazisinin bir veya birkaç kişinin eline geçmesi ve çiftlik halinde verilmesi yasaklanmıştı.[673] Arazi kanunnamesinde bir kişinin bütün bir köyün topraklarına sahip olamayacağı hükmü özellikle getirilmişti. Böylelikle hükümet, güçlü toprak

[669] Roderic Davison, *a.g.e.*, s.95-100.
[670]Araziyle ilgili çıkarılan kanunlar iki döneme ayrılmıştır. İlk dönem devletin kuruluşundan Tanzimat'ın ilanına kadar geçen süreç, ikinci dönemse Tanzimat ve sonrasındaki zaman dilimini kapsamaktadır. Birinci dönemde usul ve kurallar daha çok İslam hukuku kaideleri temel alınarak oluşturulurken ikinci dönemde şartların değişikliği nispetinde kanun ve nizamnameler hazırlanmıştır. M. Macit Kenanoğlu, *1858 Arazi Kanunnamesinin Osmanlı Siyasal ve Toplumsal Yapısı Üzerindeki Etkileri (1858-1876)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2002, s.18. Tanzimat'ın ilanı sonrası eski arazi kanunlarında birtakım düzenlemelere gidilmiş ve adeta bir geçiş süreci yaşanmıştır. Bu düzenlemelerden biri Ahkâm-ı meriye ve yahut Kanun-i Sultani olarak geçen kanunnamedir. 23 Rebiyyü'l-evvel 1265/16 Şubat 1849 tarihinde şeyhülislam Arif Hikmet Bey tarafından kaleme alınmıştır. Yeni esaslara göre bir kanun risalesi kaleme alma ihtiyacına binaen hazırlanmış fakat 1858 arazi kanunnamesiyle birlikte hükmü kalmamıştır. Karakoç Sarkiz, *a.g.e.*, s.228.
[671] Kanunnamenin hazırlanması amacıyla bir komisyon oluşturulmuş komisyonda Ahmed Cevdet, Mehmet Rüştü, Arif ve Tahsin Efendi gibi isimler yer almıştır. 7 Ramazan 1274 tarihinde tamamlanan kanun, 23 Şevval 1274/ 6 Haziran 1858 tarihinde yürürlüğe konmuştur. Ömer Lütfi Barkan, a.g.m., s.369.
[672] Arazi kanunnamesinin hazırlanış amacına ilişkin farklı yaklaşım ve görüşler için bkz. E. Attila Aytekin, "Hukuk, Tarih ve Tarihyazımı: 1858 Osmanlı Arazi Kanunnamesi' ne Yönelik Yaklaşımlar", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt 3, Sayı 5, 2005, s.726-730; M. Macit Kenanoğlu, *a.g.t.*, s.10-13.
[673] Ömer Lütfi Barkan, a.g.m., s.377.

sahiplerinin oluşmasını engelleyerek hem kendi gelirlerini koruma altına almak hem de reayanın ezilmesinin önüne geçmek istemekteydi.[674]

Kanunnameyle birlikte arazi hukukuyla ilgili pek çok düzenleme yapılmışsa da ne yazık ki köylünün toprak sahibi ile olan münasebetlerine açık bir şekilde değinilmemiştir.[675] Bu durum da iki taraf arasında yaşanan sorunlara çözüm getirilemediği gibi büyük toprak sahipleri de güçlerini sürdürmeyi devam ettirmişlerdir. Kanunnamede yer alan kararlarla kişisel tapu oluşturulması sağlanamadığı gibi arazi tasarrufunda yaşanan sorunlar da tam olarak giderilememiştir. Yasal tapu senedine sahip olan kişi toprağı fiilen işleyen ve geleneksel tasarruf haklarına sahip olan kişiden tamamen farklı birisi olduğundan 1858 Arazi Kanunnamesi de toprağı işleyen köylünün derdine derman olamamıştır.[676]

Bu gelişmelere paralel olarak Vidin cephesinde de değişen pek bir şey olmamıştır. Köylü ve büyük toprak sahipleri arasındaki çekişme devam etmiştir. Her iki tarafta kendi açılarından haklılıklarını dile getirirken sahip oldukları hakların kendilerine verilmesini istemiştir. Gospodarlar, irade-i seniyye üzerine verilen karar gereğince; mutasarrıf oldukları arazi için seneden seneye ödenmesi gereken hırizme hasılatının Vidin hadisesini takip eden üç yıl boyunca (1266-1268/1850-1852) ödenmediğinden ve bu durumun gelir kaynaklarını kaybetmelerine neden olduğundan şikâyetçi olmuşlardır. Tahsilatın yapılması için konuyu birkaç defa dile getirmelerine rağmen herhangi bir geri dönüş alamadıklarından yakınmışlardır. Mesele gospodarlar tarafından yazılan bir dilekçe ile tekrardan hükümete arz olunmuştur. Hükümet, gereğinin yerine getirilmesi için konuyu Meclis-i Vala'ya havale etmiştir. [677]

Esasında bahsedilen bu hırızme tahsilatı 1269 (1852) senesinden itibaren vergiye ilaveten iki taksit halinde gospodarlara verilmeye devam edilmişse de gospodarlar bahsi geçen bu üç yılın tahsilatını ısrarla istemişlerdir. Hükümet, bu tahsilin yapılmasına kendilerinin teşebbüs etmemeleri konusunda gospodarları özellikle

[674]Macit Kenanoğlu, *a.g.t.*, s. 123-124.
[675] Ömer Lütfi Barkan, a.g.m., s.413.; M. Macit Kenanoğlu, *a.g.t.*, s.118.
[676] Roderic Davison, *a.g.e.*, s.148-149.
[677] Gospodarlar, 1266, 1267 ve 1268 yıllarına ait hasılatın kendilerine ödenmediğini belirtmiştir. Bu hususla ilgili 29 Safer 1269/12 Aralık 1852 tarihinde ahkâm-ı adliye kararı üzerine Vidin valisine yazı yazılmış daha sonrasında 19 Muharrem 1273/1 Ekim 1856 tarihinde konu tekrar hatırlatılmışsa da 1858 yılına gelindiğinde halen icra olunamamıştır. BOA. MVL. 887-32, 22 Zilkade 1274/4 Temmuz 1858.

uyarmıştır. 1850 yılında yaşanan hadiseye gospodarlık meselesi sebep olduğundan tekrar bir kargaşanın çıkmasını önlemek istemiştir.

Durum gospodarlar açısından kazanç kaybı olarak görünürken öte taraftan reaya açısından bakıldığında da maddi anlamda onları oldukça güç duruma düşürecek bir meseleydi. İstenilen hasılatın 2000 keseden fazla olması nedeniyle ahali, bu hasılatı ödemeye muktedir olmadığını ve hayvanlarını satmaktan başka çarelerinin kalmadığını Vidin valisine belirtmişlerdir.[678] Gospodarlık arazisi emlak-ı hümayuna tahsis edildiğinden hükümet, bahsi geçen üç yıllık tahsilatın 1269/1852 senesi itibariyle mezkûr kazalar vergilerine ilave edilmesi ve gospodarlara ödeme yapılması hususunda daha öncesinde bir karar çıkarmıştı. Fakat valinin ahalinin durumunu belirten yazısı üzerine; ahalinin zimmetinde kalan hırızma hasılatının bu şekilde alınması uygun bulunmamış; hükümet, taksitlendirilmek kaydıyla ödemenin yapılmasında karar kılmıştır. [679]

4.5.2.9. 1860 Sonrası Gospodarlık Arazisinin Durumu

Vidin'de 1860 yılında yaşanan hadise sonrası bölgeye gönderilen teftiş komisyonu, zamanının çoğunu toprak meselesinin çözülmesine ayırmıştır. Fakat Kıbrıslı Mehmet Emin Paşa, teftiş raporunda sorunun halledilmesi için vaktinde önlem alınmadığından çözüm için oldukça geç kalındığını ifade etmiştir.[680]

Gospodarlık meselesinin halledilmesi için hükümet ne kadar uğraşsa da her iki tarafı da memnun edecek şekilde bir çözüm bulunamamıştır. Teftiş heyetinin durumun ehemmiyetini belirtmesinin ardından tekrardan harekete geçilmiştir. Hükümet, öncelikle gospodarlıkla ilgili hazinede muhafaza edilen dört adet defter ile sair evraklardaki kaidelere göre hareket edilerek toprak meselesinin bir an evvel çözülmesi ve bir karara varılması üzerinde durmuştur. Ancak hazinede konuyla ilgili bir adet mazbatalı defter harici başka bir defter bulunmadığının bildirilmesi üzerine arazi icarının ne şekilde tahsil olunacağı konusunda tereddütler yaşanmıştır.[681] Gospodarlık arazisiyle ilgili durumun etraflıca görüşülmesi ve ortaya çıkan sorunların giderilmesi için Meclis-i Vala tarafından bir komisyon oluşturulmasına karar verilmiş ve

[678] BOA. MVL. 890-45/1, 5 Safer 1275/14 Eylül 1858.
[679] BOA. MVL. 890-45/3, 15 Rebiyyü'l-evvel 1275/23 Ekim 1858.
[680] Yonca Köksal-Davut Erkan, *a.g.e.*, s.17.
[681] BOA. MVL. 954-30, 5 Rebiyyü'l-evvel 1279/31 Ağustos 1862.

komisyonun bir an evvel icraata başlaması planlanmıştır.[682] Komisyonda Miralay Nusret Bey ve tahkik memuru Sabri Efendi'nin yer alması uygun bulunmuşsa da Nusret Bey'in Filibe'ye memuriyeti Sabri Efendi'nin ise Şumnu'da olması sebebiyle komisyon teşkil olunamamıştır. Vidin valisi Süleyman Paşa, Sadaret'e gönderdiği yazıda; konunun ciddiyeti nedeniyle acilen sorunun görüşülmesi gerektiğini bahsi geçen kişilerin derhal Vidin'e gelmelerini şayet bu mümkün değilse de Vidin'de bulunan erkân-ı harp miralayı Tevfik Bey ve yerli topçu miralayı Arif Bey'in bu işle görevlendirilmesini istemiştir.[683]

Gospodarlık arazisinin tarihsel süreç içerisindeki durumuna bakıldığında zaten ıslah ve düzenlemeye ihtiyaç duyulan bir konuyken Sahra, Lom ve Belgradcık nahiyelerindeki köylere muhacirlerin yerleştirilmesiyle durum daha da içinden çıkılmaz bir hal almıştır. Sorunun nasıl çözülmesi gerektiği hususunda tereddütler yaşanmıştır. Şayet iskân olunan muhacirlere tapu verilecek olunursa bahsi geçen karyelerin kadim ahalisi bulunan Hristiyanların, arazi tasarrufundan mahrum bırakılmaları uygun olmayacaktır. Ayrıca mevkiin nazikliği ve ehemmiyeti göz önüne alındığında bunun büyük sorunlar çıkaracağı aşikârdır. Bu nedenle reayanın elinde bulunan arazinin kendilerine satılması yani tasarruflarında bulunan yerlerin tapu ile üzerlerine verilerek karşılığında esham bedelinin alınması daha uygun bir çözüm olarak görülmüştür. Bu durumla ilgili bir talimatname hazırlanarak o esnada muhacirin memuru bulunan Miralay Nusret Bey'e gönderilmiş, fakat o başka taraflarda görevli olup o sırada Vidin'e gidemediğinden talimatname icra olunamamıştır.

Vidin valisi Süleyman Paşa, Vidin'deki durumu değerlendirip toprak meselesinin bir düzene konulması gerektiğini hükümete bildirmiştir. Vali, bahsi geçen talimat gereğince arazinin tapu ile reayaya satılması açıklanmış olsa da reayanın ziraat etmekte olduğu yerleri benimsediği onlardan alıp satışa çıkarmanın uygun olmayacağını, şayet böyle bir şey yapılırsa talimatın uygulanmasında bazı sıkıntılar çıkmasının muhtemel olduğunu dile getirmiştir. Ayrıca arazinin reayaya ücretsiz

[682] BOA. MVL. 962-37, 8 Zilkade 1279/27 Nisan 1863.
[683] BOA. MVL. 408-106/2.

olarak ihale edilmesinin daha uygun olduğunu ve bedelin ise vergiye ilaveten alınması durumunda bunun reayaya zor gelmeyeceği belirten Vidin valisi, bu şekilde hazinenin bir şey kaybetmeyeceğini, bunun yanı sıra arazinin kocabaşları marifetiyle ihale edilmesi gibi bir uygunsuzluğun da engellenmiş olacağını ifade etmiştir. Buna göre, tapu senetlerinin hazırlanması, gospodarlık arazisinin hududu dikkate alınarak tarafların şikâyetine sebep olacak hallerin ortadan kaldırılması ve kamu için faydalı olan yerlerin muhafaza edilmesi gibi konular oluşturulacak komisyonun incelemesine bırakılacaktır.[684]

Sonuç olarak kronik bir sorun halini alan gospodarlık meselesi, Bulgaristan'ın Osmanlı Devleti'nden ayrılışına kadar devam etmiştir. Nitekim Bulgaristan Devleti'nin kurulması neticesinde toprak ağalarının bölgeyi terk etmesi sonucu, Bulgar Devleti'nin bu topraklara el koyması ve toprakları kamulaştırılmasıyla süreç neticelenmiştir.[685]

[684] BOA. MVL. 408-106/6, 25 Zilkade 1279/14 Mayıs 1863.
[685] Yonca Köksal, "19. Yüzyılda Kuzeybatı Bulgaristan Sessiz Toprak Reformu", s.30.

5. TANZİMAT DÖNEMİNDE VİDİN'DE NÜFUS VE DEMOGRAFİK HAREKETLİLİK

5.1. Nüfus ve Osmanlı Devleti'nde Nüfus Sayımı

Nüfus ve nüfus hareketliliği toplumların değişim ve dönüşümünde büyük bir rol oynamış, tarihsel süreç içerisinde yaşanan nüfus değişimleri devletlerin siyasi, sosyal ve ekonomik olarak her alanda etkilenmesine neden olmuştur. Nüfus hareketliliği toplumların gelişiminde bu derece önemli olduğundan mevcut nüfus miktarını tespit etmek amacıyla devletler belirli aralıklarla nüfus sayımı yapmıştır. Her devlet için önemli olan nüfus miktarının bilinmesi, Osmanlı Devleti için de oldukça mühim bir durumdur.[686] Özellikle vergi yükümlüleri ve askerlik yapacak nüfusun belirlenmesi amacıyla nüfus tespitinin yapılması oldukça ehemmiyet arz etmiştir.

Osmanlı Devleti'nde nüfus tespitiyle ilgili ilk veriler belirli aralıklarla yapılan tahrir verilerine dayanmaktadır. 15 ve 16. yüzyıllardan itibaren yapılmaya başlanan tahrirler, gelir kaynaklarının tespit edilmesi ve yetişkin erkek nüfusun ortaya çıkarılması açısından önemli bir demografik kaynak olarak görülmüştür.[687] Fakat 16. yüzyılın sonlarından itibaren tımar sisteminin de çözülmesiyle birlikte kapsamlı tahrirler yapılmamış, bundan sonraki süreçte daha ziyade yeni fethedilen yerlerde bölgesel tahrirler gerçekleştirilmiştir.[688] Geniş kapsamlı tahrirlerin bırakılmasıyla birlikte 17 ve 18. yüzyıllardaki Osmanlı demografik yapısı net olarak ortaya konulamamıştır.[689]

---

[686] Enver Ziya Karal, *Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831*, s.6.

[687] Ömer Lütfi Barkan, "Tarihî Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi", *Türkiyat Mecmuası*, C.X, İstanbul 1953, s.9. Tahrir kayıtları 15. ve 16. yüzyılın nüfus tespitinde ana kaynak olarak görülse de esas olarak bir nüfus sayımı olarak değil arazi, nefer ve tarımsal gelir dökümü olarak düşünüldüğünden demografik bir amaç taşımamaktaydı. Onun haricinde kayıt birimi olarak hane sayısının temel alınması, bütün Osmanlı mülkünde aynı zamanda ve aynı yöntemlerle yapılmaması gibi handikapları da bulunmaktaydı. Bu nedenle çok sağlıklı sonuçlar vermese de o yüzyıllar için nüfus tespiti yapılabilecek en temel kaynaktı. Cem Behar, "Osmanlı Nüfus İstatistikleri 1831 Sonrası Modernleşmesi", *Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik*, (Der. Halil İnalcık, Şevket Pamuk), Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara 2000, s.63-65.; Mehmet Öz, "Tahrir Defterlerindeki Sayısal Veriler", *Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik*, s.20. Osmanlı Devleti'nde tarihsel süreç içerisinde nüfusu tespit edecek kaynaklar değişiklik göstermiştir. Nüfus sayımlarının kayıtlarıyla ilgili bkz. Mehmet Güneş, "Osmanlı Dönemi Nüfus Sayımları ve Bu Sayımları İçeren Kayıtların Tahlili", *Akademik Bakış*, Cilt 8, Sayı 15, Kış 2014.

[688] Numan Elibol, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Nüfus Meselesi ve Demografi Araştırmaları, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 12, Sayı 2, 2007, s.137.

[689] Mevcut veriler sağlıklı bulunmadığından bu dönemde daha ziyade yabancı gözlemcilerin izlenimlerine dayanılarak değerlendirme yapılmış ve bulaşıcı hastalıklar gibi bazı nedenlerden dolayı nüfusta bir düşüş yaşandığı ileri sürülmüştür. Numan Elibol, a.g.m, s.146.

19. yüzyıla gelindiğinde ise birkaç defa nüfus sayımına teşebbüs edilmiş kısmi ya da genel nüfus sayımları yapılmıştır. Sultan II. Mahmut'un reform çalışmaları kapsamında yapmayı planladığı konulardan biri de nüfus tahriri meselesi olmuştur. Yeniçeri Ocağının kaldırılmasından sonra yapılması düşünülen bu tahrirle vergi ve arazi yazımından ziyade asker sayısını tespit etmek amaçlanmıştır.[690] Ancak o esnada Osmanlı-Rus savaşı (1828-1829) yaşandığından 1828 yılında girişilen nüfus tahriri tamamlanamamış, savaşın neticelenmesi ardından 1831 yılında nüfus sayımına yeniden başlanmıştır.[691] Devlet tarafından nüfus yazımının nasıl ve ne şekilde yapılacağına dair özel bir meclis oluşturularak konuyla ilgili bazı talimatnameler hazırlanmış, ayrıca bu vakte kadar genel bir nüfus sayımı yapılmadığı ve bu durumun halkı endişeye düşürebileceği göz önüne alınarak sayımda şer'i memurlar görevlendirilmiştir.[692]

Sayımda Müslim ve gayrimüslim nüfus ayrı ayrı kaydedilmiş, defterler tutularak askerlik ve vergi yükümlüleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Her iki nüfusun da yerlisi ve yabancısı ayrıca belirtilirken şahısların isimleri, lakap ve şöhretleri gibi bazı ayırıcı özellikleri de defterlere yazılmıştır.[693] Nüfus verilerinin İstanbul'a gönderilmesiyle birlikte bu defterlerin düzenlenmesi, tasnifinin yapılması, muhafaza edilmesi ve nüfus değişikliklerinin tespiti amacıyla Ceride Nezareti adı altında bir daire teşkil olunmuştur.[694] Eyalet ve sancaklardaki nüfusun belirlenmesi doğan, ölen, başka yerden gelen veya başka yere göç eden nüfusun kaydedilmesi ve bu verilerin Ceride Nezareti'ne aktarılması amacıyla nüfus nazırlıkları oluşturulmuştur. Nazırlar

[690] Musa Çadırcı, "1830 Genel Sayımına Göre Ankara Şehir Merkezi Nüfusu Üzerine Bir Araştırma", *Tanzimat Sürecinde Türkiye Anadolu Kentleri*, (Der. Tülay Ercoşkun), İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2011, s.121.

[691] Enver Ziya Karal, *a.g.e.*, s. 8. Nüfus sayımının tarihiyle ilgili olarak farklı görüşler bulunmaktadır. Mahir Aydın nüfus tahririnin 1830 senesinin ikinci ve 1831 senesinin ilk altı ayı içerisinde yapıldığını ifade etmiş bu nedenle tarihin 1830-1831 şeklinde belirtilmesi gerektiği üzerinde durmuştur. Mahir Aydın, "Sultan II. Mahmud Döneminde Yapılan Nüfus Tahrirleri", Sultan II. Mahmud ve Reformları Semineri 28-30 Haziran 1989, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1990, s.93. Musa Çadırcı ise sayımın, 1830 baharında Rumeli ve Anadolu taraflarında bulunan eyalet, sancak ve kazalarında başladığını ifade etmiştir. Çadırcı, Enver Ziya Karal'ın ilk nüfus sayımına göre yayınlamış olduğu defterin üzerinde (1247) tarihi yazılmış olduğundan sayımın 1831 sayımı olarak bilindiğini dile getirmiştir. Musa Çadırcı, a.g.m., s.121-124.

[692] Sayım için atanan memurların listesi için bkz. Enver Ziya Karal, *a.g.e.*, s.12.

[693] Mahir Aydın, a.g.m., s. 87.

[694] Cevdet Küçük, "Cerîde Nezâreti", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, C.7, İstanbul 1993, s.409.

aracılığıyla eyalet ve sancaklarda tutulan kayıtların altı ayda bir Ceride Nezareti'ne yollanmasına karar verilmiştir.[695]

Bundan sonraki süreçte sayımlar nüfus yoklamaları şeklinde devam etse de zaman zaman genel ve bölgesel nüfus sayımlarının yapıldığı bilinmektedir. Orduyu yeniden düzenlemek ve askere alma usulünü değiştirmek amacıyla daha çok askeri gayelerle yapılan 1844 nüfus sayımı bunlardan biridir. Ancak bu sayım halk arasında tereddütle karşılanarak birtakım şayialara neden olduğundan sağlıklı bir sonuç alınamamıştır.[696] 1844 yılından sonra da nüfus sayımıyla ilgili girişimler olmuşsa da[697] 1866'da Tuna Vilayetinde yürütülen nüfus sayımı kadar kapsamlı olamamıştır. Tuna Vilayetinde 1866'dan 1873'e kadar sürdürülen bu sayımlarda kişilerin meslekleri ve mal varlıkları da kaydedildiğinden o zamana kadar yapılmış olan sayımlar arasından en kapsamlı sayım olarak görülmektedir.[698]

5.2. 19. Yüzyıla Kadar Vidin Nüfusu

14. yüzyılda Osmanlı idaresine geçtikten sonra Vidin'in nüfus miktarında oldukça önemli değişiklikler yaşanmıştır. Yukarıda da bahsedildiği üzere 15. ve 16. yüzyıllarda yapılan tahrirler Osmanlı nüfusundaki değişimleri gösteren en önemli kaynaklardan biri olmuştur. Vidin'in Osmanlı idaresine geçmesinden sonraki süreçte yaşanan demografik gelişmeler de tahrirler aracılığıyla ortaya konulmuştur.

Fethedilmesinden epey bir süre sonra 1454 yılında yapılan ilk tahrire göre; Vidin'de toplam 154 hane Müslüman ve 187 hane gayrimüslim nüfus tespit edilirken fetihten sonraki süreçte Müslüman nüfusun gayrimüslim nüfusa yaklaştığı görülmektedir. 1483 yılında gerçekleştirilen tahrirde, Müslüman nüfusu 172 haneye yükselerek artış gösterse de aradan geçen 29 yıl içerisindeki bu artışın yavaşladığı anlaşılmaktadır. Gayrimüslim nüfus ise 175 haneye düşerek azalma göstermiştir. 16. yüzyıla gelindiğindeyse 1530 ve 1586 yılları arasında uygulanan tahrirlerde Vidin nüfusunda

[695] Aslında nüfusla ilgili işlemlerin üç ayda bir yapılması düşünülmüş ancak uygulamada bazı zorluklarla karşılaşıldığı için altı ayda bir yapılmasına karar verilmiştir. Cevdet Küçük, a.g.mad., s.409.
[696] Enver Ziya Karal, *a.g.e.*, s.9.
[697] Enver Ziya Karal, *a.g.e.*, s.10.
[698] Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, (Çev. Bahar Tırnakçı), Timaş Yayınları, İstanbul 2010, s.79.

Müslümanlar lehine bir değişim gözlemlenmiştir.[699] Vidin'de dikkat çeken bir diğer nokta ise Yahudi ve Latin cemaatlerinin[700] ve Çingene nüfusun varlığıdır.[701] Bu süreçte Vidin'in 16. yüzyılda hızlı bir gelişme gösterdiği ve nüfusunun toplamda yaklaşık 7000'e ulaştığı tahmin edilmektedir.[702]

17. ve 18. yüzyıllarda nüfusla ilgili kaynakların yetersizliği sebebiyle nüfus üzerinde değerlendirme yapmak güçleşmiştir.[703] Bu süreçte avarız ve cizye defterleri nüfusun ortaya çıkarılması açısından birer kaynak olarak görülmüştür. Bu defterler tahrir geleneğinin devamı niteliğinde olduğundan demografi tarihi açısından önemli kaynaklar olarak kabul edilse de tahrire göre daha sınırlı veriler içerdiğinden istatistiksel olarak daha kısıtlı bilgilere ulaşılabilmiştir.[704] Bu nedenle nüfusla ilgili genel bir varsayım yapmak oldukça zorlaşmış ve nüfus tahminlerinde daha ziyade yabancı gözlemcilerin araştırmaları dikkate alınmıştır. Yabancı gözlemciler ise genel olarak 17. ve 18. yüzyıllarda Osmanlı nüfusunda bir düşüş olduğu üzerine odaklanmışlardır.[705]

Ayrıca bu yüzyıllarda yaşanan iç ve dış kaynaklı sorunlar sebebiyle demografik değişiklikler de tam olarak tespit edilememiştir. 17. yüzyıl boyunca yaşanan savaşlar, eşkıyalık hareketleri, salgın hastalıklar gibi nedenlerden dolayı Anadolu ve Balkanlar'da nüfusun azalmasına yönelik bir eğilim görülmüştür.[706]

---

[699]1523-1537 aralığında Müslüman hane sayısı 308, gayrimüslim hane sayısı 246 iken, 1560 yılında Müslüman hane sayısı 645, gayrimüslim hane sayısı 318 ve 1586 yılında ise 658 Müslüman hane, 272 gayrimüslim hane kaydedilmiştir. Ayşe Kayapınar, "Ortaçağ ve Osmanlı Döneminde Vidin", s.85-89.

[700] Yahudi cemaati ile ilgili ilk bilgiler 1546 yılına ait tahrir defterinde geçmiştir. Bu tarihlerde Vidin'de 9 hane Yahudi kaydedilmiştir. Ayşe Kayapınar, a.g.m., s.91.

[701] Vidin'deki Çingenelerin ne zaman geldiklerine dair net bir bilgi bulunmamakta ayrıca yapılan ilk tahrirlerde Çingenelere ait kayıtlar yer almamaktadır. Ancak 1530 yılına gelindiğinde hem Müslim hem de gayrimüslim Çingenelerin varlığı tespit edilmiştir. Hava Selçuk, *a.g.e.*, s.93. Machıel Kıel 1585 tarihli tahrir defterinde Vidin'de yirmi yedi çingene hanesinin olduğunu belirtmiştir. Machıel Kıel, a.g.m., s. 104.

[702]Hava Selçuk, "Vidin'de Toplumsal Hayat: 13 Numaralı Şer'iyye Siciline Göre (1689-1699)", *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 14, 2012, s.30.; Machıel Kıel, a.g.m., s.104.

[703]Cem Behar, 17. yüzyılın ikinci yarısıyla 18. yüzyılın tamamını demografik kaynaklar açısından karanlık dönem olarak nitelendirmiştir. Cem Behar, a.g.m., s.68.

[704] Oktay Özel, "Avarız ve Cizye Defterleri", *Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik*, s.35.

[705] Numan Elibol, a.g.m., s.148. Bu dönem avarız ve cizye defterlerine göre bölgesel olarak yapılan araştırmalar da mevcuttur. Bruce McGowan, cizye defterlerindeki verilere dayanarak Balkanlardaki gayrimüslim nüfusu tespit etmeye çalışmıştır. Oktay Özel, "Population Changes in Ottoman Anatolia during the 16th and 17th Centuries: The "Demographic Crisis" Reconsidered", *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 36, No 2, (May 2004), Cambridge University Press, s.185.

[706]Nikolai Todorov; 16. yüzyılın ilk yarısında nüfus miktarının arttığını ifade ederken yüzyılın ikinci yarısından itibaren çeşitli sebepler nedeniyle nüfusta düşüş yaşandığını belirtmiştir. Nüfus miktarını

Özellikle Balkanlar; Osmanlı Devleti, Avusturya ve Rusya arasında yaşanan savaşlar nedeniyle bir savaş meydanına dönüşmüş, bu durum da nüfusun tam olarak tespit edilmesini olanaksız kılmıştır.[707] Vidin, sınır bölgesinde olmasından dolayı ortaya çıkan savaşlardan oldukça etkilenmiş, bilhassa 1689'da Avusturya tarafından işgal edilmesiyle birlikte şehir boşaltılmıştır.[708] Bu durumda savaş öncesi ve sonrası süreçte verilerin eksikliği nedeniyle demografik olarak yaşanan değişikliklerin ortaya çıkarılması güçleşmiştir.[709] Bu nedenle 17. yüzyıl ve 18. yüzyılın ilk yarısında Vidin nüfusuyla ilgili net bir değerlendirilmeye gidilememektedir. Machiel Kiel, 1726 tarihli bir cizye defterine göre, 17. yüzyıl ve 18. yüzyılın ilk döneminde şehirdeki Hristiyan nüfusun arttığını belirtmiştir.[710] Bu süreçte Osmanlı Devleti ve Avusturya arasındaki mücadelelerin ortasında kalarak her açıdan olumsuz yönde etkilenen Vidin, savaş tehlikesi savuşturulduktan sonra Osmanlı idaresinde kalmış ve burada tekrardan bir toparlanma sürecine girmiştir.[711] Böylece Avusturya'nın boşalttığı topraklarda iskân çalışmalarına yeniden başlanırken sınır hattındaki bir kale olmasının da etkisiyle şehirde yeniçerilerin varlığı artmıştır.[712] Özellikle 17. yüzyılın sonu ve 18. yüzyılda Vidin şehri ve ona bağlı olan yerlerin yeniçerilerin denetiminde olduğu ve şehrin bir yeniçeri şehri olduğu görülmektedir.[713]

5.3. 19. Yüzyılda Vidin Şehrinin Nüfusu ve Nüfusla İlgili Yaşanan Gelişmeler

Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyılda nüfus yazımıyla ilgili çalışmalara başlanmış ve ilk nüfus sayımı 1831'de gerçekleştirilmiştir. Sultan II. Mahmut yapılacak sayımda nüfus kayıtlarının dikkatli bir şekilde tutulmasını emretmiştir. Bu nüfus sayımı, Osmanlı idaresi altında bulunan ahalinin miktarını öğrenmek maksadı ile yapılsa da sayımın yapılmasının askerlik ve vergi hususundaki sorunların çözülebilmesi gibi önemli

gösteren tablo için bkz. Nikolai Todorov, *The Balkan City 1400-1900*, University of Washington Press Seattle and London, 1983, s.52-54.

[707] Nagehan Üstündağ, *Power Politics in the Ottoman Balkan Provinces: A Case Study of Pazvandoğlu Osman*, Ortadoğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2006, s.30.

[708] Rossıtsa Gredeva, "Between Hinterland and Frontier: Ottoman Vidin, Fifteenth to Eighteenth Centuries", s.331.

[709] Fatma Gül Karagöz, *a.g.t.*, s.69.

[710] Machiel Kıel, a,g.m., s.105.

[711] Mahir Aydın, *Vidin Kalesi Tuna Boyundaki İnci*, s.31.

[712] Rossıtsa Gredeva, a.g.m., s.335.; Nagehan Üstündağ Özdemir, *18. Yüzyılda Vidin Şehrinin Sosyo-Ekonomik Panoraması (1790-1808)*, s. 18.

[713] Nagehan Üstündağ Özdemir, *a.g.t.*, s.71.

sebepleri de bulunmaktaydı.[714] Sayım işlemi Anadolu ve Rumeli'nin bir kısmında uygulanabilmiştir.[715]

Osmanlı Rumeli'sinde 1831 yılında düzenlenen idari taksimata göre, Silistre eyaletine bağlı olan Vidin sancağında[716] da sayım işlemi gerçekleştirilmiştir. 24 Ocak 1831 yılı itibariyle Vidin'de gerçekleştirilen nüfus tahrir işlemi için Arif Efendi görevlendirilmiş ve onun vasıtasıyla Vidin ve ona bağlı olan yerlerin tahririne başlanmıştır.[717] Arif Efendi ve yanında bulunan kâtiplerin özverisiyle Vidin'in tamamında tahrir işlemi gerçekleştirilmiştir. Vidin muhafızı İbrahim Paşa tarafından da görevliler tayin olunarak Vidin ve ona bağlı yerlerde ayrıca Akçar, Karalom, Palanga ve varoşlarında nüfusun yazımı yapılarak defterler oluşturulmuştur.[718] Müslim ve gayrimüslimler ayrı ayrı defterlere kaydedilirken sakini oldukları mahallerde bulunan nüfus, isim ve şöhretleriyle birlikte yazılmıştır. Başka mahallere giden nüfus ise kayıt altına alınmayarak asıl reayası oldukları yerin kasaba ve karyelerine naklettirilmek üzere ayrı bir düzenleme yapılmıştır. Vidin'de şalopeciler ve topçular askeri mürettebattan olduklarından yazımları gerekli değilse de onlar da yoklama şeklinde başka bir deftere kaydedilmişlerdir.[719]

19. yüzyılın başlarından itibaren devletin yaşadığı savaşlar sebebiyle ahali çok güç zamanlar geçirmiş, tekâlif ve cizyenin ödenmesi hususunda oldukça sıkıntı yaşamıştır. Bu nedenle yazım işleminin gerçekleştirilmesi bu açıdan da devlet için önem arz etmiştir. Özellikle vergi alınmasında halkın hal ve tahammüllerine göre hareket edilmesi planlanmış, tahrir işlemleri yapılırken sınıf-ı selase'ye uyulmasına özen gösterilmiş ve cizye miktarları da ona göre ayarlanmıştır.[720]

Bu şekilde hazırlanan defterler İstanbul'a gönderilirken[721] bundan böyle her üç ayda bir doğanların kaydı ve ölenlerin silinmesi gibi nüfusta yaşanacak değişikliklerle ilgili

[714] Mahir Aydın, "Sultan II. Mahmud Döneminde Yapılan Nüfus Tahrirleri", s. 83.
[715] Rumeli ve Anadolu'da sayımın yapıldığı yerler için bkz. Enver Ziya Karal, *a.g.e.*, s. 13-17.
[716] Vidin sancağı 1831 yılında Silistre eyaleti içerisinde yer almaktadır. Fazıla Akbal, "1831 Tarihinde Osmanlı İmparatorluğunda İdari Taksimat ve Nüfus", s.621.
[717] BOA. HAT. 335-19194.
[718] BOA. HAT. 335-19194-E.
[719] BOA. HAT. 335-19194-C.
[720] BOA. HAT. 335-19194. Cizye miktarında yapılacak olan bu düzenlemeden ve tahrir işleminden cümlenin memnun olduğu Vidin kadısı Ali Efendi'nin ilamında da belirtilmiştir. BOA. HAT. 335-19194-D.
[721] BOA. HAT. 335-19224.

işlemlerin yapılacağı belirtilmiştir.[722] Ancak sonradan sayımların üç ay içerisinde yapılamayacağı düşünülerek bu süre altı aya çıkarılmıştır.[723]

Tablo 5.1: 1831'de yapılan nüfus sayımına göre Vidin nüfusu

Vidin, Akçar, Karalom ve diğer mevcut yerlerdeki ehl-i islam nüfusun miktarı		
Matluba gayr-ı muvafık olan, 5063	Matluba muvafık nim vaz olunan, 224	Yerli topçu neferat ve zabitanı, 1408
Vidin kazası ve nahiyeleri gayrimüslim nüfusu		
Vidin kazası ile Sahra, Akçar, Karalom, Belgradcık nahiyeleri reayası	**Vidin kazası nevahisinden Çernarika, Gorgosofça ve İsferlik nahiyeleri reayası**	
Haraçgüzar,11895	Haraçgüzar;10280	
Papaz ve knez ve amelmande ve bandut ve sıbyan, 12951	Sıbyan, Papaz ve knez, 13674	
Taife-i kıbtiyan sağir ve kebir, 1289	Taife-i kıbtiyan, 420	

Kaynak: Enver Ziya Karal, a.g.e., s.68.

Vidin'e bağlı olan Bana, Gorgosofça, Çernareka nahiyeleri ve Ada-yı Kebir, Fethü'l-İslam kazalarında bulunan bazı köylerin Sırplar ile münaazalı yerler olması nedeniyle buraların tahririnin yapılması noktasında tereddüt yaşanmıştır. Fakat buralar Vidin'e bağlı olarak göründüğünden ve reayanın cizyesi Vidin tarafından alındığından tahririn gerçekleşmesi uygun görülmüştür. Vidin'de tahrire memur olan Arif Efendi ve Vidin muhafızı İbrahim Paşa konuyla ilgili müzakerede bulunduktan sonra buralarda yapılacak tahrir işleminde oldukça dikkatli olunması kararına varmış ve buraların tahriri için hacegandan Lebib Efendi görevlendirilmiştir. Ada-yı Kebir muhafızı Ömer Paşa idaresinde bulunan Fethü'l-İslam kazasında da mevcut olan İslam ve reayanın durumunu öğrenmek için tahrir yapılması gerekli görülmüş olsa da Sırp kethüdalarının keşf ve muayene için bölgeye gelmelerinden dolayı nüfus yazımı yapılamamıştır.[724]

1831'de Vidin'de yapılan nüfus sayımıyla ilgili defterler düzenlenmiştir. 1831 yılındaki sayımda Müslümanlar ve gayrimüslimler için ayrı ayrı defterler tutulmuştur. Halkın her kesimi, küçük büyük denilmeyerek kayıt altına alınmıştır. Defterlere halkın sakin oldukları mahallerin ve şahısların isim, yaş ve belirleyici birtakım fiziksel

[722] BOA. HAT. 335-19194, 10 Şaban 1246/24 Ocak 1831.
[723] Mahir Aydın, a.g.m., s.93.
[724] BOA. HAT. 335-19194-B; BOA. HAT. 335-19194-A.

özellikleri yazılmıştır. Müslümanlar için defter oluşturulurken öncelikle Vidin muhafızı İbrahim Paşa ve daire halkının kaydı da yapılmıştır.[725]

Tablo 5.2: Vidin muhafızı İbrahim Paşa ve dairesinin nüfusu

Vidin muhafızı İbrahim Paşa hazretlerinin dairesi halkı	65
Müşarün-ileyh hazretlerinin birader ve mahdumlarının tevabii	27
Müşarun-ileyh hazretlerinin kethüdası tevabii	14
Müşarun-ileyh hazretlerinin daire-i devletlerinde Enderun ve Birun ağaları	73
Müşarun-ileyh hazretlerinin maiyeti devletlerinde müstahdem kavasan	25
Müşarun-ileyh hazretlerinin vekil-i harcı ve saire	85
Müşarun-ileyh hazretlerinin tatarağası ve maiyetinde bulunan tataran	25
Müşarun-ileyh hazretlerinin maiyeti devletlerinde müstahdem asakir	130
Vidin naibi efendi ve tevaibi	6

Kaynak: BOA. NFS. d. 6193.

Tablo 5.3: 1831 nüfus sayımına göre Vidin sancağı, Sahra nahiyesi, Akçar, Gorgosofça, Bana, Belgradcık nahiyesi ve Karalom kazası Müslüman nüfusu

Mahalle	Nüfus
Hacı Ferah/Ferruh Mahallesi (Derûn-ı kalede)	30
Ayşe Hatun Mahallesi (Derûn-ı kalede)	77
Solak nâm-ı diğer Bekir Ağa Mahallesi (Derûn-ı kalede)	69
El-Hac Muna Mahallesi (Derûn-ı kalede)	80
Şeyh Ahmed Mahallesi (Derûn-ı kalede)	114
Yeni Cami Mahallesi (Derûn-ı kalede)	47
Bedreddin Mahallesi (Derûn-ı kalede)	67
Yahya Paşa nam-ı diğer Alaca Beyi Mahallesi (Derûn-ı kalede)	79
Hacı İbrahim Mahallesi (Derûn-ı kalede)	73
El-Hac Beşir Ağa Mahallesi (Derûn-ı kalede)	44
Çapraşlı Mahallesi (Derûn-ı kalede)	86
Orta Tuna Mahallesi (Derûn-ı kalede)	59
Çavuş Mahallesi (Derûn-ı kalede)	149
Hünkâr Mahallesi (Derûn-ı kalede)	63
İç Kale Mahallesi (Derûn-ı kalede)	95
Arabacıbaşı Mahallesi (Varoşta)	191
Mustafa Paşa Mahallesi (Varoşta)	274
Debbağhane Mahallesi (Varoşta)	51
Hacı Musa Mahallesi (Varoşta)	101
Muradiye Mahallesi (Varoşta)	130

[725] BOA. NFS. d. 6193.

Tatar Mahallesi (Varoşta)	176
Bade Mahallesi (Varoşta)	147
Karaman nam-ı diğer Akcami Mahallesi (Varoşta)	234
Kulluk Mahallesi (Varoşta)	76
Rüstem Ağa Mahallesi (Varoşta)	98
El-Hac Osman Mahallesi (Varoşta)	51
Asakir-i Mansure hizmetinde müstahdem olanlar	9
Vidin kazasına tabi Sahra nahiyesi voyvodası Mehmed Ağa ve tevabii	17
Akçar Kazası	265
Sahra Nahiyesi	79
Gorgosofça Nahiyesi	117
Bana Nahiyesi	82
Belgradcık Nahiyesi	348
Çernareka Voyvodası tevabii	51
Karalom Kazası/Lom Mahallesi	171
Çarşı Mahallesi	199
Titre Mahallesi	210
Celil Efendi Mahallesi	263
Karalom Kazasına tabi Kurtlofça Karyesi	189
Vidin takımı olan şalope ve sandalların mevcut zabıtan ve neferat mikdarı	Şalopeci;107 Sandal takımı;245
Vidin Kalesi'nin nizamını sağlayan topçu askerinin mikdarı	1007
Akçar, Lom, Belgradcık palangaları muhafazası için tertip olunan neferatı	69

Kaynak: BOA. NFS. d. 6195.

Tablo 5.4: 1831 nüfus sayımına göre Vidin sancağı, Akçar kazası ve Sahra nahiyesi reaya nüfusu

Mahalle	**Nüfus**
Nestur Mahallesi (Varoşta)	67
Yane Mahallesi (Varoşta)	234
Yeni Mahalle (Varoşta)	191
Klenorsa (Flenorsa)Mahallesi	68
Karaleş Mahallesi	319
Bani Mahallesi	222
Kalfa Mahallesi	142
Ralço Mahallesi	535
İspas Mahallesi	364
Bekâr Esnaflar	Terzi; 20, Kuyumcu 15, Boyacı; 53, Münferit Esnaf; 57, Kürkçü; 20, Habbazan; 72, Simitçi; 58
Hariç-i surda kâin çiftlikanda mevcut reaya	573
İhram Mahallesi	34
Yahudi taifesi	454
İskele karyesi reayası	158

İskele karyesinde mevcut pandoran miktarı	28
İbrahim Bölükbaşının mevcut maiyeti olan pandoran	9
Yakup Bölükbaşının mevcut maiyeti olan pandoran	7
Ali Bölükbaşının mevcut maiyeti olan pandoran	11
Akçar Palangasında mevcut olan reaya	166
Akçar'a iki saat mesafede Virtop karyesi reayası	58
Akçar'a bir saat mesafede…. karyesi reyası	51

Kaynak: BOA. NFS. d. 6196.

Defterlerde Müslümanlar "matlûba muvâfık" ve "matlûba gayr-i mûvâfık" olarak sınıflandırılmışlar, uygun olanların yanına "mim" harfi konulmuştur. Gayrimüslimler ise vergiye tabi olanlar ve vergiden muaf olanlar şeklinde tasnif edilmişler, haraçgüzar, sıbyan, knez vs. olarak ayrıca belirtilmişlerdir.

1831 yılında uygulanan nüfus sayımı sonrası aralıklarla nüfus yoklamaları yapılmaya devam edilmiştir. Vidin'de 1834/1835[726] ve 1837/1838 tarihlerinde altı aylık süreçte doğan, ölen, dışarı giden veya dışardan gelen sakinlerin kaydedildiği nüfus yoklama defterleri bulunmaktadır.[727]

Tablo 5.5: Vidin sancağı merkez mahalleleri 1836 yılına ait Müslüman nüfusu[728]

Mahalle	**Nüfus**
Gazi Sultan Ahmed Han Mahallesi	58
Cami-i Cedid Mahallesi	40
Orta Tuna Mahallesi	68
Çapraşlı Mahallesi	76
El-hac Ferah/Ferruh Mahallesi	33
Ayşe Hatun Mahallesi	95
Şeyh Ahmed Mahallesi	145
Yahya Paşa Mahallesi	85
Ebubekir Ağa Mahallesi	45
İbrahim Ağa Mahallesi	91

[726] BOA. MAD. d. 21924.
[727] BOA. C. DH. 189-9411.
[728] Vidin sancağında sakin Müslüman nüfusa ait bu defterde öncelikle Vidin'de bulunan mahallelerin isimleri liste halinde verildikten sonra ayrı ayrı mahalleler ve mevcut nüfus miktarları yazılmıştır. Ayrıca defterde bazı mahallelerde bulunan hamam, medrese gibi yerlerin isimleri ve buralarda çalışanların miktarları da verilmiştir. BOA. NFS. d. 6205.

Süleyman Çavuş Mahallesi	182
Bedreddin Mahallesi	65
Beşir Ağa Mahallesi	62
El-Hac Muna Mahallesi	81
İç kale Mahallesi	112
Mustafa Paşa Mahallesi	300
Debbağ hane Mahallesi	105
Osman Ağa Mahallesi	104
Bade Mahallesi	169
Rüstem Mahallesi	102
Tatar mahallesi	201
Kulluk Mahallesi	81
Muradiye Mahallesi	113
Banofça nam-ı diğer Arabacıbaşı Mahallesi	212
Musa Ağa Mahallesi	120
Ak Cami-i şerif mahallesi	304

Kaynak: BOA. NFS. d. 6205.

1831 yılında yapılan nüfus sayımı sonuçlarıyla 1836 yılına ait defterin sonuçları karşılaştırıldığında Vidin merkezindeki mahallelerde Müslüman nüfus sayısının arttığı görülmektedir. Mahalle sayısı olarak fark olmadığı görülse de 1831 yılındaki defterde bulunan Hünkâr Mahallesi 1836 yılına ait defterde yer almamış, fakat bu defterde Gazi Sultan Ahmed Han Mahallesi kaydına rastlanmıştır. Bazı mahallelerde nüfus sayıları çok değişmese de Debbağhane, Osman Ağa, Mustafa Paşa, Akcami ve Tatar mahallelerinde fark edilir bir değişim yaşanmıştır. Ayrıca 1831 yılında Vidin merkezindeki mahallelerde nüfus sayısı 2.661 iken 1836 yılına ait defterde nüfus miktarının 3.049 olduğu görülmektedir.

Tablo 5.6: Vidin sancağı merkezinde varoş tabir edilen mahallelerde 1837 yılına ait reaya nüfusu [729]

Mahalle	**Nüfus**
Nestur Mahallesi	58
Yane Mahallesi	157
Kalfa Mahallesi	162
Peyu Mahallesi	150
Ralço Mahallesi	544
Klenorsa (Flenorsa)Mahallesi	85
İspas Mahallesi	411
Karaleş Mahallesi	369
Cedid Mahallesi	205

[729] Esnaf ve çiftlikan miktarları bu tabloya dâhil edilmemiş sadece Vidin varoşunda bulunan mahallelerdeki nüfus miktarı verilmiştir. BOA. NFS. d. 6206.

İhram Mahallesi	46
Yahudi taifesi	457

Kaynak: BOA. NFS. d. 6206.

1837 yılında yapılan reaya nüfus yoklaması kayıtlarına bakıldığında Vidin varoşunda bulunan mahallelerdeki reaya miktarının 1831 yılı nüfus sayımına göre çok fazla değişmediği anlaşılmaktadır. Aradan geçen altı yıllık süreç içerisinde mahalle sayısı değişmemiş, yalnızca 1831 yılındaki reaya nüfus defterinde bulunan Bani mahallesinin 1837 yılındaki bu defterde yer almadığı ve Peyu adlı bir mahallenin kaydedildiği tespit edilmiştir. Bunların haricinde başka bir defterde ise Vidin varoşunda yer alan Kıpti nüfus miktarı 113 kişi olarak kayıt altına alınmıştır.[730]

5.4. Tanzimat Sonrası Şehrin Demografik Durumu

Tanzimat'ın ilanıyla birlikte yapılacak olan reform çalışmalarının yürütülebilmesi için mali kaynağa ve insan gücüne ihtiyaç duyulduğundan yeniden bir nüfus tahrir işleminin gerçekleştirilmesine karar verilmiştir. Esasında 1836'da Anadolu ve Rumeli'nin bazı bölgelerinde müşirlik teşkilatının[731] kurulması sonucu özellikle Rumeli'de müşirliklerin genişletilmesi amacıyla nüfus sayımı yapılması düşünülmüş; konuyla ilgili çeşitli hazırlıklar yapılmış, ancak bu sayım ülke genelinde uygulanamamıştır.

Tanzimat'ın ilanı sonrası askeri ve idari yapılanmada bir düzenlemeye gidilerek 1843 yılında Osmanlı coğrafyası beş askeri bölgeye ayrılmıştır.[732] Bu düzenleme sonucu oluşturulan askeri bölgelerdeki toplam erkek nüfus, askerlik çağındakilerin tespiti ve sonraki süreçte askere yazılacaklarla ilgili adil karar vermek adına nüfus tahriri yapılmasına karar verilmiştir. Böylelikle 1831 yılında tamamlanan ilk nüfus sayımı sonrası genel anlamda yapılan ve modern olduğu düşünülen 1844 tarihli ikinci nüfus sayımı ortaya çıkmıştır. Ordunun tekrardan düzenlenmesi ve askere alma usulünün değiştirilmek istenmesi sonucu yapılan bu sayım halk arasında yeni vergi yükümlülükleri getirileceği söylentileriyle karşılandığından nüfus daha az gösterilmek

[730] 1252 senesi nefs-i Vidin varoşu dâhilinde bulunan Kıpti nüfus miktarının kaydedildiği defter için bkz. BOA. NFS. d. 6218.
[731] Musa Çadırcı, "Tanzimat'ın İlanı Sırasında Türkiye'de Ülke Yönetimi", s.106-107.
[732] Bu bölgeler; Hassa, Dersaadet, Rumeli, Anadolu ve Arabistan'dır. Cengiz Çakaloğlu, "1843 Askeri Düzenlemesi Çerçevesinde Anadolu Ordusu'nun Kuruluşu", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, Sayı 5, Yıl 2, İstanbul 2001, s.50.

istenmiş ve tam olarak istenilen sonuca ulaşılamamıştır.[733] 1844 yılında Serasker Rıza Paşa tarafından ordunun yeniden yapılanması amacıyla yapılmaya başlanan nüfus sayımının verileri Ubicini tarafından aktarılmıştır. Ubicini, bu nüfus sayılarının tam olarak kesinlik taşımadığını, ancak en azından gerçeğe yakın bir fikir verebileceğini ifade etmiştir.[734]

1844 yılında başlayan sayımın eyaletlerde farklı zamanlarda uygulandığı görülmektedir.[735] İrade-i seniyye gereğince Vidin eyaleti dâhilinde olup Rumeli orduyu hümayun dairesi içerisinde bulunan kazalarda da nüfus tahririnin uygulanmasına karar verilmiş ve açıkta bulunan zabıtan-ı askeriyeden Binbaşı Ahmed Ağa bu görev için memur olarak tayin edilmiş, muktedir bir kâtibin de yanında görevlendirilmesi uygun bulunmuştur. [736]

Osmanlı Arşivi'nde 1844-1845 yıllarına ait Vidin ve ona bağlı olan yerlerin nüfus defterleri bulunmaktadır. Her kaza için farklı bir defter tutulurken genel olarak Müslim ve gayrimüslim nüfus ayrı ayrı defterlere kaydedilmiş,[737] fakat bazı defterlerde ehl-i İslam ve reayanın aynı deftere yazıldığı ve bu defterlerin karışık nüfus defteri olarak adlandırıldığı görülmektedir.[738] Öte yandan dışarıdan gelen kişiler için de ayrıca bir defter oluşturulmuştur.[739]

Tablo 5.7: 1844 yılı Vidin eyaleti dâhilinde bulunan Vidin kazası müslim defteri

Mahalle	**Nüfus**
Gazi Sultan Ahmed Han Mahallesi	60
Cami-i Cedid Mahallesi	42
Orta Tuna Mahallesi	59
Çapraşlı Mahallesi	64
El-hac Ferah/Ferruh Mahallesi	41

[733] İbrahim Hakkı Akyol, "Tanzimat Devrinde Bizde Coğrafya ve Jeoloji" *Tanzimat 2*, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1999, s.548; Kemal Karpat, *a.g.e.*, s.70.
[734] M. A. Ubicini, *Türkiye 1850 Tanzimat-Ulema-Basın*, (Çev. Cemal Karaağaçlı), Tercüman 1001 Temel Eser, C.1, s.49. Ubicini, Rumeli, Anadolu ve Afrika'daki eyaletlerin nüfus dağılımını ayrı ayrı verirken imparatorluğun toplam nüfusunu 35,350,000 olarak ifade etmiştir. M. A. Ubicini, *a.g.e.*, s.46-47.
[735] Kemal H. Karpat, *a.g.e.*, s.77.
[736] BOA. C. DH. 300-14965, 7 Şevval 1261/9 Ekim 1845.
[737]Vidin'e bağlı Lom nahiyesine ait müslim defteri için bkz. BOA. NFS. d. 6172.
[738]Vidin eyaleti dâhilinde bulunan Belgradcık nahiyesi sakinlerinden ehl-i İslam ve reayanın cümlesinin nüfus tahrir defteri için bkz. BOA. NFS. d. 6217.
[739]Vidin'de bulunan yabancı ehl-islamın yeniden tahriri yapılan nüfus defteridir. Bu kişilerin bulundukları mahallelerin isimleri, kişilerin adları ve bazı fiziki özellikleri ayrıca ne amaçla geldikleri (ticaret vs.) ve nereden geldikleri bu deftere kaydedilmiştir. BOA. NFS. d. 6220.

Ayşe Hatun Mahallesi	90
Şeyh Ahmed Mahallesi	143
Yahya Paşa Mahallesi	81
Ebubekir Ağa Mahallesi	44
İbrahim Ağa Mahallesi	83
Süleyman Çavuş Mahallesi	191
Bedreddin Mahallesi	75
Beşir Ağa Mahallesi	62
El-Hac Muna Mahallesi	82
İç kale Mahallesi	96
Koca Mustafa Paşa Mahallesi	261
Debbağ hane Mahallesi	81
Osman Ağa Mahallesi	85
Ba mescid-i şerif Mahallesi	118
Rüstem Mahallesi	93
Tatar Mahallesi	179
Kulluk Mahallesi	79
Muradiye Mahallesi	91
Banofça nam-ı diğer Arabacıbaşı Mahallesi	226
Musa Ağa Mahallesi	110
Ak Cami-i şerif mahallesi	268

Kaynak: BOA. NFS. d. 6211.

1836 yılındaki nüfus yoklama defteri verileriyle 1844 sayımı karşılaştırıldığında takriben sekiz yıllık bir süreç geçmiş olmasına rağmen mahallelerin nüfus sayısında çok fazla bir değişiklik olmadığı, bazı mahallelerde bir miktar düşüş yaşandığı gözlemlenmiştir.

Tablo 5.8: Vidin eyaleti dâhilinde bulunan Vidin kazası reaya nüfus defteri (ehl-i zimmet millet-i Rum ve Yahudi taifesi) [740]

Mahalle	**Nüfus**
Nestur Mahallesi	60
Yane Mahallesi	164
Kalfa Mahallesi	147
Peyu Mahallesi	375
Ralço Mahallesi	556
İspas Mahallesi	430
Klenorsa (Flenorsa)Mahallesi	85
Karaleş Mahallesi	407
Yeni Mahallesi	213
Kale-i cedid nam-ı diğer Kıpti Mahallesi	72
İhram Mahallesi	40

[740] Vidin varoşunda yer alan çiftliklerdeki reaya miktarı ve esnafların sayısı da bu defterde yer almış ancak sadece mahallelerdeki nüfus tabloda gösterilmiştir. BOA. NFS. d. 6212.

Vidin Kalesi'nde mevcud Yahudi taifesi	437

Kaynak: BOA. NFS. d. 6212.

1844'teki sayım verileri incelendiğinde reaya nüfusunda da 1836 nüfus yoklamasına göre çok fazla bir değişiklik olmadığı, yalnız Peyu Mahallesi'nde dikkate değer bir artış olduğu görülmektedir. Ayrıca 1844'te Kale-i Cedid diğer adıyla Kıpti Mahallesi adında yeni bir mahalle sayıma eklenmiştir.

Nüfus defterleri haricinde Tanzimat sonrası demografik yapı hakkında bilgi veren en önemli kaynaklardan biri de temettüat tahrirleri olmuştur. Tanzimat'ı takip eden yılda vergi gelirlerini ortaya çıkarmak amacıyla yapılan bu tahrirler, 19. yüzyıl Osmanlı sosyal ve ekonomik tarihi açısından son derece kapsamlı ve değerli kaynaklardandır.[741] Aslında 1840 yılında eyaletlerde emlak ve tahrir işleminin yapılması amacıyla muhassıllar görevlendirilmiş ve vergi yükümlüsü tüm nüfusun sahip olduğu emlak, arazi, hayvan ve ticaret gelirleri tespit edilerek defterlere kaydedilmesi istenmiştir. Ancak bu uygulamadan istenilen sonucun elde edilememesi üzerine 1845 yılında yeniden bir karar alınarak vergi ödemelerinin herkesin gücüne göre belirlenmesi amacıyla Tanzimat dâhilinde olan yerlerde tahrir işlemi başlatılmış ve bu suretle temettüat defterleri ortaya çıkmıştır.[742]

Vidin'e ait 1844-1845 yılları aralığındaki temettüat defterleri Hava Selçuk tarafından incelenmiş ve Vidin mahalleleri, nüfusu, meslekler, hane sayıları gibi pek çok bilgi ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Bu temettüat defterlerine göre, Vidin'deki Müslüman nüfus 4.491 iken gayrimüslim nüfus 3.768 kişiden oluşmaktadır. Toplam nüfus ise 8.259'dur.[743]

1844 sayımından sonra Vidin ve ona bağlı olan kazalarda belirli aralıklarla nüfus yoklamaları yapılmıştır. Bu doğrultuda oluşturulan defterlerde; ölen, doğan ve gelip-gidenlerin miktarları verilmiştir.[744] Bu yoklamaların haricinde bazı tarihlerde tahrirler

[741] Tevfik Güran, "19. Yüzyıl Temettüat Tahrirleri" *Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik*, s.79. Ayrıca temettüat tahrirleriyle ilgili çalışmalar için bkz. Said Öztürk, "Türkiye'de Temettüat Çalışmaları", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, 2003; Mübahat S. Kütükoğlu, "Osmanlı Sosyal ve İktisadi Tarihi Kaynaklarından Temettü Defterleri", *Belleten*, Cilt 59, Sayı 225, Ağustos 1995.
[742] Tevfik Güran, a.g.m., s. 76.
[743] Hava Selçuk, *a.g.e.*, s.95-97.
[744] Vidin eyaletine bağlı Sahra kazasında sakin reayanın 1265 senesi Eylül başından Kanun-ı evvel sonuna kadar (1849 Eylül-Aralık) dört aylık süreci içeren yoklama defteri için bkz. BOA. ML. CRD. d.1332.

gerçekleştirilmiştir. Ancak 1866 yılında Tuna Vilayeti'nde yapılan nüfus sayımına kadar bölgede kapsamlı bir nüfus sayımı yapılmamıştır.[745]

Tablo 5.9: 1862 yılı icmal defterine göre Vidin eyaleti nüfusu[746]

Sancak	Hane	Nüfus
Vidin	25.283	61.158
Lofça	32.521	92.798
Berkofça	16.057	49.470
Toplam	**73.861**	**203.426**

Kaynak: BOA, ML. CRD. d. 1862.

5.5. Göç Olgusu ve Osmanlı Devleti'ne Yapılan Göçler

Göç, insan topluluklarının bazı sebepler neticesinde bulundukları yerlerden bir süreliğine veya kalıcı olmak üzere başka yerlere gitmeleri ve oraya yerleşmeleri suretiyle meydana gelen yer değiştirme hareketidir.[747] Göç kavramı, ilkçağlardan itibaren tarihin her döneminde önemini koruyan ve geçmişten günümüze siyasal, sosyal, ekonomik, etnik ve kültürel yönleriyle tarihin şekillenmesinde ve toplumların dönüşümünde büyük rol oynayan bir faktör olarak yorumlanmaktadır. [748]

Göç olgusu, Osmanlı Devleti için de önem arz etmiş, göç kavramı özellikle 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yaşanan toprak kayıplarının da etkisiyle "içe doğru göç" şeklinde yeni bir boyut kazanmıştır.[749] 19. yüzyılda, Osmanlı coğrafyasında siyasi hareketlilikler sonucu yaşanan sosyal ve demografik değişimlerin hız kazandığı bir döneme girilmiş, bu süreçte Osmanlı Devleti'ne gerçekleştirilen göçler, toplumsal hareketliliği oldukça etkilemiştir. 19. yüzyıldaki bu göç dalgası, 1783 yılında Kırım'ın Rusya tarafından ilhakı ile başlamış ve bundan sonraki süreçte belirli aralıklarla devam

[745] Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, s.79.
[746] Defter, 18 Şaban 1278\18 Şubat 1862 tarihinde defterci Raif Efendi ile gönderilmiştir. BOA, ML. CRD. d. 1862.
[747] Göçün kapsamlı bir açıklaması için bkz. Abdullah Saydam, *Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1876)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1997, s.1-8. Ayrıca göçlerin türleri ve nedenleriyle ilgili bkz. Kemal H. Karpat, *Osmanlı'dan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler*, (Çev. Bahar Tırnakçı), Timaş Yayınları, İstanbul 2010, s.76-80.
[748] Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, s.25-27.
[749] Osmanlı Devleti'nin toprak kaybetme sürecinde özellikle Rusya tarafından ele geçirilen topraklarda ve yeni ulus devletlerin kurulduğu Balkanlarda Türkler ve diğer Müslüman topluluklar göçe zorlanmıştır. Bunun pek çok örneği bulunmakla birlikte Müslümanların maruz kaldığı muameleler gizlenmeyerek devletlerarası anlaşma ve protokollerde dahi yer almıştır. Mehmet Hacısalihoğlu, *1864 Kafkas Tehciri Kafkasya'da Rus Kolonizasyonu, Savaş ve Sürgün*, (Ed. Mehmet Hacısalihoğlu), BALKAR-IRCICA, İstanbul 2014, s.14.

etmiştir.[750] Bir bakıma, Rusya'nın işgal ettiği yerlerde uygulamış olduğu tehcir politikası mecburi göçe sebep olmuştur.[751]

1828-1829 Osmanlı-Rus savaşı; Kafkasya, Kırım ve Balkanlarda yeni bir göç sürecini başlatmıştır. Özellikle Kırım Savaşı sonrası dönemde Osmanlı Devleti toprakları yoğun bir göç dalgasıyla karşı karşıya kalmıştır.[752] Rusya'nın Kırım ve Kafkasya üzerine uyguladığı baskı rejimini devlet politikası haline getirmesi sonucu göçler giderek artmıştır. [753]

5.6. Kırım Savaşı Öncesi ve Sonrasında Vidin'de Yaşanan Demografik Hareketlilik

Kırım Savaşı öncesinde ve sonrasında yaşanan sorunlar, devletlerarası diplomatik ilişkileri ciddi şekilde etkilemiş, bu dönemde ortaya çıkan çoğu sorun diplomatik bir kriz halini almıştır. Çetrefilli pek çok meselenin ortasında kalan Osmanlı Devleti siyasi, sosyal, ekonomik ve demografik olarak pek çok alanda etkilenmiş ve birtakım değişimler yaşamak durumunda kalmıştır.

Demografik hareketlilik açısından bilhassa 1850 sonrası dönem hareketli geçmiş, bu tarihten sonraki süreçte Osmanlı Devleti'ne yoğun bir göç dalgası başlamıştır. Vidin de yaşanan bu göç dalgasından etkilenmiş, öncelikle 1848 ihtilalleri sonucu Macar mültecilerinin ilticaları bölgeye yönelirken, savaş sonrasında ise Vidin, Kırım ve Kafkasya'dan gelen muhacirlerin iskân edildiği bir yer haline gelmiştir. Rusya'nın etkisi altında kalan bazı Bulgarların, Kırım'a gitmesiyle Vidin demografik olarak göç veren bir bölge olmuşsa da bir müddet sonra Bulgarların bir kısmı geri dönmüştür. Bu kısımda; Vidin'de yaşanan demografik hareketlilik, Macar mültecilerinin ilticaları ve Kırım-Kafkas göçleri ekseninde ele alınacaktır.

5.6.1. Macar Mültecileri Meselesi

Fransız İhtilali sonrasında ortaya çıkan liberal fikirler, 19. yüzyıl Avrupa'sının siyasi ve sosyal hayatını oldukça etkileyerek Avrupa'da önemli olaylara neden olmuştur.

[750] Kemal. H. Karpat, *Osmanlı'dan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler*, s. 94.
[751] Abdullah Saydam, *a.g.e.,* s.63.
[752] Kemal H. Karpat, *a.g.e.,* s.94.
[753] Kırım savaşı sonrasında göç kitlesel bir harekete dönüşmüş, 1862-1865 yılları arasında doruk noktasına çıkmıştır. 1877-1878 ve 1890-1908 arasında yoğunluk kazanan göç 1920'lere kadar devam etmiş bu tarihten sonra azalmaya başlamıştır. Kemal H. Karpat, *a,g,e.,* s.165.

1830 yılına gelindiğinde yaşanan liberal ayaklanmalar bütün Avrupa'yı sarsarken bu ihtilalin devamı niteliğindeki 1848 ihtilali, daha derinden bir tesir bırakarak liberalizmin yanında sosyalizm ve nasyonalizm gibi güçlü akımların da ortaya çıkmasına neden olmuştur.[754]

1848 ihtilalleri ilk olarak Fransa'da patlak vermiş, ancak ihtilalden en çok etkilenen ülkelerden biri Avusturya-Macaristan İmparatorluğu olmuştur. İlk başta mutlakiyet rejimine karşı başlayan ayaklanmalar, daha sonrasında Avusturya'nın egemenliği altındaki ulusların bağımsızlık mücadelesine dönüşmüş ve bunlar içerisinde yankı uyandıranı ise Macar bağımsızlık hareketi olmuştur.[755]

Macarlar, bağımsızlık hareketinin lideri Lajos Kossuth önderliğinde kendilerine özgü bir meclis kurulmasını, yüksek tabakaya verilen birtakım imtiyazların ve köylülerden alınan ağır vergilerin kaldırılmasını, anayasal bir hükümet sistemi kurulmasını istemişlerdir.[756] İmparator Ferdinand ilk etapta bu istekleri kabul etmiş, böylelikle Kossuth'un da dâhil olduğu bir hükümet kurulmuştur. [757]

Macarların bağımsızlığı Macaristan'ın içerisinde bulunan Hırvat, Sırp, Romen gibi diğer unsurların da harekete geçmesine neden olmuş, onların da bağımsızlık isteklerini güçlendirmiştir. Avusturya ise, bu durumu fırsat bilerek Macaristan'ı zor durumda bırakmak maksadıyla bağımsızlık taleplerini destekleyerek onları daha da kışkırtmıştır.[758] Macaristan'ın bağımsızlığını istemeyerek kabul eden Ferdinand, diğer unsurların ayaklanmalarını da fırsat bilerek Macarların en büyük düşmanı olan Hırvat lideri Jellacsic'i başkomutanlığa getirmiştir. Macaristan'ın uzlaşmacı yaklaşımına karşın Jellacsic oldukça sert tedbirlere başvurmuş, ayrıca Macaristan tekrardan Avusturya'ya ilhak olunmuştur.[759]

Bu gelişmeler üzerine Kossuth, bütün Macarları mücadeleye çağırarak direniş hareketini başlatmıştır. Kossuth komutasında 200.000 kişilik bir ordu oluşturulmuş ve

---

[754] Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1789-1914*, Timaş Yayınları, İstanbul 2013, s.128; Rıfat Uçarol, *Siyasi Tarih 1789-2001*, Der Yayınları, İstanbul 2006, s.127-133.
[755] Rıfat Uçarol, *a.g.e.*, s.135-136.
[756]Abdullah Saydam, "Osmanlıların Siyasi İlticalara Bakışı ya da 1849 Macar-Leh Mültecileri Meselesi", *Belleten*, Cilt 61, Sayı 231, Ağustos 1997, s.341.
[757] Fahir Armaoğlu, *a.g.e.*, s.165.
[758] Bayram Nazır, *Mülteciler Meselesi 1849-1851*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 1999, s. XV.
[759] Fahir Armaoğlu, *a.g.e.*, s.166.

kurulan bu ordu ilk etapta Avusturya'ya karşı başarı sağlamıştır.[760] Avusturya kuvvetleriyle Macar kuvvetleri arasındaki mücadele tüm hızıyla devam ederken Avusturya imparatoru Macar ihtilalini bastırmak için Rusya'dan yardım istemek durumunda kalmıştır.[761] Rus ordusunun da müdahalesiyle Macar ihtilali oldukça kanlı bir şekilde bastırılırken Kossuth ve arkadaşları Osmanlı Devleti'ne sığınmak durumunda kalmışlardır.[762]

5.6.1.1. Osmanlı Devleti'nin Macar Mültecileri Meselesine Yaklaşımı

Avrupa'da yaşanan 1848 ihtilalleri Osmanlı Devleti'ni doğrudan etkilemese de dolaylı yoldan birtakım diplomatik sorunlar yaşamasına neden olmuştur. Bunlardan ilki Eflak-Boğdan sorunu,[763] diğeriyse Macar mültecileri meselesi olmuştur. Osmanlı Devleti Macaristan'da yaşanan ayaklanmayı yakından takip etse de ilk etapta tarafsız olmayı tercih etmiş, olayların kendi topraklarına intikal etmesinden çekinmiştir.[764] Ancak hem Eflak-Boğdan'da oluşan durum hem de Macar ihtilalcilerinin Osmanlı'ya sığınma isteği, istemeyerek de olsa Osmanlı Devleti'ni olayların içine sürüklemişti.

Mülteciler, Avusturya ve Rusya'ya karşı olan güvensizlikleri, öldürülme veya hapsedilme korkusu ayrıca Osmanlı Devleti'nden yardım alarak orduyu yeniden ayağa kaldırma ümitleriyle Osmanlı Devleti'ne iltica etmek istemişlerdir. Macarlar, Polonyalılar ve İtalyanlar kitleler halinde Osmanlı sınırına doğru yola çıkarken aralarında birçok önemli general ve subayın bulunduğu 1120 kişiden oluşan ilk kafile Osmanlı sınırına ulaşmıştır.[765] Osmanlı Devleti ise sınıra yaklaşan bu mülteciler konusunda ne yapması gerektiğini tam olarak bilemediğinden ilk anda olumlu ya da

[760]Musa Gümüş, "1848 Mülteciler Meselesi Örneğinde 19. Yüzyıl Türk Diplomasisi", *History Studies*, Cilt 2, Sayı 2, Yıl 2010, s.257. Avusturya'ya karşı yapılan bu mücadele Nisan 1849 yılında yapılan taarruzlarla doruk noktasına ulaşırken, Macaristan'ın istiklalini sağlayan Kossuth kendisini cumhurbaşkanı ilan etmiştir. Abdullah Saydam, a.g.m., s.341.
[761]Abdullah Saydam, a.g.m., s.341.; Fahir Armaoğlu, *a.g.e.*, s.167.
[762] Bayram Nazır, *a.g.t.*, s.8.
[763] Macarların ayaklanmalarından etkilenen Eflak-Boğdan halkı bağımsızlık için ve Eflak ve Boğdan beyliklerinin birleşmesi için ayaklanmışlardır. Eflak'ta bağımsızlık taraftarları, bir anayasa hazırlayarak geçici bir hükümet kurarken Rusya, sınırları dâhilinde ihtilal prensiplerinin uygulanmasına yol açacak olayların yaşanmasını istemediğini bahane ederek Eflak ve Boğdan'ın kuzeyine asker sokmuştur. Bu durum ise Rusya ve Osmanlı Devleti'nin karşı karşıya gelmesine neden olmuştur. Ayrıntılar için bkz. Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi (Nizam-ı Cedit ve Tanzimat Devirleri 1789-1856)*, Cilt V, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1983, s. 214; Fahir Armaoğlu, *a.g.e.,* s.172; Rıfat Uçarol, *a.g.e.*, s.211-212.
[764] Abdullah Saydam, a.g.m., s.342.
[765] Bayram Nazır, *a.g.t.*, s.13.

olumsuz herhangi bir fikir beyan etmemiştir. Ancak Fuad Paşa,[766] Osmanlı Devleti'ne sığınan bu kişilerin iade edilmesi halinde öldürülebileceklerini belirterek, bunların sınırdan uzakta iç bölgelere yerleştirilmeleri fikrini öne sürmüştür.[767] Yapılan görüşmeler sonrasında Osmanlı Devleti, kendisine iltica eden Macarları kabul edeceğini, ancak tek şartının silahsız olmaları gerektiğini belirtmiştir. Bu şekilde mültecilerin kontrolünü elinde tutarak savaşın kendi topraklarına sıçramasını engelleyecekti.[768]

Avusturya ve Rusya, Osmanlı Devleti'nin mültecileri kabul etmeye başlamasıyla birlikte bu durumdan rahatsızlık duymaya başlamıştır. Öyle ki Avusturya Başbakanı ve Dışişleri Bakanı Schwarzenberg, Osmanlı Devleti'nin mültecileri kabul etmemesi için iltica edenlerin sayısının on bini aşacağını ve bunların kabul edilmesi halinde zor durumda kalınacağı uyarısında bulunmuştur.[769]

Nitekim iltica edenlerin sayısının artması ve Lajos Kossuth gibi önemli isimlerin de ilticasıyla birlikte mesele diplomatik bir kriz haline dönüşmüştür. İlk olarak 14 Ağustos 1849'da Avusturya büyükelçisi Stürmer, Osmanlı Devleti'ne bir nota vererek mültecilerin iadesini istemiştir. Avusturya'nın bu notasından iki gün sonra Rus büyükelçisi Titof tarafından da bir nota verilerek Eflak-Boğdan'da kurulan düzenin bozulacağı ileri sürülmüş ve mültecilerin iadesi talep edilmiştir.[770] Her iki devletin verdiği nota üzerine Osmanlı Devleti kendisine sığınanların iadesini reddetmiş, Meclis-i Mahsus'ta yapılan toplantıda silahlarını bırakmaları şartıyla hiçbir mültecinin geri verilmemesi kararı alınmıştır.[771]

Osmanlı Devleti'nin Avusturya ve Rusya'nın iade taleplerine olumsuz cevap vermesi bu devletlerin tepkisine sebep olmuş[772] ve Macar mültecileri meselesi kesin olarak devletlerarası bir krize dönüşmüştür. İngiltere ve Fransa bu süreçte kendi

[766] Divan-ı hümayundan Fuad Efendi, Eflak-Boğdan ayaklanması patlak verdiğinde fevkalade memur olarak Bükreş'e gönderilmiş gelişmeleri oradan takip ederek Bab-ı aliyi bilgilendirmiştir. Ahmed Cevdet Paşa, *Tezkire (1-14)*, 19. Yüzyılda Osmanlı Devlet Yönetimi, (Haz. Seyit Ali Kahraman), Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2019, s.41.
[767] Bayram Nazır, *a.g.t.*, s.13; Abdullah Saydam, a.g.m., s.348.
[768] Bayram Nazır, *a.g.t.*, s.14.
[769] Abdullah Saydam, a.g.m., s.349.
[770] BOA. İ. DUİT. 147-35.; Fahir Armaoğlu, *a.g.e.*, s.174.
[771] Musa Gümüş, a.g.m., s.261-262.
[772] Rusya ve Avusturya'nın İstanbul'da bulunan sefirleri tarafından müştereken verilen yazıda; Bab-ı ali ile kati surette ilişkide bulunulmayacağı ve siyasi münasebetin kesileceği ifade edilmiştir. BOA. HR. TO. 570-23/4.

kamuoylarının da etkisiyle Osmanlı Devleti'ni desteklemek durumunda kalmışlardır.[773]

İngiltere ve Fransa'nın desteği aynı zamanda Osmanlı devlet adamlarının kararlı duruşu neticesinde Macar mülteci sorunu, Osmanlı Devleti'nin istediği şekilde çözüme kavuşturulmuştur.[774]

5.6.1.2. Macar Mültecilerinin Vidin'e İntikali

Macar mültecilerinin Osmanlı topraklarına gelişi ve yerleştirilme sorunları Vidin bölgesini de etkilemiştir. İlk mülteci kafilesinin gelişinin ardından ihtilalin önemli isimlerinden olan Dembinski, Meszaros ve Perczel gibi isimlerin de Osmanlı Devleti'ne iltica etmesi durumu daha da karmaşık hal getirmiştir. Bunun üzerine Fuad Efendi, Avusturya ve Rusya tarafından gelebilecek bir müdahaleden çekindiği için mültecilerin Vidin'e nakledilmesi önerisinde bulunmuş, hükümet bu teklifi uygun bularak mültecilerin Vidin'e gönderilmesini kabul etmiştir.[775]

Osmanlı Devleti'ne sığınan mültecilerin Vidin'e ulaşmalarını o esnada hususi bir memuriyetle Bükreş'te bulunan Rumeli ordusu müşiri Ömer Paşa organize etmiştir. 13 Ağustos 1849'da yanlarında hayvan ve arabalarıyla birlikte Osmanlı Devleti'ne sığınan asker, zabıta ve kumandan mültecilerin doğruca Vidin'e gitmeleri uygun görülüp yaveri-i harp yüzbaşılarından Ali Efendi refakatinde yola çıkarılmışlardır. Hükümet, Vidin valisi Ziya Paşa'ya; Vidin'e ulaştıklarında mültecilere saygıda kusur edilmemesini, onların misafir gibi ağırlanmalarını ve kendilerine yeterli miktarda erzak verilmesini emretmiştir. [776] Daha sonraki günlerde Rumeli ordu müşiri Ömer Paşa'nın Ziya Paşa'ya gönderdiği yazıda, bir miktar daha Macar'ın Vidin'e sevk olunacağı ve bunların da iyi bir şekilde karşılanması gerektiği belirtilmiştir.[777] Ziya Paşa da kendisine verilen emre uygun olarak mültecileri gayet dostane bir şekilde karşılamıştır.[778]

---

[773] BOA. HR. TO. 570-34/1. İngiltere ahalisinin bu esnada bab-ı aliye (Macar mültecilerini kabul etmelerinden dolayı) pek çok muhabbet duyduğu Times gazetesinde yayınlanmıştır. İngiltere ve Fransa'da Türkiye lehine gösteriler yapılmıştır. Bkz. Enver Ziya Karal, *a.g.e.*, s. 217.

[774] Bayram Nazır, "Macar ve Polonyalı İhtilalcilerin Osmanlı Devleti'ne İlticası ve Diplomatik Kriz", *Türkler*, Cilt 12, Ankara 2002, s.813.

[775] Bayram Nazır, *a.g.t.*, s.19; Abdullah Saydam, a.g.m., s.350.

[776] BOA. A. MKT. 222-57/3.

[777] BOA. A. MKT. 222-57/1.

[778] Bayram Nazır, *a.g.t.*, s.21.

Vidine gönderilen ilk mülteci kafilesinin ardından ihtilal hareketinin lideri olan Lajos Kossuth[779] ve arkadaşları bir süre sonra ise General Josef Bem gibi isimler Vidin'e nakledilmişlerdir.[780] Ziya Paşa'nın verdiği bilgilere göre; 26 Ağustos 1849 tarihi itibariyle Vidin'de bulunan mültecilerin sayısı 1.350 kişiydi. Bunların arasında 53 Macar, 833 Polonyalı ve 464 İtalyan mülteci bulunmaktaydı. İhtilalin üst düzey yöneticilerinin yer aldığı bu grupta iki politikacı, dört general, iki miralay, 365 subay, 949 asker, 10 hizmetçi ve 18 vasfı belli olmayan mülteci yer almaktaydı.[781]

Gün geçtikçe iltica edenlerin sayısında artış yaşanmaktaydı. Nitekim bu esnada Hırsova tarafından gelen iki bini aşkın Macar mülteci de sığınma talebinde bulunmuştu. Hükümet, bir müddet sonra hem muhafazalarının zorluğu hem de gönderildikleri bölgede çeşitli sıkıntılara sebep olabilecekleri kaygısıyla daha fazla mülteci kabul etmek istememiştir. Ancak mültecilerin iltica konusunda ısrarcı olmaları ve kabul edilmezlerse kendilerini Tuna'ya atıp yine de geri gitmeyeceklerini beyan etmeleri üzerine, iltica istekleri kabul edilmiş ve bunlar da Vidin'e nakledilmişlerdir. Ferik Abdülhalim Paşa, Rumeli ordusu müşiri Ömer Paşa'ya gönderdiği yazıda; mültecilerin gönderilmemek için her şeyi göze aldığını, hatta biraz sıkıştırılmaları durumunda İslamiyet'i dahi kabul edeceklerini, bu iyi bir şeyse de daha fazla mülteci kabul edilirse sıkıntıya düşüleceğini dile getirmiştir.[782] Ömer Paşa ise durumu hükümete bildirmiş, iltica etmiş olan iki binden fazla Macar'ın iadesinin mümkün olmadığını, bunların mühimmat ve silahları alınarak Vidin'e gönderilmek durumunda kalındığını belirtmiştir. Fakat bundan sonra gelenler olursa silahları da alınmayarak iade edilmelerinin daha uygun olacağını hükümete iletmiştir.[783]

Ayrıca önceki gelenlerle birlikte mültecilerin sayısı 4000'i geçmiş olduğundan bunların emniyetlerinin sağlanması için Ömer Paşa tarafından Vidin'e bir tabur asker gönderilmiştir.[784] Vidin valisi Ziya Paşa'ya merkezden yazılan bir yazıda ise

[779] Kossuth, Orsovadayken Sultan Abdülmecit ve Vidin valisi Ziya Paşa'ya bir mektup göndererek sığınma talebinde bulunmuştur. Bayram Nazır, *a.g.t.*, s.23.
[780]Bayram Nazır, *a.g.t.*, s.29.
[781]Bayram Nazır, *a.g.t.*, s.30; Abdullah Saydam, a.g.m., s. 350.
[782] BOA. A. MKT. MHM. 16-100/3.
[783] BOA. A. MKT. MHM. 16-100/1.
[784] BOA. A. AMD. 10-72/1.

mültecilerin muhafazalarının önemi vurgulanmış ve mültecilerle ilgili gelişmelerden hükümetin haberdar edilmesi istenmiştir.[785]

5.6.1.3. Mültecilerin Vidin Günleri

Osmanlı hükümeti, Macar mültecilerin Vidin'e gönderilmeleri esnasında güvenliklerinin sağlanması, kendilerine iyi muamele edilmesi ve Vidin'e vardıklarında misafir olarak karşılanmaları hususuna özellikle dikkat edilmesini istemiş, bu iş için de Vidin valisi Ziya Paşa'yı görevlendirmiştir. Ziya Paşa, kendisine verilen talimatlar gereğince gelen mültecileri iyi bir şekilde karşılamış; gelen komutan ve general gibi itibarlı kişiler, Vidin'de ileri gelenlerin evlerinde misafir edilmiş ve bunlar için mümkün olduğunca ev tahsis edilmeye çalışılmıştır. Diğer mülteciler ise, surların dışında Tuna'nın kıyısında bulunan ve askerler tarafından korunan bir kışlaya yerleştirilmişlerdir.[786] Dışarıdan kendilerine bir zarar gelmemesi ve ayrıca firar etmemeleri için güvenliklerine oldukça önem verilmiş ve bunun için bölgeye yeterli miktarda asker sevkiyatı sağlanmıştır.[787]

Diğer taraftan mülteciler Vidin'deki günlerini kendi aralarında yaptıkları konuşma ve tartışmalarla değerlendirmişlerdir. Genellikle Avusturya'ya karşı yapılan Macar özgürlük savaşının kaybedilmesi hususunda birbirleriyle bilgi alışverişinde bulunmuşlar, savaş sırasında karşılaştıkları deneyimler ve yaşadıkları tehlikeleri birbirleriyle paylaşmışlardır.[788] Bu süreçte Lajos Kossuth; mültecilerin morallerini yüksek tutmaya çalışmış, Vidin kampında bulundukları zaman içerisinde yaşamlarını rahat bir şekilde devam ettirebilmeleri için idarecilerle daima iletişim halinde

[785] BOA. A. MKT. 226-16.
[786] Mültecilerin bazılarının kaymakam, ağa gibi kişilerin evlerinde misafir edildiği görülmektedir. BOA. A. MKT. 235-9. Nemçe Lehlilerinden Kont Vladislas Bonenski, dergâh-ı ali kapıcı başlarından Mahmud ağanın hanesinde misafir edilmiştir. Kossuth, Vidin hanedanı Çelebi Bey'in konağına yerleştirilirken Perczel ve diğer bazı komutanlar, Hurşid Efendi'nin evine yerleştirilmişlerdir. Josef Bem, Vidin'e geldiğinde Kaymakam Yakup Bey'in konağında misafir edilmiştir. Abdullah Saydam, a.g.m., s.354; Bayram Nazır, *a.g.t.*, s.29; Kemal Saylan, "Bir Mülteci'nin Balkan İzlenimleri (1849-1851)", *History Studies*, Balkan Savaşları Özel Sayısı, Volume 5/6, November 2013, s. 119.
[787] Abdullah Saydam, a.g.m., s.354.
[788] Bayram Nazır, *a.g.t.*, s.35.

kalmıştır.[789] Mülteciler şehri ve burada yaşayan insanları gözlemlemiş, hatta bazıları Vidin'le ilgili izlenimlerini yazmışlardır.[790]

5.6.1.4. Mültecilerin İslamiyet'e Geçme Meselesi

Osmanlı Devleti'ne sığınma talepleri sırasında geri gönderilme veya iade edilme korkusu yaşayan mültecilerin bir kısmı gerekirse İslamiyet'i kabul edeceklerini bildirmişlerdir. Nitekim Vidin'e iltica edenler arasında da Müslümanlığa geçmek isteyenlerin olduğu görülmektedir. Vidin valisi Ziya Paşa, bu konuyla ilgili kendisine herhangi bir talimat verilmediğinden tereddüt yaşamış, durumu hükümete bildirmiştir. Hükümet, Vidin valisine gönderdiği yazıda İslamiyet'e geçmek isteyenlerin sorgulanmasını, şayet kendi rızalarıyla Müslüman olmak isteyen var ise sorun çıkarılmamasını istemiştir.[791] Bunun üzerine yaşa bakılmaksızın kendi istek ve rızasıyla Müslümanlığı geçmek isteyenler tereddüt edilmeden kabul edilmişlerdir.[792]

Din değiştirenler arasında General Josef Bem gibi önemli isimler de bulunmaktaydı ve onun Müslüman olmasından sonra İslamiyet'i kabul edenlerin sayısı artmıştır.[793] Bu mültecilerden yaklaşık olarak 256 kişi Müslüman olmuştur.[794] Müslüman olanlara yeni bir isim ve unvan verilirken, bunlar için başka bir yerleşim yeri tahsis edilmiştir.[795] Ayrıca din değiştiren bu mültecilerden general, zabıta, asker gibi kimselere maaş bağlanması söz konusu olmuş, generallere 5000 kuruş, zabıta ve askerlere ise bir miktar maaş verilmesi uygun bulunmuştur.[796]

Din değiştiren bu mülteciler; kendilerine hiçbir baskı yapılmadığını, kendi istek ve rızaları doğrultusunda Müslüman olmayı seçtiklerini belirtmişlerse de bu durum diğer

---

[789] Bayram Nazır, a.g.m, s.816.
[790] Yüzbaşı Hutter bunlardan biridir orada bulunduğu zaman içerisinde Vidin şehrini tasvir etmiş ve Vidin'deki sosyal ve ekonomik hayat, mimari gibi şeyler hakkında bilgi vermiştir. Kemal Saylan, a.g.m., s. 117-119.
[791] BOA. A. MKT. 223-100.
[792] BOA. A. MKT. 227-27. Din değiştirenler için Vidin'de özel bir merasim düzenlenmemiş camide müftü önünde kelime-i şahadet getirmek suretiyle İslamiyet'e kabulleri gerçekleştirilmiştir. Bayram Nazır, *a.g.t.*, s.57.
[793] Bayram Nazır, a.g.m., s. 817.
[794] Abdullah Saydam, a.g.m., s.351. György Csorba, din değiştirenlerin sayısını 238 olarak belirtmiş, bunun 216'sı Macar, 7'si Leh ve 15'inin İtalyan olduğunu söylese de başka bir kaynakta 256 olarak bahsedildiği üzerinde de durmuştur. György Csorba, "Macar Mültecileri", *Türkler*, Cilt 12, Ankara 2002, s.806. Bayram Nazır ise Macarlardan yaklaşık 250 kişinin Müslüman olduğunu bunlar arasında general, komutan, yüzbaşı gibi kişilerin de bulunduğunu ifade etmiştir. Bayram Nazır, a.g.m., s.817.
[795] General Bem Murad Paşa ismini alırken, Kmety, İsmail Paşa, Stein, Ferhad Paşa, Zarchesty ise Osman Bey isim ve unvanlarını almışlardır. Bayram Nazır, *a.g.t.*, s.57.
[796] Eylül ayı itibariyle maaş ödemelerinin yapılması öngörülmüştür. BOA. A. MKT. 229-94.

devletler tarafından bu şekilde algılanmamış ve devletlerarasında önemli bir mesele haline gelmiştir. Osmanlı Devleti; mültecilerin dinini zorla değiştirmekle suçlanmış, başta Avusturya ve Rusya olmak üzere bu durum Osmanlı Devleti'nin aleyhine kullanılmıştır. Hatta Kosuth dahi zorlama olduğunu düşünerek Lord Palmerston'a gönderdiği mektupta konuyla ilgili yardım istemiştir. Ancak Osmanlı Devleti, kendi rızaları olmadan bu şekilde müslümanlaştırılmalarının mümkün olmayacağını, bunun İslam dininin ruhuna da aykırı olduğunu belirtmiştir. [797]

György Csorba, Osmanlı Devleti'nin gizli bir şekilde mültecilere Müslüman olmalarını teklif ettiğini, başlangıçta mülteciler bu teklifi reddetse de din değiştirenlerin diğerlerinden ayrılarak hayat şartlarının iyileştiği görüldüğünden çoğunun din değiştirmeye yanaştığını ifade etmiştir.[798]

Avusturya ve Rusya'nın mültecilerin iadesini istemeleri ve tehditkâr bir şekilde Osmanlı Devleti'ne ültimatom vermeleri üzerine Osmanlı hükümeti mültecileri iade etmemek adına bir dayanak bulmak amacıyla mültecilere Müslüman olmayı önermiştir. Ancak hiçbir şekilde zorlama yapılmayarak isteyenlerin Müslüman olmasına izin verilmiştir.[799]

5.6.1.5. Mültecilerin Vidin'de Yaşadığı Sıkıntılar

Vidin valisi Ziya Paşa ve diğer idareciler; mültecilerin barınma, giyecek-yiyecek ve güvenlik gibi her türlü ihtiyaçlarını karşılamak için ellerinden geleni yapmaya çalışsa da[800] bir anda bu kadar çok sayıda mültecinin gelmesi başta ekonomik olmak üzere birtakım sorunların ortaya çıkmasına neden olmuştur.[801] Bu sıralarda Vidin'in bazı köylerinde yaşanan ayaklanmalar sebebiyle Müslüman halkın ihtiyacı olan zahirenin dahi satın alınmasında zorluklar yaşanmaktaydı.[802]

---

[797] Abdullah Saydam, a.g.m., s.351-352.
[798] György Csorba, a.g.m., s.806.
[799] Enver Ziya Karal, *a.g.e.*, s.216; Rıfat Uçarol, *a.g.e.*, s.213. Nitekim ilk etapta durumu farkı algılayan Kossut'da bir müddet sonra durumu yanlış anladığını ifade ederek mahcubiyetini dile getirmiştir. Abdullah Saydam, a.g.m., s.352.
[800] Mültecilere gerekli yardım yapılmaya çalışılmış halleri perişan durumda olanların ihtiyaçları karşılanmıştır. Mültecilere yapılan yardımın listesi için bkz. Abdullah Saydam, a.g.m., s.354-355.
[801] Vidin'e iltica edenler arasında yer alan Yüzbaşı Joseph Hutter, Vidin'deki izlenimlerine göre şehrin kendi nüfusunu doyuracak ekonomik potansiyele sahip olmadığını ifade etmiştir. Kemal Saylan, a.g.m., s.117. Mülteciler de çeşitli ekonomik sıkıntılar yaşamışlardır. Bayram Nazır, a.g.m., s.816.
[802] BOA. A. MKT. 199-98.

Ekonomik sorunlar haricinde mültecilerin başka problemleri de bulunmaktaydı. Çadırlarda yaşamaları sebebiyle gece ve gündüz arasında yaşanan sıcaklık farkından kaynaklı bazı mülteciler hastalanmış, hatta ölümler dahi görülmüştür. Öte yandan dil farklılığı nedeniyle mültecilerin kamp yöneticileriyle iletişim sağlayamaması da çeşitli gerginliklerin ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Ayrıca mültecilerin bir kısmı İslamiyet'i kabul ettiğinden bu durum kendi aralarında soğukluk yaşamalarına yol açmış, din değiştirmeyenler Müslüman olanları küçümseyerek onlarla görüşmemeyi tercih etmişlerdir. [803] Bunların yanı sıra Vidin'de mültecilere iyi davranılmadığı yönünde söylentiler ortaya atılmış, bunun üzerine hükümet, derhal harekete geçerek şayet böyle bir durum varsa bunun önüne geçilmesi ve gerekli önlemlerin alınması hususunda Vidin Valisi Ziya Paşa'yı uyarmıştır. [804]

Yaşadıkları birtakım güçlükler nedeniyle Vidin'de kalmak istemeyen bazı mülteciler memleketlerine geri dönmek istemiş ve bu isteklerini Avusturya konsolosuna resmen ve açık bir şekilde beyan etmişlerdir.[805] Öte yandan Vidin'de bulunan önemli generallerden bazıları, ailelerinin yanına gitmek için izin talebinde bulunmuşlardır.[806]

5.6.1.6. Mülteciler'in Şumnu'ya Gönderilmeleri

Vidin'de mültecilerin sayılarının artması farklı sorunlara da sebep olmuş, bazen kimin mülteci olduğu konusunda tereddüt yaşanmış, başka devletlerin vatandaşları mülteci zannedilerek Vidin'de tutulmuştur. Nitekim mülteci olduğu düşünülerek Vidin'de tutulan üç İngiliz vatandaşı için Bükreş'te bulunan İngiltere konsolosu Osmanlı hükümetine başvurmuş ve bu üç kişinin iadesi talebinde bulunmuştur. Yapılan inceleme sonrası bu adamların Lehli ya da Macar olmadığı, İngiliz oldukları belirlendiğinden derhal istedikleri mahale gitmeleri için ruhsat verilmesi Vidin valisinden istenmiştir.[807] Bu durumda olan sadece bu üç İngiliz vatandaşı değildi. Prusya Devleti tebaasından olan Boen isimli bir Prusyalı da iade edilmeyi talep etmekte ve durumu açığa çıkana kadar İstanbul'a gönderilmeyi istemekteydi.[808]

[803] Bayram Nazır, *a.g.t.*, s.37.
[804] BOA. A. MKT. 229-70.
[805] BOA. A. MKT. 231-27.
[806] BOA. A. MKT. 224-37.
[807] BOA. A. MKT. 226-92.
[808] BOA. İ. DUİT. 148-8.

Benzer bir şekilde Belgrad'da bulunan Sardunya konsolosunun biraderi Mösyö Ciroti, tesadüfen Vidin'de bulunduğundan mültecilerle beraber tutulmakta Belgrad'a dönmesine ruhsat verilmemekteydi. Hükümet, konuyla ilgili gerekli tahkikatı yaptıktan sonra; Mösyö Ciroti'nin orada bulunma sebebinin akrabalarını ziyaret olduğunu belirlemiştir. Bu nedenle Vidin valisi Ziya Paşa'dan Ciroti'nin istediği yere gitmesi için izin vermesi istenmiştir.[809]

Mültecilerle ilgili yaşanılan bu problemler ve mülteci yoğunluğunun gittikçe artması bunların güvenliklerinin sağlanması konusunda hükümeti endişeye sevk etmekteydi. Vidin'in konumu itibariyle Rusya ve Avusturya'dan gelebilecek ani bir saldırı ihtimali de hükümeti düşündürmekteydi. Ayrıca Vidin'in, Tuna Nehri kıyısında olması nedeniyle mültecilerin buradan firar etmeleri de kuvvetle muhtemeldi. Öte yandan mülteciler buraya geçici olarak yerleştirilmişlerdi. Fakat kış mevsimi yaklaştığından koşullar daha da ağırlaşmadan bunlara kalıcı bir yerleşim yeri bulmak gerekmekteydi.

Tüm bu ihtimaller değerlendirildiğinde mültecilerin Vidin'den başka bir yere nakledilmesi uygun görülmüştür. Meclis-i Vala'da yapılan görüşmede; mültecilerin nereye nakledilmesi gerektiği üzerinde durulmuş, Edirne ve Varna gibi seçenekler düşünülmüş, ancak buraların konumları itibariyle tehlikelere açık olduğu öngörüldüğünden vazgeçilmiştir. Sonra hem İstanbul'a yakınlığı hem de havasının daha elverişli olması ve savunma açısından Vidin'e göre daha iyi bir konumda bulunması sebebiyle mülteciler için en uygun yerin Şumnu olduğuna karar verilmiştir.[810]

Öte taraftan bu esnada Avusturya hükümeti, Vidin'de bulunan mültecilerin bir kısmını memleketlerine döndürmek amacıyla harekete geçmiştir. Avusturya generali Hauslab, Vidin'e gelmiş ve Ziya Paşa ile vatanlarına dönecek mülteciler hakkında gerekli görüşmeleri yapmıştır. Ziya Paşa, bu mültecilerin rütbesi ne olursa olsun hiçbir şekilde Avusturya savaş mahkemelerinde yargılanmayacaklarına dair, generalden teminat aldıktan sonra isteyen mültecilerin geri dönüşlerine izin verilmiştir. [811]

[809] BOA. A. MKT. 229-54.
[810] Bayram Nazır, a.g.m., s.818; Abdullah Saydam, a.g.m., s.356-357; Kemal Saylan, a.g.m., s.119-120.
[811] Orsova'dan Vidin'e gönderilen üç buharlı gemi 21 Ekim 1849'da Vidin'e ulaşmış ve geri dönmek isteyen mülteciler bindirilerek memleketlerine gönderilmişlerdir. Bayram Nazır, a.g.m., s.817.

Böylelikle bir miktar mültecinin Avusturya'ya iadesi sağlanırken geriye kalan Leh ve Macar mültecilerin Şumnu'ya nakledilerek kışlalara yerleştirilmeleri, İslamiyet'i kabul edenlerin ise bir mahalde ikamet etmelerine karar verilmiştir. Ayrıca Vidin mültecilerinin içinde bulunan üç nefer İngiliz'in ise orada bulunan İngiltere konsolosuna teslim olunması uygun görülmüştür.[812]

Mültecilerin Şumnu'ya nakledilmeleri esnasında güvenliklerinin sağlanması oldukça ehemmiyet taşımıştır. Bu nedenle bunların muhafaza ve idarelerine bakmak üzere Kaymakam Faik Bey görevlendirilmiştir.[813] Mültecilerin Şumnu'ya varmaları ve yerleştirmeleri esnasında onlara nezaret etmesi kendisinden istenmiştir. Ayrıca içlerinden birinin bir tarafa firar etmesi durumunda zor durumda kalacakları için gerekli tedbirlerin alınması ve küçük büyük demeden mültecilere nazik bir şekilde davranılması gerektiği talimatı kendisine verilmiştir.[814] Miralay İsmail Bey ve yaveri Süleyman Bey de mültecilerin Şumnu'ya götürülmeleri için görevlendirilmiş, mülteciler, böylece iki büyük rütbeli askerin refakatinde Şumnu'ya doğru yola çıkmıştır. Osmanlı Hükümeti, mültecilerin Şumnu'ya ulaştıklarında ikamet edecekleri mahallerde ihtiyaçlarının karşılanmasını ve bir gün bile sıkıntı yaşamamalarına dikkat edilmesini oradaki idarecilere hususiyetle emretmiştir.[815]

5.6.2. Kırım ve Kafkas Göçleri

5.6.2.1. Kafkasya'nın Genel Durumu

Kafkasya[816] bulunduğu coğrafya itibarıyla tarih boyunca jeopolitik bir öneme sahip olmuştur. Bölge, konumundan dolayı tarihi süreçte birçok toplumun uğrak yeri haline gelmiş ve çeşitli işgallere uğramıştır.[817] Ayrıca Kafkasya, kıtalararası bir geçiş bölgesi

[812] BOA. İ. DUİT. 147-32.
[813] BOA. İ. DUİT. 148-4.
[814] BOA. A. DVN. 46-38.
[815] BOA. İ. DUİT. 148-17/1.
[816] Karadeniz ile Azak denizinin doğu kesimini ayıran Anapa yarımadasından başlayarak Hazar denizi kıyısındaki Apşeron yarımadasına ulaşan Büyük Kafkas dağlarını ve iki yanında uzanan toprakları kapsar. Bölgenin adı da söz konusu sıradağlardan gelmektedir. Davut Dursun, "Kafkasya", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, C.24. İstanbul 2001, s.157.
[817] Yaşar Bağ, "Çerkeslerin Dramı İşgal, Soykırım, Sürgün ve Göç", *Çerkeslerin Sürgünü 21 Mayıs 1864*, Kafkas Derneği Yayınları, Ankara 2001, s.209. Kafkasya, eskiçağlardan itibaren çıkar çatışmaları yüzünden yaşanan savaşların odağında kalmış özellikle Rusya için önem arz eden bir bölge olmuştur. Öyle ki 16 ve 17. yüzyıllardan itibaren Moskova Devleti daha sonraki süreçte Rus İmparatorluğu için askeri ve siyasi bir sorun teşkil etmiştir. Sadriye Güneş, "Rus Kaynaklarına Göre 19. Yüzyılda Yaşanan Kafkas Göçlerinin Nedenleri ve Sonuçları", *1864 Kafkas Tehciri Kafkasya'da Rus Kolonizasyonu, Savaş ve Sürgün*, s.271.

olmasından kaynaklı olarak etnik bakımdan da pek çok çeşitliliği içerisinde barındırmıştır. Bu durum güçlü bir devlet kurmalarını engellerken başka güçler tarafından kontrol edilmelerine neden olmuştur.[818] Ancak bölge üzerinde Rus hâkimiyetine kadar çoğu devletin kontrolü kalıcı olamamıştır.[819]

Rusya'nın Kafkasya'yı kontrol altına alma isteği zamanla bölgenin idari ve etnik yapısında değişiklikler ortaya çıkarmıştır. Özellikle Kazan ve Astrahan hanlıklarının ele geçirilmesiyle birlikte Rusya Kafkasya'da istikrarlı bir politika oluşturmuştur. Kafkasya tarihinde yeni bir dönem başlatan bu gelişmeler, Rusların bölgeye olan ilgisini daha da artırmış ve bu tarihten sonra bölgeyi bütünüyle ele geçirme yönünde adımlar atılmıştır.[820]

Rusya'nın Kafkasya politikasının şekillenmesinde dönüm noktası, 1768-1774 Osmanlı-Rus savaşıdır. Bu savaş sonunda imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması Kırım ve çevresinin Rus kontrolü altına girmesine yol açmıştır.[821] Bu antlaşmayla Kırım'ın Ruslar tarafından kontrol edilme süreci başlamıştır.[822] 1783'te Kırım'ın Rusya tarafından ilhakıyla bölgenin kaderini değiştirecek olaylar yaşanmıştır. Kafkasya'nın kapısı olarak görülen Kırım'ın Rusların eline geçmesiyle Kafkasya'nın özellikle kuzey kısmı tehlikeyle karşı karşıya kalmıştır.[823] Kafkasya'nın tamamında hâkimiyet kurmak isteyen Rusya, ilk etapta tedrici bir politika izleyerek Kuzey Kafkasya'ya yönelmiştir.[824]

Rusların saldırıları ve istila hareketleri karşısında Kafkasyalılar direnişe geçerek İmam Mansur önderliğinde "Müridizm" hareketi adı ile bir direniş hareketine

[818] Süleyman Erkan, "Dramatik Bir Sürgün Hikâyesi", *Çerkeslerin Sürgünü 21 Mayıs 1864*, s.154.
[819] Yaşar Bağ, a.g.m., s.209.
[820] Abdullah Saydam, "Soykırımdan Kaçış: Cebel-i Elsineden Memâlik-i Mahrûsaya", *1864 Kafkas Tehciri Kafkasya'da Rus Kolonizasyonu, Savaş ve Sürgün*, s.73.; Süleyman Erkan, a.g.m., s.156.; Cahit Aslan, "Bir Soykırımın Adı: 1864 Büyük Çerkes Sürgünü", *Uluslararası Suçlar ve Tarih*, Yaz 2006, Sayı 1, s.111-112.
[821] Abdullah Saydam, a.g.m., s.74.
[822] 1768-1774 Osmanlı-Rus savaşı Kırım için oldukça kötü bir şekilde sonuçlanmıştır. Hanlığı Osmanlılardan tamamen bağımsız hale getirmek isteyen mirzaların hâkimiyeti artarken savaş sonrasında imzalanan antlaşmayla Kırım'ın müstakil olması kabul edilmiştir. Halil İnalcık, "Kırım", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, C.25, Ankara 2022, s.453.
[823] Süleyman Erkan, a.g.m., s. 158.
[824] Abdullah Temizkan, "Rusya ve Osmanlı Devleti'nin Kafkas-Ötesinde Nüfus Mücadelesi", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, C.VI, Sayı 2, İzmir 2006, s.447.

başlamışlardır.[825] Mansur, Rusya'ya karşı savaşarak Rus kuvvetlerinin Çeçenistan'a girmesini önlese de onun ölümünün ardından Kafkas direnişçileri epey bir süre lidersiz kalmıştır.[826] Bu dönemde Rus birliklerinin baskısı katlanarak artmış ve Kafkas halklarına her türlü zulüm uygulanmıştır.[827]

Çar I. Nikola zamanında Rusya'nın tahakkümü daha da hissedilir olmuş, özellikle 1829 yılında imzalanan Edirne Antlaşması ile Kafkasya'nın pek çok yeri ele geçirilmiş ve Rusya bu antlaşmayla buradaki varlığını kesinleştirmiştir. Ancak Kafkaslar, zor şartlar altında da olsa direnişlerinden vazgeçmemişler, Rusların baskısı arttığı müddetçe onlar da kuvvetlenmeye başlamışlar, seçtikleri imamlar öncülüğünde savaşlarını devam ettirmişlerdir.[828] Bu imamlar arasında en dikkat çekici dönem Şeyh Şamil'in Kafkas halklarının önderi olduğu dönemdir. Cesareti, Kafkas halklarını harekete geçirme yeteneği ve yürütmüş olduğu politikayla Kafkas tarihinde önemli bir yere sahip olan Şeyh Şamil, Dağıstan ve Çeçenistan'da gazavat adı verilen savaşlarda kahramanca savaşmıştır.[829]

Kafkasya'daki Rus siyasetinin belirleyici unsuru 1853-1856 Kırım Savaşı olmuş, bu savaş sonrasında Rusya yönünü tamamıyla Kafkasya bölgesine çevirerek bölgenin tüm kaynaklarını ele geçirmek istemiştir. Diğer taraftan Kırım Savaşı'nda Çerkeslerin Osmanlı Devleti ile iş birliği içerisinde olmaları, Rusların bölgeyi tamamen ele geçirme isteğini kamçılamıştır. Nitekim daha sonraki süreçte de Kafkaslardaki direniş hareketleri Rusya tarafından acımasızca bastırılmaya çalışılmıştır.[830]

---

[825] Müridizm, Kuzey Kafkasya Müslümanlarının Nakşibendi tarikatı önderliğinde başlattıkları dini-siyasi direniş hareketinin adıdır. Başlangıcından bir süre sonra milli bir nitelik kazanarak bağımsız Kafkasya idealinin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Süleyman Uludağ, "Müridizm", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, C.32, İstanbul 2006, s.50.; Kemal Karpat, "Avrupalı Egemenliğinde Müslümanların Konumu Çerkeslerin Sürgünü ve Suriye'deki İskânı", *Çerkeslerin Sürgünü 21 Mayıs 1864*, s.83.

[826] Süleyman Uludağ, a.g.mad., s.50.

[827] Cahit Aslan, a.g.m., s.115.

[828] Süleyman Erkan, a.g.m., s.159. Kafkasya Müslümanları direnişin ikinci imamı olarak İmam Muhammed'i seçmişler savaş esnasında ölümü ardından Hamza, özgürlük savaşının üçüncü imamı olarak getirilmiştir. Ayrıntılar için bkz. Süleyman Uludağ, a.g.mad., s.50.

[829]Cahit Aslan, a.g.m., s.117; Yaşar Bağ, a.g.m., s.213. Bir Nakşibendi şeyhi olan Şamil lider seçildikten sonra güçlü hitabeti, kararlı tutumu, askeri ve siyasi dehasıyla Dağıstan ve bütün Kafkasya'da etkili olmuştur. Mustafa Budak, "Şeyh Şamil", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, C.39, İstanbul 2010, s.69.

[830] Kemal Karpat, a.g.m., s.83.; Marc Pinson, "Kırım Savaşından Sonra Osmanlılar Tarafından Çerkeslerin Rumeli'ne İskânı", *Çerkeslerin Sürgünü 21 Mayıs 1864*, s.52.; Sadriye Güneş, a.g.m., 272.

1859'da Şeyh Şamil'in Rusya tarafından ele geçirilerek direnişi bırakmak zorunda kalmasından sonra Rusya bütün gücüyle Kafkas bölgesine yönelmiştir. Kafkas halkı bir süre daha savaşa devam etmeye çalışsa da başarı sağlayamamış; nitekim 21 Mayıs 1864'te Rusya, Kafkasya'nın tamamını hâkimiyeti altına almıştır.[831]

5.6.2.2. Kırım-Kafkas Göçlerinin Başlangıcı

Rusya, Kırım ve Kafkasya'nın büyük bölümünü kontrol altına aldıktan sonra bölgedeki halkları göçe zorlamış, 18. yüzyılın sonundan başlayarak 19. yüzyıl boyunca devam eden ve kitlesel bir hal alan bu göç hareketleri Kırım-Kafkas göçleri olarak adlandırılmıştır.[832]

Rusya, 1783 yılında Kırım'ı ele geçirdikten sonra burayı bir Rus ülkesi haline getirmek amacıyla çalışmalarına başlamış, Müslüman Kırım Tatarlarının varlığını bölgede istemeyerek onlara ait olan izleri silmeye çalışmıştır. Rusya tarafından idari, ekonomik, dini ve psikolojik olarak baskı altına alınan Kırım Tatarları; yaşadıkları sıkıntılar nedeniyle Osmanlı Devleti'ne göç etmek durumunda kalmıştır. Rusların izlediği bu yıldırma politikası sonucunda yaşanan ilk göç hareketinin başlangıç yeri Kırım olmuştur. [833]

1783 yılı, Kırım Tatarları için sadece bağımsızlıklarını kaybetmek anlamına gelmemiş, bunun da ötesinde uzun ve sürekli bir göç sürecinin başlangıç tarihini oluşturmuştur. Göç hareketleri genellikle Osmanlı-Rus savaşları sonrasında vuku bulmuştur.[834] Nitekim Rusya ile yapılan 1787-1792 savaşı ve neticesinde 1792'de imzalanan Yaş Antlaşması'yla Kırım'ın Rusya'ya aidiyeti kesinleştiğinde göç dalgası da başlamış ve 1856'ya kadar aralıklarla devam etmiştir.[835]

Kafkasya'dan yapılan göçler ise Kırım Savaşı sonrasında, Şeyh Şamil'in 1859 yılında Ruslara teslim olmasından sonra başlamıştır. Bu tarihten sonra Ruslar, bölgede Çerkes

---

[831] Yaşar Bağ, a.g.m., s.213.
[832] Kırım-Kafkas göçlerinin ayrıntıları için bkz. Abdullah Saydam, *Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1876).*
[833] Hakan Kırımlı, "Kırım", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, C.25, Ankara 2022, s. 457.
[834] Hakan Kırımlı, "Emigrations from the Crimea to the Ottoman Empire during the Crimean War", *Middle Eastern Studies*, Vol. 44, No.5, September 2008, s.751-752.
[835] Süleyman Erkan, a.g.m., s.161. Göçler her yıl devam etmekle birlikte 1802-1803,1812-1813 ve 1830'lu yıllardaki dalgalar takip etmiş en büyük göç dalgaları ise 1856 yılından sonraki süreçte gerçekleşmiştir. Bkz. Hakan Kırımlı, "Kırımdan Türkiye'ye Kırım Tatar Göçleri''.

bırakmama kararı almışlar ve Prens Baryatinsky'nin belirlediği göç politikası ekseninde hareket etmişlerdir.[836] Bu plan doğrultusunda Çerkeslere, Kuban çevresindeki çoğunluğu bataklık olan bölgelere yerleşmek ya da Osmanlı Devleti'ne göç etmek şeklinde iki seçenek sunulmuştur.[837] Rus zulüm ve baskıları sonucu ölüm ve sürgünden başka seçenekleri kalmayan Çerkesler, göç etmek zorunda bırakılmışlardır.[838] Çerkeslerin 1862'de başlayan kitlesel göç hareketi 1864 yılında en yoğun noktasına ulaşmış ve bundan sonraki süreçte de devam etmiştir. [839]

5.6.2.3. Devletlerin Göç Üzerindeki Etkisi

Kafkasya'dan gerçekleştirilen göçler üzerinde Rusya, Osmanlı Devleti ve kısmen İngiltere'nin etkin rollerde olduğu görülmektedir. Rusya bölge üzerinde yürütmüş olduğu politika doğrultusunda amacına ulaşmak için adım adım ilerlemiş uzun süre devam eden savaşlar sonunda Kafkasya işgal altına alınarak halk göçe zorlanmıştır. Bu göçlerin Rusya'nın Kafkasya politikasının bir sonucu olduğu ortadadır.

Çerkesler, Rusya'nın bu tutumu karşısında dini ve kültürel varlıklarını devam ettirebilmek ve onurlarını koruyabilmek adına Osmanlı Devleti'ne göç etmeyi tercih etmiş,[840] Osmanlı Devleti ise Rus baskısından kaçan ve çok zor durumda olan Kafkas halklarına sahip çıkmak durumunda kalmıştır. Bunu yaparken insani olarak yardımcı olma isteğinin yanı sıra dini hassasiyetlerin de etkin olduğu görülmektedir.[841] Öte taraftan Osmanlı Devleti'nin göçleri kabul etmesiyle ilgili farklı görüşler de bulunmakta devletin bu göçleri bir noktaya kadar teşvik ettiği düşünülmektedir. Bedri Habiçoğlu ve Kemal Karpat, Kırım Savaşı sırasında yaşanan göçlerde teşvik politikasının uygulandığını bunun temel sebebin ise nüfusu artırma ve boş tarım arazilerini etkin hale getirme isteği olduğunu ifade etmişlerdir.[842] Göçler, nüfus artışı gibi birtakım olumsuzlukları beraberinde getirse de nüfusla birlikte üretimin artması, ekonominin canlanması ve asker ihtiyacının karşılanması gibi kazançlarının da olacağı

[836] Bedri Habiçoğlu, "Göçün (veya Sürgünün) Nedenleri", *Çerkeslerin Sürgünü 21 Mayıs 1864*, s.120.
[837] Bedri Habiçoğlu, a.g.m., s.120; Abdullah Saydam, a.g.m., s.77.
[838] Sadriye Güneş, a.g.m., s.274.
[839] Kemal Karpat, a.g.m., s.84.; Yaşar Bağ, a.g.m., s.215.
[840] Kemal Karpat, a.g.m., s.80.
[841] Abdullah Saydam, a.g.m., s.83.; Bedri Habiçoğlu, a.g.m., s.119.
[842] Bedri Habiçoğlu, a.g.m., s.118-119.; Kemal H. Karpat, *Osmanlı'dan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler*, s.166.

düşünülmüştür.[843] Çerkeslerin özellikle Rumeli bölgesine yerleştirilmelerinde Hristiyan nüfus karşısında Müslüman nüfusun artırılarak bölgede tampon görevi görmesi hedeflenmişse de yoğun göçmen dalgasıyla karşılaşılması üzerine devletin bu teşvik politikasından vazgeçtiği görülmüştür.[844] Ancak Osmanlı Devleti, zor durumda bırakılarak vatanını terk etmek durumunda kalan Çerkeslere yine de sahip çıkmış, fakat yerleştirilmeleri esnasında devletin çıkarlarını gözetecek bir iskân politikası takip edilmiştir.

İngiliz hükümeti ise göç hadisesinde her ne kadar Rusya'nın zorlayıcı gücünün etkin olduğunu düşünse de Osmanlı Devleti'nin çekici ve özendirici gücünün de göçlerin yaşanmasında etkili olduğunu ileri sürmüştür. [845] İngilizler, Çerkeslerin uzun süren direnişini haklı bularak onların Rus zulmüne maruz kaldıklarını kabul etseler de bu konuya doğrudan bir müdahale de bulunmayarak arka planda kalmayı tercih etmişlerdir. [846] İngilizlerin, Çerkes ailelerin iskânı sırasında Osmanlı Devleti'ne birtakım fikirler önermek[847] ve bir miktar peksimet yardımı haricinde gerçek anlamda bir yardımları olmamıştır.[848]

5.6.2.4. Kırım Savaşı Sonrası Göç Sürecinin Başlaması

Kırım tarafından Osmanlı topraklarına gerçekleştirilen göçlerin başlangıcı 18. yüzyıl sonlarında başlasa da esas göç hareketliliği 1853-1856 Kırım Savaşı sonrasına dayanmaktadır. 1856 yılından itibaren Kırım ve Kafkasya'dan Osmanlı Devleti'ne bir göç dalgası meydana gelmiştir. Göç süreci savaşın devam ettiği yıllarda başlamış sonrasında ise artarak devam etmiştir. İlk etapta hükümet, şayet isterlerse savaş esnasında hizmeti bulunanların Silistre eyaletine yerleştirilebileceklerini duyurmuş, bunun üzerine bazı aileler göçe hazırlanmıştır.[849] Sonrasında ise Rus zulmünden

[843]Ferhat Berber, "19. Yüzyıl'da Kafkasya'dan Anadolu'ya Yapılan Göçler", *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, Sayı 31, Güz 2011, s.22.
[844] Bedri Habiçoğlu, a.g.m., s.119.
[845] Cahit Tutum, "1864 Göçü ile İlgili Bazı Bilgiler", *Çerkeslerin Sürgünü 21 Mayıs 1864*, Kafkas Derneği Yayınları, Ankara 2001, s.14.
[846] Nazan Çiçek, "Talihsiz Çerkeslere İngiliz Peksimeti: İngiliz Arşiv Belgelerinde Büyük Çerkes Göçü (Şubat 1864-Mayıs 1865)", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, C. 64, S.1, Ankara 2009, s.63.
[847] İngilizler tarafından İstanbul'a gönderilen mektupta Çerkes sürgünlerinin Karadeniz'den Erzurum'a kadar uzanan topraklara yerleştirilmeleri konusunda öneri de bulunulmuş ayrıca bu nüfusun tarımsal kesimde kullanılarak Türk ordusu için yeni bir kaynak oluşturulabileceği ifade edilmiştir. Öte taraftan bu göçmenlerin sadece Osmanlı Devleti için değil bütün dünyanın yararına olacak olan Trabzon-Erzurum yolunun yapımında kullanılması fikri de öne sürülmüştür. Cahit Tutum, a.g.m., s.22.
[848] Nazan Çiçek, a.g.m., s.72-75.
[849] Abdullah Saydam, *a.g.e.*, s.82.

korkan ve kaçmak isteyen Gözleve, Sivastopol ve Kerç kentlerinin halkları göç etme telaşına kapılmışlardır.[850] Muhacirlerin göç etmeleri için askeri ve ticari gemilerden oluşan bir grup gemiden yararlanılmış, taşımalar öncelikle Gözleve Limanı'nda yapılırken sonrasında Kerç ve Sivastopol muhacirleri de aynı şekilde hareket ettirilmişlerdir.[851] Göç edenlerin çoğu Balçık İskelesi üzerinden Dobruca'ya gönderilmiş ve büyük bir kısmı buraya yerleştirilmiştir.[852] Göçmenlere her türlü yardım yapılarak bir an önce iskânlarının sağlanmasına çalışılmış, ayrıca toplumsal olarak uyum sağlamaları ve toplumun üretken bir öğesi haline gelmeleri için onlara birtakım imtiyazlar sağlanmıştır.[853]

Kırım'dan gelen muhacirlerden bir kısmı Eylül 1856'da Vidin'e gönderilmiş ve bu muhacirler Servi kazasında iskân edilmişlerdir. Ancak muhacirler kazaya geldiğinde barınma ve yiyecek tedariki açısından bazı problemler yaşanmıştır. Bölgedeki idareciler, muhacirleri zor durumda bırakmamak ve kış mevsimi gelmeden hane inşalarını tamamlamak için uğraşmışlardır. Evlerin yapımına başlanması için 17 araba, 68 amele ve 50 adet tüccar tertip edilse de malzeme ve kereste tedariği noktasında sorunlar ortaya çıkmış, amelelerse firar etmiştir. Kış mevsimi yaklaştığından biran evvel işe başlanması gerekmiş, lazım olan kerestelerin dağlardan kesilmesi ayrıca her bir evin yapımı için dört usta ile dört arabanın süratli bir şekilde bulunması kaza müdürü tarafından lüzumlu görülmüştür. İhtiyaç duyulan malzeme ve amelenin bulunması için kaza ahalisinden Hüseyin Ağa ve Marin adlı kişiler memur olarak görevlendirilmiştir. Muhacirlerin güçlük yaşamaması adına işlerin hızlı bir şekilde yapılması için gayret gösterilmiştir.[854]

---

[850] Kemal H. Karpat, *Osmanlı'dan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler*, s.206.
[851] Abdullah Saydam, *a.g.e.*, s.83.
[852] Kemal H. Karpat, *a.g.e.*, s.207. 1855'te Dobruca'ya 16 bin Kırım Türkü yerleştirilmiştir. Mehmet Ali Ekrem, "Kırım ve Nogay Türklerinin Osmanlı Devrinde Dobruca'ya ve Tüm Rumeli'ye Geçmeleri ve Yerleşmeleri", *VIII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri (11-15 Ekim 1976)*, III. Cilt, Ankara 1983, s.1605.
[853] Kemal H. Karpat, *a.g.e.*, s.208; Abdullah Saydam, *a.g.e.*, s.119-120. Muhacirlere sağlanan bu imtiyazlar 3 Mayıs 1856 tarihinde Silistre valiliğine gönderilen talimatta ayrıntılı bir şekilde belirtilmiştir. Talimatnamenin tam metni için bkz. Ahmet Cevat Eren, *Türkiye'de Göç ve Göçmen Meseleleri Tanzimat Devri İlk Kurulan Göçmen Komisyonu Çıkarılan Tüzükler*, Nurgök Matbaası, İstanbul 1966, s.42-49.
[854] BOA. A. M. 15- 69, 11 Muharrem 1273/11 Eylül 1856.

5.6.2.5. 1860 Yılında Yaşanan Göç Hareketliliği

Kırım göçleri gibi Kafkasya'dan gerçekleşen göçler de Kırım Savaşı sonrasında başlasa da bu göçlerin yoğunlaşması 1859 yılı itibariyle olmuş, bundan sonraki yıllarda ise özellikle 1860-1864 aralığında Osmanlı Devleti'ne yoğun bir göç dalgası yaşanmıştır.[855] 1850'li yıllarda yaşanan göçler sayı olarak daha az olduğundan ve belirli bir zaman dilimine yayıldığından ilk etapta çok fazla sorun teşkil etmemiş, ancak 1860 ve sonrasında yaşanan kitlesel göçler, Osmanlı Devleti'ni oldukça zor bir duruma sokmuş ve göçmenler açısından tahripkâr sonuçlara yol açmıştır.[856] Rusya, topraklarından sürdüğü bu insanların yolculuklarına hiçbir şekilde karışmayarak onları hayatları pahasına da olsa yollara dökülmeye zorlamış, göçmenler günlerce Kafkasya limanlarında gemi bulmak için beklemişlerdir. Yolculuk esnasında yaşadıkları açlık, bulaşıcı hastalık gibi sıkıntılardan dolayı pek çoğu hayatını kaybetmiştir.[857]

Kafkasya'dan gelen göçmenlerin çoğu deniz yoluyla Trabzon, Samsun gibi limanlara indirilirken bir kısmı kara yolunu kullanarak Kars ve Batum sınırından giriş yapmıştır.[858] Trabzon'a pek çok göçmenin gelmesi burada yoksulluk ve salgın hastalıkların artmasına neden olmuş, şehrin kapasitesini aşan bir yoğunlukla karşı karşıya kalınmıştır. Kamusal düzenini bozacak bu yoğunluğu azaltmak amacıyla göçmenlerin bir kısmı İstanbul'a ve iç bölgelere gönderilmiştir[859]. Fakat İstanbul göçmenlerin ikametini sağlayacak şartlara sahip olmadığından Rumeli ve Anadolu taraflarına sevk edilmeleri daha uygun görülmüştür.[860]

Rumeli tarafına gönderilen Çerkesler, öncelikle Varna ve Köstence'ye ulaştırılmışlar; Köstence bu bölgeye getirilenler için merkez liman olarak belirlenmiştir. Ancak organizasyonun tam olarak sağlanamaması ve sayının oldukça fazla olması nedeniyle burada bir yığılma yaşanmıştır.[861] Köstence ve Varna'da da muhacirlerle ilgili pek çok problemle karşı karşıya kalınınca hükümet, muhacirlerin aynı bölgelere

[855] Abdullah Saydam, *a.g.e.*, s.87; Marc Pinson, a.g.m., s.53. 1859 yılında Şeyh Şamil'in Ruslara teslim olması göçün yoğunlaşmasında etkin rol oynamıştır. Süleyman Erkan, a.g.m., s.161.
[856] Marc Pinson, a.g.m, s.53.
[857] Abdullah Saydam, *a.g.e.*, s.87.; Süleyman Erkan, a.g.m., s. 163.
[858] Marc Pinson, a.g.m., s.54.; Abdullah Saydam, *a.g.e.*, s.87.
[859] Marc Pinson, *a.g.e.*, s.54-55.
[860]Abdullah Saydam, *a.g.e.*, 126-127.
[861] Marc Pinson, *a.g.e.*, s.55-56.

gönderilmesinin tehlikesini fark ederek buradakilerin bir kısmının Silistre ve Vidin'e sevk edilmesini kararlaştırmıştır.[862]

5.6.2.5.1. Muhacirlerin Vidin'e Gönderilmeleri

Kırım Savaşı sonrasında aralıklarla Osmanlı Devleti'ne gelmeye başlayan göçmenlerin iskânları ve her türlü ihtiyaçlarıyla Ticaret Nezareti ve Şehremaneti ilgilenmiştir. Eyaletlerde ise muhacirlerin organizasyon işlerinin halledilmesi için taşra idarecileri görevlendirilmiş, ayrıca hükümet tarafından hususi memurlar da tayin edilmiştir. Ancak bir süre sonra göçmen sayısında yaşanan artışla birlikte iş yoğunluğunun da artması yeni bir kurum oluşturulmasını gerekli kılmış ve Muhacirin Komisyonu teşkil olunmuştur.[863] Ayrıca muhacirlerin uygun mahallerde iskân edilmeleri ve iskân sürecinde her türlü işlerin halledilmesi amacıyla görevliler tayin edilmiştir. Hükümet, Vidin ve Silistre'ye gönderilen muhacirlerin iskân işlemlerinin gerçekleştirilmesi için Erkan-ı Harbiye Miralayı Nusret Bey'i memur olarak görevlendirilmiş ve kendisine 10.000 kuruş harcırah verilmesini uygun bulmuştur.[864] Nusret Bey'e yardımcı olması amacıyla Rumeli orduyu hümayununa mensup o tarafta bulunan bir ya da iki nefer zabıtanın da vazifelendirilmesi kararlaştırılmıştır.[865]

Muhacirlerin iskânıyla ilgili bir talimatname hazırlanarak Nusret Bey'e verilmiş, talimatnamede muhacirlerin yerleştirilmesi esnasında uyulması gereken hususlara değinilmiştir. Vidin valisi Said Paşa'nın Vidin eyaletinde muhacir iskânına elverişli 5-10.000 hanelik arazi bulunduğunu ifade etmesiyle öncelikle 10.000 hanenin Vidin'e gönderilmesi uygun görülmüştür. Hükümet, bunların Tuna Nehri üzerinde bulunan uygun iskelelerden "açık" denilen kayıklara bindirilerek Vidin'e ulaştırılmalarını istemiş, iskân işlerinin sorunsuz bir şekilde halledilebilmesi için eyalet ve sancaklardaki yöneticilerin Nusret Bey'in emirlerini yerine getirmeleri ve ona destek olmalarını emretmiştir. Ayrıca Maliye Nezareti, muhacirlerin iskânıyla ilgili

[862] Abdullah Saydam, *a.g.e.*, s.127.
[863] 5 Ocak 1860 tarihinde resmi olarak kurulan bu komisyonun başkanlığına Trabzon valisi Hafız Paşa getirilmiştir. Abdullah Saydam, *a.g.e.*, 103-105; Ahmet Cevat Eren, *a.g.e.*, s.40.
[864] BOA. A. MKT. MHM. 190-11, 13 Muharrem 1277/1 Ağustos 1860; BOA. İ. DH. 459-30498.
[865] BOA. A. MKT. MHM. 321-100, 2 Safer 1277/20 Ağustos 1860.; Bkz. BOA. A. MKT. NZD. 348-29.

masrafların karşılanması ve harcamaların nasıl yapılacağına dair gerekli olan emirleri Vidin ve Silistre eyaletlerine bildirmiştir.[866]

Vidin'e nakl olunacak 10.000 hanenin öncelikle Köstence ve Mecidiye taraflarından Boğazköy'üne oradan da Vidin'e gönderilmesine karar verilmiş ve bununla ilgili işlemlere başlanmıştır. Muhacirlerin demiryolu ile gönderilmeleri düşünülmüş, hatta demiryolu kumpanyası nakliye konusunda yardım edeceğine dair söz vermiştir. Ancak daha sonrasında demiryolu kumpanya memuru Mösyö Sanak, akçesi peşin verilmediği sürece yardım etmeyeceklerine dair bir açıklama yapmıştır. Bu durum vakit kaybına neden olurken bir taraftan da zafiyet yaratmış, hal böyle olunca ahaliden araba tedarikine mecbur olunmuştur.[867]

Vidin tarafına ilk etapta gönderilen 1200 hane muhacirden 200 hanesinin Vidin'e ve kalanının ise Sahra ve Belgradcık kazalarına yerleştirilmesine karar verilmiştir. Varna tarafından nakledilen 3000 hanenin ise Lom ve İvraca kazalarına gönderilmesi ve bunlardan 888'inin Lom'a gitmesi uygun görülmüştür.[868] Hükümet, Vidin valisi Said Paşa'ya bahsi geçen 10.000 hanenin kalıcı olarak yerleşinceye kadar misafir olarak Vidin'de iskân edilmelerini, bu süreçte muhacirlerin asayiş ve güvenliklerinin sağlanmasını ve hüsn-i iskânlarına dikkat edilmesini emretmiştir.[869]

5.6.2.5.2. Muhacirlerin Misafir Olarak Vidin'e Yerleştirilmeleri ve Bu Süreçte Yapılan Yardımlar

Hükümet, muhacirlerin zor durumda kalmamaları ve gerekli olan ihtiyaçlarının karşılanması için oldukça gayret göstermiş ve önemli miktarda geliri, bu iş için ayırmıştır.[870] Öncelikle muhacirlerin iskân işlerinin halledilmesi amacıyla Vidin, Silistre eyaleti ve Varna sancağı emvalinden 500 kese akçe tertibini uygun görmüştür.[871] Muhacirlerin sefalete düşmemesi için haylice akçeye lüzum olduğundan

[866] Nusret Bey'e verilen talimatnamenin maddeleri için bkz. Abdullah Saydam, a.g.e., s.127-129.
[867] BOA. A. MKT. UM. 433-8, 7 Rebiyü'l-ahir 1277/23 Ekim 1860.
[868] BOA. A. MKT. UM. 435-36, 24 Rebiyyü'l- ahir 1277/9 Kasım 1860.
[869] BOA. A. MKT. UM. 436-9, 29 Rebiyyü'l-ahir 1277/14 Kasım 1860.
[870] Muhacirlerin Kırım ve Kafkasya'dan gemilerle getirilişi ve daha sonrasında iskân edilecekleri yerlere nakillerinden itibaren hükümet tarafından pek çok harcama yapılmış daha sonrasında gittikleri yerlerde barınma ve yiyecek gibi hayati ihtiyaçlarının karşılanması için gereken destek sağlanmıştır. Farklı yerlerde muhacirlere yapılan yardımlar için bkz. Abdullah Saydam, *a.g.e.*, s.153; İbrahim Serbestoğlu, "Kırım Savaşı Sonrasında Samsun'da Göç ve Göçmen Sorunu", *Geçmişten Geleceğe Samsun*, (Ed. Cevdet Yılmaz), Samsun Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Samsun 2006, s.90-92.
[871] BOA. A. MKT. NZD. 322-51.

vakit kaybetmeden Tırnova sancağı bakiyesi olan 5-6000 kesenin de muhacirler için harcanmasına karar verilmiştir.[872] Ayrıca uygun görülen yerlere köyler inşa olunacağından hükümet bu masraflara karşılık olmak üzere 10.000 kese akçenin de münasip mahallerden Vidin'e havale edilmesini emretmiştir.[873]

Hükümet; muhacirlerin iskânı hususunda oldukça hassas davranmış, bir an önce iskân edilmeleri için acele edilse de kış mevsiminin gelmesi nedeniyle kalıcı olarak iskânları yapılamamıştır. Bu nedenle hükümet, muhacirlerin ilk etapta misafir olarak yerleştirilmeleri ve barınma, erzak gibi ihtiyaçlarının da gönderildikleri yerlerdeki ahali tarafından karşılanması kararına varmıştır. Merkezden Vidin valisine gönderilmiş olan telgrafta da Vidin'de bulunan muhacirlerin geçici bir süre misafir olarak münasip kaza ve köylerde barındırılmaları, muhacirler için gerekli olan malzemelerin ise ahali tarafından karşılanması ve her birine yarımşar kıyye ekmek verilmesi belirtilmiştir.[874] Böylelikle Vidin'deki muhacirlerin iskânları 1861 baharına kalmıştır. [875]

Misafir olarak Vidin'e yerleştirilen 402 muhacirinin geliş tarihleri olan (1860 Kasım'ından) 1861 Ağustos ayı sonuna kadar mercimek, fasulye gibi ihtiyaçları ahali tarafından karşılanmış, ayrıca orada bulunan memur, asker, tüccar gibi kişilerden 8.733 kuruş kadar yardım yapılmıştır.[876] Hükümet, muhacirlerin gittikleri yerlerde sıkıntı yaşamaması için ahalinin yardımcı olmasını ve bunun ne kadar mühim olduğunu her fırsatta dile getirmiştir.[877] Öyle ki; hükümet, ahalinin muhacirlere destek olmasındaki gayret ve hüsn-i hareketleri takdire şayan bularak hem yardım yapılan yerleri takdir etmek hem de başka mahallere örnek teşkil etmesi adına durumun Takvim-i Vekayi ve Ceride-i Havadis gibi gazetelerde ilan olunmasını istemiştir.[878]

---

[872] BOA. A. MKT. NZD. 334-26.
[873] BOA. A. MKT. MHM. 201-90.
[874] BOA. A. MKT. MHM. 203-1, 1 Cemaziyye'l-ahir 1277\15 Aralık 1860. Ahali tarafından yiyecek yardımı yapılması uygun görülerek Sahra kazasına yerleştirilmiş olan muhacirine yapılacak yardımın ahaliye duyurulması için muhasebeci Hurşid Efendi görevlendirilmiş, bu şekilde alınan kararların ilan edilmesi sağlanmıştır. BOA. A. MKT. UM. 448-87.
[875] BOA. A. MKT. MHM. 760-49, 30 Recep 1277/11 Şubat 1861.; BOA. A. MKT. MHM. 209-99.
[876] BOA. A. MKT. NZD. 344-31.
[877] BOA. A. MKT. UM. 503-72.
[878] BOA. A. MKT. MHM. 203-61. Osmanlı Devleti muhacirlerin yerleştirildikleri bölgeleri, muhacirlere ahali tarafından yapılan yardımları ve yardım yapanların isimlerini gazeteler de duyurma kararı almıştır. Bununla ilgili olarak bkz. Margarita Dobreva, "Çerkes Tehcirinin Medyaya Yankısı; Takvim-i Vekayi Gazetesi, Yeni Türkiye, Ankara 2015.; Ayrıca bkz. Ramazan Göktepe, *Kırım Savaşı*

Vidin eyaletine bağlı Lom kazasına misafir olarak yerleştirilmiş olan 3.331 muhacirine 1861 Ağustos ayı sonuna kadar bir hissesi buğday ve bir hissesi mısır olmak üzere her birine yarımşar kıyyeden gerekli görülen 333.000 kıyye mısır ve 166.550 kıyye buğday verilmiştir. Belgradcık kazasına yerleştirilen 441 nüfusa, ikili birli itibarıyla bir hissesi buğday ve iki hissesi mısır olmak üzere her birine yarımşar kıyyeden 47.360 kıyye mısır ile 23.680 kıyye buğday tedarik edilmiştir. Mercimek, fasulye, tuz, soğan gibi malzemeler ile hayvanlar için gerekli olan ot ve samanın da ahali tarafından karşılanacağı taahhüt edilmiştir.[879]

Yine Rahova kazasına misafir olarak yerleştirilmiş olan 7550 muhacirine, 1861 Nisan ayı sonuna kadar ikili birli itibarıyla bir hissesi buğday ve iki hissesi mısır olmak üzere her birine yarımşar kıyyeden 3 yük 74.164 kıyye mısır ile 1 yük 87.086 kıyye buğday verilmiştir. Ayrıca İvraca kazasına yerleştirilen 1971 muhacirine, 1861 Ağustos ayı sonuna kadar ikili birli itibarıyla bir hissesi buğday ve iki hissesi mısır olmak üzere her birine yarımşar kıyyeden 1 yük 97.100 kıyye mısır ile 68.985 kıyye buğdayın temini sağlanmıştır.[880] Bunların yanı sıra muhacirler için gerekli olan odun, kömür ve sair malzemeler de ahali tarafından verilirken ahalinin bu gayreti hükümet tarafından takdirle karşılanmıştır.[881]

Sahra kazasına yerleştirilmiş olan 3.300 nüfus muhacirinden her birine yarımşar kıyyeden ihtiyaç duyacakları 3 yük 46.333 kıyye mısır ile 1 yük 38.534 kıyye buğday verilmesi ancak buğdayın kilesi 80 kuruş hesabıyla hazine tarafından karşılanacakken mercimek, fasulye, tuz, soğan gibi ihtiyaç duyulan malzemelerin ahali tarafından tedarik olunacağı ifade olunmuştur.[882] Bu süreçte ahalinin yanı sıra memur, ümera-yı askeriye[883] ve servet sahipleri de muhacirler için her türlü yardımı yapmış, yardım yapanların isimlerinin Ceride-i Havadiste ilan olunması hükümetçe uygun görülmüştür.[884]

Sonrası Osmanlı Basınında Kafkasya ve Kırım Göçleri, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Niğde 2007.

[879] BOA. A. MKT. MHM. 209-52.
[880] BOA. A. MKT. MHM. 210-62.
[881] BOA. A. MKT. NZD. 344-18.
[882] BOA. A. MKT. UM. 455-57.
[883] BOA. A. MKT. MHM. 209-99.
[884] BOA. A. MKT. MHM. 210-86.

Vidin eyaletine iskân olunmak üzere gönderilmiş olan 3955 nüfus muhacirine; ahali tarafından yapılan malzeme yardımından başka 1861 Ağustos sonuna kadar her birine yarımşar kıyye itibarıyla gerekli görülen toplamda 7 yük 57.308 kıyye zahirenin; üçte biri buğday ve üçte biri mısır olmak üzere tertip olunan 1 yük 29.807 kıyyesinin Servi, 10.742 kıyyesinin İtrebol ve 2 yük 99.464 kıyyesininse Lofça kazaları ahalisi taraflarından verilmesi uygun görülmüştür. Yardım olarak 1 yük 99.799 kıyye buğdayın dahi hazineden aktarılması suretiyle halledilmesi kararlaştırılmıştır.[885]

Hükümet, muhacirlere yardım edilmesi konusuna oldukça önem vermiş; Vidin ileri gelenlerinden bazı kişiler, ahalinin muhacirlere yardımcı olması hususunda gayret göstermişse de Vidin gibi nüfus ve konum itibariyle hassas olan bir yerde herhangi bir karışıklığa sebebiyet verilmemesi adına kimseden zorla yardım talebinde bulunulmamasını istenmiştir.[886] Vidin valisi Said Paşa'ya gönderilen telgrafta muhacirlere yapılacak olan erzak vesaire yardımında Hristiyan ahalinin rahatsız edilmemesi özellikle dile getirilmiştir.[887]

Said Paşa, zahirenin bir miktarının ahali tarafından bir hizmet olarak görülüp ücretsiz olarak muhacirine verildiğini kalan miktarın ise ahaliden veresiye olmak üzere satın alındığını, bu nedenle bedelinin hazineden Vidin'e havale olunması gerektiğini merkeze bildirmiştir.[888] Bunun üzerine Vidin valisine gönderilen yazıda; muhacirine yapılan yardımın ne kadarının ahali tarafından karşılandığı ve ne kadarının dahi parasının verilmesinin lazım geldiği sorulmuş ve ödenecek bedel ne ise bunun Tırnova sancağı vergisinden ödenmesi söylenmiştir.[889]

Ahali tarafından yapılan yardımlar haricinde muhacirlerin ihtiyaçlarında kullanılması amacıyla Maliye Nezareti tarafından Nusret Bey'e 2.000 kese akçenin gönderilmesine karar verilmiştir.[890] Bahsi geçen meblağın 1.000 küsuru hemen gönderilirken kalanının da muhacirinin sefalet ve perişanlığından dolayı iskân edilmelerinde harcanmak üzere

[885] BOA. A. MKT. MHM. 213-43.
[886] BOA. A. MKT. MHM. 216-61.
[887] BOA. A. MKT. UM. 444-2.
[888] BOA. A. MKT. UM. 453-100.
[889] BOA. A. MKT. UM. 454-63.
[890] BOA. A. MKT. NZD. 353-51.

bir an evvel yollanacağı Said Paşa ve Nusret Bey'e ifade olunmuştur.[891] Nitekim sonrasında kalan miktarın da Nusret Bey'e gönderildiği görülmektedir. [892]

5.6.2.5.3. İskân Sürecinde Yaşanan Birtakım Sıkıntılar

Hükümetin bütün gayretlerine rağmen iskân işleri istenildiği şekilde gerçekleştirilememiş, mevsimsel şartlar ve muhacirlerin gittikleri yerlerde karşılaştıkları bazı problemler nedeniyle aksaklıklar yaşanmıştır. Muhacirler yaşadıkları sorunlar nedeniyle şikâyetlerini dile getirmiş, hatta bir kısmı İstanbul'a giderek vatan-ı asliyelerine geri dönme düşüncelerini beyan etmişlerdir. Kendilerine bunun sebebi sorulduğunda; vardıkları mahallerde henüz iskân olunamadıklarını, talimatta belirtilen şeylerin kendilerine verilmediğini ve ellerinde bulunan malları harcayıp zarurete düştüklerinden dönmeye mecbur olduklarını söylemişlerdir. Bunun üzerine hükümet, süratli bir şekilde iskânların başlatılması hususunda gerekli mahallere talimatlar göndermiştir.[893]

Öte taraftan sürecin uzaması erzak vs. yardımında bulunan yerli ahalinin de sızlanmalarına yol açmaya başlamıştır.[894] Vidin eyaletine iskân olunan muhacirinin çoğuna hane inşa edilmiş ve öküz verilmiş, günlük yiyeceklerinin üçte biri devlet tarafından üçte biriyse ahali tarafından karşılanmışsa da 1861 yılı içerisinde kuraklık ve bazı yerlerde yaşanan çekirge istilası nedeniyle zahire sıkıntısı ortaya çıkmıştır. Bunun üzerine hükümet; Vidin valisi Said Paşa'ya, muhacirlere yapılan erzak yardımının kesilmesi durumunda muhacirlerin mahvolacaklarını bu nedenle durumun çaresine bakılması gerektiğini bildirmiştir.[895]

Nitekim Temmuz 1861'de Rahova kazasının Lokovin, Konyar, Galuh ve İstavrice köylerinde yaşanan çekirge istilası mısırın, birkaç köyde şiddetli yağan yağmur ise buğday ve arpanın zarar görmesine sebep olmuş, bu da muhacirlere verilecek zahirenin temininde zorluklar yaratmıştır.[896]

---

[891] BOA. A. MKT. UM. 473-39.
[892] BOA. A. MKT. NZD. 355-62.
[893] BOA. A. MKT. MHM. 231-60.
[894] BOA. A. MKT. MHM. 221-65, 27 Zilkade 1277\6 Haziran 1861.
[895] BOA. A. MKT. UM. 507-100, 15 Rebiyyü'l-ahir 1278\20 Ekim 1861.
[896] Plevne kazası da bu çekirge istilasından etkilenirken oraya yerleştirilen muhacirine erzak verilmesinde de sıkıntı yaşanmıştır. BOA. MVL. 935-28.

Durum böyleyken muhacirlerin biran evvel iskânları yapılarak üretici durumuna getirilmeleri ve hem muhacirlerin sefalete düşürülmemesi hem de ahalinin zor durumda bırakılmaması açısından önem teşkil etmiştir. Muhacirlerin iskân ve ziraatlarıyla ilgili konunun hızlı bir şekilde halledilmesi işi; Osmanlı hükümeti tarafından valilik, kaymakamlık ve müdürlüklere havale olunmuş, ancak onlar da meseleyi önemsememişlerdir. Bu durum gittikleri yerlerde hem muhacirlerin hem de ahalinin sefalet yaşamasına neden olmuştur.

Hükümet, Vidin'e gönderdiği emirlerde muhacirlerin iskân sorununa önem verilmesi gerektiğini defalarca belirtmiştir. Ayrıca bu konuda en ufak bir kusuru ve rahatlığı bulunan memurun her kim olursa olsun cezalandırılacağı da ilgililere bildirilmiştir. Özellikle muhacirlerin uygun görünen mahallere iskânının derhal sağlanarak onların ziraat ve çiftçiliğe alıştırılmaları ve muhacirlerin yerleştirilmelerinde gerekli usullere uyulması hükümet tarafından valilik ve kaymakamlıklara emredilmiştir. [897]

Vidin valisi Said Paşa ve muhacirin memuru Nusret Bey'e gönderilen yazıda; her mensup için birer ufak hane, iki haneye birer çift öküz ve beşer kile tohumluk verilmesi ve bir de iskân olunan mahallerde kendilerini mecburiyet altında gibi hissetmemeleri için iskân olunduktan sonra dahi istedikleri mahallere gidebileceklerinin muhacirlere söylenmesi istenmiştir.[898]

5.6.2.5.4. İskân Sürecine Başlanması ve Kalıcı Yerleşimler

Vidin ve ona bağlı olan yerlerde 1861 baharından itibaren iskân sürecinin başladığı, muhacirlerin kalıcı yerleşimlerinin sağlanması amacıyla haneler inşa edildiği ve köyler kurulduğu görülmektedir.[899] Vidin, Sahra, Lom, Belgradcık, Lofça, İvraca, Rahova, Berkofça ve Servi kazalarında uygun olan arazilerde muhacirler için müstakil köyler oluşturulmuş, ancak iskâna elverişli olmayan yerlerde farklı çözümler bulunmuştur. İvraca kazasında pek çok mahal dağlık olduğundan ve iskâna uygun arazi bulunmadığından muhacirin için ayrıca köy oluşturulamamış, diğer tebaa köylerinde muhacirler için haneler inşa edilmiştir. İvraca kazasına gelmiş olan 532 hanenin 490 için Hristiyan köylerinde evler yapılırken kalanı da kasaba içlerinde iskân ettirilmiştir.

[897]Silistre, Vidin valileriyle Rusçuk, Şumnu, Köstence, Varna, Tulcu, Tırnova, Samakov kaymakamlıklarına havale olunan yazıda durum bildirilmiştir. BOA. A. MKT. MHM. 206-9.
[898] BOA. A. MKT. UM. 473-39.
[899] BOA. A. MKT. UM. 476-68.

Hanelerin yapımında Müslim ve gayrimüslim ahali destek olurken bunu bir hizmet olarak görmeleri hükümet tarafından takdirle karşılanmıştır.[900]

Yine Berkofça kazası içlerine 750 hane iskân ettirilirken inşa masrafları ahali tarafından karşılanmış ve ahali bu miktarı hazineye bağışladığını bildirirken bahsi geçen ahalinin hizmetleri övgüye layık bulunmuştur.[901] Sahra kazasının merkezi olan Kula karyesine 200 ve Rakovice-i kebir karyesine de 270 hane muhacir iskân edilmiştir. Yerleştirilen muhacirlere malzeme yardımında da bulunulmuş, hatta Rakovice-i kebir ahalisi isyancılarından olan ve Sırbistan'a firar eden 150 hanenin bıraktıkları hayvan ve hububat da muhacirlere verilmiştir. Diğer taraftan muhacirlerin nüfusu fazla olan yerlere yerleştirilmeleri oralarda idari olarak bazı değişiklikler yaşanmasına neden olmuştur. Böyle büyük bir kazanın meclisi bulunmayışı idare ve güvenlik açısından sorunlara yol açmış, bundan dolayı Sahra kazasında bir meclis teşkil olunmasına karar verilmiştir.[902] Ayrıca köylerdeki nüfus artışıyla birlikte cami, mektep vb. kamu binaları inşa edilmiş,[903] dolayısıyla bu köyler adeta birer kasaba görünümünü almışlardır. Yapılan icraatların yanı sıra köylerde isim değişikliğine gidilmiş birine Hamidiye ve diğerine Adliye isimleri verilmiştir.[904] Buralardaki Müslüman nüfus gayrimüslim nüfusa göre daha fazla olduğundan Bulgarca olan köy isimlerin değiştirilmesi daha uygun görülmüştür.[905]

Tablo 5.10: Sahra kazasına iskân ettirilen muhacirlerin hane miktarı

Karye İsimleri	Hane Sayısı
Akçar	48
Flordin	120
Rakovice-i sagir	52

[900] BOA. İ. DH. 473-31709.
[901] BOA. A. MKT. UM. 476-68; BOA. A. MKT. MHM. 761-47.
[902] BOA. A. MKT. MHM. 204-6.
[903] Sahra kazasında iskân olunacak muhacirin için 5000 kuruş masrafla mescit inşası edilmesi ve masraf için gerekli olan meblağın Vidin malından havale edilmesi Maliye Nezaretine bildirilmiştir. BOA. İ. DH. 492-33358/2, 11 Muharrem 1279/ 9 Temmuz 1862.
[904] Ayrıca muhacir iskân edilmesinde iyi hizmetleri duyulmuş olan Sahra kazası müdürü Ali Rıza Efendinin taltifi ve kendisine nişan verilmesi uygun görülmüştür. BOA. A. MKT. MHM. 229-61, 27 Muharrem 1278/ 4 Ağustos 1861. Köylere Adliye ve Hamidiye isimlerinin verilmesi Takvim-i vekayide'de ilan olunmuştur. Bkz. Takvim-i Vekayi, def'a 618, 22 Safer 1278/29 Ağustos 1861.
[905] BOA. İ. MVL. 450-20095/4. Hamidiye ve Adliye isimleri verilirken Osmanlı sultanlarının isim ve mahlaslarından esinlenilmiştir. II. Mahmud'un mahlası olan adli mahlasından dolayı Adliye ismi kullanılmıştır. BOA. İ. MVL. 450-20095/5.

Rakovice-i kebir nam-ı diğer Hamidiye	270
Kula nam-ı cedid (Adliye)	200
Makareş	49
Gramade	102
Turçin-i kebir	60
Halove	65
Sinatrin	60
Zerve	71
Raktince	111

Kaynak: BOA. İ. MVL. 450-20095/1.

Vidin eyaletine bağlı olan Lofça kazasında daimî suretle iskânları kararlaştırılan muhacirler için kaza ahalisi tarafından *"hizmet-i müftehirane"* olmak üzere Teliş nam mahalde beş yüz hane inşa edilmiş; bunlardan 300 hanesine Kırım, 200 hanesine ise Nogay ahalisi yerleştirilmiştir. Ancak bunlar bölgenin usulünü bilmediklerinden birtakım sorunlar yaşanmış, hatta bahsedilen mahal civarında bulunan köy ahalisinin ziraatlarına zarar vermişlerdir. Bu nedenle bölgedeki asayişin sağlanması ve muhacirlerin çeşitli işlerinin halledilmesi amacıyla Teliş köyünde idari bir düzen oluşturulması zorunluluk halini almıştır. Lofça kazası meclisinde yapılan görüşmede; 10.000 kuruş masrafla bir hükümet konağı binası inşa olunması, ayrıca yanına bir miktar zaptiye askeri verilmek suretiyle bir müdür tayin edilmesi kararlaştırılmıştır.[906]

Öncelikle muhacirler için kurulan Teliş köyü altı mahalleye ayrılmış; Nogay ileri gelenlerinden Camekay Efendi ve Bingazi, Kırım muteberlerinden ise Ömer Efendi ile Abdüşşiar Efendi muhacirlerin işlerinin idare edilmesi için görevlendirilmişlerdir. Ayrıca öteden beri muhacirlerin hizmetinde bulunan ve onların örf ve adetlerine vâkıf olan Ahmed Efendi 350 kuruş maaş ile Teliş köyüne müdür olarak tayin olunmuş, maiyetine on adet zaptiye askeri istihdam edilmiştir. Bu idari düzenlemenin yanı sıra muhacirler için kurulmuş olan bu köye bir cami, iki mescit ve bir mektep inşası Lofça Meclisi tarafından uygun bulunmuştur.[907]

[906] BOA. İ. MVL. 453-20252/5, 25 Zilhicce 1277/4 Temmuz 1861.
[907] BOA. İ. MVL. 453-20252/7.

Muhacirlerin kalıcı olarak yerleşimleri sağlanırken arazinin konumu ve yerleşim için uygun olup olmadığı da dikkate alınmıştır. Lom kazasına dört saat mesafede bulunan Dobredel, Derbendi ve Manastıri mahalleri etrafında beş yüze yakın hane inşa edilebilecek, ziraat ve imara uygun boş arazi bulunsa da gerekli olan incelemeler yapılmadan karar verilmek istenmemiştir. Muhacirin memuru Nusret Bey'in Vidin valisi Said Paşa ile yaptığı görüşme sonrası vali, bizzat bahsedilen mahallere giderek tahkikatta bulunmuştur. Valinin yaptığı tetkik sonrasında bu yerlerin imara uygun olduğu ve 350 hanelik bir köy oluşturulabileceği tespit edilmiştir. Nusret Bey, Sadarete gönderdiği yazıda, kurulacak olan bu köye Yusuf İzzeddin Efendi'nin ismine ithafen İzzeddin isminin konulmasının düşünüldüğünü bu konuda merkezden gelen yanıta göre hareket edileceğini ifade etmiştir.[908] Hükümet Nusret Bey'in isim önerisini uygun bulmuş ve köye İzzeddin ismi verilmiştir. [909]

Muhacirlerin yerleştirildiği bu köyler haricinde, Belgradcık ve Lom kazalarından Rusya'ya göç eden Bulgarların boşalttığı bazı köylere de muhacir iskân edilmesi düşünülmüştür. Vidin valisi Süleyman Paşa'nın[910] 8 Eylül 1861'de Sadarete gönderdiği yazıda; giden Bulgarların yerine hemen muhacir yerleştirilirse bu durumun geride kalan Bulgarlar için sıkıntı yaratabileceği belirtilmiştir. Vali, Belgradcık ve Lom kaza müdürlerinden almış olduğu bilgiye istinaden bazı köylerin Bulgarlar tarafından tamamen boşaltıldığını muhacirlerin iskânı için bu köylerin tercih edilmesinin daha doğru olacağını dile getirmiştir. Hükümet, Süleyman Paşa'ya boşta olan yerlere açıkta kalan muhacirlerin iskân olunmasının uygun olduğunu bildirmiştir.[911]

5.6.2.5.5. Muhacirlerin Yer Değişikliği Talepleri

Devlet, muhacirleri uygun yerlere yerleştirmek için çaba göstermiştir. Ancak iskân edilen bazı muhacirler bir süre sonra ülke içerisinde başka bir yere gitme talebinde bulunmuşlardır. Bu taleplerin gerekçesi değişmekle birlikte genellikle yakınlarının

[908] BOA. İ. MVL. 454-20302/2, 11 Safer 1278/18 Ağustos 1861.
[909] BOA. İ. MVL. 454-2030/6. Yeniden oluşturulan karyeye İzzeddin isminin verildiği Takvim-i vekayide'de duyurulmuştur. Bkz. Takvim-i Vekayi, def'a 622, 23 Rebiyyü'l-ahir 1278/28 Ekim 1861. Ayrıca İzzeddin kasabasına bir cami-i şerif inşa olunması gerekli görülmüştür. BOA. MVL. 964-45.
[910] Eylül 1861'de Said Paşa azledilerek yerine Süleyman Paşa Vidin'e vali olarak atanmıştır. BOA. A. MKT. UM. 499-72.
[911] BOA. A. MKT. UM. 502-83.

bulunduğu yere geçme isteği veya bölgeye uyum sağlayamama probleminin etkin olduğu görülmektedir.

Muhacirler iskânlarının sağlanılmasından sonra istedikleri yerlere gitmekte serbest bırakılmışlardır. Ancak muhacirlerin toplu olarak iskân edilme istekleri, bazı sorunları beraberinde getirmiştir. Muhacirlerin özelikle grup halinde iskân etme arzuları, kendileri için kolayca arazi bulunamaması ve hali hazırda yerleşmiş oldukları yerlerden yardım alıyor olmaları gibi sebeplerle başka yere gitmeleri tasvip edilmemiştir.[912] Fakat bazı özel durumlarda buna izin verildiği görülmektedir.

Örneğin, dört haneden ibaret otuz sekiz nüfus kadın, çocuk ve erkekten oluşan muhacirler, misafir olarak Priştine'ye yerleştirilmek üzere getirilirken yolculuk esnasında erkeklerin birçoğu vefat etmiş, kalanlar ise Priştine'ye yerleştirilmiştir. Ancak bunların akrabaları Vidin'de bulunduğundan kendileri de oraya nakledilmek istemiştir.[913] Bu muhacirlerin Vidin'de ikamet eden hemşehrilerinin yanına gönderilme talebi Üsküp Valiliği tarafından muhacirin komisyonuna iletilmiştir.[914] Üsküp Valiliğinden 10 Temmuz 1862 tarihinde muhacirin komisyonu başkanlığına gelen bu yazı üzerine komisyon durum değerlendirmesi yapmış, ardından Priştine'de bulunan bu muhacirlerin iskânları için henüz masrafta bulunulmadığından Vidin'e nakillerinde herhangi bir mahzur görülmediğini ifade etmiştir. Konu, Vidin Valiliğine yazılarak şayet onlar tarafından da münasip bulunursa muhacirlerin taleplerinin yerine getirilmesi uygun görülmüştür.[915]

Başka bir örnekte; Kırım muhacirlerinden olup Tekirdağ'ı sancağında bulunan Zeytinli çiftliğinde ikamet eden Beti nam Hatun, damadı ve kızının doğruca Vidin'e gönderildiği ve orada ikamet etmekte olduklarını dile getirmiştir. Kendisine Tekirdağ'da hane inşa ettirilmesi ve ihtiyarlığı sebebiyle yolculukta zorlanmasından dolayı Vidin'deki kızı ve damadının Tekirdağ'a yanına nakledilmelerini istemiştir.[916] Yine Niş'te bulunan 171 fukara muhacir, Vidin'e gönderilmiş; bunlardan 110 kişi Vidin'e, geriye kalan 61 kişi ise Lom'a yerleştirilmişlerdir.[917] Ayrıca Kırım ahalisinden

[912] Ferhat Berber, a.g.m., s.23.
[913] BOA. A. MKT. UM. 552-80, 9 Şevval 1278/9 Nisan 1862.
[914] BOA. A. MKT. NZD. 435-91, 29 Muharrem 1279/27 Temmuz 1862.
[915] BOA. A. MKT. MHM. 239-47, 15 Safer 1279/12 Ağustos 1862.
[916] BOA. A. MKT. MHM. 239-79, 5 Rebiyyü'l-evvel 1279/31 Ağustos 1262.
[917] BOA. A. MKT. MHM. 264-72.

olan Abdülmennan, Musa ve Cemaleddin hocalar sülalesinden 36 hane dağınık bir şekilde İslimiye kazasında ikamet etmekteyken hükümet, Vidin valisi Said Paşa'ya gönderdiği yazıda bunların Vidin eyaletinde münasip bir yere toplu olarak iskân edilmelerini emretmiştir.[918]

5.6.2.6. Vidin'den Rusya'ya Gerçekleştirilen Göçler

Rusya, Kırım ele geçirdikten sonra Kırım'ın yerel ahalisi olan Müslüman Tatarları buradan çıkarıp bölgedeki Hristiyan nüfusu artırmak amacıyla Osmanlı vatandaşı olan Hristiyanların Rusya'ya göç etmeleri için çalışmıştır.[919] Kırım'ın ilhakıyla başlatılmış olan bu göçler, 18. yüzyılın ikinci yarısında yaşanan tüm Osmanlı-Rus savaşları sonrasında belirli miktarda Bulgar'ın Rusya'ya göçüyle başlamıştır.[920] Göç çalışmaları Kırım Savaşı sonrasında daha etkin bir şekilde yürütülmüş, özellikle Balkanlardaki ahali çeşitli yollardan tahrik edilerek göç için teşvik edilmiştir.[921] Kırım'da Tatarların gönderilmesiyle birlikte oluşan nüfus açığı ve iş gücü ihtiyacını karşılamak amacında olan Rusya Balkanlar'a yönelmiştir.[922] Osmanlı Devleti içerisindeki Hristiyanları, ayaklandırmak ve huzursuzluk çıkarmak amacıyla Balkanlar'da yoğun bir propaganda faaliyeti başlatmış, Rum ve Bulgar milletlerinin himayeye muhtaç olduklarına dair haberler yayarak Avrupa kamuoyunu da etkileme ve meseleyi uluslararası bir boyuta taşımayı amaçlamıştır.[923] Ayrıca Rusya Balkanlardaki halka zulüm yapıldığını öne sürerek bunun araştırılması için uluslararası bir komisyon kurulmasını dahi teklif

---

[918] BOA. A. MKT. UM. 480-66, 24 Zilhicce 1277/ 3 Temmuz 1861.

[919] Stanford J. Shaw-Ezel Kural Shaw, *a.g.e.*, s.152. Rusya, 1783'te Kırım'ı ele geçiricinin en başından itibaren Hristiyan kolonicileri buraya yerleştirme çabası içerisine girmiş, Kırım'ın yerli halkı olan Tatarlara gereksiz gözüyle bakmıştır. Hakan Kırımlı, "Emigrations from the Crimea to the Ottoman Empire during the Crimean War", s.751.; Alan W. Fisher, "Emigration of Muslims from the Russian Empire in the Years After the Crimean War", Jahrbücher für Geschicte Osteuropas, 35\3, 1987, s.357-358.

[920] Marc Pinson, "From the Danube to the Crimea and Back: The Bulgarian Migration of 1861-1862 in Recent Bulgarian Historiography", *Harvard Ukrainian Studies*,1979-1980, Vol. 3/4, Part 2, s.662. Özellikle Rusya'nın Besarabya bölgesini ele geçirmesiyle birlikte 1812 yılından itibaren Bulgar göçü artmaya başlamıştır. Yine 1828-1829 Osmanlı-Rus savaşı sonrasında Rusya'ya yoğun bir Bulgar nüfusun (yaklaşık 100. 000 civarında) iltica ettiği belirtilmiştir. Ahmet İlker Baş, "Kırım Savaşı Sonrası Rusya'ya Bulgar Göçü', *Göç ve Kültürel Etkileşim*, (Ed. Mehmet Mehdi İlhan, Orhan Albayrak), İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2019, s.190-191. Rusya, bölgedeki Hristiyan sayısını artırmak adına sadece Bulgarlardan yaralanmamış Osmanlı tebaasından olan diğer Hristiyanları da göçe teşvik etmiştir. Nitekim Edirne antlaşmasının 13. maddesi gereğince Doğu Anadolu'daki 120 binden fazla Ermeni'nin Rusya'ya götürülmesi bunun bir örneğidir. Abdullah Saydam, *a.g.e.*, s.79.

[921] M. Hüdai Şentürk, *a.g.e.*, s.148.

[922] Ahmet İlker Baş, a.g.m., s.182.

[923]Tezin dördüncü bölümünde, isyan meselesinde Rus etkisi anlatılırken bu hususlar üzerinde durulmuştur. Bkz. BOA. İ. MTZ. (04) 1-12.

etmiştir. Ancak bu amacına ulaşamayınca Hristiyan ahalinin göç etmesi için uğraşmıştır. [924]

Rusya bu faaliyetlerini sürdürmek için özellikle Vidin ve çevresindeki yerleri seçmiştir.[925] Vidin'de toprak ağaları ve reaya arasındaki problemler, arazi meselesinin çözülememesi, haksız yere vergi alınması gibi sorunlardan dolayı yaşanan peş peşe isyanlar ve bunların yarattığı kargaşa ortamı Rusya'ya tam da istediği fırsatı vermiştir. Ruslar, Vidin bölgesindeki reayayı da tahrik çalışmalarına başlamış, bir taraftan casuslar gönderip Bulgar halkı kışkırtırken diğer taraftan kılık değiştiren Rus zabitleri aracılığıyla reaya arasında isyan hareketlerini yaymaya çalışmıştır.[926] Ayrıca Vidin'deki Rus konsolosu vasıtasıyla Bulgar halkı üzerinde etkisi olduğu bilinen papazlar organize edilerek Rusya'ya göç etmeleri halinde kendilerine toprak ve para verileceği vaatleriyle ahali göçe teşvik edilmiştir. Rus konsolosuyla sıkı temas içerisinde bulunan bu papazlar her türlü talimatı bunlardan almış ve ahaliyi tahrik edici hareketlerde bulunmuşlardır. [927] Sadece Vidin'de değil Varna, Edirne, Silistre gibi Bulgarların bulunduğu pek çok yerde karışıklık çıkmasına Ortodoks din adamları neden olmuşlardır.[928] Nitekim bu çalışmalar bir süre sonra etkisini göstermiş hâlihazırda toprak ve vergi konusunda yapılan reformlardan memnun olmayan Sahra, Belgradcık ve Lom kazalarındaki Bulgarlar, Rusya'ya göç etmek için harekete geçmişlerdir.[929]

Osmanlı Devleti, Vidin valisi Said Paşa'ya gönderdiği yazıda; Rusya'ya göç etme emelinde olan ve bunun için izin talebinde bulunan Bulgarlara engel olunmaması, fakat yine de bu meselenin alenen ilan edilmemesini istemiştir. Ayrıca gönderilen yazıda Rusya'ya gitmek isteyenlere müsaade edilirken Sırbistan'a geçmek fikrinde olanlara ruhsat verilmeyeceğinin belirtilmesi dikkat çeken bir husustur.[930]

---

[924] M. Hüdai Şentürk, *a.g.e.*, s.153.
[925] M. Hüdai Şentürk, *a.g.e.*, s.153.; Mahir Aydın, ''Vidin Bulgarlarının Rusya'ya Göç Ettirilmeleri'' *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı 53, Nisan 1988, s.69.
[926] BOA. İ. MTZ. (04) 2-24/74.
[927] M. Hüdai Şentürk, *a.g.e.*, s.153-154.
[928] Bu tarihlerde Varna, Kozluca ve Balçık kazalarına bağlı altı köyde isyan hareketlerine kalkışıldığı görülmektedir. BOA. A. MKT. UM. 511-73. Yine Vidin'de olduğu gibi Silistre'de de ahali göçe teşvik edilmek için tahrik edilmiştir. Bunun önüne geçilmesi amacıyla devlet buyruldular hazırlamış ve bunlar Bulgarca basılarak ahaliye dağıtılmıştır. BOA. A. MKT. UM. 522-48/3.
[929] M. Hüdai Şentürk, *a.g.e.*, s.155.; Kemal H. Karpat, *Etnik Yapılanma ve Göçler*, s.159.
[930] BOA. A. MKT. UM. 468-89, 19 Şevval 1277/ 30 Nisan 1861.; Ayşe Özkan, *a.g.e.*, s.177.

Osmanlı Devleti ayaklanma ihtimali bulunan Bulgarların Rusya'ya gitmelerinin yerinde olabileceğini düşünmüş, bu nedenle göç etmelerinde bir beis görmemiştir. Ancak bunların tekrardan bir isyana sebep olacakları düşüncesiyle Sırp tarafına gidişlerine pek sıcak bakılmamıştır. Nitekim Rusya'ya göç etme düşüncesinde bulunanlar, hükümete başvurarak pasaportlarını talep etmeleri ve ilişikleri kalmadığına dair evraklarını almaları halinde kendilerine mâni olunmayacağı belirtilmiştir. Miri araziye ait olan yerler haricinde kendi tasarruflarında bulunan malları satmaları için göç etmek isteyenlere müsaade verilmiştir.[931] Bulgarların mal ve mülklerini satmalarında zorluk çıkarılmaması bölgedeki memurlara da ayrıca belirtilmiştir.[932] Böylelikle göç etmek isteyen köylerin ahalisi takım takım kaza merkezlerine giderek isimlerini yazdırmışlar,[933] bazıları mülklerini ve eşyalarını satarak Rusya'ya gitmeye hazır hale gelmişlerdir.[934]

Bu dönemde sayıları 12.000'den fazla Bulgar, Rusya'ya göç etmiştir.[935] Sahra, Belgradcık ve Lom kazalarından da Rusya tarafına göç edenler olmuştur.

Tablo 5.11: Sahra, Belgradcık ve Lom kazalarından Rusya Devleti tarafına göçen Bulgarların miktarı[936]

Kaza	Hane	Nüfus
Sahra kazası	206	1432
Lom kazası	935	1644
Belgradcık kazası	420	3961

Kaynak: BOA. A. MKT. UM. 513-91.

[931] BOA. A. MKT. UM. 474-12.
[932] BOA. HR. MKT. 373-70. Hane ve mağaza gibi kendi tasarruflarında bulunan emlakın satılmasında zorluk çıkarılmaması fakat miri arazi olup kendilerinin kiracı olarak bulundukları yerleri satmaya hakları olmadığından bunu yapamayacakları dile getirilmiştir. BOA. HR. MKT. 378-27.
[933] BOA. A. MKT. UM. 491-68.
[934] BOA. A. MKT. UM. 509-94.
[935] Rusya'ya gidenlerin sayısını Kemal Karpat, yaklaşık 12.000 olarak belirtmiştir. Kemal H. Karpat, *a.g.e.*, s.159. Hüdai Şentürk ise göç edenlerinin miktarının 10.000 kadar olduğunu ifade etmiştir. M. Hüdai Şentürk, *a.g.e.*, s.155.
[936] Belgede 12.037 nüfus, 1561 hanenin Rusya'ya gitmiş olduğu yazmaktadır. Ancak yukarıda hane sayıları ve nüfus miktarı gösterilmiş olan tabloda nüfus sayısı farklı çıkmaktadır. BOA. A. MKT. UM. 513-91. Aynı belgeyi kullanan başka bir araştırmacı Lom kazasının nüfus sayısını 1644 iken 6644 olarak vermiştir. Bu şekilde verildiğinde nüfus toplamı olarak belirtilen 12.037' ye ulaşılmaktadır. Muhtemelen verilerdeki eksikliği fark ettiğinden ve yanlış verildiği düşünüldüğünden bu şekilde yazılmıştır. Bkz. Ahmet İlker Baş, a.g.m., s.198.

Osmanlı Devleti, kendi istekleriyle göç etmek ve Rusya'ya gitmek isteyenlere izin vererek herhangi bir zorluk çıkarmamışsa da Bulgar ahalinin göç etme sebeplerinin ayrıntılı bir şekilde tahkik edilmesini istemiştir. Tahkik amacıyla İstanbul'dan Vidin taraflarına gönderilen memurlar, birkaç yeri dolaştıklarında buralarda isyan hareketlerinin bir hayli yayılmış olduğunu, ancak göç etme sebeplerinin tam olarak anlaşılamadığını söylemişlerdir. Fakat bazı kaza müdürlerinin uygunsuz davranışlarının dahi göçlere sebep olabileceğini işittiklerini belirtmişlerdir.[937] Devlet, çoğu zaman göçlerin çevre yerlere de yayılmaması için çaba sarfetmiş; sorunların halledilerek Bulgarların gitme fikrinden vazgeçirilmesi üzerinde ehemmiyetle durmuştur. Vidin'de yaşanan bu göç hareketliliğinin çevre yerlerde de yaşanmaması için önlemler alınmıştır. Özellikle Silistre eyaletindeki yöneticilere yazılan buyruldularda; eyalet dâhilinde bulunan Bulgarların göçünün engellenmesi, gönderilen buyrulduların Bulgarcaya çevrilerek köylere dağıtılması ve bazı tedbirler alınması istenmiştir.[938]

Bütün bunlara rağmen mal ve mülklerini satıp giden Bulgarlar, gemilerle Sivastopol, Kalas, Kefe, Hocabey gibi Rus limanlarına sevk edilmişler, fakat yolculukları esnasında bile oldukça sıkıntılar yaşamışlardır.[939] Gittiklerinde ise kendilerine vaat edilen topraklarla karşılaşamadıklarından büyük bir hayal kırıklığına uğramışlardır. Papazlar aracılığıyla başka yerlere iskân edilme isteklerini belirtseler de çok geçmeden bunun mümkün olmayacağını anlayarak vatanlarına geri dönmek istemişlerdir.[940] Bu isteklerini Rus idarecilerine bildirdiklerinde; idareciler, Bulgarları tehditler ve yeni vaatlerle geri dönme düşüncesinden vazgeçirmek için uğraşmışlar fakat bu çabalar Bulgarlar üzerinde etki yaratmamıştır.[941]

Vidin sancağından Rusya'ya giden Bulgarlar, geri dönme isteklerini vekilleri aracılığıyla gönderdikleri arzuhaller ile Osmanlı Devleti'ne de iletmişlerdir.[942]

---

[937] BOA. A. MKT. UM. 474-82\1, 19 Zilhicce 1277/28 Haziran 1861. Rahova kazası müdürü Genç Ağa ve yanındaki birkaç Müslüman tüccar, kendilerinin yapacağı alım satımı varoşta sakin Hristiyan tüccarların yaptığını ve bu nedenle karlarının azaldığını öne sürerek burada bulunan Hristiyanların tamamını yerlerinden kovmuştur. BOA. A. MKT. UM. 474-82\2.
[938] BOA. A. MKT. UM. 522-48\1.
[939] M. Hüdai Şentürk, *a.g.e.*, s.154-155.
[940] M. Hüdai Şentürk, *a.g.e.*, s.156; Ahmet İlker Baş, a.g.m., s.198.
[941] M. Hüdai Şentürk, *a.g.e.*, s.156.
[942] Dimitri Hriston adlı şahıs başta olmak üzere aralarından birkaç kişiyi vekil olarak belirlemişledir. BOA. İ. MTZ. 3-79.

Belgradcık kazası ahalisinden Rusya'ya göç edenlerin vekillerinin hükümete gönderdiği dilekçede; din adamlarının tahrikleriyle böyle bir işe kalkıştıklarını, yerleştikleri yerlerin mal ve arazilerinin bedellerinin ödeneceği söylense de bunun yapılmadığını, hatta üstüne üstlük kendilerinden para istendiği ve ne yapacaklarını şaşırdıklarından müsaade buyrulduğu takdirde geri döneceklerini belirtmişlerdir.[943]

Osmanlı Devleti Bulgarların bu isteklerine olumlu yönde cevap verirken geri dönmeleri konusunda oldukça gayret göstermiş ve yolculuk organizasyonunu üstlenerek bir hayli harcama yapmıştır. Hatta Rusya'ya 10.000 kuruş borcu olduğundan gönderilmeyen Bulgarların dahi borçları, hazine tarafından ödenerek bunların da dönüşleri sağlanmıştır.[944] Ancak göç eden Bulgarlar, hükümete başvurarak giderken çift ve çubuklarını dağıtıp hane ve arazilerini sattıklarından döndüklerinde açıkta kalacaklarını, kendilerine merhamet edilerek gerekli ihtiyaçlarının karşılanmasını istemişlerdir. Ayrıca Rusya tarafından göç ettiklerinden beri zor durumda olduklarını, açlık ve hastalık gibi durumlarla baş etmeye çalıştıklarını ve hatta mahvolma derecesine geldiklerini ifade eden göçmenler, ağlanacak ve teessüf edilecek bir halde olduklarından kendilerine gelinceye kadar birkaç sene vergiden muaf tutulmaları hususunu da dile getirmişledir.[945]

Osmanlı Devleti, Bulgarların tekrardan yerleştirilmeleri konusunda harekete geçmiş, evini satmış olanlar geçici bir süre diğer Bulgarların yanında misafir edilmişlerdir. Hatta Vidin'deki Müslümanlar dahi Bulgarları misafir etmek için gönüllü olmuşlardır.[946] Devlet, göçmenlerin yerleştirilmesi ve ihtiyaçlarının giderilmesi için bir taraftan tedbirler alırken diğer taraftan bölgedeki yöneticilere verdiği emirde; Bulgarları göçe sevk eden konuların araştırılmasını istemiştir. Ayrıca bundan sonraki süreçte daha dikkatli olunarak insanlara rızalarına uymayan muameleler yapıldı ise bunlara engel olunmasını, insanların huzur ve refahlarının iade edilmesine yönelik tedbirlerin alınmasını emretmiştir.[947]

[943]BOA. İ. MTZ. 3-79\7; BOA. HR. TO. 322-1.
[944] BOA. A. MKT. NZD. 383-95.
[945] BOA. İ. MTZ. 3-76.
[946] Vidin müftüsü Süleyman Efendi ve bazı ileri gelenler valiliğe müracaat ederek Bulgarları misafir edebileceklerini bildirmişlerdir. M. Hüdai Şentürk, *a.g.e.*, s.158.; Mahir Aydın, a.g.m., s.72.
[947] BOA. A. MKT. UM. 494-97.

Öte taraftan Bulgarların gidişiyle onların evlerine yerleştirilen muhacirler, bu haneleri benimsemiş, hane etrafına mısır, tütün gibi ürünler ekip hayvanları için yer yapmışlardır. Bu sebepten devlet, Bulgarların evlerine yerleştirilen muhacirlerin başka bir yere nakledilene kadar bu evlerde oturmalarını daha uygun görmüştür. Fakat bu süreçte Bulgarlar da açıkta bırakılmamış kendi köyleri veya civar köylere yerleştirilmişlerdir. Ayrıca Bulgarların evlerinde iskân edilen muhacirler için hane inşasına başlamak üzere derhal harekete geçilmiştir. Buna istinaden Lom kazasında 300 kadar ev yapılarak bir mahalle oluşturulması ve bahsedilen bu muhacirlerin bu evlere yerleştirilmesi planlanmıştır.[948]

5.6.2.7. 1864 Yılında Gerçekleştirilen Çerkes Göçleri

Kafkasya'dan asıl büyük göç 1864 yılında başlamış, daha önceden gelenler henüz yerleştirilemeden büyük bir göç yoğunluğunun yaşanması, işleri bir hayli zorlaştırmıştır. 1863 yılından itibaren muhacirlerin yeniden Trabzon'a yığılmasıyla birlikte buradaki yöneticiler güç durumda kalmış gelenlerin Anadolu ve Rumeli'de uygun mahallere iskân ettirilmeleri için çalışmalara başlanmıştır.[949]

Muhacirin komisyonu başkanı Vecihi Paşa, Trabzon'da yaşanan yoğunluk ve salgın hastalıkların artması ihtimalini göz önünde bulundurunca derhal iskân edilmelerinin gerekliliğini vurgulamış ve bu muhacirlerden Rumeli'ye gitmek isteyenlerin Varna, Ahyolu ve Burgos iskelelerini kullanarak Vidin'deki münasip yerlere iskân edilmelerini önermiştir.[950] İskân memuru Nusret Bey; Silistre ve Vidin eyaletleri dâhilinde bulunan yerlere daha önceden yerleştirilen muhacirin nüfusunun cetvelini çıkarmış, ayrıca gelmekte olan muhacirlerin ne surette iskân olunacaklarını belirlemek amacıyla eyalet ve sancakların haritasını oluşturarak planlama yapmıştır.[951] Bu planlama çerçevesinde miktarı 60.000'den fazla olan Çerkes muhacirler, Varna ve Köstence üzerinden Vidin, Niş, Sofya ve Kosova taraflarına takım takım sevk olunmuştur. Hükümet, daha sonra geleceklerin de Niğbolu, Ziştovi, Rusçuk, Silistre,

[948] BOA. MVL. 954-16.
[949] Abdullah Saydam, *a.g.e.*, s.110-111.
[950] Abdullah Saydam, *a.g.e.*, s.137.
[951] BOA. İ. MVL. 471-21329/2.

Derince, Tulca ve İslimiye gibi münasip yerlere iskân edilmelerini muhacirin komisyonuna bildirmiştir.[952]

Muhacirler ilk etapta Trabzon'dan Varna'ya gönderilmiş, buradan Köstence'ye sevk edilerek Köstence demiryolundan Boğazköy'e oradan da gemilerle Vidin'e nakledilmeleri düşünülmüştür. Fakat Varna'da yaşanan yığılma nedeniyle muhacirlerin Köstence'ye gönderilmeleri zorlaşmış ve oldukça masraflı olmuştur. Hükümet, Trabzon Valiliği ve Varna Kaymakamlığına ilettiği telgraflarda; bundan sonra gelecek muhacirlerin direkt Köstence'ye gönderilmelerini emretmiştir.[953] Köstence vasıtasıyla Vidin ve sair mahallere nakledilen muhacirlerin nakil masraflarının karşılanması amacıyla Vidin ve Silistre eyaletlerinden 1000 kese akçe alınmıştır.[954] Muhacirlerden 12.000 hane Vidin ve Niş tarafına yollanırken takriben 6000 kadarının Nusret Bey marifetiyle Vidin'de iskân edilmesi sağlanmıştır.[955] Vidin'e ulaşan muhacirlerin ihtiyaçlarında kullanılmak üzere gerekli olan 250.000 kuruşun Vidin sancağının 1280 (1864) senesi vergi gelirinden sağlanması uygun görülmüştür.[956] Gelen Çerkes muhacirleri Rahova, İvraca, Belgradcık gibi kazalara yerleştirilmişlerdir. Rahova kazasında 1600 Çerkes aile iskân edilirken 250 hanenin ise İvraca kazasında barınmaları planlanmış ve her aileye üç ay yetecek kadar mısır ve buğday yardımında bulunulmuştur.[957]

Belgradcık kazasına gelmiş olan muhacirler, Varçar Nehri üzerinde bulunan Papadin adlı yere yerleştirilmiştir. Ayrıca bunlar için 250 hane, bir köprü, cami-i şerif, mektep ve zaptiye ikametine mahsus karakol inşasına gerek duyulmuştur. Bunların yapımı için harcanacak 20.000 kuruşun hazine tarafından ödenmesi kararlaştırılmıştır.[958]

Hükümet, iskânları tamamlanan muhacirlerin bir an evvel ziraata başlamalarını bu nedenle muhacirlere araziyle birlikte çift hayvanı tedarik edilmesini lüzumlu

[952] BOA. A. MKT. MHM. 305-94. Takvim-i Vekayi'de; 1864 Temmuz ayı ortalarına kadar Varna ve Köstence limanlarına 60 bin muhacirin geldiği bunların Vidin, Niş, Sofya, Kosova taraflarına gönderilmiş olduğu duyurulmuştur. Takvim-i vekayi, def'a 757, 13 Safer 1281/18 Temmuz 1864.
[953] BOA. A. MKT. MHM. 302-68.
[954] BOA. A. MKT. MHM. 298/98.
[955]Takvim-i Vekayi, def'a 752, 7 Muharrem 1281/12 Haziran 1864.
[956] BOA. A. MKT. MHM. 302-3.
[957] Margarita Koleva Dobreva, "Bulgaristan'ın İvraca ve Rahova Kazalarında Yaşayan Çerkeslerin Nüfus Yapısı ve İktisadi Etkinlikleri (1860-1870), *Kafkasya Çalışmaları Sosyal Bilimler Dergisi*, Vol. 1, Mart 2016, s.49.
[958] BOA. İ. MVL. 519-23336.

görmüştür.[959] Ayrıca daha öncesinde Avrupa'dan getirtilerek sergi-i umumide gösterilen ziraat malzemelerinin bir miktarının muhacirlere verilen arazilerde kullanılması, bedellerinin ise muhacirin tahsisatından karşılanması Ticaret Nezaretine havale olunmuştur.[960]

Tablo 5.12: Vidin'de bulunan muhacirinin ziraatlarında kullanmak üzere numune olarak İstanbul'dan gönderilen malzemeler ve fiyatları

Malzeme Miktarı	Fiyat
Buğday ve arpa biçmek için miktarı 1	Fiyat 3300
Hayvanata verilen arpa ve sair hububatı yarmak için miktar 1	Fiyat 69
Harman dökmek için miktar 2	Fiyat 5500
Harman savurmak için miktar 2	Fiyat 1430
Saban miktar 1	
Diğer tür saban miktar 3	
Tırmık 2	
Pulluk 2	
Pamuk makinesi büyük 1	
Pamuk makinesi 6	
Et kıyma makinesi 1	

Kaynak: BOA. A.MKT. MHM. 313-54.

Rahova kazasına yerleştirilen muhacirlerin uhdelerine kaydolunmak ve bedeli daha sonradan verilmek üzere tüccar Plevneli Yahudi Avram'dan sözleşme ile malzeme satın alınmıştır. Rahova kazasının 1279 senesi gelirinden takdim kılınan on iki adet senet gereğince Yahudi tüccara ödeme yapılacağı kaza meclisi tarafından Vidin valisine iletilmiştir. On iki köydeki muhacirlere dağıtılan bu malzemelerin toplam bedeli olan 31349 kuruşun Vidin sandığınca ödenmesi uygun görülmüştür. [961]

[959]BOA. A. MKT. UM. 453-99. Hayvanları telef olanlar, daha öncesinde ziraattan mahrum kaldığından münasip miktarda çift hayvanı verilmesi ve bedelinin mahsulat alımı sonrası azar azar üç yıl içinde ödenmesi ifade olunmuştur. BOA. MVL. 959-111.
[960] BOA. A. MKT. MHM. 313-54.
[961] BOA. C. DH. 198-9878.

Tablo 5.13: Yahudi Avram'dan satın alınan malzeme miktarı ve bedeli

Karye ismi	Çapa Miktarı	Balta Miktarı
Kozlodi karyesi muhacirlerine verilen	129	129
Korşofça karyesi muhacirlerine verilen	40	40
Mahmudiye karyesi muhacirlerine verilen	86	86
Galo karyesi muhacirlerine verilen	173	173
Bukofça karyesi muhacirlerine verilen	36	36
Karivepare karyesi muhacirlerine verilen	150	150
İsmail Bey karyesi muhacirlerine verilen	85	85
Buzoç karyesi muhacirlerine verilen	122	122
Bradar Bey karyesi muhacirlerine verilen	110	110
Rahova kazası muhacirlerine verilen	7	7
Harçin karyesi muhacirlerine verilen	28	28
Braga karyesi muhacirlerine verilen	115	115
Toplam	1081	1081
Bedel	12972	18377
Toplam bedeli	**31349**	

Kaynak: BOA. C. DH. 198-9878.

5.6.2.7.1. Muhacirlerin İskânlarıyla Birlikte Vidin'de Yaşanan Sorunlar

Muhacirlerin iskânıyla birlikte Vidin'de yaşanan en mühim sorun arazi sorunuydu. Vidin'de hali hazırda devam eden ve çözülemeyen arazi meselesi muhacirlerin yerleştirilmesiyle daha da karmaşık bir hal almıştı. İskânları gerçekleştirilen muhacirinin ziraatla uğraşmasını sağlamak adına arazi tahsisinde bulunulmuş ve bunlara verilecek olan arazinin miri arazi olduğu hükümet tarafından belirtilmişse de bu durumun ahali arasında problem yaratmasına engel olunamamıştır.[962] Daha öncesinde alınan kararlar kapsamında gospodarlık arazilerinin bulunduğu Sahra, Belgradcık ve Lom kazalarında yer alan arazinin tapu ile ahaliye verilmesi gündeme

[962] BOA. A. MKT. MVL. 144-39.

gelmiş,[963] ancak mesele çözüme kavuşturulamadan bu kazalara muhacirlerin iskân olunması sorunu işin içinden çıkılmaz bir hale getirmiştir. Muhacirlerin iskân edilmesi için onlara verilecek arazi tahsisi ön planda tutulsa da [964] muhacirlere tapu verilecek olursa bahsi geçen köylerin kadim ahalisi olarak bulunan Hristiyanların arazi tasarrufundan mahrum bırakılmalarının uygun olmayacağı ve karışıklığın artacağı ortaya çıkmıştır. Nitekim bazı tahrik edici kişiler tarafından dile getirilen asılsız iddialar sorunları daha da artırmıştır. Nogay ve Çerkeslerden Vidin havalisine iskânları yapılan muhacirlerin Bulgar ahali ile mübadele edileceğine dair birtakım söylentiler, ahalinin kafasının karışmasına neden olunmuştur. Bunun üzerine Sahra ve civar kazalardan muteber Bulgar çorbacıları çağrılarak onlara bu konuda teminatlar verilmiş ve bu tarz söylentilerle karışıklık çıkarılmasına engel olunması istenmiştir.[965] Ayrıca söylentiler bu tarz şeylerle sınırlı kalmamış muhacirlerle ilgili bazı iftiralar da atılmıştır. Ölmüş olan bir Bulgar çocuğunun cesedinin Tatar muhacirler tarafından mezardan çıkarılıp parçalandığı ve tuzlayarak bir fıçıya basıldığı söylenmişse de meclis tarafından yapılan soruşturma ve tahkik sonrasında bunun bir iftira olduğu ortaya konmuştur.[966]

Osmanlı Devleti, müfsitler tarafından çıkarılan yalan ve asılsız sözleri kesin bir dille reddetmiş ve Rumeli'de bulunan Bulgarların gönderileceğine dair Rusya ile aralarında kesinlikle bir anlaşma yapılmadığını Bulgarlara ifade etmiştir. Ayrıca Bulgar milletinin padişahın sadık ve doğru tebaasından olduğu ve kendilerinin daima himaye edilerek rahat ve emniyetlerinin yerine getirileceği hususiyetle belirtilmiştir.[967] Fakat Bulgarlar, bölgede Müslüman nüfusun artmasını bağımsızlık yolunda bir tehdit olarak algılamış olabileceklerinden, muhacirlerin varlığından rahatsızlık duyarak haklarında birtakım şikâyetlerde bulunmuşlardır.[968]

Hükümet, Tatar muhacirlerinin iskânı için Hristiyan hanelerinin zorla tahliye edildiği, beş haneden dördünün Tatarlara verildiği ve Bulgar hane halklarının bir haneye

[963] Vidin eyaletine bağlı Lom, Belgradcık ve Sahra kazalarında bulunan gospodarlık arazisinin ahali-i kadimeye tapu ile dağıtılması ve ihalesinde Nusret Bey görevlendirilmiştir. BOA. A. MKT. NZD. 439-38.
[964] BOA. A. MKT. UM. 468-4.
[965] BOA. A. MKT. UM. 465-92.
[966] BOA. A. MKT. MHM. 214-49.
[967] BOA. A. MKT. UM. 513-88.
[968] M. Hüdai Şentürk, *a.g.e.*, s.98.

sıkışmaya mecbur bırakıldığı, ayrıca bunlardan her bir çiftçi başına yüz kıyye buğday alınıp muhacirlere verildiği haberlerinin duyulması üzerine bölge yöneticilerine verdiği emirde; Bulgarlara zorla muamele edildiği doğru ise bunun derhal önüne geçilmesini istemiştir.[969] Hatta daha öncesinde Kırım'a gitmiş olan Bulgar ailelerinin emlak ve arazilerine yerleştirilmiş olan Tatarların da uygun bir yere iskân ettirilerek arazilerin Bulgar sahiplerine geri verilmesi gerektiğini bildirmiştir.[970]

Marc Pinson, muhacirlere dağıtılan arazinin Bulgarlara ait veya onlar tarafından ziraat yapılan topraklar olabileceğini ve bu toprakların karşılığı ödenmeksizin Bulgarlardan alındığını ifade etse de[971] bunun tam da böyle olmadığı anlaşılmaktadır. Hükümetin meseleyi daha fazla sorun yaratmadan çözmek istediği görülse de ayaklanmaların yaşandığı ve sorunların tam olarak giderilemediği Bulgaristan ve çevresine, muhacirlerin yerleştirilmesiyle kurulmaya çalışılan refah iklimi olumsuz olarak etkilenmiştir.

Öte yandan Çerkes halklarının geldikleri coğrafya itibariyle ziraat işlerinden pek anlamamaları başlangıçta bazı sorunlar yaşanmasına neden olmuş, tarıma başlamaları zaman almıştır.[972] Ayrıca muhacirlerin alışmış oldukları yaşam biçimi iskân edildikleri yerlerdeki ahali ile farklılıklar arz ettiğinden bazı çatışmalar yaşanmıştır.[973] Eyalette yaşanan uygunsuzluklarda kimi muhacirlerin etkisi olduğu ve eşkıyalık faaliyetlerinde bulundukları görülmüştür. Birtakım olumsuzlukların önüne geçmek amacıyla dahiliye dairesi tarafından 26 Ekim 1861 tarihinde Kırım, Nogay ve Çerkes muhacirlerin silahla gezdirilmemesi hakkında karar çıkarılmıştır.[974]

Muhacirin memuru Nusret Bey'in Sadarete gönderdiği telgrafta; Çerkesler arasında bazılarının yolculuk esnasında köle ve cariyelerini satmaya kalkıştıklarına şahit olunduğu, Vidin sancağı; Adliye, Belgradcık ve Lom kazalarına iskân ettirilen muhacirlerden bazılarının da köle ve cariyelerini satmak için izin istedikleri belirtilmiştir. Nusret Bey bu konuda nasıl davranılması gerektiğini ve bu talepte

[969] BOA. HR. MKT. 358-7/1.
[970] BOA. A. MKT. UM. 522-30.
[971] Marc Pinson, a.g.m., s.62.
[972] Marc Pinson, a.g.m., s.61.
[973] Alan Fisher, a.g.m., s.368.
[974] BOA. A. MKT. NZD. 382-36.

bulunan muhacirlere ona göre cevap verileceğini ifade etmiştir. Hükümet, Nusret Bey'e ilettiği yazıda köle ve cariye satılmasının uygun olmadığını bildirmiştir.[975]

[975] BOA. A. MKT. UM. 787-31.

6. VİDİN ŞEHRİ'NİN FİZİKİ GÖRÜNÜMÜ

Bu bölümde Vidin şehri'nin mimari ve sosyal açıdan bir portresi çizilmeye çalışılacaktır. 19. yüzyılda Vidin'e bakıldığında karşımıza çıkan yapılar ve bunların süreç içerisinde yaşadığı değişimler ele alınacaktır.

6.1. Vidin'in Görünümünde Öne Çıkan Temel Öğeler

6.1.1. Vidin Kalesi

Tarihin en erken çağlarından itibaren dışarıdan gelen saldırılardan korunmak ve savunma yapmak amacıyla inşa edilen yapılara kale adı verilmektedir.[976] Vidin Kalesi de Roma döneminde bu amaçlarla yapılmış bir kaledir.[977] Başlangıçta Tuna Nehri'nin bahar taşkınları sırasında oluşan bataklıkların içinde bir ada olarak ortaya çıkmışken Romalılar burada bir tahkimat sağlamış ve Kaleto tepesinde Bononia adı verilen kaleyi inşa etmişlerdir.[978] Bulgarlar ise X. yüzyılda bu temeller üzerinden yeni ve sağlam bir kale ortaya koymuşlardır.[979] "Baba Vida Kalesi" olarak da bilinen geniş ve derin hendeklerle çevrili bu kale, çok büyük olmasa da oldukça sağlam bir şekilde inşa olunmuştur.[980]

Evliya Çelebi, Vidin Kale'sinin kesme taştan yapılmış oldukça mukavemetli ve korunaklı küçük bir savaş kalesi olduğunu belirtmiştir. Kalenin 9 adet dayanıklı kulesi bulunduğunu, Tuna tarafında bulunan üç kat sur ve yüksek yapılı bir hisar görünümüyle epeyce güçlü bir sed olduğunu ifade etmiştir. Şehir tarafı iki kat duvardır ve her katı birbirinden yüksektir. Tuna Nehri'ne bakan tarafında küçük bir demir kapı bulunurken üç kat surda üç sağlam demir kapının yer aldığını aktarmıştır.[981]

Osmanlı döneminde Tuna Nehri boyunca gelecek saldırıları karşılamak için bir üs olarak kullanılan Vidin Kale'si, aynı zamanda kuzey sınırının muhafazası işlevini de

[976] Semavi Eyice, "Kale'', *TDV İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, Cilt 21, İstanbul 2001, s.234. Kaleler; savunmaya yönelik olarak kurulmuş, insanların yerleşim yerlerini korumak amacıyla bina inşa etmeleri suretiyle meydana getirilmiş yapılardır. Süreç içerisinde kale ve şehir birbirini tamamlayan iki unsur haline gelmiş ve kale-kentler ortaya çıkmıştır. Mehmet Beşirli, *Orta Karadeniz Kentleri Tarihi I- Tokat (1771-1853)*, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Matbaası, Tokat 2005, s.76.
[977] Ayşe Kayapınar, "Ortaçağ ve Osmanlı Döneminde Vidin'', s.74.
[978] Svetlana İvanova, a.g.mad., s.205.
[979] Machıel Kıel, a.g.mad., s.103.
[980] Svetlana İvanova, a.g.mad., s.206; Machıel Kıel, a.g.mad., s.103.
[981] *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, s.212.

görmüştür. Saldırılar ve savaşlar nedeniyle tahribata uğrayan kalede çeşitli dönemlerde birtakım tamiratlar yapılmıştır.[982]

Vidin Kalesi, Osmanlı Devleti ve Avusturya-Macaristan arasında bir sınır bölgesi olduğundan serhatın bir parçası olarak daima önemli bir konumda bulunmuştur. Osmanlı Devleti'nin Belgrad'ı kaybetmesiyle birlikte kalenin ehemmiyeti daha da artmış ve sınır hattının mühim bir bileşeni olarak yerini sağlamlaştırmıştır.[983] Bu süreçten sonra kalede yeniden bir yapılandırma süreci başlatılmış, "imparatorluk kalelerinin kürsüsü'' sıfatı verilen kalenin statüsü yükseltilmiştir. Daha önceki dönemlerde ileriye doğru yapılan akınlarda stratejik bir üs konumundayken 18. yüzyılla birlikte savunma görevi gördüğünden Rumeli'nin kilidi rolünü üstlenmiştir.[984]

Kaleler, yapılış amacı itibariyle askeri yapılanmanın temeli olarak görülse de askeri niteliği dışında orada yaşayan insanların yaşam alanlarının yer aldığı pek çok ögeyi içerisinde barındıran, aynı zamanda mimari ve sosyal bir bütünlüğü de yansıtmaktadır. Mimari olarak kaleler öncelikle beden denilen sağlam duvarlarla çevrilirken bu duvarların alt kısımlarında ise içleri su dolu savunma hendekleri yer almaktadır. Ayrıca iç kale, dış kale, şehristan adı verilen çeşitli bölümleri içermektedir.[985]

Bir kalenin en önemli özelliği sağlam duvarlara sahip olmasıdır. Nitekim Vidin Kalesi de farklı yükseklik ve genişliklere sahip yedi duvar grubundan oluşmaktadır. Öncesinde kalenin duvarları toprak ve ahşap malzemeden yapılmış olsa da 1719'da yeniden bir yapılanmaya gidildiğinden malzeme olarak örme taş kullanılmıştır.[986] Ayrıca kalede büyük kapı, su kapısı, uğrun kapı, parmak ve dış kapı olmak üzere beş

[982]Kalenin kapı kulesi üzerinde bulunan kitabeden de anlaşılacağı üzere ilk onarım Çelebi Mehmed döneminde gerçekleştirilmiştir. Daha sonrasında Macar saldırıları nedeniyle tahribata uğradığından II. Bayezid zamanında tekrardan tamir edilmiştir. Sekiz köşeli geniş kulenin kuzey batısında bulunan 908 tarihli (1502-1503) kitabe Sultan II. Bayezid'e aittir. Machıel Kıel, a.g.mad., s.104. Vidin Kalesi'nde dikkat çeken onarımlardan birisi de Vidin'in Avusturya tarafından işgal ettiği zaman olmuştur. Kalenin duvarları Avusturya generali tarafından çağdaş savaş taleplerine uygun olarak tahkim ettirilmiştir. Bu tahkimat daha sonrasında 1720'lerde Osmanlı Devleti tarafından devam ettirilmiştir. Rossıtsa Gredeva,"War and Peace Along the Danube'' s.154.

[983] Ayşe Kayapınar, a.g.m., s.83.; Rossıtsa Gradeva, "Ottoman Vıdın, Fıfteenth to Eıghteenth Centurıes'', s.333.

[984] 18. yüzyıldan itibaren büyük kale olarak görüldüğünden Belgrad, Bender, Hotin ve Özi'nin yer aldığı gruba dahi edilerek beşi bir yerde olarak adlandırılan grupta yer almıştır. Mahir Aydın, *Vidin Kalesi Tuna Boyundaki İnci*, s.31-32.

[985] Ali Boran, ''Osmanlı Dönemi Kale Mimarisi'', *Osmanlı*, Cilt 9, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999.

[986]Kalede bulunan duvarlar; İç duvar, tabyalar arası kale duvar, tabya duvarları, Tuna kıyısı kale duvarı, kalenin dış çevresi, iç kale duvarı, kalenin varoş duvarıdır. Mahir Aydın, *a.g.e.*, s.34-35.

tür kapı bulunmaktadır. Kalenin kara tarafında yer alan ve dışarıya geçişleri sağlayan büyük kapılar, adını açıldığı yönde bulunan önemli yerleşim yerlerinden almıştır. Büyük kapı grubu içerisinde yer alan bu kapılar şunlardır: İstanbul kapısı, Niş kapısı, Lonca kapısı, Fethü'l-islam kapısı, Flordin kapısı. Kapı isimlerinde ve sayısında zaman zaman bazı değişiklikler yaşanmıştır.[987]

Kaleyi kale yapan bölümlerden biri de hendektir. Vidin'de beden hendeği ve büyük hendek adı verilen iki ayrı hendek bulunmaktadır. Vidin Kale'sinin Tuna kıyısında olması nedeniyle çeşitli sıkıntılar yaşandığından hendeklerin boyutları her dönem için farklılık göstermiştir.[988] Ayrıca kaleye erişimin sağlanması için köprüler inşa olunmuştur. Vidin'de kalenin kara tarafına açılan kapıları önünde dört büyük köprü yer alırken 1724 yılında yapılan yenileme de iç kale içerisine iki sağlam köprü daha yapılmıştır.[989]

6.1.1.2. 19. Yüzyıl İçerisinde Vidin Kale'sinde Yaşanan Değişimler

18. yüzyılın ilk yarısından itibaren yaşanan bazı gelişmeler neticesinde statüsü değişerek büyük kaleler konumuna yükselen Vidin Kalesi, bu dönemde askeri bir görünüm sergilemiştir. Burada yaşayanların çoğu da askeri niteliğe sahip kişiler ve onların ailelerinden oluşmuştur.[990] 1719-1724 yılları içerisinde başlatılan yapılanma sürecinde kalenin pek çok yeri yeniden inşa edilmiştir. Sonraki süreçte ihtiyaç duyulması halinde kalenin bazı bölümlerinin tamir edildiği bazen de kaleye çeşitli eklemeler yapıldığı görülmüştür.

19. yüzyıl içerisinde ise kalenin görünüm ve niteliğinde bazı değişimler olmuştur. Bu noktada, karşılaşılan belgeler çerçevesinde kalenin değişen çehresinin ele alınması amaçlanmaktadır. 19. yüzyılın ilk yarısında Vidin'in muhafızlar tarafından idare olunduğu dönemde kalenin muhafazası ön planda tutulmuş, özellikle Sırp tarafından gelebilecek saldırılara karşı ihtiyatlı olunması gerektiğinden kalenin korunaklı ve

[987] Mahir Aydın, *a.g.e.*, s.38-42.
[988] Mahir Aydın, *a.g.e.*, s.43-45.
[989] Mahir Aydın, *a.g.e.*, s.47.
[990] 18. Yüzyıl içerisinde askerlerin gündelik yaşantısı hakkında detaylar için Bkz. Zübeyde Güneş Yağcı-Mustafa Akkaya, "XVIII. Yüzyılda Bir Serhat Şehri Olan Vidin'de Askerler: Gündelik Yaşam Üzerine Değerlendirme". Ayrıca bkz. Nagehan Üstündağ Özdemir, *18. Yüzyılda Vidin Şehrinin Sosyo-Ekonomik Panoraması (1790-1808)*.

sağlam olmasına özen gösterilmiştir. Bu amaçla muhafızlar döneminde kalede çeşitli tamir ve inşalar gerçekleştirilmiştir.

1820 yılında, muhafız Derviş Mustafa Paşa zamanında bu iş için tayin olunan memur Selim Sabit Efendi tarafından, Vidin Kalesi'nde bu minvalde birtakım inşa ve onarımların yapıldığı görülmektedir. Muhafız Derviş Mustafa Paşa'nın yazısından anlaşıldığı üzere, kale binalarından olan büyük zahire ambarı, cephane ve kışlanın çim tabyaları gibi binaların yapımı tamamlanmıştır. Kale varoşunda olan tabyalarda da incelemeler yapılmış olsa da kış mevsimi yaklaştığı için buradaki inşalar bahara ertelenmiştir. Ancak bunlar, rüzgârdan oldukça zarar gördüğü için bir an evvel onarılmaları gerekmiştir. Baharda; ahşap, çivi, çubuk, kazık gibi malzemeler tedarik olunduktan sonra reaya çağrılarak varoş tabyalarında lüzumlu görünen tamirler gerçekleştirilmiştir. Selim Sabit Efendi, Vidin Kale'sinde tamir olunacak pek bir şey kalmadığını yalnız altı adet yeniçeri kışlasının kaldığını ifade etmiştir. Bu kışlalardan üçü yirmi sene önce (takriben 1800) yanmış olduğundan arazisi boş kalmış, buraların yeniden inşa edilmesi epeyce masraflı olacağından şimdilik öylece bırakılmıştır. Sadece geriye kalan üç kışlanın tamiri gerçekleştirilmiştir.[991]

Uzun süre Vidin muhafızlığı görevinde bulunan İbrahim Paşa döneminde de (1825) kalenin korunmasına yönelik birtakım tedbirler alınmıştır. İç kale oldukça sağlam görülse de kale haricinde varoşta bulunan hendek ve tabyaların güçlendirilmesi gerekmiştir. İbrahim Paşa, hendeklerin 12.000 uzunlukta olup iç kaleyle bir saat mesafede bulunduğunu her bir uzunluk başına birer adam getirilmesi halinde 12.000 askere ihtiyaç duyulduğunu belirtmiştir. Ayrıca bunlar haricinde tabya metrisleri için dahi 1000 nefer askere muhtaç olunduğu ifade olunmuştur. [992] Varoş hendeklerinde bulunan tabyaların zeminleri kumla dolduğundan bunların da zarar gördüğü tespit edilmiştir. İbrahim Paşa, tabyaların etrafına taştan duvar inşasını gerekli görse de çok masraflı olacağı düşündüğünden kereste kullanmak suretiyle sağlamlaştırılmasına ve Vidin kazalarındaki reayanın imece usulüyle keresteleri kesip kullanılacak hale getirmesine karar vermiştir.[993]

[991] BOA. C. AS. 859-36800, 28 Şaban 1236/31 Mayıs 1821.
[992] BOA. HAT. 1130-45054/C. Vidin Kalesi içerisinde daha önceden 9 kışla bulunmaktayken süreç içerisinde bu sayı azalmış ve 6 adet kışla kalmıştır. Mahir Aydın, *a.g.e.*, s.54-55.
[993] BOA. HAT. 1130-45054/K. 29 Zilhicce 1240/14 Ağustos 1825.

1825 yılında Vidin Kalesi'nde yapılacak olan inşalar için Seyyid Mehmed Salih halife tayin olunmuş, kendisi öncelikle kalede tamiri gerekli görülen mahalleri keşfetmiştir. Salih Efendi, kale varoşunda bulunan on bir adet tabya, top kundakları, döşemeleri, tophane, cephane, arabacılar kışlağı ve dökümhanedeki mahallerde incelemeler yapmış, gerekli olan malzemenin tedarikine çalışmıştır. Top kundakları ve top tekerleklerinin yeniden inşa edilmesi için karaağaca ihtiyaç duyulmuş ancak Vidin'de yeterli miktarda bulunmadığından etrafındaki kazalardan temin edilmesi uygun görülmüştür. [994]

Sonraki süreçte Asakir-i Mansure ordusunun kurulmasıyla (1826) birlikte Vidin Kale'sinde üç adet kışla ihtiyacı ortaya çıkmış ancak kale içerisinde yer olmaması nedeniyle üç tabur asker için kale varoşunda kışla inşa olunmasına karar verilmiştir.[995] Bunlardan bir tanesinin Kumbayırı'a bir adedinin Gazibayırı'na ve diğerinin de Kiremithane civarına yapılması uygun bulunmuştur. Kiremithane mevkiinde inşası düşünülen kışlanın, kış mevsiminde sel riski ihtimali bulunduğundan yetkililere buranın tekrar muayene edilmesi gerektiği belirtilmiştir.[996]

Muhafız Hüseyin Paşa idaresindeyken (1833) süreç içerisinde kalenin tamire muhtaç hale gelen yerlerinin tekrardan onarılması gerekmiştir. Kale içerisindeki bazı mahallerin ayrıca varoşta yer alan tabya ve hendeklerin sağlamlaştırılması hususunu içeren bir tahrirat, hassa askerlerinden Ahmed Fethi Paşa'ya iletilmiştir. Kalede tamire ihtiyaç duyulan yerler şu şekilde ifade olunmuştur: Varoştaki hendekler kumsalda bulunduğundan su dolmakta her ne kadar temizlense de tabyaların etrafı, seğirdimleri ve şarapnonun tahkim ve tamir olması gerekmektedir. Ayrıca Tuna Nehri taştığında hendekler su ile dolduğu için üç dört sene içerisinde tabya mahalleri yıkılacağından, duvarların taş kullanılarak inşa edilmesi belirtilmiştir. Tüm bunların masrafının tahminen dört beş kese akçeyi bulacağı bildirilmiştir. Bu nedenle kalenin tamir işinin varlıklı bir kimseye ihale olunması düşünülmüştür. Yanya ileri gelenlerinden Süleyman Bey, Manastır eski ayanı Şerif Bey, Köprülü ayanı Emin Ağazadeler, Ahiçelebi ayanı Salih Ağa ve Varna eşrafından Elhac Musa Bey isimleri belirlenerek bunlardan birinin seçilmesi uygun görülmüştür. Fakat sadece varoştaki tabya ve

[994] BOA. C. AS. 714-29964/2.
[995] BOA. D. BŞM. BNE. 16379.
[996] BOA. HAT. 593-29043/A.

seğirdimlerin duvarı 10-12 bin ölçüsünde olup bir adamın üzerine ihale olunamayacağından adı geçen kişilerden üçünün seçilerek masrafların bunların uhdesine ihale olunması kararlaştırılmıştır. Ayrıca amele, duvarcı gibi kimselerin Rumeli kazalarının uygun mahallerinden getirtilmesi planlanmıştır. Diğer kazalardan getirilecek olan amele ve duvarcıların yevmiyelerinin kendi kazalarından verilmesi ayrıca arabaların dahi kendi kazaları tarafından tertip olunması hükümet tarafından dile getirilmiştir. Sadece amele ve duvarcıların yiyecekleri ve taş, kereste, kireç gibi malzemelerin tayin olunacak bina emini tarafından verilmesi söylenmiştir. İhtiyaç duyulan kereste bu havalide bulunmadığından Vidin tarafında olup Sırplara terk edilen nahiyelerin dağlarından kesilebileceği düşünülmüş ancak bu caiz olmayacağından gerekli olan malzemenin Niğbolu sancağındaki uygun kazalardan tertip edilmesi ifade olunmuştur. [997]

Tablo 6.1: Diğer kazalardan tertip olunması gereken araba ve amele miktarı[998]

Kaza İsmi	Amele Sayısı	Araba Miktarı
Kaza-i Tırnova	100	30
Kaza-i Filibe	150	35
Kaza-i Pazarcık	100	25
Kaza-i Sofya	100	30
Kaza-i Şehirköy	100	30
Kaza-i Dobnice	100	20
Kaza-i ?	100	10
Kaza-i Köstendil	100	25
Kaza-i Kızanlık	100	30
Kaza-i Zağra-i Atik	100	40
Kaza-i Hasköy	100	25
Kaza-i Yenice	100	10
Kaza-i Zağra-i Cedid	50	5
Kaza-i Köprülü	100	25
Kaza-i ?	100	15
Kaza-i ?	100	25
Kaza-i ?	-	30
Kaza-i Yanbolu	-	25
Kaza-i Karinabad	-	20
Kaza-i Berkofça	-	45
Toplam	1600	500

Kaynak: BOA. HAT. 592-29038/A.

[997] BOA. HAT. 592-29038/B. 23 Ramazan 1249/ 3 Şubat 1834.

[998] Bunlar haricinde ayrıca Yanya ve Delvine'den 300 duvarcı, Akçamlı'dan 100 duvarcı ve Yaş sancağından 200 duvarcı talep olunmuştur. BOA. HAT. 592-29038/A, 10 Şevval 1249/20 Şubat 1834.

19. yüzyılın ilk yarısında kaleyi sağlamlaştırmak adına çeşitli yapılar yapıldığı görülmektedir. Bu dönemde yaşanan Osmanlı-Rus savaşları ve Sırp tarafından gelebilecek tehditler nedeniyle daha çok kalenin korunması ve muhafazasına ilişkin inşaatlar gerçekleştirilmiştir. Malzeme tedariki ve işçi konusunda bazen sıkıntılar yaşansa da Vidin'e bağlı olan kazalardan veya yakınlarda bulunan diğer kazalardan destek istenmiştir.

Tanzimat'ın ilanı sonrasında da ortaya çıkan şartlara ve ihtiyaca yönelik olmak üzere kale içerisinde birtakım yenilemelere gidilmiştir. Özellikle asker sayısının arttığı dönemde bunların ikamet edeceği yer konusunda sıkıntılar yaşanmıştır. 1845 yılında asakir-i nizamiye-i şahane piyade alaylarından üçüncü alayın, Vidin'e gelmesiyle burada bulunan askeri nizamiye kışlası ve kale kapılarında olan karakol haneler yeterli olmadığı için bazı yerler kiralanmış ve kalede birtakım yerlerin tamir edilmeleri gerekmiştir. Ayrıca yeni bir hastahane inşa edilmesi lüzumu ortaya çıkmıştır. Tamir ve inşa olunacak yerlerin keşfi için ebniye-i hassadan Raşid Efendi memur olarak tayin olunmuştur. Onarılacak yerlerin incelemesi yapıldıktan sonra bir liste hazırlanmıştır. Buna göre; Asakir-i Mansure kışlasının, Tophane kışlasının, Arabacı kışlasının tamiri; kalede olan büyük karakol hane, Hacı Süleyman Efendi'nin konağı, Murtaza Efendi'nin odaları, Tataroğlu konağı, Paspanzade medresesi odaları, Cephane kışlası, Kızanlık mektebi, Kızanlık tekkesi, Kara kethüda konağı, Taş mektep odalarının tamiri; icar olunan beş adet hanenin tamiri, kale ve metris yakınlarında on dört karakol hanenin tamir ihtiyacı olduğu tespit edilmiştir. Bunların onarımı için gerekli olan kereste ve sair malzemelerin masrafı ile amele ücretleri 10.489 kuruş 21 para olarak hesaplanmıştır. Ayrıca üçüncü alay için kiralanan konak ve hanelerin tamiri için gerekli olan malzeme ise 10.313 kuruş 15 para tutmuştur. Toplam 1 yük 20.802 kuruş 36 paraya ulaşmış olup miktarın, Vidin mal sandığından karşılanması Maliye Nezaretince uygun bulunmuştur. [999]

1847 yılında Vidin Kale'sinin Tuna tarafının imal olunması için bir irade-i seniyye çıkarılmıştır. Bunun üzerine Vidin müşiri Hüseyin Paşa, Sadarete gönderdiği yazıda; yenilenmesine izin verilen yerler haricinde tamire muhtaç olan başka mahallerin de olduğunu belirtmiştir. Kaledeki tabyaların da kötü durumda olduğunu aşağı tarafta

[999] BOA. ML. MSF. d. 6490, 2 Safer 1261/10 Şubat 1845.

Tersane tabyasından Nusret'e varıncaya ve yukarı tarafta Tatar Ağası tabyasından Kumtepe tabyasına kadar olan duvarların yeniden inşa olunması gerektiğini, şayet bu yapılmazsa Vidin varoşunun Tuna Nehri tarafının bütünüyle harap olacağını dile getirmiştir. Bu duvarlar öncesinde beş zira ölçüsünde inşa edilmiş olsa da yeniden yapılması halinde üç zira ölçüsünün yeterli olacağı ifade olunmuştur. Yapım masrafının 780 kese akçeyi bulacağı ancak hazinenin akçe vermesine gerek olmadığı bildirilmiştir. [1000]

Bahsedilen bu sed duvarlarının inşasında çalışacak ameleye yardımcı olmak üzere Niş ve Rusçuk kazalarından İstanbul'a sevk edilecek olan mahpuslardan cinayetle yargılananlar haricinde; prangada olan mahkûmların dahi Vidin'e gönderilerek ceza müddetleri dolana kadar burada istihdam olunmaları münasip görülmüştür.[1001] Sed duvarlarının inşasına başlanmışsa da Haziran 1848'de inşanın gelecek seneye kadar ertelenmesine dair bir irade buyrulmuştur. Fakat Vidin defterdarı tarafından Maliye Nezaretine gönderilen tahriratta; istihdam olunan ameleler tarafından duvarların yarısının inşa olunduğu şayet yarım bırakılırsa şimdiye kadar yapılan kısmın harap hale geleceği ve harcanan meblağın heba olacağı belirtilmiştir. Durum Meclis-i Vala'ya havale olunmuş, konu burada değerlendirildikten sonra inşanın devam etmesine karar verilmiştir. Ancak masrafının gelecek sene hesabından verilmesi müşir Hüseyin Paşa'ya bildirilmiştir.[1002] Sed duvarlarının eksik olan kısımlarının inşasına başlanmışsa da kolera hastalığı nedeniyle taşçı ve marangozların Vidin'den ayrılarak memleketlerine gitmeleri sebebiyle duvar inşasının tamamlanması 1848 yılı Eylül sonuna kalmıştır.[1003]

1852 yılında Vidin'de bulunan süvari asker-i şahanenin barınması için kale haricinde Pazar yeri adlı mahalde bulunan karakol hanenin onarılması lüzumlu görülmüştür. Buranın onarımı için gerekli olan 2.528 kuruşun 2.000 kuruşu 1850 senesi bina düzenlenmesi için ayrılan paradan ödenmiş, geriye 500 kuruş kalmıştır. Durum Maliye Nezareti tarafından Meclis-i Vala'ya bildirilmiştir. Meclis; eyalet meclislerine gönderilen talimatnamede belirtildiği üzere lüzumlu görülen binalarda tamir ve inşaların gerçekleştirilebileceğini ve 4.000 kuruşa kadar olan masrafların kabul

[1000] BOA. A. MKT. 60-86, 15 Muharrem 1263/3 Ocak 1847.
[1001] BOA. İ. MVL. 95-1987/3, 24 Cemaziyye'l-evvel 1263/10 Mayıs 1847.
[1002]BOA. C. AS. 501-20911, 26 Recep 1264/28 Haziran 1848.
[1003]BOA. MVL. 62-34, 25 Şevval 1264/24 Eylül 1848.

olunacağını ifade etmiştir. Ayrıca karakol hane masrafından kalan kısmın bu sene içerisinde düzenlenerek Maliye Nezaretine havale olunacağı belirtilmiştir. [1004] Vidin Kalesi'nde bulunan döşemelerden yıkılan yetmiş adet döşeme ve iç kalenin hendeğinde bulunan duvarların tamiri gerektiğinden 1853 yılında İstanbul'dan mühendis Salih Efendi, kalede gerekli incelemeleri yapmak amacıyla memur tayin olunmuştur. [1005]

Kalede zarar gören yerlerin tamiri yapılırken masrafın ne kadar tutacağı her zaman önemli olmuş çok yüksek meblağlar harcanmadan yapılmasına dikkat edilmiştir. Osmanlı Devleti'nin içerisinde bulunduğu mali durum bu kararda etkili olurken Tanzimat çerçevesinde eyaletlerin çoğunda yeniden bir yapılanmaya gidilmesi ve paraya ihtiyaç duyulmasının etkisi de belirgindir.

1858 yılında Vidin Kalesi civarında bulunan büyük hendek üzerindeki dört adet köprünün tamiri ve İstanbul kapısı köprüsü ayaklarının yeniden inşa edilmesi gerekmiştir. Mahallince keşf olunmasının ardından bu inşaatın 1 yük 5.144 buçuk kuruş tutacağı tespit edilmiştir. Konu, Meclis-i Vala'ya havale edilmiş, orada tamiratı tespit edilen tutardan aşağı kim yaparsa ona yaptırılması, aşağı yapan bulunmazsa keşif meblağını aşmamak üzere tamir ettirilmesi kararı alınmıştır.[1006]

Yapılan çalışmalar ile Vidin Kalesi içinde ihtiyaca yönelik çeşitli binaların yapım ve onarımı gerçekleştirilse de kalenin dış varoşunda bulunan mahallerde bina yapılmasına izin verilmediği görülmektedir. Kale nizamı gereğince; iç kalenin top altı kısmının muhafazası için varoşta yeniden bina inşası ve mevcutlarının onarılması kesinlikle yasaklanmıştır. Ancak ahali, bu durumdan oldukça muzdarip olmuş ve durumlarını bildiren bir dilekçe ile bina inşa edilmesine ruhsat verilmesini istemişlerdir. Dilekçede; varoşun, 900 haneden ibaret olan iç kaleden üç kat daha fazla haneye sahip olduğu, buradaki binaların yıkımına göz yumulursa halkın mağdur olacağı ifade olunmuştur. Top altı haricinde iskâna uygun yer olmadığı, olsa bile o kadar uzakta kimse yerleşmeyeceği için varoş ahalisinin ve orada emlakı olanların terke mecbur olacağı dile getirilmiştir. Mevcut binaların tamirini ve ahşaptan birer kat olmak üzere yeni bina inşasına müsaade verilmesini talep etmişlerdir. Ayrıca Niş Kalesi'ne bu konuyla ilgili

[1004]BOA. İ. MVL. 236-8312, 19 Recep 1268/9 Mayıs 1852.
[1005]BOA. A. MKT. MVL. 60-88, 6 Cemaziyye'l-evvel 1269/15 Şubat 1853.
[1006] BOA. İ. MVL. 397-17278\9, 8 Zilkade 1274\20 Haziran 1858.

izin çıktığı duyulmuş, Vidin Kalesi için de ruhsat çıkarılması istenmiştir. [1007] Ahali, kalenin dış varoşunda 2440 adet hane 1575 dükkân ve 12 cami bulunduğunu şayet izin çıkmazsa bunların harap olup yıkılacağını belirtmiştir.[1008] Ahalinin dilekçesi Vidin valisi Said Paşa tarafından hükümete bildirilmiştir.

Tablo 6.2: Kale varoşunda mevcut bulunan İslam ve Hristiyan mahalleleri hane ve nüfus miktarını içeren pusula

Kale haricinde bulunan nüfus, hane ve dükkân miktarı				
Nüfus		**Hane**	**Dükkân**	**Cami**
1884	İslam	1074	1175	12
2344	Hristiyan	1244		
109	MüslimKıptiyan	55		
130	Reaya Kıptiyan	67		
Toplam		**Toplam**		
4467		**2440**		
Derun kalede bulunan nüfus, hane ve dükkân miktarı				
Nüfus		**Hane**	**Dükkân**	**Cami**
1451	İslam	783	370	15
396	Yahudiyan	148		
Toplam		**Toplam**		
1847		**931**		

Kaynak: BOA. MVL, 913-88\4.

Said Paşa'nın Vidin Kalesi çevresindeki binaların tamiri ile ilgili kaleme aldığı yazı, 13 Şubat 1860'ta Serasker Rıza Paşa'ya da takdim olunmuştur. Konu gereği için Tophane-i Amire Meclisi'ne havale edilmiştir. Meclis, kale-i hakaniye surlarının dâhilen 22.500 zira ölçüsündeki mahallerinde top altı itibarıyla bina yapılmaması gerektiğinden burada bina inşasına müsaade olunmayacağını ifade etmiştir. Ayrıca Tophane-i Amire Meclisi, Niş Kalesi'ne verildiği söylenen iznin mahiyetinin öğrenilmesi için durumun mahalline sorulmasını talep etmiştir.[1009] Bu talebe istinaden konu Niş vilayetine yazılmış, 3 Haziran 1860 tarihinde Niş Valiliğince verilen cevapta; Niş Kalesi'nin dış varoşlarında bina yapımına müsaade verildiği söyleminin asılsız olduğu belirtilmiştir.

Vidin Kalesi'nin dış varoşuyla ilgili izin çıkmamışsa da 1860 yılında kale içinde bazı zorunlu tamiratlar gerçekleştirildiği görülmektedir. Süvari askerinin ikamet ettiği

[1007] BOA. MVL. 913-88\5, 27 Cemaziyye'l ahir 1276/21 Ocak 1860.
[1008] BOA. MVL. 913-88\1.
[1009] BOA. MVL. 913-88/2, 16 Ramazan 1276/7 Nisan 1860.

arabacı kışlasının ahır ve duvarları ile diğer mahalleri ve Paspanzade Konağı'nın bazı yerlerinde çeşitli onarımlar yapılmıştır.[1010] Ayrıca kalenin dış varoşunda görevlendirilecek olan askerin duracağı bir yere ihtiyaç duyulmuş, Vidin valisi Said Paşa ve Vidin mevki kumandanı İsmail Paşa'nın görüşmeleri sonucu; varoşta bulunan ve Terzi Bekir'in mülkü durumunda olan kahvehanenin aylık 100 kuruş kira ödenmek suretiyle askerler için kiralanması ve kiranın mal sandığından verilmek üzere askerlerin burada ikamet etmesi düşünülmüştür. Konu Said Paşa tarafından Sadarete yazılmış, gereğinin yapılması için Meclis-i Vala'ya havale edilmiştir.[1011]

Yine 17 Aralık 1861 tarihinde Maliye Nezareti tarafından Meclis-i Vala'ya havale edilen bir takrirde; Vidin Kalesi'nde pek çok yerin tamire muhtaç olduğu belirtilmiştir. Takrire göre, Vidin Kalesi içlerinde bulunan bazı mahaller, hastane olarak kullanılan bina, kalenin dış istihkâmında bulunan Hacı İbiş kapısı, Ada-i kebir ve Fethü'l-İslam kalelerinde bulunan asker koğuşları, Vidin karantina hanesi ve dış metris hendekleri onarım yapılması gereken yerler arasında görülmüştür. Ayrıca bunların tamir masrafı olan 19.600 kuruşun mal sandığından ödeneceği ifade olunmuştur.[1012]

1863 yılına gelindiğinde Vidin Kalesi varoşunda yer alan binaların yenilenmesi talebi tekrar gündeme gelmiştir. 24 Ekim 1863'te Vidin Meclis'inde yapılan toplantıda konu görüşülmüştür. Kale içerisinde bulunan cephanelerle mühimmat ambarının yanında olan kuyumcu, bıçakçı gibi dükkânlar ve mutfak, otlukhane gibi yerlerin bir arada olması ahaliyi sürekli tedirgin ettiğinden ve buradaki dükkanlar tehlikede bulunduğundan binaların başka bir yere nakledilmesi düşünülmüşse de uygun bir mahal bulunamamıştır. Bu nedenle buradaki dükkanların yıkılarak bedellerinin Vidin mal sandığından ödenmesi ayrıca vakfa ait olan dükkanların kira bedellerinin ise hazine tarafından karşılanması Vidin Meclisince uygun görülmüştür.[1013] Vidin Valisi Süleyman Paşa ve İkinci Ordu müşiri Abdülkerim Nadir Paşa tarafından 1 Kasım 1863'te kaleme alınan ve Sadarete gönderilen yazıda da Vidin varoşundaki binaların tehlike altında olduğu ve bir çözüm bulunması gerektiği yeniden hatırlatılmıştır.[1014] Sadaret, etraflıca görüşülüp değerlendirilmesi için konuyu Tophane-i Amire

[1010] BOA. MVL. 914-46, 4 Zilhicce 1276\23 Haziran 1860.
[1011] BOA. MVL. 915-44.
[1012] BOA. MVL. 940-82/1, 26 Cemaziyye'l-ahir 1278/29 Aralık 1861.
[1013] BOA. İ. MVL. 499-22548.
[1014] BOA. İ. MVL. 507-22916/2. 19 Cemaziyye'l-evvel 1280/1 Kasım 1863.

Müşirliğine havale etmiştir. [1015] Tophane-i Amire Müşirliği, 9 Aralık 1863'te merkeze gönderdiği yazıda, meseleye hakim kişilerden oluşan bir komisyon teşkil ederek derhal Vidin'e gönderileceği bilgisini vermiştir.[1016] Vidin kalesi haricinde ve ateş hattı etrafında bulunan binaların başka bir mahale nakli ve saat altı cephanesi arkasında bulunan binaların kaldırılmasına dair Tophane-i Amire Müşirliği ile Bab-ı Seraskeri arasında da yazışmalar yapılmıştır. Konuyu içeren tüm yazışmalar Sadaret tarafından Meclis-i Vala'ya havale edilmiş ve mesele mecliste görüşülmüştür. Buna göre; Vidin Kalesi'nin asıl hendeğiyle dış duvarların bitiminde bulunan varoşta kale nizamı gereğince hiçbir zaman bina yapımına müsaade olunmaması hem ahaliyi zor durumda bırakmakta hem de bu yasak sebebiyle memleketin bayındırlığı da sağlanamamaktaydı. Bu nedenle haneleri bu bölgede olan ahalinin, seneliği 1.200 kuruş kira ile vakfa ait olan Sahra bahçesine ve miri arazi olan Bara denilen boş araziye nakledilmeleri düşünülmüştür. Ayrıca ateş hattının yeniden sınırlandırılması, Yaşar Ağa ve Tersane tabyaları önünde bulunan bahriye koğuşları, karantinahane ve birkaç dükkânın yıkılarak yeniden yapılması ve cephane yakınındaki binalarında oradan kaldırılması beyan olunmuştur. Bahsedilen bu işlerin icrası ve masraf defterinin hazırlanması Tophane-i Amire Müşirliği tarafından oluşturulan komisyon tarafından halledilecek, tamir işleri ise özel bir komisyonun nezaretine bırakılacaktır. Ayrıca gerekli olan malzemelerin tedariği ve işçilerin istihdamıyla ilgili hususlar Vidin mutasarrıfı Raşid Paşa'ya bildirilecektir.[1017] 26 Mayıs 1864'te komisyon tarafından hazırlanan mazbata sureti ve bölgede yapılması gerekenler merkezden kaleme alınan bir yazı ile Vidin mutasarrıflığına gönderilmiştir. Vidin mutasarrıfı Raşid Paşa, mazbata maddelerine ilişkin düşüncelerini Sadarete gönderdiği bir yazıda açıklamıştır. Yazıda; ateş hattı içerisinde kalan hane ve dükkânların hepsinin ahşap olmadığı aynı zamanda şehrin en eski çarşısı ve bunun yanı sıra cami, medrese, kütüphane, hamam gibi birçok kargir binanın da bulunduğu, dükkân ve mağazaların başka tarafa alınmasının doğru olmayacağı, bu şekilde yapılırsa çarşının tamamen yok edileceği dile getirilmiştir. Ayrıca binalar harap oldukça bunları ortadan kaldırmak yerine binalarda gerekli olan tamiratın yapılması ve bunların korunmalarına izin verilmesi hususunu belirtmiştir. Raşid Paşa, bu konu hakkındaki düşüncelerini Tuna Vilayeti

[1015] BOA. İ. MVL. 507-22916/4. 10 Cemaziye's-sani 1280/22 Kasım 1863.
[1016] BOA. İ. MVL. 507-22916/10.
[1017] BOA. İ. MVL. 507-22916/14, 1 Zilhicce 1280/8 Mayıs 1864.

valisi Mithat Paşa ile de paylaşmıştır.[1018] Nitekim Mithat Paşa, merkeze gönderdiği yazıda; ahalinin başka bir yere nakledilmek istemediğini ve ateş hattında bulunan binaların tamirine müsaade edilmesini istemiştir.[1019] Konu Meclis-i Vala'ya havale olunmuş ve meclis; memleketin bayındırlığı, ahalinin refahı ve rahatının sağlanması için bundan sonra hatt-ı nar dairesinde olan ahşap binaların tamirine izin verilmesini, bahsedilen hat üzerinde olan boş araziye ise hiçbir sebeple bina inşa edilmemesini belirtmiştir. Bunun için gerek yerel idarecilerin gerek güvenlikten sorumlu memur ve askerlerin dikkat etmesini istemiş ve nihai karar hükümete bırakılmıştır.[1020] Şehrin dokusu ve bütünlüğü bozulmadan ahalinin güvenliği ve rahatı sağlanmaya çalışılmıştır.

6.1.2. Mahalleler

Bir şehrin fiziki yapısını belirleyen en önemli unsurlardan biri de mahalledir. Mahalle, birbirini tanıyan sosyal bir dayanışma içerisinde bulunan ve gerektiği yerde birbirlerinin hareketlerinden sorumlu olan kişilerin yaşadığı mekân olarak tanımlanmaktadır.[1021] Mahalle, fiziki bir mekânı ifade etmesinin yanı sıra idari ve sosyal bir birim olarak da değerlendirilmektedir.[1022]

Şehirdeki en küçük idari yapı olarak görülen mahalle, ahalinin devlete karşı olan sorumluluklarını yerine getirmesinde temel bir birim olarak kabul edilmiştir.[1023] Bu nedenle ahalinin hangi mahalle sınırı içerisinde bulunduğu hususiyetle belirtilmiş, ahali; yaşadıkları mahallelere göre kayıtlara geçirilmiştir.[1024] Toplumsal merkez olarak kabul edilen cami, mescit, imaret gibi yerlerin etrafına ev, dükkân, çeşme, hamam gibi kamusal yapıların inşa edilmesiyle mahalleler ortaya çıkarılmıştır. Osmanlı mahalleleri kurulurken aynı din ve mezhepten olanların bir arada yaşama arzusu ya da bazı meslek gruplarının birlikte yaşamayı tercih edişi gibi durumlar etkili olmuştur.

[1018] BOA. İ. MVL. 523-23496/1, 20 Safer 1281/25 Temmuz 1864.
[1019] BOA. İ. MVL. 523-23496/2, 10 Rebüyyü'l-evvel 1281/13 Ağustos 1864.
[1020] BOA. İ. MVL. 523-23496\6, 13 Recep 1281\12 Aralık 1864.
[1021] Özer Ergenç, "Osmanlı Şehrindeki Mahalle'nin İşlev ve Nitelikleri Üzerine", *Osmanlı Araştırmaları IV*, İstanbul 1984, s.69.
[1022] Musa Çadırcı, "Anadolu Kentlerinde Mahalle (Osmanlı Dönemi)", *Tanzimat Sürecinde Türkiye Anadolu Kentleri,* s.46.
[1023] Musa Çadırcı, a.g.m., s.47.
[1024] Özer Ergenç, a.g.m., s.72-73. Osmanlı Devleti; vergi, asker yükümlülüğü ile taşrada sancak giderlerinin karşılanması gibi konularda mahalle ve hane sayılarını esas aldığı için mahallelerin kayıt altına alınmasına ehemmiyet vermiştir. Mehmet Beşirli, *a.g.e.*, s.299.

Mahalleler genel olarak etnik ve dini gruplara göre ayrılmış, Müslümanlar ve gayri müslimler ayrı mahallelerde oturmuşlardır. Ancak bu iki farklı grubun aynı mahallede yaşadığı durumlar da mevcuttur.[1025] Bu gruplar arasında zaman zaman gerçekleşen ev ve arsa satışı, mahallenin dini kompozisyonunda bazı değişimler yaşanmasını mümkün kılmıştır.[1026]

Osmanlı'da mahalleler, şehirlerin yerleşim planları içerisinde yer alan ve şehrin merkezinden çevreye doğru yayılış gösteren en temel yerleşim birimi olarak ortaya çıkmaktadır.[1027] Nitekim Vidin'de de mahalleler, kale merkez olmak üzere kalenin güney ve güneybatısına Kaleto Tepesi denilen araziye doğru bir yayılım göstermiştir.[1028]

Vidin Kalesi'nin iç kale olarak adlandırılan kısmında genellikle Müslüman mahalleleri bulunurken kalenin dışarısında "varoş" adı verilen yerde gayrimüslim mahalleleri yer almıştır.[1029] Bu durum mahallelerin şehir içindeki topografik konumlarında bir saygınlık sıralanışı olduğunu göz önüne sermektedir.[1030] Genellikle dini, ilmi yönden tanınmış, varlıklı, saygı duyulan kişiler; mahallelerin kuruluşunda önemli rol oynamıştır.[1031] Mahalleler; cami, mescit, kilise gibi dini yapıları yaptıranların ya da mahallenin kurulmasına ön ayak olan önemli yöneticilerin isimlerine göre adlandırılmıştır. Vidin'de de Müslüman mahalleleri genellikle cami, mescit, medrese gibi yapıların etrafında şekillenmiş ve mahallelere buna uygun isimler verilmiştir.[1032] Gayrimüslim mahallerinde ise mahalleyi kuranların adından esinlenilmiş, mahallelerin çoğuna kurucularının adı konulmuştur.[1033]

[1025] Özer Ergenç, a.g.m., s. 70.
[1026] Suraiya Faroqhi, *Orta Halli Osmanlılar*, (Çev. Hamit Çalışkan), İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2007, s.148.
[1027] Mehmet Bayartan, "Osmanlı Şehrinde Bir İdari Birim: Mahalle" *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Dergisi*, Sayı 13, İstanbul 2005, s.96.
[1028] Svetlana Ivanova, a.g.mad., s.206.
[1029] İç kale olarak adlandırılan kısım aslında etrafı surlarla çevrili olan dış kaledir. Hava Selçuk, *a.g.e.*, s. 58. Mahir Aydın'da kalenin askeri bir alan olduğu burada mahalle olamayacağını yalnız kalenin çevresindeki yerlerde ahalinin yaşadığını ifade etmiştir. Mahir Aydın, *a.g.e.*, s.157.
[1030] Mehmet Bayartan, a.g.m., s.97.
[1031] Mehmet Bayartan, a.g.m., s.97.
[1032] Vidin'de sancakbeyliği, dizdarlık gibi görevlerde bulunmuş kişilerin yaptırmış olduğu mescitler etrafında kurulan mahalleler; Mezid Bey Mescidi, Dizdar Karaca Mescidi mahalleleri gibi isimler almıştır. Ayşe Kayapınar, "Ortaçağ ve Osmanlı Döneminde Vidin", s.85.
[1033] Ayşe Kayapınar, a.g.m., s.85.

Bunların yanı sıra bazı meslek grupları, mesleklerinin adlarıyla anılan mahalleler meydana getirmişlerdir.[1034] Vidin'de Debbağhane Mahallesi bu şekilde oluşturulan mahallelerdendir.[1035] Ayrıca bazı etnik grupların bir arada yaşadığı mahalleler de onların ismiyle anılmıştır. Vidin Kalesi varoşunda yer alan Kıpti Mahallesi bunlardan biridir.[1036] Bazı coğrafi etkenler de mahalle isimlerinin oluşturulmasına etki etmiştir. Vidin'in Tuna Nehri kıyısında bulunması, birkaç mahallenin Tuna'nın konumuna ve akış yönüne göre adlandırılmasına neden olmuştur. Aşağı Mahalle, Orta Tuna ve Yukarı Mahalle bu şekilde teşekkül olunan mahallelerdendir.[1037]

Fetihten sonra Vidin'de bulunan mahallelerin görüntüsüne bakıldığında tıpkı diğer Osmanlı şehirlerinde olduğu gibi burada da Müslüman ve gayrimüslimlerin farklı mahallelerde yaşadığı görülmektedir. Şehrin Osmanlı idaresine geçişi ve burada Müslüman nüfusun çoğalmasıyla birlikte mahallelerin oluşmasında dini yapı oldukça etkili olmuştur. Mahallelerin gelişim süreçlerini incelemek ve zaman içerisinde nasıl bir değişim geçirdiğini anlamak için Vidin'in Osmanlı yönetimi altına girdiği zamandan itibaren mahallelerin durumuna bakılması daha doğru olacaktır.

1483 yılına ait bir tahrir defterine göre; Vidin'de 4 Müslüman mahalle, 13 gayrimüslim mahalle bulunmaktadır.[1038] 1530 yılında Vidin'de hem Müslüman hem de gayrimüslim mahalle sayılarında bir artış yaşanmıştır. Müslüman mahalle sayısı 9, gayrimüslim mahalle sayısı ise 20 olarak kaydedilmiştir.[1039] 1586 tarihli tahrir defteri kayıtlarına göre; Vidin'de 21 Müslüman mahallesi, 16 gayrimüslim mahallesi yer almaktadır. Daha önceki kayıtlarla karşılaştırıldığında elli yılı aşkın bir sürede Müslüman mahalle sayısının iki kat arttığı görülmektedir. Fakat Vidin'in saldırılara açık bir yer olması nedeniyle mahalle miktarlarında bazı dönemler düşüşler de yaşanmıştır.[1040]

1663 yılında Vidin'i ziyaret eden Evliya Çelebi, burada 24 mahalle bulunduğunu bunlardan 19'unun Müslümanlara ait olduğunu ayrıca biri Yahudilerin olmak üzere 5

[1034] Mehmet Bayartan, a.g.m., s.95.
[1035] Bu mahalle varoşta yer almaktadır. BOA. NFS. d. 6195.
[1036] Bu mahalle kayıtlarda aynı zamanda Kale-i cedit Mahallesi olarak da geçmektedir. BOA. NFS. d. 6212.
[1037] Mahir Aydın, *a.g.e.*, s.157.
[1038] Ayşe Kayapınar, a.g.m., s.85.
[1039] Machiel Kiel, a.g.mad., s.104. Mahallelerin ismi için bkz. Ayşe Kayapınar, a.g.m., s.86.
[1040] Ayşe Kayapınar, a.g.m., s.87-89.

tanesinin de gayrimüslim ahalide olduğunu belirtmiştir. Ayrıca bu mahalleler arasında Bey, Çarşı, Tabahane, Orta Cami, Şeyh, Nalband ve Yukarı mahallelerin meşhur olduğunu ifade etmiştir.[1041]

1698-99 yıllarına ait olan 13 numaralı şeriye sicilinde; 22 Müslüman mahallesinin kaydedildiği görülmektedir. Gayrimüslimlerin oturduğu mahallelerin ismi yazılmayarak bunlar genellikle varoşi olarak belirtilmiştir. Ancak varoş denilen yerde Müslüman mahalleleri de bulunmaktadır.[1042] Varoş adı verilen yerde bulunan ve gayrimüslimlerle Müslümanların bir arada oturduğu mahalleler, sicillere kaydedilmiştir. 1742-43 yılına ait şer'iyye sicil defterine kaydedilen Kopnik ve Kalinofçe mahalleleri her iki grubun birlikte bulunduğu mahallelerdendir.[1043]

1790-1808 yılları arasında şeriyye sicili kayıtlarında; Müslüman mahalle sayısı 28 gayrimüslim mahalle sayısı ise 8 olarak tespit edilmiştir.[1044] Vidin'in Osmanlı idaresine geçişinden 19. yüzyıla kadar geçen zaman diliminde, mahallelere bakıldığında; birkaç istisna haricinde pek çok mahallenin varlığını sürdüremediği ve süreç içerisinde farklı isimler aldığı görülmektedir. Çavuş, Mezid Bey, Çeribaşı, Şeyh Ahmed, Debbağhane, Hacı Ferruh, Orta Tuna ve Bedrettin mahalleleri 19. yüzyılın başlarına kadar mevcudiyetini devam ettiren mahalleler arasında yer almıştır.[1045]

19. yüzyılın ilk yarısında Vidin'de bulunan Müslim ve gayrimüslim mahallelerin tespiti için nüfus defterlerinden faydalanılmıştır. 1831 yılında yapılan ilk nüfus sayımının verilerine göre, Vidin'de 26 adet Müslüman mahallesi bulunmaktadır. Bunlar; Hacı Ferruh, Ayşe Hatun, Solak nam-ı diğer Bekir Ağa, El-Hac Muna, Şeyh Ahmed, Yeni Cami, Bedrettin, Yahya Paşa nam-ı diğer Alaca Beyi, Hacı İbrahim, El-Hac Beşir Ağa, Çapraşlı, Orta Tuna, Çavuş, Hünkâr, İç Kale, Arabacı başı, Mustafa Paşa, Debbağhane, Hacı Musa, Muradiye, Tatar, Bade, Karaman nam-ı diğer Ak cami,

---

[1041] *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, s.214.
[1042] Hava Selçuk, "Vidin'de Toplumsal Hayat: 13 Numaralı Şer'iyye Siciline Göre (1689-1699)", s.32. Şeriyye sicilerinde genellikle gayrimüslimlerin oturdukları mahalleler belirtilmemiştir. Bu mahalleler den Vidin varoşu olarak bahsedilmiştir. Serap Yazıcıoğlu, *8 Numaralı Vidin Şer'iyye Sicili'nin Değerlendirilmesi ve Transkripsiyonu (H. 1132-M.1719-1720)*, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Trabzon 2019, s.57-58.; Nevzat Demircioğlu, 43 *Numaralı Vidin Şer'iyye Sicili'nin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi (H. 1135-1136\M.1723-1724)*, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Trabzon 2019, s.8-9.
[1043] Ayşe Kayapınar, a.g.m., s.93.
[1044] Nagehan Üstündağ Özdemir, *a.g.t.*, s.
[1045] Ayşe Kayapınar, a.g.m., s.94.

Kulluk, Rüstem Ağa, El-Hac Osman mahalleleridir. Bu mahallelerden 15'i kale içerisinde 11'i ise varoşta yer almaktadır.[1046] Gayrimüslimlerin sakin olduğu mahalle sayısı ise 9 adettir. Bu mahalleler; Nestur, Yane, Yeni, Klenorsa (Flenorsa), Karaleş, Bani, Kalfa, Ralço, ve İspas mahalleleridir.[1047]

1836 yılında yapılan nüfus yoklama defterine göre, Müslüman mahalle sayısı 1831 yılıyla aynı kalmıştır. Hünkâr Mahallesi haricindeki diğer mahalleler değişmemiştir. Onun yerine Gazi Sultan Ahmed Han Mahallesi defterde yer almıştır.[1048] 1837 yılına ait bir defter kaydında gayrimüslimlerin yaşadığı varoş tabir edilen yerde bulunan mahalle sayısı ise 10'dur.[1049] Tanzimat sonrasında 1844 yılında yapılan nüfus defterinde Müslüman mahalle sayısının değişmediği görülmektedir.[1050] Gayrimüslim mahalleleri ise Kıpti Mahallesi adıyla yeni bir mahallenin eklenmesiyle 11'e yükselmiştir.[1051] Hava Selçuk'un 1844-1845 yılları arasında incelemiş olduğu temettuat defterlerinde Müslüman mahalle sayısı 22, gayrimüslim mahalle sayısı ise 12 olarak belirtilmiştir.[1052]

6.2. Şehrin Çehresini Değiştiren Yapılar

19. yüzyılın ikinci yarısı itibariyle Anadolu ve Rumeli'nin pek çok yerinde başlatılan dönüşüm ve inşa süreci Vidin'de de etkisini göstermiş şehrin çehresini değiştiren kamusal yapılar ortaya çıkmıştır. Bu yapılardan bazıları ihtiyaca binaen ilk defa inşa olunurken bir kısmı da daha önce var olanların yenilenmesi ve daha modern bir hale getirilmesi sonucu oluşmuştur.

6.2.1. Hükümet Konağı

Tanzimatla birlikte taşra idaresinde pek çok değişikliğe gidilmiştir. Yerel yönetim yapısında gerçekleşen bu değişimler mekânsal yapılarda da kendini göstermeye başlamış ve bunun bir sonucu olarak şehirlerde yeni ögeler ortaya çıkmıştır.[1053] Tanzimat'tan önceki dönemde taşrada kamu görevlileri için ayrı binalar tahsil

[1046] BOA. NFS. d. 6195.
[1047] BOA. NFS. d. 6196.
[1048] BOA. NFS. d. 6205.
[1049] BOA. NFS. d. 6206.
[1050] BOA. NFS. d. 6211.
[1051] BOA. NFS. d. 6212.
[1052] Hava Selçuk, *a.g.e.*, s.59.
[1053] Sevgi Aktüre, "Osmanlı Devleti'nde Taşra Kentlerindeki Değişimler" *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 4, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s.896.

edilmeyip yöneticilerin ikamet ettikleri mekân, aynı zamanda yönetim işleri için de kullanılırken Tanzimat sonrasında bu durum farklılaşmıştır. Şehir merkezlerinde yer alan hükümet konakları inşa edilmeye başlanmış böylelikle kamusal yapılar, şehirdeki yeni odak noktaları haline gelmiştir.[1054]

Vidin'de hükümet merkezi olarak kullanılan iki katlı bir hükümet konağının olduğu belgelerde görülmektedir. Hükümet konağının etrafına hapishane, hastahane gibi binalar tesis edilmiştir.[1055] Böylelikle şehirde mekânsal bir yapı birlikteliği sağlanmaya çalışılmıştır. İhtiyaç duyulması halinde hükümet dairesi geçici olarak başka hizmetler amacıyla da kullanılmıştır.[1056]

6.2.2. Hapishaneler

Osmanlı Devleti'nde hapis cezası, başlangıçta yaygın bir ceza uygulaması olarak kullanılmazken sonraki dönemlerde çeşitli ceza yöntemleri arasında yer aldığı görülmektedir. Hafif ve orta derecedeki suçların cezalandırılmasında para veya hapis cezası, ağır olarak nitelendirilen suçlarda ise 16. yüzyıldan itibaren kürek, 18. yüzyılda ise kalebentlik cezalarının verildiği bilinmektedir. Hapis cezasının etkin bir ceza yöntemi haline getirilmesi Tanzimat döneminde ceza hukukuna getirilen birtakım düzenlemelerle birlikte olmuştur.[1057]

Tanzimat'ın ilanı sonrası pek çok alanda değişime gidilirken hapis cezaları ve hapishanelerle ilgili de birtakım gelişmeler yaşanmıştır. Tanzimat Fermanı'nın yayınlanmasının ardından çıkarılan ceza kanunlarıyla birlikte hapis cezasıyla ilgili modern anlamda bazı düzenlemeler yapılmıştır.[1058] Yargı alanında yapılan çeşitli reformlar hapishanelerin de ıslah edilmesini sağlamıştır. Böylelikle birçok alanda başlatılan değişim ve dönüşüm süreci hapishanelerin modernleştirilmesine de etki

[1054]İlhan Tekeli, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Kentsel Dönüşüm", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 4, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s.881.
[1055] BOA. MVL. 905-97.
[1056] Telgrafhane binası tamamlanıncaya kadar bir müddet hükümet konağında işler yürütülmüştür. BOA. İ. HR. 161-8604.
[1057] Ali Bardakoğlu, "Hapis", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, C. 16, İstanbul 1997, s.63.
[1058]Murat Hanilçe, Ersin Şeyhoğlu, "Osmanlı Devleti'nde Bir Ceza İnfaz Kurumu Olarak Hapishaneler ve Kadınlar", *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 4, Sayı 2, Temmuz 2020, s.413. Tanzimat sonrası, 1840, 1851 ve 1858 tarihlerinde ceza kanunları çıkarılmıştır. Bu ceza kanunlarının ayrıntıları için bkz. Tahir Taner, "Tanzimat Devrinde Ceza Hukuku", *Tanzimat*, Cilt 1, MEB Yayınları, İstanbul 1999, s.221-232.

etmiştir. Hapishanelerin modernleşme sürecinde Avrupalı devletlerin etkisi görülürken hapishane koşullarının iyileştirilmesi ve hapishanelerin ıslahı konusunda özellikle İngiltere Büyükelçisi Lord Stratford Canning, diplomatik baskı yapmıştır.[1059]

Ancak hapishanelerin ıslahıyla ilgili ilk somut adım, 1856 Islahat Fermanı'nda, hapishane ve tevkifhanelerin düzenlenmesiyle ilgili hükümlerin yer almasıyla gerçekleşmiştir.[1060] Fermanın ilanı sonrasında İstanbul başta olmak üzere Osmanlı hapishanelerini incelemek üzere İngiliz Binbaşı Gordon gönderilmiştir. Gordon'un takriben bir buçuk yıl süren incelemeleri sonrasında hazırlamış olduğu rapor, 1858 yılında Meclis-i Tanzimat, Meclis-i Vükela ve Sultan Abdülmecid tarafından onaylanmıştır. Rapora göre, Osmanlı ceza infaz sistemindeki kapatma mekânları ilk defa "hapishane" başlığı altında toplanırken suçun türü ve ağırlığına göre dört tip hapishane olması gerektiği belirtilmiştir. [1061] Böylelikle Tanzimat'ın ilanı sonrası gündeme gelen hapishanelerin ıslahı meselesiyle ilgili çalışmalara başlanmıştır.

Bütün eyalet ve sancaklarda bulunan hapishanelerin tamir ve onarımının yapılması ve suçluların kabahat derecelerine göre ayrı ayrı yerlerde tutulmaları hakında bir irade çıkarılmıştır. Osmanlı Devleti genelinde hapishanelerde yapılacak düzenlemeler kapsamında Vidin'deki hapishanenin de onarılması gerekmiştir. Hükümet, 1856 yılında Meclis-i Muvakkat reisi Enis Efendi Vidin'e gittiğinde bu konuyu kendisine hatırlatmış, Vidin'deki hapishanenin ve mahpusların durumu ile ilgilenmesini Enis Efendi'den istenmiştir. Vidin Hapishanesi'nin durumuyla ilgili karşılaşılan ilk belge, 1857 yılına aittir. Buna göre, Vidin Meclisi tarafından hapishanenin keşfi yapılmış, Vidin Kalesi içerisinde Paşa kapısı civarında bulunan iki katlı oda ve hapishanenin yer aldığı binanın uzun zamandan beri tamir olmadığı ve hapishanelerin harap bir halde olduğu tespit edilmiştir. Yapılan incelemeler sonrası hapishanenin tamire muhtaç olan kısımlarının onarılması ve yeniden inşa edilmesi uygun görülmüştür. Şiddetli kış nedeniyle mahpusların telef olma riski bulunduğundan istintak reisi Hacı Ömer Efendi marifetiyle Vidin Hapishanesi'nin tamir ve inşa süreci hızla başlatılmıştır. Ayrıca hapishanenin tamirinin yanı sıra alt katta, altı adet taştan bölme zindan ve etrafındaki

[1059] Gültekin Yıldız, *Mapusâne Osmanlı Hapishanelerinin Kuruluş Serüveni (1839-1908)*, Kitabevi, İstanbul 2012, s.137.
[1060] Gülnihal Bozkurt, *Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi: Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne Resepsiyon Süreci (1839-1939)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1996, s.109.
[1061] Gültekin Yıldız, *a.g.e.*, s.179.

helalar; üst katta ise zaptiye askerlerine mahsus koğuşlar ve çevresinde bir adet bölükbaşı odası, bir adet kömürlük ve ahır ile istintak meclis odası yeniden inşa olunmuştur. Hem tamirat hem de yeniden inşa edilen yerlerin toplam masrafı 12.561 kuruş 25 para tutmuştur. Tamirat masrafının Vidin sancağının 1856 senesi mal vergisinden ödenmiş olduğu Vidin Meclisince merkeze bildirilmiştir. [1062]

Yaklaşık iki yıllık bir sürecin sonunda Vidin Hapishanesi'yle ilgili yeni bir düzenlemeye gidilmiştir. Bu düzenleme fikrinde, 1858 yılında Osmanlı topraklarındaki hapishanelerin ıslahıyla ilgili kabul edilen raporun da etkisi olduğu değerlendirilmektedir. Vidin valisi İsmet Paşa, 1858 yılı içerisinde kendisine verilen müsaade ile Avrupa'ya gitmiş, Berlin Hapishanesi'nde incelemede bulunmuş, oradaki mahpusların şartlarını görerek Vidin Hapishanesi'nde de düzenleme yapılması gerektiğini görmüştür. Nitekim İsmet Paşa, Avrupa'dan dönüşünde hükümete gönderdiği bir yazıda; Vidin'de yeni bir hapishane yapılmasına başlandığına dair bilgiler vermiştir. Valiye göre, mevcut Vidin Hapishanesi, hükümet konağının dışında ve mahalle içinde gayet zayıf ve etrafı açık eski bir hane olduğundan tamiri ve ıslahı mümkün görünmemektedir. Bu nedenle hükümet konağı dâhilinde bulunan boş arsa üzerine iki katlı taştan muntazam bir hapishane yapılmasına karar verilmiştir. Bu hapishane, Berlin Hapishanesi modelinde olduğu gibi suçluların işledikleri suç derecesine göre ayrı ayrı mahallerde tutulacakları, üst katına gerekli miktarda tevkifhaneler ve altında ise sorguya alınacak şahıslar için birer adamlık odalar teşkil olunacaktır. Vali, binanın inşasına başlandığını ve yakın zamanda bitirileceğini hükümete iletmiştir. Ayrıca İsmet Paşa, mahpusların genel eğitimleriyle ilgili de çalışmalara başladıklarını, mahkûmların cahil ve bilgisiz olmaları nedeniyle bunların tutuklu bulundukları süre içerisinde ilmihal talimi ve bazı zanaat ile meşgul olmaları gerektiğini belirtmiştir. Mahpusları okutmak üzere kapı altı hasılatından aylık 120 kuruş maaş tahsisiyle hapishaneye bir hoca tayin olunduğunu söylemiştir.[1063]

Hükümet; 1860 yılında Rumeli, Anadolu ve Arabistan'ın bazı kaleleri ve münasip mevkilerini merkez yaparak çevrelerinde meydana gelecek cinayet suçlularının belirlenen bu merkez hapishanelere gönderilmesi kararını almış ve bu kararı, Zaptiye Müşirliği ve Maliye Nezaretine göndermiş olduğu yazılarda açıklamıştır. Buna göre,

[1062] BOA. C. DH. 140-6979, 15 Cemaziyye'l-ahir 1273/10 Şubat 1857.
[1063] BOA. MVL. 905-97/1, 21 Rebiyyü'l-evvel 1276/18 Ekim 1859.

daha öncesinde taşralarda meydana gelen cürüm ve cinayet davalarından ceza alanlar İstanbul'daki Tersane Zindanı'na gönderilmekteydi. Suçluların taşradan getirilmesi hazineye epeyce yük olmaktaydı. Ayrıca Tersane Zindanı'nın kapasitesinin üstünde mahkûm getirildiğinden burası yeterli gelmemekteydi. Hem bu masrafın hafifletilmesi hem de mahpusların iyi bir şekilde muhafazası için Meclis-i Vala'da yapılan görüşmeler sonrası merkez hapishaneler belirlenmiştir. Rumeli'de merkez olarak belirlenen yerlerden biri de Vidin Hapishanesi idi. Bundan sonraki süreçte Vidin çevresindeki yerlerde küreğe konulacak ve kalebent edilecek suçlular buraya gönderilecekti. Yeni yapılan düzenleme ile merkez hapishane olarak birkaç yer tespit edilmişti, ancak buralardaki hapishanelerin fiziki durumu ve kapasiteleri bilinmemekteydi. Bu nedenle gerekli incelemeler yapılmalı, mevcut hapishaneler yeterli görülmezse yeniden hapishane inşa edilmeliydi. Ayrıca mahpusların muhafazası için kâfi miktarda zaptiye tertip olunmalıydı.[1064]

Bu amaca istinaden altı eyaletin suçlularına merkez olan Vidin Hapishanesi'nde de çeşitli düzenlemeler yapılması gerekmiştir.[1065] Yukarıda bahsedildiği üzere 1859 yılında, hükümet konağı dâhilinde yeni bir hapishane inşasına başlanmışsa da henüz tamamlanmadığından eski hapishane aktif olarak kullanılmaktaydı. Ancak eyaletlerden gelen suçlularla birlikte Vidin Hapishanesi'nde mahpus sayısının her geçen gün artması yeni bir hapishane ihtiyacını doğurmuştu. Ayrıca mahpusların muhafazası da güçleştiğinden burası güvenlik açısından da güçlendirilmeliydi. Vidin Meclisi'nce 29 Nisan 1860 tarihinde hükümete gönderilen bir mazbatada; diğer eyaletlerden gelen suçlular için Paspanzade Konağı'nın tamir edilerek hapishane olarak kullanılması, halen inşası süren hapishanenin ise yerli mahpusa ayrılmasının düşünüldüğü belirtilmiştir. Ayrıca tüm mahpus hastaların tedavi edilmesi için 1200 kuruşla karantina tabibi Doktor Markavaldi ile anlaşılabileceği iletilmiş, bunlara ilaveten mahpusların muhafazası için 500 kuruş maaşla bir yüzbaşı ve bir kâtip; 350 kuruş maaşla mukayyit ve 150'şer kuruşla iki hapis memuru istihdam edilmesi için müsaade istenmiştir. Vidin Valisi Said Paşa, bu durumu Sadarete yazdığı bir yazıda tekrardan dile getirmiştir. Vali, Vidin Meclisi tarafından gönderilen bu mazbatanın Temmuz 1860'ta Sadarete ulaştığını ancak kendilerine henüz bir cevap verilmediğini

[1064] Rumeli'de merkez olarak belirlenen diğer yerler Selanik ve Dimetoka'ydı. BOA. A. MKT. MVL. 114-62, 5 Şaban 1276/27 Şubat 1860.
[1065] BOA. MVL. 918-46/1, 2 Rebiyyü'l-evvel 1277/18 Eylül 1860.

de belirtmiştir. Suçluların gittikçe çoğaldığı, şayet bunlar mevcut hapishanede tutulmaya devam edilirse birtakım tehlikelere yol açacağı ve kış mevsimi başlamadan konağın ıslahı sağlanarak mahpusların oraya alınmasının önemini ifade etmiştir.[1066]

1860 yılı Ekim'inde merkezden Vidin valisi Said Paşa'ya gönderilen yazıda, daha öncesinde askeri hastane olarak kullanılan Paspanzade Konağı'nın hapishane ve eski hapishanenin ise hastane olarak kullanılmasının uygun olduğu ve buralarda tamirata başlanabileceği ayrıca gerekli görülen doktor ve zaptiye memurlarının da istihdam edilebileceği bildirilmiştir. [1067] Vidin Meclisi, tamiratın biran evvel başlatılmasını gerekli görse de mevsim şartlarının müsaade ettiği ölçüde gerçekleştirileceğini hükümete belirtmiştir.[1068]

Fiziki anlamda hapishanelerin ıslahı yapılmaya çalışılırken diğer taraftan mahpusların ihtiyaçlarının da giderilmesine önem verilmiştir. Vidin valisi Süleyman Paşa tarafından merkeze gönderilen telgrafta; Vidin Hapishanesi'nde bizzat yoklaması yapılan 367 kişiden 200'ünün mahrem yerlerini dahi örtemeyecek derece çıplak olduğunu kış mevsimi yaklaştığından bunlara merhameten birer yağmurluk ve birer ayakkabı yapılması gerektiğini belirtmiştir. Hükümet, valiye bu mahpuslara gerekli olan eşyaların sağlanmasının uygun olduğunu bildirmiştir.[1069]

Sıradan mahkûmların yanı sıra memur ve rütbe sahibi kişilerin de kalebentlik cezasıyla Vidin'e gönderildiği görülmüştür. Fakat Vidin Hapishanesi'nin darlığı ve mahkûmların çokluğu nedeniyle bunların tutulacağı yer sorun olmuştur. Bu kalebent yükümlülerinden bazısı, kale içerisinde bir hane kiralayarak aileleriyle birlikte oturma isteğinde bulunmuşlardır. Bu durumda nasıl hareket edilmesi gerektiği bilinmediğinden Zaptiye Müşirliği bir yazı ile durumu merkeze bildirmiştir. Konu Meclis-i Vala'da görüşülmüş ve mevcut hapishanenin bu kişiler için uygun olmadığına karar verilmiştir. Vidin valisine gönderilen şukkada; bunların hapis ve tevkifleri gerektiğinden bu isteklerinin normal şartlarda kanunnameye aykırı olduğu fakat

[1066] Vidin'den gönderilen mazbatanın 8 Şevval 1276 tarihli olduğu belge içerisinde belirtilmiştir. BOA. MVL. 917-38/1, 26 Safer 1277/13 Eylül 1860.
[1067] BOA. A. MKT. MVL. 121-76. 13 Rebiyyü'lahir 1277\ 29 Ekim 1860.
[1068] BOA. MVL. 929-69/1.
[1069] BOA. A. MKT. UM. 516-47, 8 Cemaziyye'l-evvel 1278/11 Kasım 1861.

şehirde düzgün bir hapishane bulunmaması nedeniyle kale içerisinde hane kiralanarak mahpus hükmünde bu hanelerde tutulmalarının uygun olacağı belirtilmiştir.[1070]

1864'e kadar eyaletlerden gelen suçlular için Paspanoğlu Konağı'nın alt katı, yerli mahkûmlar içinse hükümet dairesinin yanındaki hapishane kullanılmaya devam edilmiştir. Sonradan yapılan hapishanenin durumu Paspanoğlu Konağı'na göre daha iyi durumda olsa da mahkûmların çokluğu, sağlık ve hijyen açısından birtakım sıkıntılar doğurmuştur. Pek çok mahkûmun bir yerde toplanması doğal olarak meydana gelen kötü bir koku yayarken konağın mahpus koğuşu olarak kullanılan alt kısmının rutubetli olması da mahkûmların telefine sebep olmuştur. 1863 yılı içerisinde 600 mahkûmdan 154'ü bu sebeplerden vefat etmiştir. Hasta olan mahkûmların başka yere nakledilerek tedavileri için hususi bir izin çıkarılmışsa da tekrardan gelecekleri yerlerin bu hapishaneler olması muntazam bir hapishane inşasını gerekli kılmıştır.

Vidin feriki Saim Paşa, Kaymakam Sabri Paşa ve o esnada orada bulunan Niş kaymakamı Süleyman Paşa tarafından yapılan görüşmeler neticesinde; Paspanoğlu Konağı'nın yıkılması ve hükümet konağı yanında bulunan hapishaneye hastane, tevkifhane gibi kısımlar eklenerek buranın yaklaşık 600 mahkûm alacak hale getirilmesi düşünülmüştür. Fakat tamir ve inşa olunacak yerlerin keşfi sağlandığında çıkan masraf fazla bulunarak bu hapishanenin yapımından vazgeçilmiştir. Bunun yerine başka bir fikir bulunmuş, Paspanoğlu Konağı'nın her hâlükârda yıkılması, enkazıyla hükümet konağı yanındaki hapishanenin düzenlenerek askeri kışla haline getirilmesi daha uygun görülmüştür. Hapishane olaraksa iç kale denilen mevkiin gayet elverişli olacağı ve görüntüsü bozulmadan az bir masrafla hapishane haline getirileceği Tuna Vilayeti valisi Mithat Paşa tarafından merkeze bildirilmiştir.[1071] Tuna Vilayetin'den gönderilen yazı, gereğinin yapılması için 15 Ocak 1865 tarihinde Tophane-i Amire Meclisi'ne havale edilmiştir. Meclis, hükümete verdiği cevapta iç kale denilen mevkinin Vidin savunmasında artık ihtiyaç duyulmadığı, bu nedenle iç kalenin hapishane olarak kullanılmasının ve hükümete terkinin uygun olduğunu belirtmiştir. Fakat iç kalede epeyce barut bulunduğu ve imhası için uzun süredir

[1070] BOA. A. MKT. UM. 485-84, 9 Muharrem 1278/17 Temmuz 1861.

[1071] BOA. A.MKT. MHM. 328-6/1, 26 Recep 1281\25 Aralık 1864.

uğraşılsa da henüz tamamlanmadığından bir müddet daha beklenilmesi gerektiğini ifade etmiştir.[1072]

6.2.3. Karantinahane

Tarih boyunca yaşanan salgın hastalıklar milyonlarca insanın yaşamını yitirmesine neden olmuştur. Devlet ve toplumları demografik ve ekonomik olarak derinden sarsan bu salgınlar karşısında çeşitli önlemler alınmıştır. Karantina uygulaması bu önlemlerden biri iken karantina usulünün yaygınlaşması 19. yüzyılla birlikte gerçekleşmiş, bu yüzyılda modern anlamda karantinalar oluşturulmaya başlanmıştır.[1073] Osmanlı Devleti'nde karantina uygulaması ilk defa II. Mahmut Dönemi'nde ortaya çıkmış, 1831 yılında yaşanan büyük kolera salgını esnasında Rusya'dan İstanbul'a gelen bütün gemilere karantina uygulanmıştır. Karantina usulünün sistemli bir hale gelmesi 1835 yılında Çanakkale'de sağlanmış, Akdeniz çevresini etkileyen kolera salgını nedeniyle burada pek çok karantina çadırı kurulmuştur. Fakat karantina ile ilgili kapsamlı bir çalışma 1838 de Karantina Meclisinin kurulmasıyla gerçekleşmiştir. Bu tarihten itibaren İstanbul başta olmak üzere pek çok yerde karantina merkezleri oluşturulmuştur.[1074] Bu tarihlerde Tuna Nehri sahilinde de karantinayla ilgili düzenlemelere başlanmış, gerekli yerlerde karantina oluşturulması amacıyla Silistre valisi Said Paşa ve Vidin muhafızı Hüseyin Paşa ile görüşülmüştür.[1075]

Vidin'de karantina uygulamasına dair bilgiler, 1853 yılına aittir. 1853-1856 Kırım Savaşı sebebiyle Rus askerlerinin bulunduğu mahallerde kolera hastalığı ortaya çıkmıştır. Bu sebeple koleranın ortadan kaldırılmasına kadar karantina noktaları oluşturulması zorunluluk haline gelmiştir. Vidin ve Vidin'e tabi olan birkaç yere de karantina müdürü ve müdür vekilleri tayin olunmuştur. Vidin karantinasına 1000 kuruş maaşla Rıfkı Bey müdür olurken 250 kuruş maaşla bir kâtip ve 100'er kuruş maaşla iki adet gardiyan görevlendirilmiştir. Ayrıca Vidin'e bağlı olan Ziştovi kazasına Mehmet Ali, Niğbolu kazasına Kâmil Efendi, Rahova kazasına İsmail Efendi, Lom

[1072] BOA. A.MKT. MHM. 328-6/3, 20 Şevval 1281\18 Mart 1865.
[1073] Gülden Sarıyıldız, "Karantina Meclisi'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri", *Belleten*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Cilt 58, Sayı 222, Ağustos 1994, s.330.
[1074] Gülden Sarıyıldız, "Karantina", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, Cilt 24, İstanbul 2001, s.463-464.
[1075] BOA. HAT. 378-20508, 25 Zilhicce 1253/22 Mart 1838.

kazasına ise Veli Efendi 400'er kuruş maaş ile karantina müdür vekili olarak tayin edilmişlerdir.[1076]

Salgın hastalıkların ortaya çıkması ve yayılmasında savaş halinin yaşandığı coğrafyalar ve buna ek olarak eşya ve insan sirkülasyonu yüksek olan liman ve ticaret merkezlerinin de etkisi olmuştur.[1077] Vidin konumu itibariyle bahsedilen her iki durum nedeniyle de salgınlara açık bir mevkide yer almıştır. Nitekim 1856 yılında konumunun dikkate alındığı ve Vidin sancağı dâhilinde olup sahilde bulunan kazalarda karantina usulünün uygulanmasına karar verildiği görülmektedir. Karantina memurlarının kalması için miri araziye ait olan bir arsa üzerine 7.161.5 kuruş masrafla karantinahane inşa olunmuştur. İnşa masrafı fazla bulunsa da karantinahanenin lüzumu nedeniyle yapılması hazinece uygun bulunmuştur. Bu noktada dikkat çeken husus, bahsedilen arsa için karantina müdürü tarafından aydan aya hazineye 100 kuruş verileceğidir. Ancak arsa miri arazi olmasına rağmen bahsedilen bu kira bedelinin verilmesi anlaşılamadığından konuyla ilgili olarak Vidin valisi hükümetten bilgi istemiştir.[1078]

Tuna sahilinde yer alan yerlerde karantina merkezlerinin oluşturulmasının yanı sıra Sıhhiye Meclisi tarafından bir rapor hazırlanmıştır. Bu raporda; Viyana kumpanyası namıyla Tuna sahilinde işlemekte olan Avusturya vapurları kaptanlarına, Vidin, Silistre, Rusçuk gibi yerlerin iskelelerine gittiklerinde sağlık usullerine riayet etmeleri gerektiği belirtilmiştir. Rapor, 18 Haziran 1857 tarihinde gerekli makamlara gönderilmiştir.[1079]

Karantina usulünün uygulanmasına dikkat edilirken karantina doktorlarının mesleki bilgisi ve şahsiyetlerine de önem verilmiştir. Nitekim Vidin'de karantina doktoru olarak İtalyan Doktor Markovaldi görev yapmakta iken İstanbul'a tayin olunan İtalyanların tamamının gelir gelmez kendisiyle görüşmesi ve hanesinde mühimmat bulundurması sebebiyle bu çevrede bulundurulması uygun görülmemiştir. Ayrıca kendisinin sıkça Eflak'a geçmesi ve her posta ile Eflak'tan kendisine pek çok evrak

[1076] BOA. C. SH. 4-168, 29 Safer 1270\1 Aralık 1853.
[1077] Gülay Tulasoğlu, "Yerel Reform-Horizantal Modernleşme: Erken Tanzimat Osmanlı Selanik'inde Karantina Uygulaması", *Osmanlı Araştırmaları*, Cilt 56, Sayı 56, Aralık 2020, s.101.
[1078] BOA. MVL. 349-39, 9 Cemaziye'l-evvel 1272/16 Şubat 1856. Karantina hanenin masrafı olan 7161,5 kuruş Vidin eyaleti valisi ve defterdarı marifetiyle yetmiş senesi vergisinden ödenmiştir. BOA. MAD. d. 21285/35, (205), 3 Şaban 1272/9 Nisan 1856.
[1079] BOA. HR. MKT. 204-41, 23 Safer 1273/23 Ekim 1856.

gelmesi vazifesi haricinde başka bir şey ile uğraştığı izlenimi vermiştir. Durum, Vidin'de bulunan kumandan İsmail Paşa tarafından bir yazıyla İstanbul'a bildirilmiştir.[1080] Konu detaylıca incelenmesi amacıyla Seraskeriye'ye havale edilmiştir. Nihayetinde Seraskeriye'den gelen cevap üzerine Markovaldi'nin başka bir yere tayin edilmesi ve yerine Mektebi Tıbbiye doktorlarından birinin getirilmesine karar verilmiştir.[1081] Vidin'in mevkii olarak mühim ve nazik bir yer olması doktor tayinine bile dikkat edilmesini gerektirmiştir.

6.2.4. Hastane İnşası

Osmanlı Devleti'nde sağlık alanında yapılan ilk reformlar III. Selim zamanında başlatılmıştır. Bu dönemde sağlıkla ilgili ıslahatlar genellikle askeri düzenlemeler kapsamında ordu ve donanma içerisinde gerçekleştirilmiştir.[1082] Ancak pek çok alanda olduğu gibi sağlık hizmetlerinde de kapsamlı çalışmalar yapılması ve modern anlamda hastanelerin kurulması Tanzimat Dönemi'yle birlikte gerçekleşmiştir.[1083]

19. yüzyıl içerisinde süregelen savaşlar ve salgın hastalıkların artışıyla beraber hastane inşasına oldukça ağırlık verilmiş, bu yüzyılda kurulan hastane sayısında önemli artış yaşanmıştır.[1084] Modern olarak kurulan ilk hastanelerin askeri hastaneler olduğu görülmektedir. Salgınların artışına paralel olarak sivil hastaneler de inşa edilmeye başlanmıştır.[1085] İlk etapta İstanbul'da teşkil olunan askeri hastaneler daha sonra memleketin pek çok yerine yapılmıştır.[1086]

Rumeli'de askeri hastane ihdas edilen yerler içerisinde Vidin de yer almaktadır. 19. yüzyıl içerisinde Vidin'de karşılaşılan ilk hastane, nizamiye askerine mahsus olarak kurulan askeri hastanedir. Hastanenin kesin olarak hangi tarihte inşa edilmiş olduğu

[1080] BOA. A.MKT. NZD. 352-49/2.
[1081] BOA. A. MKT. NZD. 350-69. Öte yandan imparatorluk genelinde doktorluğun icrasına önem verilmiştir. 1861 yılında doktorluğun yürütülmesine dair yayınlanan bir nizamname de Mektep-i Tıbbiyeden veya yabancı tıp okullarından diploması olmayan kişilerin doktorluk yapamayacağı belirtilmiştir. Nuran Yıldırım, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Koruyucu Sağlık Uygulamaları", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, Cilt 5, İstanbul 1985, s.1321.
[1082] Yıldırım Yavuz, "Batılılaşma Döneminde Osmanlı Sağlık Kuruluşları", *ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi*, Cilt 8, Sayı 2, s.124.
[1083] Nurcan Yazıcı Metin, "Günümüze Ulaşmayan Bir Osmanlı Sağlık Yapısı: Isparta Hamidabad Gureba Hastanesi", *ERDEM*, Sayı 81, Aralık 2021, s.153.
[1084] Merve Pabuççu, "Osmanlı Devleti'nde Askerî Hastaneler (1876-1908)", *Cappodacia Journal of History and Social Sciences*, Sayı 3/2014, s.86.
[1085] Nurcan Yazıcı Metin, "Osmanlı'da Gureba Hastaneleri: Canik/ Samsun Gureba Hastanesi'nin İnşa Süreci ve Kitabesi", TUBA-KED, Sayı 19, 2019, s.49.
[1086] Uğur Ünal, *Sultan Abdülaziz Devri Osmanlı Kara Ordusu*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2006, s.146.

bilinmese de tamiriyle ilgili bir masraf defterinin varlığı, hastanenin 1840 öncesinde yapıldığına işaret etmektedir. Nitekim bu defterden daha öncesinde yapılmış olan hastanenin eksik kalan kısımlarının tamamlandığı anlaşılmaktadır.[1087] 1843 yılına gelindiğinde hastanenin bazı bölümleri yıkıldığından yeniden inşası gerekmiştir. Hükümet, bina emini olarak Vidin'de bulunan Raşid Efendi'den gerekli incelemeleri yaparak bir keşif defteri hazırlamasını istemiştir.[1088] Hazırlanan deftere göre; hastanenin 13 odasının tamire muhtaç olduğu anlaşılmış, bazı mahallerin dahi tamamen harap olmasından dolayı buraların yeniden inşa olunması lüzumlu görülmüştür. Raşid Efendi, ayrıca mutfak, çamaşırhane, tuvalet gibi ihtiyaç duyulan birkaç yerin tamirinin de buraya ekleneceğini belirtmiştir. Hastane, çamaşırhane, mutfak ve hela yapımında kullanılan malzeme masrafı ve usta ücretleri 489 kuruş 21 para tutmuştur.[1089]

Vidin ve çevresindeki eyaletler mühim bir mevkide bulundukları için askerin ikamet ettiği kışla ve hastane gibi binaların iyileştirilmesine ve şayet tamire ihtiyaç duyuluyorsa bunların hızlı bir şekilde onarılmasına dikkat edildiği görülmektedir. Vidin, Silistre, Rusçuk, Varna gibi yerlerde kışla ve hastanelerin gözden geçirilmesi amacıyla 1848 yılında bir irade çıkarılmıştır. [1090]

1852 yılında nizamiye askerlerine hastane olarak kullanılan mahallin yeterli olmadığı ve yeni bir yere ihtiyaç duyulduğu görülmektedir. Bu nedenle yeni bir yer arayışına girilmiştir. Kale dâhilinde bulunan Paspanoğlu Konağı'nın hastane olarak kullanılması uygun bulunmuşsa da hastane olarak işlev görmesi için bazı kısımlarının tamir edilmesi gerekmiştir. Tamire muhtaç olan kısımların keşf ve muayenesinin yapılmasının ardından durum, Vidin'de bulunan Mirliva Mustafa Paşa tarafından Seraskeriyeye gönderilen şukkada ifade olunmuştur. Serasker Mehmed Rüşdi Paşa, konağın süratli bir şekilde tamir edilmesi gerektiğini Meclis-i Vala'ya bildirmiştir. Meclis-i Vala'ca konağın onarılması uygun bulunmuş, gerekli işlemlerin yapılması için Maliye Nezareti'ne bilgi verilmiştir.[1091] Fakat binanın tesviyesi için gerekli olan 12.000 kuruş hazinece fazla bulunmuştur. Bu nedenle Maliye Nezareti, belirtilen

[1087] BOA. C. SH. 5-217, 29 Zilhicce 1255/4 Mart 1840.
[1088] BOA. C. SH. 17-813, 16 Şaban 1259/11 Eylül 1843.
[1089] BOA. ML. MSF. d. 6490.
[1090] BOA. İ. MVL. 128-3366/7, 7 Zilhicce 1264/4 Kasım 1848.
[1091] BOA. A. MKT. NZD. 65-42, 4 Safer 1269/17 Kasım 1852.; BOA. A. AMD. 45-83.

miktarın mahallinde eksiltmesi şartıyla tamirata başlanmasını belirtmiştir.[1092] Ayrıca belirtilen fiyattan kim aşağı yapar ve kefil gösterirse onunla sözleşme yapılmasını ve senedin İstanbul'a gönderilmesini istemiştir.[1093] Sonuç olarak Paspanzade Konağı, Vidin'de bulunan süvari dördüncü alayı ile piyade beşinci alayının üçüncü taburu için hastane yapılmıştır. [1094]

Hükümet, 1860 yılına gelindiğinde hastane olarak kullanılan Paspanzade Konağı'nın hapishane ve eski hapishanenin de askeri hastane olarak kullanılmasını uygun görmüş ve bu şekilde yeni bir düzenlemeye gidileceğinden gerekli olan hazırlıkların yapılmasını Vidin valisi Said Paşa'ya bildirmiştir.[1095] Fakat eski hapishanenin hastaneye çevrilmeden evvel tamir edilmesi gerektiğinden tesviyesi yapılacak olan kısımların keşfi zaptiye memurları tarafından sağlanmıştır. Hazırlanan keşf defterine göre; hastahane tamiratının 33.400 kuruşluk bir masrafla halledileceği belirtilmiştir. Ancak Ferik İsmail Paşa, Topçu Miralayı Arif Bey ile sair memurlar; mutfak, ocak, çamaşırhane gibi yerlerin de buraya eklenmesiyle meblağın 47.019 kuruş 20 paraya mal olacağını dile getirmişlerdir. Ayrıca Vidin Meclisi, tamir masraflarının Vidin mal sandığından ödeneceğini İstanbul'a bildirmiştir.[1096]

1860 yılında eski hapishane düzenlenerek seksen yataklı bir hastaneye dönüştürülse de bu hastane yeterli olmamış, bu nedenle eski hapishanenin bitişiğinde bulunan boş araziye yüz yirmi yataklı bir hastane ve bir de hamam yapılması lüzumlu görülmüştür. Bunun için gerekli olan keşf ve muayene yapılmış, inceleme sonucu 191.560 kuruş masraf tutacağı mahallince tespit edilmiştir. Konuyla ilgili Vidin valisi Said Paşa ve Ferik İsmail Paşa'nın 12 Mayıs 1861 tarihinde ortaklaşa İstanbul'a yazdıkları bir yazı, gereği için Meclis-i Vala'ya havale olunmuştur. Durum, mecliste görüşüldükten sonra hastane ve hamam inşa olunması uygun bulunmuştur.[1097]

6.2.5. Mektep

Değişimin belirgin şekilde hissedildiği yapılardan birisi de şüphesiz okullar olmuştur. Tanzimat'la birlikte birçok farklı düzeyde okul açılmasına ve öğrencilerin buralarda

[1092] BOA. İ. MVL. 276-10719, 7 Ramazan 1269/ 14 Haziran 1853.
[1093] BOA. C. DH. 61-3025, 15 Şevval 1269/22 Temmuz 1853.
[1094] BOA. ML. MSF. d. 15807.
[1095] BOA. A. MKT. MVL. 121-76, 13 Rebiyyü'l-ahir 1277/29 Ekim 1860.
[1096] BOA. ML. MSF. d. 15810.
[1097] BOA. A. MKT. MVL. 129-80,16 Muharrem 1278/24 Temmuz 1861.

öğrenim görmesine önem verilmiştir. Vidin'de daha önceki dönemlerde sıbyan mektepleri bulunmaktayken[1098] 19. yüzyılla birlikte rüştiye mekteplerinin kurulduğu görülmektedir.

Vidin'de Hünkâr Mahallesi'nde Taş Mektep adıyla bilinen yer 1859 yılı itibariyle gerekli tamiratlar yapılmak suretiyle rüştiye mektebi olarak kullanılmaya başlanmıştır. Mektebe öncelikle bir mualim-i sani tayini yapılmış daha sonrasında ise muallim-i evvel atanması gerekli görülmüştür. Aylık 600 kuruş maaşla İsmail Efendi muallim-i evvelliğe memur olurken muallim-i sani olan kişiye de 300 kuruş maaş verilmesi uygun bulunmuştur. Ayrıca mektebin temizlik işlerini yapması amacıyla 100 kuruş maaşla bir görevli tayin olunmuştur.[1099]

1861 yılına gelindiğinde maarif nazırının beyanı üzerine Vidin Rüştiye Mektebi öğrencilerini okutmak üzere aylık 150 kuruş maaş ile Celil Efendi tayin edilmişse de taşrada buna benzer Rüştiye mekteplerinde muallimlere 100 kuruş verildiğinden Celil Efendi'ye de bu meblağın ödenmesi kararlaştırılmıştır.[1100] 1862 yılına ait devlet salnamesinde; Vidin Rüştiye Mektebi mualliminin Hüseyin Şefik Efendi olarak kaydedildiği görülmektedir. Ayrıca Vidin'e bağlı Lofça kazasında da bir rüştiye mektebi bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu mektepte ise Hacı Mahmud Efendi muallim olarak görev yapmıştır.[1101]

6.2.6. Telgrafhane

19. yüzyılda haberleşme alanında gerçekleştirilen en önemli gelişmelerden biri telgraf sisteminin kullanılması olmuştur. Elektrikli telgrafın icat edilmesinin ardından Batı Avrupa'da pek çok yerde telgraf merkezleri kurulmuştur.[1102] Osmanlı Devleti'nde ilk telgraf ağlarının kurulması ise askeri ihtiyaçlar sonucunda, Kırım savaşı esnasında

[1098] Evliya Çelebi, 17. yüzyılda Vidin'de 11 adet sıbyan mektebi bulunduğunu belirtmiştir. *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, s.214.
[1099] BOA. İ. MVL. 417-18239/3, 5 Şevval 1275/8 Mayıs 1859.
[1100] BOA. MVL. 935-8, 21 Safer 1278/28 Ağustos 1861.
[1101] Devlet Salnameleri, 1279/1862.
[1102] Neriman Ersoy Hacısalihoğlu, "Kırım Savaşında Haberleşme: Varna Telgraf Hattı Şebekesi", *Savaştan Barışa: 150. Yıldönümünde Kırım Savaşı ve Paris Antlaşması (1853-1856)*, 22-23 Mayıs 2006, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, İstanbul 2007, s.119.

gerçekleştirilmiştir. İngiltere ve Fransa'nın etkisiyle geniş bir telgraf ağı oluşturulmuş, savaş esnasında hızlı bir şekilde haberleşmenin sağlanması amaçlanmıştır.[1103]

Telgraf hatları oluşturulurken hattın imtiyazının kendilerine verilmesi için hem İngiltere hem de Fransa birtakım tekliflerde bulunmuştur. İngiliz girişimciler; İstanbul, Edirne, Filibe, Sofya, Niş, Vidin ve yine Edirne üzerinden Şumnu, Rusçuk, Varna hattına kadar olan kısmın yapımını önermişler ve bunun için 9000 kese tutarında bir masraf çıkarmışlardır. Fransız girişimciler ise bahsedilen şehirler arasından birkaç yeri telgraf ağına dâhil etmemişler, ancak masraflar için daha düşük bir miktar belirtmişlerdir. Hem daha az bir ödeme çıkarmaları hem de yapım çalışmalarına hemen başlayacak olmaları sebebiyle hattın imtiyazı Fransızlara verilmiştir.[1104]

Kırım Savaşı esnasında Balkanlar'da telgraf hattı yapılması planlanan yerlerden biri de Vidin olmuştur.[1105] Fakat İstanbul-Belgrad ve Edirne-Şumnu arasındaki hatların yapımına öncelik verildiğinden ilk etapta Vidin'e hat çekilmesinin gerekli olmadığı düşünülmüş ve bu hattın yapımı ertelenmiştir.[1106] 1856 yılında Edirne-Aleksinaç arasında bir telgraf ağı oluşturulurken Filibe, Sofya ve Niş'te birer telgrafhane kurulması, Niş'ten kuzeye doğru uzanacak bir kolun da Vidin'e ulaştırılması tasarlanmış; ancak Vidin'e telgraf hattı çekilmesi yine gerçekleştirilememiştir.[1107]

Osmanlı Devleti, merkez ile taşra arasındaki ilişki ağlarını güçlü tutmak ve haberleşmenin hızlanmasını sağlamak amacıyla ülke genelinde telgraf ağlarını genişletmek istemiştir.[1108] Sadrazam Kıbrıslı Mehmet Emin Paşa zamanında telgraf tesislerinin kurulması ve gerekli olan hatların çekilmesi amacıyla bir telgraf komisyonu oluşturulmuştur.[1109] Böylelikle Rumeli ve Anadolu'nun pek çok yerinde

[1103] Roderic H. Davison, "Osmanlı İmparatorluğuna Elektrikli Telgrafın Girişi", (Çev. Durdu Mehmet Burak), *OTAM*, Sayı 14, Ankara 2003, s.349; Nesimi Yazıcı, Osmanlı Telgrafında Dil Konusu, *Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt. 26, Sayı 1-4, Ağustos 1983, s.751; Neriman Ersoy Hacısalihoğlu, a.g.m., s.121.
[1104] Neriman Ersoy Hacısalihoğlu, a.g.m., s.122.
[1105] İbrahim Köremezli, "Kırım Savaşı'nda Osmanlı Stratejisi: Rus Ordusuna Karşı Tuna'yı Savunmak'', *VAKANÜVİS*, Yıl 6, Sayı 2, Güz 2021, s.762-763.
[1106] Diren Çakılcı, *Rumeli Telgraf Hatları (1854-1876)*, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Antalya 2015, s.19.
[1107] Diren Çakılcı, *a.g.t.*, s.65.
[1108] Merkezi hükümetin eyalet yöneticilerine doğrudan doğruya ulaşması sebebiyle Bab-ı Âli'de sadrazam dairesinde telgraf merkezi oluşturulmuştur. Daha sonrasında ise bir telgraf dairesi kurulmuştur. Stanford J. Shaw-Ezel Kural Shaw, *a.g.e.*, s.157.
[1109] Bahadır Çelebi, *Osmanlı Devleti'nin Merkezileşmesinde Telgrafın Rolü:1855-1909*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora tezi, İstanbul 2020, s.94.

telgraf hatlarının kurulması için bazı adımlar atılmıştır. Nitekim 1858 yılında Rumeli'de bulunan telgraf ağlarını genişletme yönünde bazı girişimlerde bulunulduğu görülmektedir. Telgraf Meclisi tarafından bir tasarı hazırlanmış, buna göre; İstanbul'dan çekilecek bir telgraf hattının Tekfurdağı'na oradan Edirne'ye ve Tekfurdağı'ndan bir kolun Selanik, diğer kolun ise Gelibolu ve Kal'a-i Sultaniye'ye kadar uzatılması; Rusçuk'tan uzanan telgraf hattının ise Tırnovi'ye ve oradan Tuna yoluyla Vidin'e ulaştırılması, ayrıca Rusçuk'tan diğer bir kolun ise Silistre'ye vardırılması yönünde bir karara varılmıştır.[1110]

Telgraf Meclisi, telgraf hatlarının süratle inşa edilmesi için harekete geçmiştir. Rusçuk'tan çekilecek hatların inşası ve bunların muhasebesine bakılması amacıyla aylık 4.000 kuruş maaşla Salim Efendi, memur olarak tayin olunmuştur. Ayrıca 1500 kuruş maaş ile birkaç mühendis de Salim Efendi'nin yanına verilmiştir.[1111]

Öte yandan Rumeli ve Anadolu'nun birçok mahalline çekilen telgraf hatlarının iletişimde kolaylık sağladığını gören Vidin ahalisi, hükümete bir dilekçe göndermiştir. Vidin eyaletinin Rumeli'nin sapa bir mahallinde ve hudutta bulunduğunu bu nedenle buradaki ahali ve tüccarın da telgrafın faydalarından yararlanma ve haberleşme arzusunda olduğunu dile getirmişlerdir. Rusçuk'ta olan hattın Tuna yoluyla Vidin'e uzatılması halinde direklerin tedarikiyle, nakliye ve inşa masraflarının da kendileri tarafından karşılanacağını belirtmişlerdir.[1112] Hükümet, ahalinin dilekçesinde ibraz ettiği hususları uygun bulmuş, Vidin valisine gönderdiği bir yazıda, durumun Takvim-i Vekayi ve Ceride-i Havadiste ilan olunacağını bildirmiştir.[1113]

Vidin valisi İsmet Paşa'nın hükümete gönderdiği yazıda, telgraf hattı masrafları ahali tarafından karşılanacağı için harcamalar yapılırken adaletin sağlanacağı ve hileye başvurulmasına engel olunacağı ifade edilmiştir. Bunu sağlamak adına Vidin'de farklı millet temsilcilerinden oluşan geçici bir komisyon oluşturulduğu, bu komisyonun marifeti ve topçu miralayı Arif Bey'in nezareti ile Vidin'de bir telgrafhane inşasına

[1110] BOA. İ. HR. 151-8003/3, 20 Cemaziyye'l-evvel 1274/6 Ocak 1858.
[1111] BOA. İ. HR. 152-8058/2, 24 Cemaziyye'l-ahir 1274/9 Şubat 1858. Telgraf hattının çekilmeye başlanması için görevlendirilen memur ve mühendislerin maaşlarının ödenmesi hususu maliye nezaretine bildirilmiştir. BOA. HR. MKT. 227-33.
[1112] BOA. İ. HR. 153-8092/2, 23 Cemaziyye'l-ahir 1274/8 Şubat 1858.
[1113] BOA. İ. HR. 153-8092, 17 Recep 1274/3 Mart 1858.; BOA. HR. MKT. 230-64, 28 Recep 1274/14 Mart 1858.

girişildiği belirtilmiştir.[1114] Bu esnada (Mayıs 1858) Sırp emareti tarafından Vidin valisine ve hükümete, Vidin'e inşa olunacak telgraf hattının Sırp sınırına kadar uzatılması isteğini içeren bir yazı gönderilmiştir. Bunun üzerine hükümet, Vidin'den Sırp sınırında bulunan Timok Nehri'ne kadar hattın uzatılmasına müsaade etmiştir.[1115]Ayrıca Rusçuk'tan Vidin'e telgraf hattı çekilirken Ziştovi ve Lom kazalarında da birer telgrafhane inşa olunması gerekli görülmüştür. Bu iki kazanın iskelelerinin tüccar mahalli olması buralara telgrafhane yapılması kararında etkili olmuştur.[1116]

1858 Ağustos ayında Rusçuk'tan Vidin'e ve oradan Sırp hududuna kadar uzanan telgraf hattının yapımı tamamlanmıştır.[1117] Daha sonra telgraf hattının bulunduğu mahallere, telgraf memurları görevlendirilmiştir. Bu telgraf hatlarından Vidin Telgrafhanesi Müdürlüğüne; İstanbul telgrafhanesi muhabere memurlarından Lebib Efendi tayin olunurken yanına mülazımlardan Bekir Efendi memur olarak verilmiştir. Lom Telgraf Müdürlüğüne; Niş Telgrafhanesi müdürü Agâh Efendi, Ziştovi Telgraf Müdürlüğüne; Tevfik Efendi ve beraberinde ise Rusçuk Telgrafhanesi mülazımlarından Hacı Nuri Efendi atanmıştır. Müdür olarak tayin olunan Lebib, Agâh ve Tevfik efendilere maaş olarak 1500'er kuruş, memurlardan Bekir ve Hacı Nuri Efendi'ye ise 750'şer kuruş verilmesi kararlaştırılmıştır. Ayrıca bu telgraf hattındaki mahallerin güvenliğini sağlamak üzere çavuşlar tayin edilmişlerdir. Rusçuk ve Vidin'e ikame olunacak iki başçavuşa 600'er kuruş ve Rusçuk'tan Vidin'e ve oradan Sırp hududuna kadar tayin olunacak 13 çavuşa ise 350'şer kuruş maaş tahsis olunmuştur.[1118]

Bu tayinlerin yanı sıra mektupların ulaştırılması hizmetinde istihdam edilmek üzere Vidin Telgrafhanesine iki, Lom ve Ziştovi telgrafhanesine birer kişi tayin edilmesi gerekli görülmüştür. Bunların her birine 200 kuruş toplamda ise 800 kuruş maaş

[1114] BOA. A. MKT. UM. 314-7, 25 Ramazan 1274/9 Mayıs 1858.
[1115] BOA. HR. MKT. 239-24, 11 Şevval 1274/25 Mayıs 1858.; Diren Çakılcı, "Osmanlı-Avrupa Telgraf Hatlarında Sırbistan Emareti'nin Rolü", *OTAM*, 34, Güz 2013, s.74-75.
[1116] BOA. HR. MKT. 242-22, 8 Zilkade 1274/20 Haziran 1858.
[1117] BOA. İ. HR. 159-8468, 20 Muharrem 1275/30 Ağustos 1858.
[1118] BOA. İ. HR. 159-8492, 29 Muharrem 1275/8 Eylül 1858.; Maaşlar eylül ayında ödenmeye başlanacaktır. BOA. HR. MKT. 256-96, 10 Safer 1275/19 Eylül 1858.

verilmesi ve bu meblağın 1858 Ekim ayından itibaren tahsis edilmesi Maliye Nezareti'ne havale olunmuştur.[1119]

Vidin'de telgrafhane inşası tamamlanıncaya kadar hükümet konağı içerisinde bir oda telgrafhane olarak kullanılmış ve ilk etapta işler buradan yürütülmüştür. 1858 Ekim ayı itibariyle bu hat üzerinde haberleşme başlatılmıştır.[1120] Rusçuk'tan Vidin'e ve oradan da Sırp sınırına kadar uzatılmış olan telgraf hattının yapımında kullanılan malzemeler, istihdam olunan ameleler için ödenen ücretler, Vidin'de inşa olunan taş yapı ile Lom ve Plevne'de ahşaptan yapılmış telgrafhanelerin inşa masrafları toplam 207.411 kuruş 27 para tutmuştur.[1121] Hükümet, masrafların ahali tarafından karşılanmasından duyduğu memnuniyeti dile getirirken ahalinin bu hizmetinin gazetelerde ilan olunacağını belirtmiştir.[1122]

1860 yılına gelindiğinde Vidin'den Niş'e kadar bir telgraf hattının çekilmesine müsaade olunduğu görülmektedir. Aslında bu hattın daha önceden inşası planlanmışsa da Rusçuk'tan Vidin'e kadar olan hattın yapımına başlandığından ve Niş'e uzanacak ağ için malzeme sıkıntısı yaşandığından hattın inşası ertelenmiştir. Hükümet, Rusçuk-Vidin hattının tamamlanmasının ardından vakit geçirmeksizin Niş hattının yapımına başlanması için izin vermiştir.[1123] Bu hat için gerekli olan direklerin ahali tarafından karşılanacağı hususu Vidin Meclisi tarafından hükümete bildirildiğinden hükümet, gerekli malzemenin sağlanarak inşanın başlatılması hususunu Vidin valisi Said Paşa'ya emretmiştir.[1124] Ayrıca amele ve araba ücretleriyle diğer masrafların ise Vidin mal sandığından ödenmesi istenmiştir.[1125] 1861 yılında Vidin'den Berkofça'ya kadar uzatılacak telgraf hattı için masrafları ahaliden alınmak suretiyle ahşap bir telgraf dairesinin inşa olunmasına ruhsat verilmiştir.[1126]

1862 yılında Vidin'deki diğer kazalara da telgraf hattı çekilmesi düşünülmüş, Vidin valisi Süleyman Paşa ve Vidin'de görevli bulunan Azmi Bey tarafından müştereken Telgraf Dairesine gönderilen bir yazıda; Kule'den Belgradcık'a ve Plevne'den

[1119] BOA. İ. HR. 160-8573, 26 Safer 1275/5 Ekim 1858.
[1120] BOA. İ. HR. 161-8604, 9 Rebiyyü'l-evvel 1275/17 Ekim 1858.
[1121] BOA. İ. DH. 428-28321, 11 Şaban 1275/16 Mart 1859.
[1122] BOA. A. MKT. MHM. 155-28, 26 Şaban 1275/31 Mart 1859.
[1123] BOA. İ. HR. 177-9717/1, 29 Zilkade 1276/18 Haziran 1860.
[1124] BOA. HR. MKT. 342-71, 5 Muharrem 1277/24 Temmuz 1860.
[1125] BOA. HR. MKT. 345-11, 26 Muharrem 1277/14 Ağustos 1860.
[1126] BOA. A. MKT. MHM. 227-88, 19 Muharrem 1278, 27 Temmuz 1861.

Lofça'ya kadar telgraf hattının uzatılması talep edilmiştir. Ancak bu hatlar için gerekli malzeme yetersiz olduğundan Avrupa'dan tel vb. malzemenin satın alınması gerekecektir. Hem 6130 frank tutacak malzeme masrafı hem de bu telgrafhanelerin açılması halinde tayin olunacak memur ve çavuşlara 2800 kuruş maaş tahsisi yapılması zorunluluğu bu teşebbüsü güçleştirmiştir. Belgradcık ve Lofça kazaları küçük olduğundan ve buraların gelirleriyle memur maaşları bile ödenemeyeceğinden telgraf idaresince bahsedilen kazalara telgraf hattı çekilmesi talebine olumsuz yanıt verilmiştir.[1127] Böylelikle Tuna Vilayeti idaresi teşkil oluncaya kadar Vidin'deki telgraf ağları Vidin, Ziştovi, Lom, Berkofça, Tırnova ve Plevne ile sınırlı kalmıştır.

Tablo 6.3: Telgraf merkezlerinde yirmi kelimelik ücret taifesi[1128]

Telgraf merkezinin adı	Ücret
Vidin	76 mecidiye
Ziştovi	57 mecidiye
Lom	81 mecidiye
Berkofça	75 mecidiye
Tırnova	58 mecidiye
Plevne	62 mecidiye

Kaynak: Devlet Salnamesi, 1279/1862.

6.3. Şehirde Yaşanan Felaketler

19. yüzyılda Vidin'de çeşitli felaketler ve doğal afetler yaşanmış, Vidin'de yaşayan insanlar gündelik hayatları içerisinde hastalık, yangın, su taşkınları, çekirge istilası gibi sorunlarla karşı karşıya kalmışlardır.

19. yüzyılda bulaşıcı hastalıklar şehirlerin en büyük problemlerinden biri olmuştur. Salgın hastalıklar, tarihin her döneminde toplumları derinden etkilemiştir. İnsan yaşamını tehdit eden bu salgınların yayılması devletleri de oldukça zor durumda bırakmıştır. Geniş bir coğrafyaya hâkim olan Osmanlı Devleti'nde de farklı zamanlarda çeşitli salgınlar ortaya çıkmıştır. 19. yüzyılda kolera, bu yüzyılın

[1127] BOA. A. MKT. MHM. 242-53, 29 Rebiyyü'levvel 1279/24 Eylül 1862.
[1128] Lom, Berkofça, Tırnova ve Plevne'de haberleşme yalnızca Türkçe olarak sağlanırken, Vidin'de hem Türkçe hem de Fransızca olarak haberleşme gerçekleştirilmiştir. Devlet Salnamesi, 1279/1862, s.131.

pandemisi haline gelmiştir. Hindistan'dan çıkarak tüm dünyaya yayılan kolera, farklı tarihlerde Osmanlı Devleti'ni de etkisi altına almıştır.[1129]

1851 yılı Ocak ayı itibariyle kolera salgınının Vidin'de de etkili olduğu görülmektedir. Hastalık öncelikle nizamiye askerleri arasında ortaya çıkmış ve askerlerden on iki kişinin hastalanmasıyla durum fark edilmiştir. Vidin'de bulunan Miralay Hüseyin Bey tarafından merkeze gönderilen yazıda kolera sebebiyle vefat edenlerin olduğu belirtilmiştir.[1130] Hükümet, hastalık kısa sürede ahali arasında da yayılırken asker ve ahalinin korunması için gerekli olan tüm tedbirlerin alınması gerektiğini Vidin valisi Ali Rıza Paşa'ya bildirilmiştir.[1131] Alınan tedbirler neticesinde kolera hastalığı şubat ayından itibaren etkisini kaybetmiştir. Hem nizamiye askerleri hem de ahali arasında on günden beri kolera sebebiyle vefat yaşanmadığı, askeri doktorlar tarafından ifade olunmuştur.[1132] Yaklaşık iki yıl sonra Aralık 1853'te Vidin'de Rus askerlerinin bulunduğu mahallerde kolera tekrardan ortaya çıkmıştır. Hastalığın ortadan kaldırılması ve gerekli önlemlerin alınması amacıyla Vidin'de karantina merkezleri oluşturulmuş, ayrıca karantina müdür ve vekilleri tayin olunmuştur.[1133]

Bu dönemde hastalıklardan başka Vidin'de yaşayan insanların baş etmek zorunda kaldıkları sorunlardan biri de yangınlardır. Yangınlar, gündelik hayat içerisinde insanların sıklıkla karşılaştığı felaketlerdendir. Vidin'de de bazen bir ev ya da dükkânda genellikle kaza sonucu yangınların ortaya çıktığı görülmektedir. Vidin Kalesi haricinde meydana gelen yangınlar kalabalık ve hareketli olan mahallelerde yaşanmıştır. 1846 yılı Mart ayı içerisinde Banofça Mahallesi'nde, Nakşıbendi tekkesinde bulunan Şeyh Seyid Süleyman Efendi'nin tarikatında kaza ile çıkan yangın etrafa yayılmadan söndürülmüştür.[1134] Yine Vidin Kalesi dışında Pazar yeri isimli mahalde 1856 yılında bir yangın çıkmış, Kıbtiyan taifesinden Demirci Mustafa'nın dükkânında başlayan bu yangın bitişiğinde bulunan arabacı dükkânına da sirayet etmiştir. Yangına derhal topçu askeri zabıtanı müdahale etmiş fakat altı dükkân ve

[1129] Gülden Sarıyıldız, a.g.mad., s.463.
[1130] BOA. İ. DH. 227-13637, 5 Rebiyyü'l- evvel 1267/8 Ocak 1851.
[1131] BOA. A. MKT. MHM. 27-27, 13 Rebiyü'l-evvel 1267/16 Ocak 1851.
[1132] BOA. İ. DH. 228-13712, 29 Rebiyyü'l evvel 1267/1 Şubat 1851. Vidin valisi tarafından gönderilen tahriratta da kolera illetinin etkisini kaybettiği bildirilmiştir. BOA. A. MKT. MHM. 28-22, 28 Rebiyyü'l-evvel 1267/31 Ocak 1851.
[1133] BOA. C. SH. 4-168, 29 Safer 1270\1 Aralık 1853.
[1134] BOA. A. MKT. 36-84, 3 Rebiyyü'l- evvel 1262/1 Mart 1846.

birkaç hanenin yanmasına engel olunamamıştır. Zarar gören yerler arasında; biri mağaza olmak üzere, üç arabacı, bir fıçıcı ve demirci dükkânı yer almaktadır.[1135] Dükkân ve mağaza gibi yerlerin yanı sıra resmi dairlerde de yangınlar ortaya çıkmıştır. 1855 yılı içerisinde Vidin Vali Konağı'nın defterdar dairesi, meclis ve kalem odalarıyla harem dairesinden iki oda yanmıştır.[1136]

Kale haricinde yaşanan yangınlarda evlerin ahşap olması önemli bir etken iken kale içerisinde çıkan yangınlarda ise cephaneye yakınlık mühim bir rol oynamıştır. Yangınların genellikle cephane bitişiğinde çıkması burada oturanlar için oldukça tehlike arz etmiştir. 1857 yılında kale içerisinde mühimmat cephanesi olarak bilinen yerli zabıta ve askerlere mahsus olan koğuş ve odalarda kazara bir yangın meydana gelmiştir. Yangın, o esnada orada bulunan Mirliva Şakir Paşa kumandasında bulunan süvari ve piyade askerleri ve sair memurlar tarafından büyük mühimmat ve barut cephanelerine yayılmaksızın söndürülmüştür.[1137] Cephaneye çok yakın bir noktada çıkmasına rağmen yangının büyümeden önlenmesi için Şakir Paşa ve askerlerin yaptığı fedakârlık takdire şayan bulunmuştur.[1138] Yine 1864 yılında lodoslu bir günde saat sekiz sularında cephaneye yakın bir yerde kaza ile yangın çıkmıştır. Memur, asker ve ahali tarafından su taşınıp ateşin üzerine toprak ve taş atmak suretiyle yangın söndürülmüştür.[1139]

Yangınlardan sonra yaşanan esas problem ise yanan yerlerin yeniden inşasında ortaya çıkmıştır. Kale nizamnamesi gereğince Vidin varoşunda yanan ve harap olan binaların yeniden inşa edilmesine ruhsat verilmemesi, ahalinin zor durumda kalmasına sebep olmuştur. Öte taraftan kale içerisindeki cephane ve tabyaların çarşı ve mahalle aralarında bulunması ve evlerin ahşap olması, herhangi bir yangın çıkması halinde buraların korunmasını zorlaştırmıştır. Buraları yangından korunmak için önlem olarak cephane yakınında bulunan binaların münasip olan başka bir mahale nakli düşünülmüş ancak bu kısa sürede mümkün olamamıştır. Şimdilik yangın tulumbalarını yenilemekle yetinilmiştir. Vidin valisi Süleyman Paşa Vidin'de bulunan üç yangın tulumbasının

[1135] BOA. A. MKT. UM. 221-47, 9 Cemaziye'l-evel 1272/17 Ocak 1856.
[1136] BOA. MVL. 897-37.
[1137] BOA. İ. DH. 374-24731, 11 Recep 1273\7 Mart 1857.
[1138] BOA. İ. DH. 374-24731/2.
[1139] BOA. İ. MVL. 507-22916/11, 26 Zilkade 1280\3 Mayıs 1864.

kullanılmayacak durumda olduğunu buraya acilen yeni yangın tulumbalarının gönderilmesini hükümetten talep etmiştir.[1140]

Vidin'de yangınların yarattığı sorunlar kadar taşkınlar da şehri olumsuz yönde etkilemiştir. Vidin'in Tuna Nehri kenarında bulunması ve nehrin özellikle bahar aylarında fazla akıntılı olması Vidin'de dönem dönem su baskınlarının yaşanmasına yol açmıştır. Yağışlarla Tuna Nehri'nin yükseldiği dönemlerde Vidin yönetim birimleri selleri önleyici tedbirler almak zorunda kalmıştır. Nitekim 1853 yılı Mayıs ayında Vidin Kalesi dış şaropnel kapılarında yer alan karakolhanelerin bazı koğuşlarını su basmıştır. Bunun üzerine burada bulunan askerler daha yüksek yerlere yerleştirilmiştir. Ayrıca ahalinin eşyaları toplatılarak münasip yerlere taşınmaları uygun görülmüştür.[1141] Tuna Nehri'nde yoğun akıntı olduğu zamanlarda Vidin Kalesi etrafındaki varoş mahalleri de su baskınından etkilenmiştir. 1858 yılında Vidin valisi İsmet Paşa bu durumu hükümete bildirmiş ve ahalinin yaşamış olduğu sıkıntı nedeniyle İstanbul kapısından Çingene kapısına varıncaya kadar Dersaadet caddesinde kaldırım inşa olunması için izin istemiştir. Konu Meclis-i Vala'da görüşülmüş ve kaldırım yapımına müsaade verilmiştir. Ayrıca topçu miralayı Arif Bey'in hendese ilmindeki bilgisi sebebiyle kaldırım inşasına onun nezaretinde başlanmasına kararlaştırılmıştır.[1142]

Ahaliyi zor bir durumda bırakarak yetiştirdikleri ürünlerinin telef olmasına neden olan felaketler içerisinde çekirge istilası da yer almaktadır. Vidin'e bağlı Rahova kazasının Lokodin, Konyar Galoh ve İstavrice köylerinde 1861 yılında yaşanan çekirge baskını sonrası mısır gibi ürünler zarar görmüştür. Bu esnada yaşanan şiddetli yağmur ve dolu nedeniyle kazaya bağlı olan diğer iki köyün arpa ve buğdayı da ziyan olmuştur.[1143] Yaşanan bu felaket sırasında köylülerin Çerkes muhacirlere de destek olması gerektiğinden ürünlerin yok olması ayrıca bir külfete neden olmuştur. Vidin şehrinde 1839-1864 yılları içerisinde belgelere yansıyan felaketler genel itibariyle bu şekilde

[1140] BOA. İ. MVL. 507-22916/6.
[1141] BOA. İ. DH. 272-1695, 4 Şaban 1269 13 Mayıs 1853.
[1142] BOA. İ. MVL. 398-17344, 7 Zilhicce 1274\19 Temmuz 1858.
[1143] BOA. MVL. 935-28/1; BOA. MVL. 935-28/4.

olup felaketler karşısında devlet ve toplum iş birliği içerisinde hareket etmiş ve bu şekilde problemlerin üstesinden gelinmeye çalışılmıştır.

7. SONUÇ

Osmanlı Devleti, Tanzimat Dönemi'yle birlikte köklü bir reform süreci başlatmış, eyaletlerde merkezi otoritesini artırmak ve de eyaletleri kalkındırmak amacıyla idari, sosyal, ekonomik birçok alanda pek çok değişikliğe gitmiştir. Bu süreçte yeni kurumlar ve uygulamalar getirmek suretiyle toplumsal değişim ve dönüşümde bir ivme yakalanmaya çalışılmış ve daha sonraki yıllarda yapılacak olan düzenlemelerin temelleri Tanzimat döneminde atılmıştır.

Tanzimat çerçevesinde başlatılan uygulamalar; ülke geneline yayılmak istense de her yerde eş zamanlı olarak gerçekleştirilememiş, Tanzimat'a dâhil edilen ve edilemeyen yerler olmuştur. Vidin, düzenlemelerin başlatıldığı ilk yıllardan itibaren Tanzimat'ın uygulama alanlarından biri olmuş; idari, mali, sosyal ve toplumsal açıdan birçok gelişmeye şahitlik etmiştir. Vidin'de bulunan yöneticiler, gücü elinde bulunduran ağa, eşraf gibi söz sahibi kişiler ve en nihayetinde Müslim ve gayrimüslim ahali değişim ve dönüşüm sancılarını çekmiştir. Bu çalışma kapsamnında tetkik edilen belgelerde de görüldüğü üzere yapılan reformlar; paydaşlar açısından farklı gelişmeleri de beraberinde getirmiş, toplumun tüm kesimlerini olumlu ve olumsuz olmak üzere pek çok açıdan etkilemiştir.

Tanzimat'ın ilanı sonrası modernleşme yönündeki ilk adımlar mali ve idari alanlarda gerçekleştirilmiştir. Muhassıllık adı verilen uygulama getirilerek hem mali hem de idari yönde birtakım iyileşmeler yaşanması hedeflenmiştir. Fakat bu ilk deneme başarısız olmuş, hükümet sorunlara çözüm bulmayı amaçlarken yeni sorunlarla karşılaşmıştır. İdarede yapılmak istenilen değişiklikler, eyalette etkin konumda bulunan yöneticilerin pozisyonunu etkilediğinden reformların gerçekleştirilmesi yönünde sıkıntılar yaşanmıştır. Öte yandan merkezden görevli olarak gönderilen kişiler, kendilerini yeni kurulan sistemin hamisi olarak görmüş bu durum yerelle merkezin güç savaşını ortaya çıkarmıştır. Hükümet, reformların uygulanması noktasında hassasiyet gösterse de reformları gerçekleştirecek nitelikte kişilerin olmaması sorun yaratmıştır. Örneğin; Vidin'de uzun zamandır müşirlik görevinde bulunan Hüseyin Paşa; bölgenin sorunlarına hâkim, oldukça iyi bir yönetici olmasına rağmen Tanzimat hareketininin amaçlarını kavrayamaması bir süre bocalamasına neden olmuştur. Ayrıca bölgeye muhassıl olarak gönderilen Kâmil Efendi'yle Hüseyin

Paşa arasında yaşanan çatışma ise taşra yönetiminde yaşanan iki başlılığa iyi bir örnek teşkil etmiştir.

1842 yılı itibariyle idari açıdan yeni birçok düzenlemeye gidilmiş, idari yapı; eyalet, sancak ve kaza olmak üzere yeniden organize edilirken eyaletlere müşir, sancaklara kaymakam ve kazalara da kaza müdürlerinin tayin olunması kararlaştırılmıştır. Bu düzenlemeler yapılırken merkez, en küçük birime kadar ulaşarak vergi toplama konusunda sıkıntı yaşanmamasını hedeflenmiştir. Fakat bu yeni sistemde kendi içerisinde çeşitli handikaplar barındırmış, özellikle kaza müdürlerinin kazanın ileri gelen kişileri arasından seçilmesi bazı problemlere yol açmıştır. Bu kişiler kendilerine verilen yetkiyi kötüye kullanarak ahali üzerinde hâkimiyet sağlamak, zimmetlerine para geçirmek, yolsuzluk yapmak gibi işlere kalkışmışlardır. Vidin'e bağlı olan kazalarda da kaza müdürleriyle ilgili benzer sorunlar ortaya çıkmış, yaşanan sorunlar neticesinde merkez; yeni bir uygulamaya başvurarak kaza müdürlerinin atanma usulü değiştirmiş ve kefalet uygulamasını getirmiştir. Bu yaşananlar, yapılan her değişikliğin nihai hedefe ulaşamadığını göstermekle birlikte değişimin bir süreç olduğu gerçeğini de ortaya koymaktadır.

Taşrada yapılan reformların istenilen sonucu vermemesi, devleti farklı çözüm yolları bulmaya sevk etmiş; Tanzimat'ı tam anlamıyla uygulamak ve istenilen başarıyı elde etmek amacıyla uygulama yapılan yerlerin ihtiyaçlarının bilinmesi ve sorunlarının tespit edilmesi gerektiği düşünülmüştür. Bu nedenle merkezde geçici imar meclisleri oluşturularak görevlilerin belirlenen bölgelere gönderilmesine karar verilmiştir. Ayrıca kurulması planlanan meclislere yardımcı olmak üzere eyaletlerden temsilciler İstanbul'a çağrılmıştır. Eyaletlerden gelecek kişilerden bölgelerindeki sorunları dile getirmeleri ve bunları bir rapor halinde sunmaları beklenmiştir. İmar meclisi oluşturulan yerler arasında Vidin de yer almış, ancak imar meclisi memurlarının Vidin özelinde hazırladığı rapora bakıldığında Vidin'le ilgili önemli sorunların yansıtılmadığı tespit edilmiştir. Taşradan gelen eyalet temsilcilerinin yetkililer karşısında konuşmaktan çekinmelerinin bu durumda etkili olduğu düşünülmektedir. Osmanlı Devleti, özellikle ahalinin sorunlarını, beklentilerini dikkate alan sosyal bir devlet yaklaşımıyla hareket etmiş ve sorunları direkt ilgililerinden dinlemek istemiştir. Lakin devletin sergilediği bu tutum yine de reformların yaygınlaşarak uygulanmasında başarı sağlayamamıştır.

Tanzimat'ı uygulama noktasında atılan adımların başarısız olması sonucu idari alanda tekrardan yeni bir düzenlemeye gidilmiş ve her defasında farklı çözüm arayışları içerisine girilmiştir. Reformların istenildiği gibi uygulanamamasında, sorumsuz yöneticilerin dahli olduğu varsayılmış bu sebeple memurların ıslahı konusu üzerinde durulmuştur. İdarecilerin görev ve sorumlulukları yeniden tanımlanırken kanuna uygun hareket etmeleri hususunda talimatlar yayınlanmıştır. Ancak yöneticilerin ıslahı konusunda alınan bu kararlar da etkili olmamış ve yönetimde istikrar bir türlü sağlanamamıştır. 1849 yılında bu sefer eyalet meclislerinde bir düzenlemeye gidilmiş ve meclislerin işleyişini içeren detaylı bir talimatname yayınlanmıştır. Talimatnameye göre meclislerin yetkileri artırılırken meclis, valinin karşısında adeta bir denetleme organı haline getirilmiştir. Bu kararlar doğrultusunda Vidin Meclisi'nde de birtakım düzenlemeler yapılmış, mevcut meclis feshedilirken yeni bir meclis teşkil olunmuştur. Ahaliden itibar sahibi, bölgenin durumuna vakıf kişiler arasından on dört üye aza olarak seçilmiştir. Üye seçimi yapılırken gayrimüslim kişilere de yer verilmiş hatta nizama zarar gelmemesi açısından Yahudi milletinden dahi bir aza mecliste bulunmuştur. Bu durum Osmanlı Devleti'nin temsilde fırsat eşitliğine dikkat ettiğini göstermektedir.

Hükümet, bu süreçte meclislerin işlevselliğini artırmakla yetinmemiş ayrıca Anadolu ve Rumeli'ye teftiş memurları göndermiştir. Gönderilen memurlar aracılığıyla, Tanzimat'ın eyaletlerde uygulanması hususunda yaşanan sorunların tespit edilmesi amaçlanmıştır. Teftiş memurları mahal mahal gezerek uygulamaları yerinde denetlese de süreç çok yavaş bir şekilde ilerlemiş bu nedenle Anadolu ve Rumeli dışında Tuna sahilinde bulunan yerler için ayrıca Şekip Efendi görevlendirilmiştir. Şekip Efendi, Vidin Eyaleti'ni de teftiş etmiş ve bazı tespitlerde bulunmuştur. Vidin'in nezaket-i mevkinin önemi üzerinde durmuş ve burayı yönetecek kişinin de mühim vasıflara sahip olması gerektiğini belirtmiştir. O esnada Vidin'de vali olarak bulunan Zarifi Mustafa Paşa'yı Vidin'in idaresi için uygun bulmayarak yerine idari işlere vakıf birinin atanması gerektiğini ifade etmiştir. Osmanlı Devleti, atama yaptığı eyaletlerde özellikle bölgenin jeopolitiğini ve sosyolojisini dikkate almış, ahali üzerinde etkisi olabileceğini düşündüğü isimlere idarede yer vermek istemiştir. Hükümet, atamayı gerçekleştirdikten sonra ise kişi ve kurumları teftiş yoluyla denetleyerek herhangi bir otorite boşluğuna mahal vermemeye çalışmıştır. Fakat ne yazık ki merkezin tüm

çabalarına rağmen Tanzimat'ın uygulanması noktasında çeşitli sorunlar ortaya çıkmaya devam etmiştir.

1849 yılında yapılan düzenlemelerle meclis ön planda tutulurken valilerin yetkileri azaltılmış, yerel temsilcilerin idaredeki etkinlikleri artırılmıştı ancak bu kişilerin yönetimde tekrardan söz sahibi konumuna gelmeleri, güçlerini kötüye kullanmalarına neden olmuştur. Hükümetin; önüne geçmek istediği rüşvet, yolsuzluk gibi şeyler yaşanmaya devam etmiş hatta Vidin'de meclisi tahakkümü altına alan ağaların varlığı 1850 yılında yaşanan Vidin isyanı sırasında oldukça güç durumlar yaşanmasına sebebiyet vermiştir. Bu durum eyalet idaresinde dengesizliğe yol açtığından hükümet, meclisi denetleyebilmek adına Vidin Meclisi'ne merkezden atamalar yapmıştır. Durum böyleyken eyaletlerde valilerin yetkilerinin tekrardan artırılmasının daha doğru olacağı düşünülmüş ve 1852 yılında valilerin yetki alanları genişletilmiştir. Vidin'in önemli bir konumda yer alması iktidar sahibi, dirayetkar kişilerin vali olarak atanmalarını gerektirmiş, genellikle askeri niteliği bulunan kimselerin vali olarak atanması uygun görülmüştür. Özellikle asayişle ilgili sorunlar arttığı zaman vali tayinlerinde buna daha çok dikkat edildiği tespit edilmiştir. Ancak 1849 yılı sonrası Vidin'de vali tayinlerine bakıldığında birkaç istisna dışında bir yıllığına ya da henüz bir yıl bile olmadan vali değişimleri yapıldığı gözlemlenmiştir. Valilerin kısa bir süreliğine tayin edilmesi Vidin gibi nazik bir mevkii için uygun olmamıştır. Bu durum bölgenin idaresini zorlaştırmış, güvenlik ve asayişinin sağlanmasını da güçleştirmiştir.

Hükümet, Sırbistan'ın içerisinde bulunduğu karışık durum nedeniyle sınır hattında bulunan Bulgarların da ayaklanacağı endişesi taşımıştır. Bu nedenle Vidin'e görevlendirdiği vali, memur gibi idarecileri, oldukça dikkatli olmaları gerektiği konusunda uyarmış ve buradaki idarecilerin her daim teyakkuz halinde bulunmalarını istemiştir. Ahali arasında isyan çıkmasını engelleyecek her türlü tedbirin alınmasını bölgedeki yöneticilere sıklıkla hatırlatmıştır. Fakat hem Vidin özeline hem de Osmanlı Devleti geneline bakıldığında eyaletlerin idaresinde yapılan düzenlemelerin yeterli olmadığı görülmektedir. 1860 yılından itibaren taşra yönetiminde yeni arayışlar içerisine girilmiştir. Âli ve Fuat Paşalar yeni bir tasarı için hazırlıklara başlamışlar ve nihayetinde 1864 Vilayet Nizamnamesi ortaya çıkarılmıştır. Tuna bölgesi bu nizamnamenin ilk uygulanma yeri olarak seçilirken Rusçuk merkez olmak üzere Tuna Vilayeti oluşturulmuştur. Vidin sancak statüsüyle bu vilayete dâhil edilmiş ve 1878

yılına kadar Osmanlı idaresi altında kalmaya devam etmiştir. Tanzimat reformlarının uygulamasında ortaya çıkan sıkıntılar Vidin'de de kendini göstermiştir. Merkezle yerel arasında güç dengesi ve dağılımı sağlanamadığından otoritenin kurulması yönünde ciddi sorunlarla karşılaşılmıştır. Ancak buradaki en önemli tehdit, zaman zaman ortaya çıkan ayaklanmaların daha büyük ayrılıklara yol açacağı korkusu olmuştur. Bu durum da Vidin'in idaresinde daha ihtiyatlı olunmasını gerektirmiş hem hükümetin hem de Vidin'deki idarecilerin teyakkuz halinde olmasına neden olmuştur. Osmanlı Devleti, özellikle ayrılıkçı hareketlere yol açabilecek her gelişmeye ehemmiyet göstermiş, bu tarz bir sürecin yaşanmaması adına idarecilerle arasındaki bağı sıkı tutmaya çalışmıştır.

Reformlar, hükümet ve taşradaki idareciler açısından otoritenin korunması ve sürdürülmesine yönelik gelişme gösterirken diğer taraftan Tanzimat'ın Vidin ahalisi tarafından nasıl karşılandığı sorusu akıllara gelmektedir. Hükümet, Tanzimat'ın ilanıyla Osmanlı tebaasının can, mal, namus güvenliğinin sağlanacağı ve devlet nezdinde herkesin eşit olacağı sözünü vermiştir. Vidin köylüsü de hükümetin verdiği vaatlere güvenerek daha önce yaşadıkları sorunların giderileceğini düşünmüş ve Tanzimat'a büyük umutlar bağlamıştır. Köylü, reform uygulamalarının, özellikle vergi ve toprak tasarrufunda yaşanan problemlere çözüm getirmesini beklemiştir. Fakat ahali, Tanzimat'ın sihirli bir değnek olmadığını ve bir anda tüm sıkıntıları gideremeyeceğini göz ardı etmiştir.

Tanzimat öncesinde, rahatsız oldukları uygulamaların eskiden olduğu gibi devam etmesi ve şartların lehlerine değişmemesi köylüyü ümitsizliğe sürüklemiştir. Nitekim köy ağaları ve subaşıları gibi kişilerin zulüm ve haksızlıklarının dayanılmaz bir hale varması sonucu eyalette art arda yaşanan isyanlar ortaya çıkmıştır. İsyanların daha da büyümesinden çekinen hükümet, Vidin'de reform yapılması gereken alanlardan en önemlisi olan arazi meselesine öncelik vermiştir. Reayanın ekonomik ve sosyal durumunu belirleyen ve çözülemez bir hal alan arazi meselesini halletmek Tanzimat'ın gereklilikleri arasında sayılmıştır. Ancak Vidin'deki ağaların varlığı ve köylü üzerindeki nüfuzu; hatt-ı hümayunda yer alan herkese adil ve eşit muamele yapılacaktır maddesiyle de çelişmiştir. Tam da bu yüzden köylü ve toprak sahibi arasındaki münasebetlerin düzenlenmesi gerekmiştir. Fakat tahmin edileceği üzere ağaların, alıştıkları düzenin değiştirilmesi kolay olmamıştır. Çünkü çiftlik sahibi ağalar

statülerini kaybetmek istememişler, toprak tasarrufuyla ilgili yapılacak olan değişikliklere karşı çıkmışlardır.

Hükümet hem çiftlik sahiplerini hem de reayanın rızasını alarak her iki tarafı da gözetecek şekilde kararlar almaya çalışmış ancak bu pek de mümkün olmamıştır. Geçmişi çok öncelere dayanan gospodarlık denilen arazi meselesinin geçici çözümlerle halledilemeyeceği anlaşılmış ve gospodarlıklarla ilgili köklü ıslahatlar yapılması düşünülmüştür. Öncelikle Vidin ve çevresinde asayiş ve sükûnetin devam etmesi amaçlandığından gospodarlıkların kaldırılması ve gospodarlık arazisinin reayaya satılması yönünde bir karara varılmıştır. Ancak gospodarlık ve arazinin halka satılması sorununda nasıl bir yol izleneceği ve uygulamada satış işlemlerinin nasıl gerçekleştirileceği bilinemediğinden konu epey bir müddet muallak kalmıştır.

Hükümet, toprak meselesinin çözümü ve isyanların önlenmesi için bölgedeki durumu tahkik etmek için zaman zaman hususi memurlar görevlendirmiş, yapılacak olan teşebbüs ve icraatların etraflıca tetkik edilmesine önem vermiştir. Fakat alınan birçok tedbire rağmen bölgedeki sükûn bir türlü sağlanamamıştır. Hükümet, gospodarlar ile köylüleri memnun edecek bir yol bulmaya çabalamışsa da başarılı olamamıştır. Öte yandan 1860 yılı itibariyle Sahra, Lom ve Belgradcık nahiyelerindeki köylere Kırım ve Kafkasya'dan gelen muhacirlerin yerleştirilmesiyle durum daha da içinden çıkılmaz bir hal almıştır. Osmanlı Devleti, Rus zulmünden ötürü vatanını terk etmek durumunda kalan Çerkeslere sahip çıkmıştır. Muhacirlerin yerleştirilmeleri esnasında devletin çıkarlarını gözeten bir iskân politikası takip edilmiştir. Özellikle Rumeli bölgesinde Müslüman nüfus artırılarak Hristiyan nüfus karşısında Çerkes nüfusun tampon görevi görmesi hedeflenmiştir.

Fakat hâlihazırda reayanın sorunlarının tam olarak giderilemediği ve dönem dönem ayaklanmaların yaşandığı Bulgaristan ve çevresine muhacirlerin iskân edilmesi; bölgedeki sıkıntıları daha da artırmıştır. Vidin ahalisi, ekonomik sıkıntılarla uğraşmaktayken bir de iskân olunan muhacirlerin ihtiyaçlarını karşılamak zorunda kalmaları, ahaliyi maddi olarak zor duruma düşürmüştür. Bunun yanı sıra muhacirlerin, Bulgar ahali ile mübadele edileceğine dair söylentilerin ortaya çıkması ile yaşanmış, bu durum ahalinin kafasının karışmasına sebep olmuştur. Bulgarlar, bölgede Müslüman nüfusun artmasını bağımsızlık yolunda bir tehdit olarak

algıladıklarından muhacirlerin varlığından rahatsızlık duymuşlardır. Osmanlı Devleti, müfsitler tarafından çıkarılan yalan ve asılsız sözleri kesin bir dille reddetmiştir. Bulgar milletinin daima himaye edilerek emniyetlerinin sağlanacağını hususiyetle belirtmişse de Vidin'de tesis edilmeye çalışılan düzen ortamı bu durumdan olumsuz etkilenmiştir.

Vidin'de devlet bir taraftan karışıklıkları önlemeye yönelik tedbir alırken diğer taraftan şehrin mamuriyetinin sağlanması yönünde adımlar atmış, şehrin silüetini değiştirmekten de geri kalmamıştır. Esasında Tanzimat'la birlikte taşra yönetiminde yaşanan değişim süreci şehirlerde sosyal ve mimari açıdan da kendisini göstermiştir. Şehirlerin imarına önem verilmiş bunun için meclisler oluşturularak merkezden taşraya görevliler gönderilmiştir. Şehirlerin kalkındırılması amacıyla da bazı çalışmalar yürütülmüştür.

19. yüzyılın ikinci yarısı itibariyle Anadolu ve Rumeli'nin pek çok yerinde başlatılan dönüşüm ve inşa süreci Vidin'de de etkisini göstermiş şehrin çehresini farklılaştıran bazı değişikliklere gidilmiştir. Mekânsal olarak yaşanan gelişmelerle birlikte kamusal yapılar ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu yapılardan bazıları ihtiyaca binaen ilk defa inşa olunurken bir kısmı da daha önce var olanların yenilenmesi ve daha modern bir hale getirilmesi sonucu oluşturulmuştur. 19. yüzyılın ilk yarısında kaleyi sağlamlaştırmak adına çeşitli onarımlar ve eklemeler yapılmış, bu dönemde yaşanan savaşlar ve sınırdan gelebilecek tehditlere karşı daha çok kalenin korunması ve muhafazasına ilişkin yenilemeler gerçekleştirilmiştir. Tanzimat'ın ilanı sonrasında ise şehirdeki fiziki mekanların iyileştirilmesine yönelik adımlar atılmıştır. Daha öncesinde müstakil bir binası olmayan hastane, karantinahane, hapishane gibi binaların yapımına öncelik verilmiştir. Vidin haberleşme alanındaki gelişmelerden de etkilenmiş telgraf hatlarının çekilmesi Vidin ve Vidin'e bağlı olan kazalarda telgrafhaneler inşa edilmesi haberleşme açısından ahalinin yaşamını kolaylaştırmıştır.

Vidin'de fiziki olarak yeni binaların yapımına başlanmış olsa da öte yandan kale nizamı gereğince, Vidin Kalesi'nin asıl hendeğiyle dış istihkamatında bulunan kısımda bina inşa olunmasına kati surette izin verilmemesi ciddi bir sorun teşkil etmiş, artan nüfusa yönelik yeni binalar yapılamamıştır. Bu hem ahalinin sızlanmasına hem de şehrin mamuriyetinin sağlanamamasına yol açtığından yeni yerleşim yerleri açılarak şehrin o yöne doğru yayılması gündeme gelmiştir. Binalar yapılırken ahşap binalar

yangın çıkması halinde tehlike arz ettiğinden binaların mümkün olduğunca kargir olmasına dikkat edilmiş ve bina silüetleri de zamanın şartlarına göre değişime uğramıştır. Şehrin 1839-1864 yılları arasında yapısal olarak genel görünümü bu şekildedir.

Sonuç itibariyle her tez çalışması; bir fotoğraf karesine benzetilebilir, sanatçı o an ki fotoğrafçılık bilgileriyle bir fotoğraf çeker ve nihayetinde ortaya anlık bir görüntü çıkar. Bu çalışma da yazanın bakış açısı ve tecrübesi dâhilinde yazılmış, ulaşılabilen belgeler ve kaynaklar doğrultusunda Tanzimat Dönemi Vidin'inden bir kesit sunulmuştur. Tanzimat'la birlikte Vidin'de yaşanan gelişmeler çalışmanın iskeletini oluşturuken 19. yüzyıl öncesindeki sürece de değinilmiş, zaman içerisinde meydana gelen değişimin arka planının da anlaşılması amaçlanmıştır. Nihayetinde Tanzimat reformları sürecinde Vidin şehrinde yaşanan değişim ve dönüşüm aktarılırken çeyrek yüzyıllık bir zaman dilimi içerisinde Vidin portresi çizilmiştir.

KAYNAKÇA

1-Arşiv Kaynakları

Sadaret Amedi Kalemi: A. AMD. 19-31,; 37-59,; 35-88,; 61-95,; 19-15/1,; 19-56,; 19-17,; 32-89,; 75-89,; 90-76,; 92-27/1,; 30-12/1,; 30- 8,; 35-88,; 36-2,; 46-29,; 10-72/1,; 45-83.

Sadaret Divan-ı Hümayun Kalemi: A. DVN. 73-75,; 127-63,; 20-116,; 77-14,; 46-38.

Sadaret Divan-ı Hümayun Mühimme Kalemi: A. DVN. MHM. 8-93.

Sadaret Müteferrik Evrakı: A. M. 15-48,; 15- 69/1,; 15-69/2.

Sadaret Mektubi Kalemi: A. MKT. 19-67,; 23-15,; 54-83,; 112- 82,; 113- 51,; 31-40,; 23-15,; 124-28,; 14-21,; 23-15,; 23-49,; 23-77,; 36-92,; 204-12,; 60-65,; 141-33,; 222-57/3,; 222-57/1,; 226-16,; 235-9,; 223-100,; 227-27,; 229-94,; 199-98,; 229-70,; 231-27,; 224-37,; 226-92,; 229-54,; 60-86,; 36-84.

Sadaret Mektubi Mühimme Kalemi: A. MKT. MHM. 217-36,; 34-70,; 214-17,; 254-98,; 298-100,; 24-86,; 218-4,; 29-63,; 30-8,; 16-100/3,; 16-100/1,; 190-11,; 321-100,; 201-90,; 760-49,; 209-99,; 203-1,; 203-61,; 209-52,; 210-62,; 209-99,; 210-86,; 213-43,; 216-61,; 231-60,; 221-65,; 206-9,; 761-47,; 204-6,; 229-61,; 239-47,; 239-79,; 264-72,; 305-94,; 302-68,; 298/98,; 302-3,; 313-54,; 214-49,; 328-6/1,; 328-6/3,; 155-28,; 227-88,; 242-53,; 27-27,; 28-22.

Sadaret Mektubi Meclis-i Vâlâ Kalemi: A. MKT. MVL. 46-38,; 5-70,; 1-95,; 43-27,; 111-34,; 47-27,; 40-85,; 47-39,; 144-39,; 60-88,; 114-62,; 121-76,; 121-76,; 129-80.

Sadaret Mektubi Nezaret ve Devair Kalemi: A. MKT. NZD. 15-94,; 32-44,; 15-94,; 17-56,; 34-96,; 158-92,; 244-37,; 296-57,; 18-43,; 30-12,; 18-49,; 56-49,; 348-29,; 322-51,; 334-26,; 344-31,; 344-18,; 353-51,; 355-62,; 435-91,; 383-95,; 439-38,; 382-36,; 350-69,; 352-49/2,; 65-42.

Sadaret Mektubi Umum Vilayat: A. MKT. UM. 89-7,; 251-11,; 1-21,; 42-70,; 40-56,; 42-42,; 7-21,; 256-69,; 302-35,; 499-72,; 519-42,; 811-19,; 37-63,; 37-49,; 23-98,; 253-64,; 467-32,; 22-7,; 433-8,; 435-36,; 436-9,; 448-87,; 503-72,; 455-57,; 444-2,; 453-100,; 454-63,; 473-39,; 507-100,; 473-39,; 476-68,; 502-83,; 552-80,; 480-66,; 511-73,; 522-48/3,; 468-89,; 474-12,; 491-68,; 509-94,; 513-91,; 474-82\1,; 474-82\2,; 522-48\1,; 494-97,; 453-99,; 468-4,; 465-92,; 513-88,; 522-30,; 787-31,; 516-47,; 485-84,; 314-7,; 221-47.

Sadaret Teşrifat Kalemi: A. TŞF. 2-50.

Cevdet Tasnifi

Cevdet Askeri: C. AS. 282-11709,; 831-35417,; 466-19463,; 428-17759,; 889-38203,; 950-41238,; 859-36800,; 714-29964/2,; 501-20911.

Cevdet Dâhiliye: C. DH. 58-2857,; 57-2817,; 236-11780,; 108-5374,; 303-15109,; 30-1466,; 290-14458,; 22-1063,; 290-14458,; 189-9411,; 300-14965,; 198-9878,; 140-6979,; 61-3025.
Cevdet Maliye: C. ML. 309-12655,; 222-9213,; 202-8332,; 343-14107,; 305-12414,; 136-5811.

Cevdet Sıhhıye: C. SH. 4-168,; 5-217,; 17-813.

Cevdet Zabtiye: C. ZB. 5-250.

Hariciye Nezareti Evrakı

Hariciye Nezareti Mektubi Kalemi: HR. MKT. 134-15,; 150-94,; 373-70,; 378-27,; 358-7/1,; 204-41,; 227-33,; 230-64,; 239-24,; 242-22,; 256-96,; 342-71,; 345-11.

Hariciye Nezareti Tercüme Odası: HR. TO. 570-23/4,; 570-34/1,; 322-1.

Hatt-ı Hümayunlar

HAT. 40-2010,; 1498-1,; 1010-42418,; 1010-42402,; 1126-45016,; 983-41658.; 992-41839,; 649-31772,; 990-41831-K,; 990-41831-L,; 649-31772-A,; 649-31772-B,; 649-31772-E,; 649-31772-F,; 649-31772-G,; 651-31822,; 651-31822-A,; 499-24465-C,; 499-24466,; 499-24465-A,; 978-41536,; 1225-47885-A,; 1288-50004,; 1131-

45067,; 632-31216,; 471-23071,; 760-35944,; 1537-16,; 631-31204,; 1292-50187,; 715-34153,; 1292-50187,; 679-33143,; 1125-44994,; 1563-44,; 621-30708,; 1112-44749,; 1130-45054,; 1055-43457,; 1058-43522,; 1058-43519,; 1142-45416,; 1059-43545,; 1059-43545-A,; 1111-44742,; 1019-42597,; 1023-42696,; 1016-42513,; 726-34611,; 1126-45024-C,; 1127-45027,; 335-19194,; 335-19194-E,; 335-19194,; 658-32160,; 661-32253,; 652-31888,; 692-33436,; 1123-44932-H,; 1252-48401,; 528-25953,; 335-19194,; 335-19194-E,; 335-19194-C,; 335-19194-D,; 335-19224,; 335-19194-B,; 335-19194-A,; 1130-45054/C,; 1130-45054/K,; 593-29043/A,; 592-29038/B,; 592-29038/A,; 378-20508.

İrade Tasnifi

İrade Dâhiliye: İ. DH. 4-150,; 3-143,; 16-748,; 32-1489\18,; 34-1633,; 86-4298,; 55-2740,; 105-5284,; 224-13331/12,; 98-4912,; 254-12689,; 346-22848/2,; 346-22848/4,; 34-1633/5,; 34-1633/9,; 34-1633/14,; 34-1633/16,; 250-15361\2,; 250-15361-8,; 224-13331/11,; 229-13733/5,; 229-13733/2,; 231-13880/4,; 253-15598,; 250-15361/1,; 250-15361/2,; 255-15687/2,; 255-15687/3,; 260-16091,; 459-30498,; 473-31709,; 492-33358/2,; 428-28321,; 227-13637,; 228-13712,; 374-24731,; 272-1695,; 420-27761/1,; 420-27761/3.

İrade Dosya Usulü: İ. DUİT. 147-35,; 148-8,; 147-32,; 148-4,; 148-17/1.

İrade Hariciye: İ. HR. 54-2528,; 54-2528,; 151-8003/3,; 152-8058/2,; 153-8092/2,; 159-8468,; 159-8492,; 160-8573,; 161-8604,; 177-9717/1.

İrade Meclis-i Mahsus: İ. MMS. 23-997.

İrade Meclis-i Vâlâ: İ. MVL. 445-19808,; 302-12337,; 202-6437,; 204-6508,; 331-14197,; 387-16893/3,;368-16128,; 217-7204,; 210-6813,; 210-6834,; 28-468,; 202/6434/,;14-220,; 25-390/5,; 25-390/6,; 28-468/3,; 25-390/7,; 28-468,; 27-452,; 231-8007/8,; 46-878\3,; 46-878,; 46-878/3,; . 231- 8007/4,; 218-7309,; 218-7309,; 220-7415,; 226-7683/3,; 226-7683/5,; 226-7683/6,; 231- 8007/6,; 450-20095/4,; 450-20095/5,; 453-20252/5,; 453-20252/7,; 454-20302/2,; 454-2030/6,; 484-21929/6,; 471-21329/2,; 519-23336,; 95-1987/3,; 236-8312,; 397-17278\9,; 507-22916/6,; 499-

22548,; 523-23496\6,; 128-3366/7,; 246-892,; 276-10719,; 417-18239\3,; 507-22916/6,; 507-22916/11.;398-17344.

İrade Bulgaristan: İ. MTZ. (04). 1-10,; 2-24/10,; 1-12,; 1-13,; 1-17/2,; 1-17/3,;1-17/4,; 1-17/5,; 1-17/6,; 1-17/7,; 1-17/8,; 1-17/11,; 1-17/13,;1-17/14,; 2-21/1,;2-22/2,; 2-22/3,; 2-21/4,; 1-19/1,; 1-19/3,; 1-19/4,; 1-19/6,; 2-24/8,; 2-24/10,; 1-20/2,; 1-20/3,; 1-20/4,; 1-20/5,; 1-20/17,; 2-24/23,; 2-23/1,; 2-22/1,; 2-21/5,; 2-30/9,; 2-33/42,; 2-25/5,; 2-26/4,; 2-26/5,; 2-24/2,; 2-33/49,; 2-27/1,; 2-24/4,; 2-24/37,; 2-28,; 2-25/1,; 2-29/14,;2-29/15,; 2-29/11,; 2-24/30,; 2-30/7,; 2-33/32,; 2-24/6,; 2-24/3,; 2-26/7,; 1-17/2,; 2-24/11,; 2-26/4,; 2-21/2,; 2-24/07,; 2-22/4,; 2-24/24,; 2-24/20,; 2-21/9,; 2-30/10,; 1-12\3,; 2-24/34,; 2-24/36,; 2-24/26,; 2-24/4,; 2-33/30,; 2-33/32,;2-24/37,; 3-41,; 3-42/2,; 3-42/4,; 3-42/5,; 2-24/74,; 3-79,; 3-79\7,; 3-76.

Mabeyn-i Hümayun Evrakı: MB. İ. 7-1.

Meclis-i Vala: MVL. 945-21\2,; 945-21\3,; 945-21\8,; 965-58/7,; 971-47/4.; 320-67/1,; 909-26/1,; 234-83,; 64-46,; 244-36/7,; 244-57/7,; 244-57/10,; 244-57/3,; 244-57/5,; 905-63,; 236-65/1,; 245-45/2,; 246-8/3,; 887-32,; 890-45/1,; 890-45/3,; 954-30,; 962-37,; 408-106/2,; MVL. 408-106/6,; 935-28,; 964-45,; 954-16,; 959-111,; 62-34,; 913-88\5,; 913-88\1,; 913-88/2,; 914-46,; 915-44\3,; 940-82/1,; 905-97/1,; 918-46/1,; 917-38/1,; 929-69/1,; 349-39,; 935-8,; 897-37,; 935-28/1,; 935-28/4.

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı: TS. MA. e. 1154-14,; 860-53.; 895-3,; 711-5.

Defter Tasnifleri

Başmuhasebe Kalemi Bina Eminliği Defterleri: D. BŞM. BNE. d. 16379.

Maliyeden Müdevver Defterler: MAD. d. 21285/35,; 21924.

Maliye Nezareti Defterleri: ML. MSF. d. 4316,; 4398,; 4758,; 6204,; 6471,; 6337,; 6490,; 15807,; 15810.

ML. d. 518.,; 533.

ML. MKT. d. 73.

ML. CRD. d.1332,; 1862.
Nüfus Defterleri: NFS. d. 6193,; 6195,; 6196,; 6205,; 6206,; 6218,; 6172,; 6211,; 6217,; 6220,; 6212.

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Defteri: TS. MA. d. 5001.

Resmi Yayınlar ve Gazeteler

Düstur, 1. Tertip, Cilt I.

Takvim-i Vekayi, Def'a: 193, 198, 238, 280, 437, 578, 618, 622, 752, 757, 773.

Devlet Salnamesi, 1266/1850,; 1267/1851,; 1272/1856,; 1276/1860,; 1277/1861,; 1278/1861,; 1279/1862,;1281/1864,; 1282/1865.

Tuna Vilayet Salnamesi, 1285/1868.

370 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Rûm-ili Defteri (937/1530) II, (Haz. A. Özkılınç, A. Çoşkun, A. Sivridağ, M. Yüzbaşıoğlu) Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşiv Daire Başkanlığı Yayın Nu: 59, Ankara 2002.

2-Diğer Kaynaklar

Ahmed Cevdet Paşa, *Tezkire (1-14)*, 19. Yüzyılda Osmanlı Devlet Yönetimi, (Haz. Seyit Ali Kahraman), Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2019.

Ahmed Lütfi Efendi, *Vak'anüvis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi*, C. VI-VII-VIII,(Aktaran; Yücel Demirel), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1999.

AKBAL Fazıla, "1831 Tarihinde Osmanlı İmparatorluğunda İdari Taksimat ve Nüfus", *Belleten,* Türk Tarih Kurumu Yayınları, C. XV, Sayı 60, Ekim 1951, ss.617-628.

AKDAĞ Mustafa, "Osmanlı Müesseseleri Hakkında Notlar", *DTCF Dergisi*, C. 13, S.1-2, Ankara 1955, ss.27-51.

AKSAN Virginia H., "Whose Territory and Whose Peasants Ottoman Boundaries on

the Danube in the 1760s" *The Ottoman Balkans 1750-1830*, (Ed. Frederick Anscombe), Markus Wiener Publishers, Princeton 2006, pp.61-86.

……., *Kuşatılmış Bir İmparatorluk Osmanlı Harpleri 1700-1870*, (Çev. Gül Çağalı Güven), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2010.

AKTÜRE Sevgi, "Osmanlı Devleti'nde Taşra Kentlerindeki Değişimler" *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 4, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, ss.891-904.

AKÜN Ömer Faruk, "Ahmed Vefik Paşa", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, C.2, İstanbul 1989, ss.143-157.

AKYOL İbrahim Hakkı, "Tanzimat Devrinde Bizde Coğrafya ve Jeoloji" *Tanzimat 2*, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1999, ss.511-571.

ALTAY Ahmet, "Pazvantoğlu Osman ve Vidin'de Kurduğu Kütüphane", *Bilgi Yönetimi Dergisi*, Cilt 3, Sayı 2, Yıl: 2020, ss.185-199.

ARMAOĞLU Fahir, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1789-1914*, Timaş Yayınları, İstanbul 2013.

ASLAN Cahit, "Bir Soykırımın Adı: 1864 Büyük Çerkes Sürgünü", *Uluslararası Suçlar ve Tarih*, Yaz 2006, Sayı 1, ss.103-153.

ASLANTAŞ Selim, *Osmanlı'da Sırp İsyanları 19. Yüzyılın Şafağında Balkanlar*, Kitap yayınevi, İstanbul 2007.

AYBAKAN Bilal, ''Selem", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, C.36, İstanbul 2009, ss.402-405.

AYDIN Mahir, ''Vidin Bulgarlarının Rusya'ya Göç Ettirilmeleri'' *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı 53, Nisan 1988, ss.67-79.

……, "Sultan II. Mahmud Döneminde Yapılan Nüfus Tahrirleri", Sultan II. Mahmud ve Reformları Semineri 28-30 Haziran 1989, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1990, ss.81-106.

……, “Ahmed Arif Hikmet Beyefendi’nin Rumeli Tanzimat Müfettişliği ve Teftiş Defteri”, *Belleten*, Cilt 56, Sayı 215, Nisan 1992, ss.69-166.

……, *Vidin Kalesi Tuna Boyundaki İnci*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2015.

……, “On the Shores of Dabube: Neighbourhood Between Wallachia and Vıdın”, *Intarnational Balkan Annual Conference (IBAC) Book Series 4*, İstanbul 2016, ss.145-163.

……, “The Bureaucratıc Burden of Vidin”, *International Balkan Annual Conference (IBAC) Book Series 5*, Ed. Özgür Kolçak, Yeni Anadolu Yayıncılık, İstanbul 2017, pp.101-112.

AYTEKİN E. Attila, “Peasant Protest in the Late Ottoman Empire: Moral Economy, Revolt, and the Tanzimat Reforms”, *International Review of Social History*, Vol. 57, No. 2, Cambridge University Press, August 2012, pp.191-227.

……., “Hukuk, Tarih ve Tarihyazımı: 1858 Osmanlı Arazi Kanunnamesi’ ne Yönelik Yaklaşımlar”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt 3, Sayı 5, 2005, ss.723-744.

BAĞ Yaşar, “Çerkeslerin Dramı İşgal, Soykırım, Sürgün ve Göç”, *Çerkeslerin Sürgünü 21 Mayıs 1864*, Kafkas Derneği Yayınları, Ankara 2001, ss.207-217.

BARDAKOĞLU Ali, “Hapis”, TDV İslam Ansiklopedisi, Diyanet Vakfı Yayınları, C. 16, İstanbul 1997, ss.54-64.

BARKAN Ömer Lütfi, “Tarihî Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi”, *Türkiyat Mecmuası*, C.X, İstanbul 1953, ss.1-26.

……, “Türk Toprak Hukuku Tarihinde Tanzimat ve 1274 (1858) Tarihli Arazi Kanunnamesi”, *Tanzimat I*, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1999, ss.321-421.

BARKEY Karen, *Eşkiyalar ve Devlet Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi*, (Çev. Zeynep Altok), Kronik Kitap, İstanbul 2021.

BAŞ Ahmet İlker, 'Kırım Savaşı Sonrası Rusya'ya Bulgar Göçü', *Göç ve Kültürel Etkileşim*, (Ed. Mehmet Mehdi İlhan, Orhan Albayrak), İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2019, ss.179-206.

BAŞAR Fahameddin, Osmanlı *Eyalet Tevcihatı (1717-1730)*, TTK Basımevi, Ankara 1997.

BAYARTAN Mehmet, "Osmanlı Şehrinde Bir İdari Birim: Mahalle" *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Dergisi*, Sayı 13, İstanbul 2005, ss.93-107.

BEHAR Cem, "Osmanlı Nüfus İstatistikleri 1831 Sonrası Modernleşmesi", *Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik*, (Der. Halil İnalcık, Şevket Pamuk), Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara 2000, ss.61-72.

BERBER Ferhat, "19. Yüzyıl'da Kafkasya'dan Anadolu'ya Yapılan Göçler", *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, Sayı 31, Güz 2011, ss.17-49.

BEŞİRLİ Mehmet, *Orta Karadeniz Kentleri Tarihi I- Tokat (1771-1853)*, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Matbaası, Tokat 2005.

BEYDİLLİ Kemal, "Pazvandoğlu Osman", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, C.34, İstanbul 2007, ss.208-210.

BİLGE Sadık Müfit, "Macaristan'da Osmanlı Hâkimiyetinin ve İdari Teşkilatının Kuruluşu ve Gelişmesi", *OTAM*, Sayı 11, Ankara 2000. ss.33-81.

BORAN Ali, "Osmanlı Dönemi Kale Mimarisi'', *Osmanlı*, Cilt 9, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, ss.347-361.

BOZKURT Gülnihal, Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi: Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne Resepsiyon Süreci (1839-1939), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1996.

BUDAK Mustafa, "Şeyh Şamil", TDV *İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, C.39, İstanbul 2010, ss.67-70.

CSORBA György, "Macar Mültecileri", *Türkler*, Cilt 12, Ankara 2002, ss.805-812.

ÇADIRCI Musa, "1830 Genel Sayımına Göre Ankara Şehir Merkezi Nüfusu Üzerine Bir Araştırma", *Tanzimat Sürecinde Türkiye Anadolu Kentleri*, (Der. Tülay Ercoşkun), İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2011, ss.119-142.

……, "Anadolu Kentlerinde Mahalle (Osmanlı Dönemi)", *Tanzimat Sürecinde Türkiye Anadolu Kentleri,* (Der. Tülay Ercoşkun), İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2011, ss.45-54.

……, "Tanzimat'ın İlanı Sırasında Türkiye'de Yönetim (1826-1839)", *Tanzimat Sürecinde Türkiye Ülke Yönetimi*, (Der. Tülay Ercoşkun), İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2017, ss.97-132.

……, "Tanzimat", *Tanzimat Sürecinde Türkiye Ülke Yönetimi*, (Der. Tülay Erçoşkun), İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2017, ss.57-95.

……, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Eyalet ve Sancaklarda Meclislerin Oluşturulması (1840-1864)", *Tanzimat Sürecinde Türkiye Ülke Yönetimi*, (Der. Tülay Erçoşkun), İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2017, ss.259-285.

……..., "Tanzimat Döneminde Türkiye'de Yönetim (1839-1856)", *Tanzimat Sürecinde Türkiye Ülke Yönetimi*, (Der. Tülay Erçoşkun), İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2017, ss.173-207.

……, "Türkiye'de Kaza Yönetimi (1840-1876)", *Tanzimat Sürecinde Türkiye Ülke Yönetimi*, (Der. Tülay Erçoşkun), İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2017, ss.231-258.

ÇAKALOĞLU Cengiz, "1843 Askeri Düzenlemesi Çerçevesinde Anadolu Ordusu'nun Kuruluşu", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, Sayı 5, Yıl 2, İstanbul 2001, ss.49-63.

ÇAKILCI Diren, *Rumeli Telgraf Hatları (1854-1876)*, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Antalya 2015, 208s.

……., "Osmanlı-Avrupa Telgraf Hatlarında Sırbistan Emareti'nin Rolü", *OTAM*, 34, Güz 2013, ss.59-81.

ÇAKIR Çoşkun, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Maliyesi*, Küre Yayınları, İstanbul 2012.

ÇELEBİ Bahadır, *Osmanlı Devleti'nin Merkezileşmesinde Telgrafın Rolü:1855-1909*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2020, 364s.

ÇİÇEK Nazan, "Talihsiz Çerkeslere İngiliz Peksimeti: İngiliz Arşiv Belgelerinde Büyük Çerkes Göçü (Şubat 1864-Mayıs 1865)", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, C.64, S.1, Ankara 2009, ss.57-88.

DANIŞMAN Zuhuri, *Koçi Bey Risalesi*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1985.

DAVISON Roderic H.,''Osmanlı İmparatorluğuna Elektrikli Telgrafın Girişi'', (Çev. Durdu Mehmet Burak), *OTAM*, Sayı 14, Ankara 2003, ss.347-386.

……....., *Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform 1856-1876*, (Çev. Osman Akınhay), Dergâh Yayınları, İstanbul 2021.

DEMİRCİOĞLU Nevzat, 43 *Numaralı Vidin Şer'iyye Sicili'nin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi (H. 1135-1136\M.1723-1724)*, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Trabzon 2019, 142s.

DOBREVA Margarita, "Çerkes Tehcirinin Medyaya Yankısı; Takvim-i Vekayi Gazetesi, Yeni Türkiye, Ankara 2015, ss.779-788.

……., "Bulgaristan'ın İvraca ve Rahova Kazalarında Yaşayan Çerkeslerin Nüfus Yapısı ve İktisadi Etkinlikleri (1860-1870), *Kafkasya Çalışmaları Sosyal Bilimler Dergisi*, Vol. 1, Mart 2016, s.43-74.

DURSUN Davut, "Kafkasya", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, C.24. İstanbul 2001, ss.157-158.

DÜZEN Cem, "Balkanlarda Tarihi Bir Karakter: Berkofça Ayanı Yusuf Ağa ve Faaliyetleri (1805-1817)", *Journal of History School*, 58, 2022, ss.1619-1650.

EFE Ayla, *Muhassıllık Teşkilatı*, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Eskişehir 2002, 173s.

……, "Tanzimat'ın Eyalet Reformları 1860-1864: Silistre Örneği", *Karadeniz Araştırmaları*, Cilt 6, Sayı 22, Yaz 2009, ss.87-113.

……., "Muhassıllıktan Açılan Kapı", *1864 Vilayet Nizamnamesi*, (Ed. Erkan Tural-Selim Çapar), *TODAİE*, Ankara 2015, ss.31-46.

EKREM Mehmet Ali, "Kırım ve Nogay Türklerinin Osmanlı Devrinde Dobruca'ya ve Tüm Rumeli'ye Geçmeleri ve Yerleşmeleri", *VIII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri (11-15 Ekim 1976)*, III. Cilt, Ankara 1983, ss.1599-1606.

EL-HAJ Rifa'at' Ali Abou, *Modern Devletin Doğası 16. Yüzyıldan 18. Yüzyıla Osmanlı İmparatorluğu*, (Çev. Oktay Özel- Canay Şahin), İmge Kitabevi, Ankara 2018.

ELİBOL Numan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Nüfus Meselesi ve Demografi Araştırmaları, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 12, Sayı 2, 2007, ss.135-160.

Engelhardt, *Tanzimat ve Türkiye*, (Çev. Ali Reşad), Kaknüs Yayınları, İstanbul 1999.

ERCAN Yavuz, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Gayrimüslimlerden Alınan Vergiler ve Bu Vergilerin Doğurduğu Sosyal Sonuçlar, *Belleten*, Cilt 55- Sayı 213, Ağustos 1991, ss.371-392.

EREN Ahmet Cevat, "Pazvantoğlu Osman", *İslam Ansiklopedisi*, MEB Basımevi, C.9, Ankara 1964, ss. 532-535.

……., *Türkiye'de Göç ve Göçmen Meseleleri Tanzimat Devri İlk Kurulan Göçmen Komisyonu Çıkarılan Tüzükler*, Nurgök Matbaası, İstanbul 1966.

……, *Tanzimat Fermanı ve Dönemi*, Derin Yayınları, İstanbul 2007.

ERGENÇ Özer, "Osmanlı Şehrindeki Mahalle'nin İşlev ve Nitelikleri Üzerine", *Osmanlı Araştırmaları IV*, İstanbul 1984, ss.69-78.

ERKAN Süleyman, "Dramatik Bir Sürgün Hikâyesi", *Çerkeslerin Sürgünü 21 Mayıs 1864*, Kafkas Derneği Yayınları, Ankara 2001, ss.153-177.

Evliya Çelebi Seyahatnamesi, 6. Kitap, 1. Cilt, (Haz. Seyit Ali Kahraman), YKY Yayınları, İstanbul 2010.

EYİCE Semavi, "Kale'', *TDV İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, Cilt 21, İstanbul 2001, 234-242.

FAROQHİ Suraiya, *Orta Halli Osmanlılar*, (Çev. Hamit Çalışkan), İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2007.

FISHER Alan W., "Emigration of Muslims from the Russian Empire in the Years After the Crimean War", Jahrbücher für Geschicte Osteuropas, 35\3, 1987, ss.356-371.

GENÇ Mehmet, "İltizam", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, C. 22, İstanbul 2000, ss.154-158.

……, "Malikâne", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, C. 27, Ankara 2003, ss.516-518.

……., "Nazır", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, C.32, İstanbul 2006, ss.449-450.

GÖKTEPE Ramazan, *Kırım Savaşı Sonrası Osmanlı Basınında Kafkasya ve Kırım Göçleri*, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Niğde 2007, 238s.

GREDEVA Rossitsa, "War And Peace Along The Danube: Vıdın at the end of the seventeenth century", Oriente Moderno, Nuova Serie, Anno 20 (81) Nr. 1, *The Ottomans and the Sea* (2001), pp.149-175.

……., "Orta Balkanlar'da Osmanlı İdari Sistemi ve Taşra İdaresi (XV. Yüzyıl)", *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, C. 9, Ankara 2002, ss.916-925.

……, “Osman Pazvantoğlu of Vidin: Between Old and New”, *Interdisciplinary Journal Of Middle Eastern Studie*, Vol. XIII, Princeton University, 2005, pp.115-161.

……., ’’Between Hinterland and Frontier: Ottoman Vidin, Fifteenth to Eighteenth Centuries”, Oxford University Press, 2009, pp.331-351.

GÜNEŞ Mehmet, *Osmanlı Taşra İdaresinin Değişim Sürecinde Kaymakamlık Kurumu (1842-1871)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2013, 299s.

……., “Osmanlı Dönemi Nüfus Sayımları ve Bu Sayımları İçeren Kayıtların Tahlili”, *Akademik Bakış*, Cilt 8, Sayı 15, Kış 2014, ss.221-240.

GÜNEŞ Sadriye, “Rus Kaynaklarına Göre 19. Yüzyılda Yaşanan Kafkas Göçlerinin Nedenleri ve Sonuçları”, *1864 Kafkas Tehciri Kafkasya’da Rus Kolonizasyonu, Savaş ve Sürgün,* (Ed. Mehmet Hacısalihoğlu), BALKAR-IRCICA, İstanbul 2014, ss.271-294.

GÜMÜŞ Musa, “1848 Mülteciler Meselesi Örneğinde 19. Yüzyıl Türk Diplomasisi”, *History Studies*, Cilt 2, Sayı 2, Yıl 2010, ss.255-280.

GÜRAN Tevfik, “19. Yüzyıl Temettüat Tahrirleri” *Osmanlı Devleti’nde Bilgi ve İstatistik,* (Der. Halil İnalcık, Şevket Pamuk), Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara 2000, ss.73-94.

HABİÇOĞLU Bedri, “Göçün (veya Sürgünün) Nedenleri”, *Çerkeslerin Sürgünü 21 Mayıs 1864*, Kafkas Derneği Yayınları, Ankara 2001, ss.118-122.

HACISALİHOĞLU Mehmet, *1864 Kafkas Tehciri Kafkasya’da Rus Kolonizasyonu, Savaş ve Sürgün*, (Ed. Mehmet Hacısalihoğlu), BALKAR-IRCICA, İstanbul 2014.

HACISALİHOĞLU ERSOY Neriman, ’’Kırım Savaşında Haberleşme: Varna Telgraf Hattı Şebekesi’, *Savaştan Barışa: 150. Yıldönümünde Kırım Savaşı ve Paris Antlaşması (1853-1856)*, 22-23 Mayıs 2006, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, İstanbul 2007, ss.119-130.

HANİLÇE Murat, ŞEYHOĞLU Ersin, "Osmanlı Devleti'nde Bir Ceza İnfaz Kurumu Olarak Hapishaneler ve Kadınlar", Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt 4, Sayı 2, Temmuz 2020, ss.406-436.

IVANOVA Svetlana, "Widin", *Encyclopedia of Islam,* Second Edition, (Ed. P. Bearman, Th. Bianquis, C.E. Bosworth, E. van Donzel, W.P. Heinrichs), pp.205-208.

İNALCIK Halil, "Ottoman Methods of Conguest", Studia İslamica no:2, (1954). s.103-129.

……, "Adâletnâmeler", *Belgeler*, C. II, Sayı 3-4, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1993, ss.49-142.

……, "Eyalet", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, C. 11, İstanbul 1995, ss.548-550.

……, "Kanunname", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, Cilt 24, İstanbul 2001, ss. 333-337.

……., "Türkler ve Balkanlar", *BAL-TAM Türklük Bilgisi 3*, Prizren-Eylül 2005, ss.20-44.

……..., "Köy, Köylü ve İmparatorluk", *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*, Eren yayıncılık, İstanbul 2009, ss.1-14.

…….., "Osmanlılarda Raiyyet Rüsumu", *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*, Eren yayıncılık, İstanbul 2009, ss.31-65.

…….., *Kuruluş Dönemi Osmanlı Sultanları (1302-1481)*, İsam Yayınları, İstanbul 2010.

…….., "Tanzimat'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkileri", *Tanzimat, Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, (Ed. H. İnalcık- M. Seyitdanlıoğlu), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014, ss.169-195.

……., “Osmanlı Döneminde Balkanlar Tarihi Üzerine Yeni Araştırmalar”, *Yeni Türkiye Rumeli-Balkanlar Özel Sayısı I*, Sayı:66, Mart-Haziran 2015, ss.485-490.

……., *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600), (Çev. Ruşen Sezer)*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2015.

……., *Tanzimat ve Bulgar Meselesi*, Kronik Kitap, İstanbul 2018.

……., “Kırım”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, C.25, Ankara 2022, 449-457.

İNBAŞI Mehmet, “Niğbolu Sancağı ve İdarecileri (1750-1800)”, *EBAD*, Cilt 1, Sayı 1, 2015-1. ss.49-66.

İŞBİLİR Ömer, ‘‘Yük’’, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, Cilt 44, İstanbul 2013, ss. 46-48.

JORGA Nicolae, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi 1300-1451*, (Çev. Nilüfer Epçeli), Cilt 1, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2005.

……, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi 1451-1538*, (Çev. Nilüfer Epçeli), Cilt 1, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2005.

KARAGÖZ Fatma Gül, *1700- 1750 Yılları arasında Osmanlı Devleti’nde Arazi Hukuku Uygulamaları: Vidin ve Antakya Örneği*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2018, 246s.

KARAL Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi (Nizam-ı Cedit ve Tanzimat Devirleri 1789-1856)*, Cilt V, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1983.

……., *Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831*, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara 1995.

……., *Osmanlı Tarihi Islahat Fermanı Devri (1861-1876)*, C. VI, 7. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2007.

……, “Zarif Paşa’nın Hatıratı 1816-1862”, ss.443-496. https://belleten.gov.tr/tam-metin-pdf/646/tur.

KARATAŞ Hicran, “Bir Sözlü Tarih Metni Olarak “Pazvandoğlu Türküsü”, *Milli Folklor*, Yıl 23, Sayı 92, 2011, ss.131-142.

KARPAT Kemal H., “Avrupalı Egemenliğinde Müslümanların Konumu Çerkeslerin Sürgünü ve Suriye’deki İskânı”, *Çerkeslerin Sürgünü 21 Mayıs 1864,* Kafkas Derneği Yayınları, Ankara 2001, ss.78-111.

……, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, (Çev. Bahar Tırnakçı), Timaş Yayınları, İstanbul 2010.

……., *Osmanlı’dan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler*, (Çev. Bahar Tırnakçı), Timaş Yayınları, İstanbul 2010.

KAYAPINAR Ayşe, “Tuna Bulgar Devleti (679-1018)”, *Türkler*, C.2, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, ss.630-640.

……..., “İki Balkan Şehri Tırnova ve Vidin’de Türkler (Bulgar Çarlığından Osmanlı İmparatorluğuna), *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 2, Sayı 9, Yıl 2004. s.117-141.

……, “Ortaçağ ve Osmanlı Döneminde Vidin”, *Ege ve Balkan Araştırmaları Dergisi*, Sayı 1, Yaz 2015, ss.67-114.

……, “Osmanlı Hâkimiyetinde Tuna Nehri ve Tuna Adaları”, *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Tarihi Prof. Dr. Yılmaz Kurt Armağanı 1*, (Ed. Hatice Oruç, Muhammed Ceyhan), Akçağ Yayınları, Ankara 2016, ss.472-520.

KAYNAR Reşat, *Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2010.

KENANOĞLU M. Macit, *1858 Arazi Kanunnamesinin Osmanlı Siyasal ve Toplumsal Yapısı Üzerindeki Etkileri (1858-1876)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2002, 313s.

KIEL Machiel, "Vidin", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, C. 43, Ankara 2013, ss.103-106.

KILIÇ Orhan, "Kuruluşundan 18. Yüzyılın Sonuna Kadar Rumili Eyaleti'nin İdari Taksimatı", *Yeni Türkiye Rumeli-Balkanlar Özel Sayısı I,* Sayı 66, Mart-Haziran 2015, ss.1185-1195.

……, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin İdari Taksimatı: Eyalet ve Sancak Tevcihatı,* Elâzığ 1997.

KILIÇ KAYA Selda, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye'de İl Yönetimi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Doktora Tezi, Ankara 1995, 294s.

KILIÇ Selda, "1864 Vilayet Nizamnamesinin Tuna Vilayetinde Uygulanması ve Mithat Paşa", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt 24, Sayı 37, Mayıs 2005, ss.99-111.

……..., "Tanzimat'ın İlanından 1864 Düzenlenmesinin Uygulanmasına Kadar Geçen Dönemde Valilik Kurumu", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt 28, Sayı 45, Mayıs 2009, ss.43-62.

KIRIMLI Hakan, "Emigrations from the Crimea to the Ottoman Empire during the Crimean War", *Middle Eastern Studies*, Vol. 44, No.5, September 2008, pp.751-773.

……., "Kırım", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, C.25, Ankara 2022, ss.457-465.

……., "Kırımdan Türkiye'ye Kırım Tatar Göçleri, https://www.kirimdernegi.org.tr/temel-bilgiler/kirim-dan-turkiye-ye-kirim-tatar-gocleri.

KOKDAŞ İrfan, "Habsburglar Kara Eflak'a Gelirse: Vidin'de Hayvancılık Sektörünün Dönüşümü (1695-1740)", *Cihannüma*, Sayı V/2, Aralık 2019, ss.77-110.

KÖKSAL Yonca-ERKAN Davut, *Sadrazam Kıbrıslı Mehmet Emin Paşa'nın Rumeli Teftişi*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul 2007.

KÖKSAL Yonca, "19. Yüzyılda Kuzeybatı Bulgaristan Sessiz Toprak Reformu", *Toplumsal Tarih*, Tarih Vakfı Yayınları, Sayı 170, Şubat 2008, ss.24-30.

……, "Tanzimat Döneminde Bulgaristan Kıbrıslı Mehmet Emin Paşa'nın Rumeli Teftişi", *Toplumsal Tarih*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Cilt 20, Sayı 131, Kasım 2014, ss.56-62.

KÖREMEZLİ İbrahim, "Kırım Savaşı'nda Osmanlı Stratejisi: Rus Ordusuna Karşı Tuna'yı Savunmak'', *VAKANÜVİS*, Yıl 6, Sayı 2, Güz 2021, ss.758-785.

KUNT İ. Metin, *Sancaktan Eyalete 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1975.

KÜÇÜK Cevdet, "Cerîde Nezâreti", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, C.7, İstanbul 1993, ss.409-410.

KÜTÜKOĞLU Mübahat S., "Osmanlı Sosyal ve İktisadi Tarihi Kaynaklarından Temettü Defterleri'', *Belleten*, Cilt 59, Sayı 225, Ağustos 1995, ss.395-412.

LEWIS Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, (Çev. Boğaç Babür Turna), Arkadaş Yayınevi, Ankara 2011.

MAOZ Moshe, "Tanzimat'ın İlk Yıllarında Modernleşme Hareketinin Suriye Siyaseti ve Toplumu Üzerindeki Etkisi", *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, (Ed. H. İnalcık-M. Seyitdanlıoğlu), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014, ss.267-285.

Mehmed Neşri, *Neşri Tarihi I*, (Haz. M. Altay Köymen), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1983.

METİN YAZICI Nurcan, "Osmanlı'da Gureba Hastaneleri: Canik/ Samsun Gureba Hastanesi'nin İnşa Süreci ve Kitabesi" TUBA-KED, Sayı 19, 2019, ss.47-54.

……., "Günümüze Ulaşmayan Bir Osmanlı Sağlık Yapısı: Isparta Hamidabad Gureba Hastanesi", *ERDEM*, Sayı 81, Aralık 2021, ss.149-174.

Mustafa Nuri Paşa, *Netayicü'l-Vukuat Kurumları ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi*, (Haz. Neşet Çağatay), Cilt III-IV, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1992.

NAZIR Bayram, *Mülteciler Meselesi 1849-1851*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 1999, 409s.

……., "Macar ve Polonyalı İhtilalcilerin Osmanlı Devleti'ne İlticası ve Diplomatik Kriz", *Türkler*, Cilt 12, Ankara 2002, ss.813-825.

ORTAYLI İlber, "Gospodar", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, C.14, İstanbul 1996, ss.115-116.

……, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2020.

ÖNEN Nizam-REYHAN Cenk, "Osmanlı Mülki İdaresinde Tanzimat Düzenlemeleri Üzerine Bir Değerlendirme (1839-1859), *Kök Araştırmalar*, XI/1 (Bahar 2009), ss.9-23.

ÖRENÇ A. Fuat, "Mutasarrıflık", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, C. 31, Ankara 2020, ss.377-379.

ÖZ Mehmet, "Tahrir Defterlerindeki Sayısal Veriler", *Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik,* (Der. Halil İnalcık, Şevket Pamuk), Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara 2000, ss.15-32.

ÖZDEMİR Nagehan, ''Tuna Kıyısında Komşuluk: Eflak Nizamı ve Vidin (1790-1795)'', *Asia Minor Studies*, Cilt 2, Sayı 4, Temmuz 2014, ss.143-156.

……., *18. Yüzyılda Vidin Şehrinin Sosyo-Ekonomik Panoraması (1790-1808)*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2014, 363s.

ÖZEL Oktay, "Avarız ve Cizye Defterleri", *Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik,* (Der. Halil İnalcık, Şevket Pamuk), Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara 2000, ss.33-50.

……., “Population Changes in Ottoman Anatolia during the 16th and 17th Centuries: The “Demographic Crisis” Reconsidered”, *International Journal of Middle East Studies*, Cambridge University Press, Vol. 36, No 2, (May 2004), pp.183-205.

……, *Türkiye 1643 Goşa'nın Gözleri*, İletişim Yayınları, İstanbul 2018.

ÖZGÜL İbrahim-KARTAL Nazım, *Osmanlıda Yerel Yönetimlerin Gelişimi ve Yerel Yönetim Metinleri*, Hiper Yayın, İstanbul 2019.

ÖZKAN Ayşe, Miloş'tan *Milan'a Sırp Bağımsızlığı (1830-1878)*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2011.

ÖZKAYA Yücel, “XVIII. Yüzyılın İlk Yarsısında Yerli Ailelerin Âyânlıkları Ele Geçirişleri ve Büyük Hânedânlıkların Kuruluşu”, *Belleten*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Cilt. 42, Sayı 168, Ekim 1978, ss.667-724.

……., *Osmanlı İmparatorluğunda Dağlı İsyanları (1791-1808)*, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Basımevi, Ankara 1983.

……..., *Osmanlı İmparatorluğu'nda Âyânlık*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014.

ÖZTÜRK Said, “Türkiye'de Temettüat Çalışmaları”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, 2003, ss.287-304.

PABUÇÇU Merve, “Osmanlı Devleti'nde Askerî Hastaneler (1876-1908)”, *Cappodacia Journal of History and Social Sciences*, Sayı 3/2014, ss.85-100.

PINSON Marc, “Ottoman Bulgaria in the First Tanzimat Period: The Revolts in Nish (1841) and Vidin (1850)”, *Middle Eastern Studies*, Vol 11, No. 2, May 1975, pp.103-146.

……, “From the Danube to the Crimea and Back: The Bulgarian Migration of 1861-1862 in Recent Bulgarian Historiography”, *Harvard Ukrainian Studies*,1979-1980, Vol. 3/4, Part 2, pp.662-674.

……..., “Kırım Savaşından Sonra Osmanlılar Tarafından Çerkeslerin Rumeli’ne İskânı”, *Çerkeslerin Sürgünü 21 Mayıs 1864*, Kafkas Derneği Yayınları, Ankara 2001, ss.52-77.

PITCHER Donald Edgar, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Tarihsel Coğrafyası*, (Çev. Bahar Tırnakcı), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2019.

SARIYILDIZ Gülden, “Karantina Meclisi’nin Kuruluşu ve Faaliyetleri”, *Belleten*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Cilt 58, Sayı 222, Ağustos 1994, ss.329-376.

……..., “Karantina”, TDV İslam Ansiklopedisi, Diyanet Vakfı Yayınları, Cilt 24, İstanbul 2001, ss.463-465.

SARKIS Karakoç, *Külliyat-ı Kavanin*, (Haz. M. Akif Aydın vd.,) Cilt I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2006.

SAYDAM Abdullah, *Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1876)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1997.

……, “Osmanlıların Siyasi İlticalara Bakışı ya da 1849 Macar-Leh Mültecileri Meselesi”, *Belleten*, Cilt 61, Sayı 231, Ağustos 1997, ss.339-386.

……., “Soykırımdan Kaçış: Cebel-i Elsineden Memâlik-i Mahrûsaya”, *1864 Kafkas Tehciri Kafkasya’da Rus Kolonizasyonu, Savaş ve Sürgün,* (Ed. Mehmet Hacısalihoğlu), BALKAR-IRCICA, İstanbul 2014, ss.71-116.

SAYIN Abdurrahman Vefik, *Tekâlif Kavaîdi (Osmanlı Vergi Sistemi)*, Maliye Bakanlığı, Ankara 1999.

SAYLAN Kemal, “Bir Mülteci’nin Balkan İzlenimleri (1849-1851)”, *History Studies*, Balkan Savaşları Özel Sayısı, Volume 5/6, November 2013, ss.113-130.

SELÇUK Hava, “Vidin’de Toplumsal Hayat: 13 Numaralı Şer’iyye Siciline Göre (1689-1699)”, *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 14, 2012, ss.27-46.

……, *Tuna Boyunda Bir Osmanlı Kenti Vidin (XIX. Yüzyıl)*, Çizgi Kitabevi, Konya 2013.

SERBESTOĞLU İbrahim, "Kırım Savaşı Sonrasında Samsun'da Göç ve Göçmen Sorunu", *Geçmişten Geleceğe Samsun*, (Ed. Cevdet Yılmaz), Samsun Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Samsun 2006, ss.83-97.

SERTOĞLU Mithat, *Sofyalı Ali Çavuş Kanunnamesi*, Marmara Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1992.

SEYİTDANLIOĞLU Mehmet, "Tanzimat Dönemi İmar Meclisleri", *OTAM*, Sayı 3, Ocak 1992.

……, "Tuna Vilayet Nizamnamesi", Yerel Yönetim Metinleri III, *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, Cilt 5, Sayı 2, Mart 1996, ss.67-81.

SHAW Stanford J., *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, (Çev. Mehmet Harmancı), Cilt 1, E Yayınları, İstanbul 2008.

SHAW Stanford J.-SHAW KURAL Ezel, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, (Çev. Mehmet Harmancı), Cilt 2, E Yayınları, İstanbul 2010.

SOYUDOĞAN Muhsin, *Reassessing the Tımar System: The case study of Vidin (1455-1693)*, İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2012, 325s.

ŞENER Abdüllatif, "Tanzimat ve Osmanlı Maliyesi", *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. 8, Sayı 2, Aralık 1990, ss.49-76.

ŞENTÜRK M. Hüdai, *Osmanlı Devleti'nde Bulgar Meselesi (1850-1875)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1992.

TANER Tahir, "Tanzimat Devrinde Ceza Hukuku", *Tanzimat*, Cilt 1, MEB Yayınları, İstanbul 1999, ss.221-232.

TEKELİ İlhan, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Kentsel Dönüşüm", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 4, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, ss.878-890.

TEMİZKAN Abdullah, “Rusya ve Osmanlı Devleti’nin Kafkas-Ötesinde Nüfus Mücadelesi”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, C.VI, Sayı 2, İzmir 2006, ss.447-462.

TODOROV Nikolai, *The Balkan City 1400-1900*, University of Washington Press Seattle and London, 1983.

TULASOĞLU Gülay, “Yerel Reform-Horizantal Modernleşme: Erken Tanzimat Osmanlı Selanik’inde Karantina Uygulaması”, *Osmanlı Araştırmaları*, Cilt 56, Sayı 56, Aralık 2020, ss.97-142.

TURAN Şerafettin, “Edirne Antlaşması”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, Cilt. 10, İstanbul 1994, ss.442-443.

TUTUM Cahit, “1864 Göçü ile İlgili Bazı Bilgiler”, *Çerkeslerin Sürgünü 21 Mayıs 1864*, Kafkas Derneği Yayınları, Ankara 2001, ss.7-51.

UBICINI M. A., *Türkiye 1850 Tanzimat-Ulema-Basın*, (Çev. Cemal Karaağaçlı), Tercüman 1001 Temel Eser, C.1.

UÇAROL Rıfat, *Siyasi Tarih 1789-2001*, Der Yayınları, İstanbul 2006.

ULUDAĞ Süleyman, “Müridizm”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, C.32, İstanbul 2006, ss.50-52.

UZUN Ahmet, *Tanzimat ve Sosyal Direnişler Niş İsyanı Üzerine Ayrıntılı Bir İnceleme (1841),* Eren Yayıncılık, İstanbul 2002.

ÜNAL Uğur, *Sultan Abdülaziz Devri Osmanlı Kara Ordusu*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2006, 333s.

ÜNLÜ Ertan, “Kaptan-ı Derya Küçük Hüseyin Paşa’nın Rumeli Seraskerliği”, *ANKARAD*, Ankara 2021, ss.457-489.

ÜNVER Metin, “Tanzimat Taşrasının İstanbul Buluşması”, *Eski Çağ’dan Günümüze Yönetim Anlayışı ve Kurumlar*, (Ed. Feridun M. Emecen), Kitabevi, İstanbul 2009, ss.119-160.

……..., “Vilayet Nizamnamelerinin Osmanlı Devleti’nin İdari Taksimatına Etkileri (1864-1876)”, *1864 Vilayet Nizamnamesi*, (Ed. Erkan Tural-Selim Çapar), TODAİE Yayınları, Ankara 2015, ss.97-125.

ÜSTÜNDAĞ Nagehan, “Osmanlı’da Şehir ve Şehri Geliştiren Unsurlardan Biri Olarak Ayanlar: Vidin ve Ruscuk Örneği (18. Yüzyıl)”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı:2, Ankara 2005, ss.149-168.

……, *Power Politics in the Ottoman Balkan Provinces: A Case Study of Pazvandoğlu Osman*, Ortadoğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2006, 136s.

YAĞCI GÜNEŞ Zübeyde-AKKAYA Mustafa, “XVIII. Yüzyılda Bir Serhat Şehri Olan Vidin’de Askerler: Gündelik Yaşam Üzerine Değerlendirme “, *Osmanlı Dönemi Balkanlar’da Gündelik Hayat*, (Ed. Zafer Gölen-Abidin Temizer), Gece Kitaplığı, Ankara 2018, ss.51-98.

YAVUZ Yıldırım, “Batılılaşma Döneminde Osmanlı Sağlık Kuruluşları”, ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi, Cilt 8, Sayı 2, ss.123-142.

YAZICI Nesimi, Osmanlı Telgrafında Dil Konusu, *Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt. 26, Sayı 1-4, Ağustos 1983, ss.751-764.

YAZICIOĞLU Serap, *8 Numaralı Vidin Şer’iyye Sicili’nin Değerlendirilmesi ve Transkripsiyonu (H. 1132-M.1719-1720)*, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Trabzon 2019, 246s.

YILDIRIM Nuran, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Koruyucu Sağlık Uygulamaları”, Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yayınları, Cilt 5, İstanbul 1985, ss.1320-1338.

YILDIZ Gültekin, Mapusâne Osmanlı Hapishanelerinin Kuruluş Serüveni (1839-1908), Kitabevi, İstanbul 2012.

ZENS Robert, “Pasvanoğlu Osman Paşa and the Paşalık of Belgrade (1791-1807)”, *International Journal of Turkish Studies*, 8, 2002, pp.89-104.

……, *The Ayanlık and Pasvanoğlu Osman Paşa of Vidin in the Age of Ottoman Social Change 1791-1815*, University of Wisconsin, PHD Thesis, Wisconsin 2004, 256p.

3. İnternet Kaynakları

Kubbealtı Lugatı (http://lugatim.com/s/ruz)

Kelimeler (https://kelimeler.gen.tr./tensikat-i-mulkiye-nedir-ne-demek-299833)

Sesli Sözlük (https://www.seslisozluk.net/pandor-nedir-ne-demek/)

Radio Bulgaria (https://bnr.bg/tr/post/101912030)

EKLER

EK-2. 1: Osmanlı Yönetiminde Yıllara Göre Vidin'deki İdari Değişim;

Yıl	**Bağlı Bulunduğu Eyalet**	**Statü**
1396	Rumeli Beylerbeyliği	Vidin Sancağı
1552	Temeşvar Eyaleti	Vidin Sancağı
1582	Rumeli Eyaleti	Vidin Sancağı
1593	Özi Eyaleti	Vidin Sancağı
1718-1730	-	Sancak statüsü kaldırılmış.
1750	Özi Eyaleti	Vidin Sancağı
1831	Silistre Eyaleti	Vidin Sancağı
1839	Vidin Eyaleti	Vidin Kazası
1864	Tuna Vilayeti	Vidin Livası

EK- 2. 2: Pazvantoğlu Osman Sonrası Vidin İdarecileri;

İdris Paşa	1807
Hafız Ali Paşa	1813
Ali Celal Paşa	1816
Mehmed Rüşdü Paşa	1817
Derviş Mustafa Paşa	1819
Mehmed Reşid Paşa	1824
İbrahim Paşa	1825
Ali Namık Paşa	1831
İzzed Mehmed Paşa	1832
Hüseyin Paşa	1833

EK-3. 1: Tanzimat Dönemi Vidin Valileri;

Hüseyin Paşa (İlk Tayini)	1833-1844
Mustafa Nuri Paşa	1844-1845
Hayreddin Paşa	1845-1846
Hüseyin Paşa (İkinci Defa Tayini)	1846-1849
Yakup Paşa	1849-1850
Ziya Paşa	1850
Ali Rıza Paşa	1850-1852
Zarifi Mustafa Paşa	1852
Sami Paşa	1852-1855
Muammer Paşa	1855-1857
İsmet Paşa	1857-1859
Said Paşa	1859-1861
Süleyman Paşa	1861-1864
Raşid Paşa	1864
Sabri Paşa	1864

EK-3. 2: Vidin müşiri Mustafa Nuri Paşa'nın yerine Rumeli orduyu hümayun reis-i erkânı Hayreddin Paşa'nın tayin edilmesiyle ilgili belge;

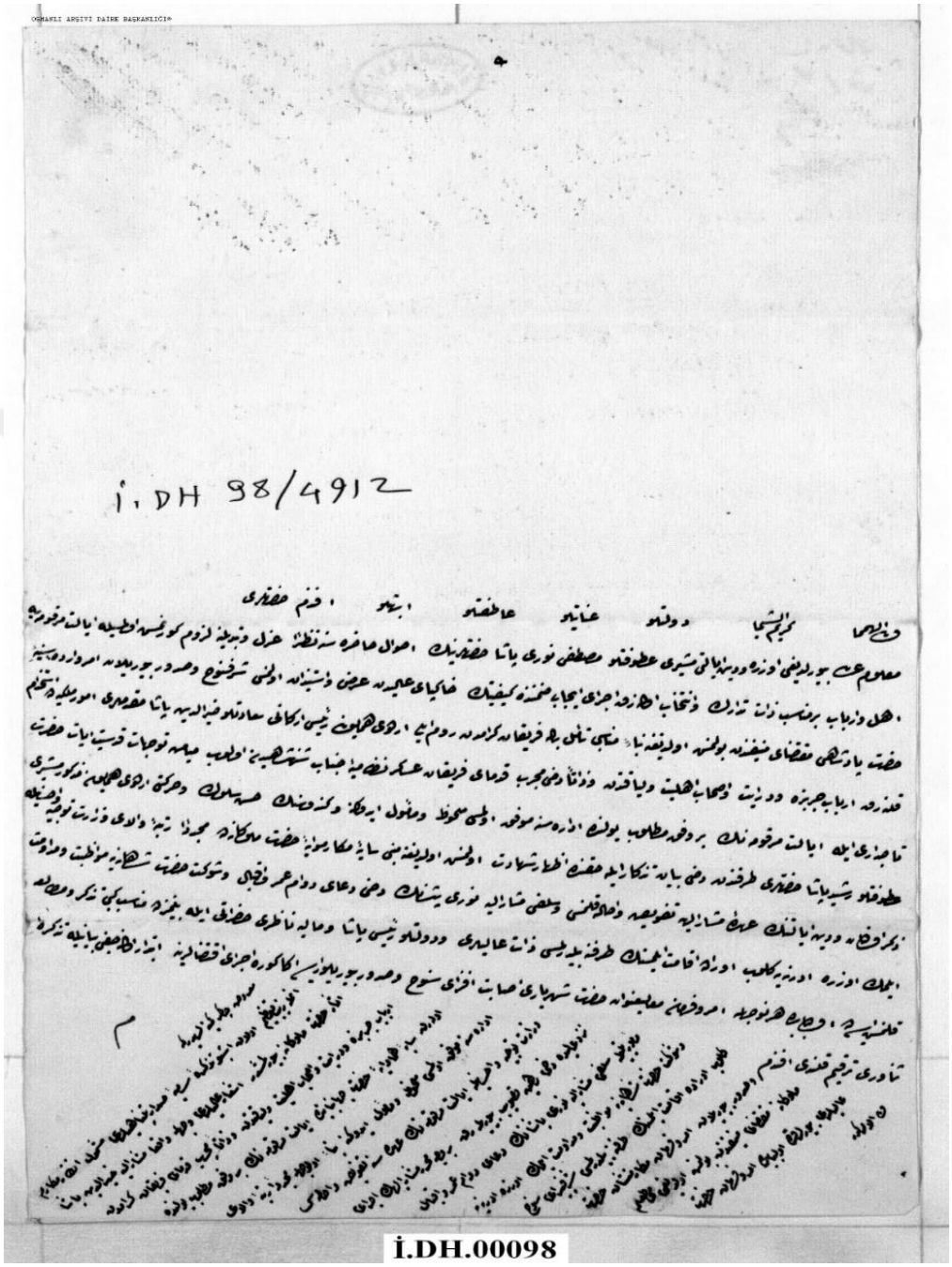

EK-3. 3: Vidin'de ziraat meclisinin teşkili hakkında belge;

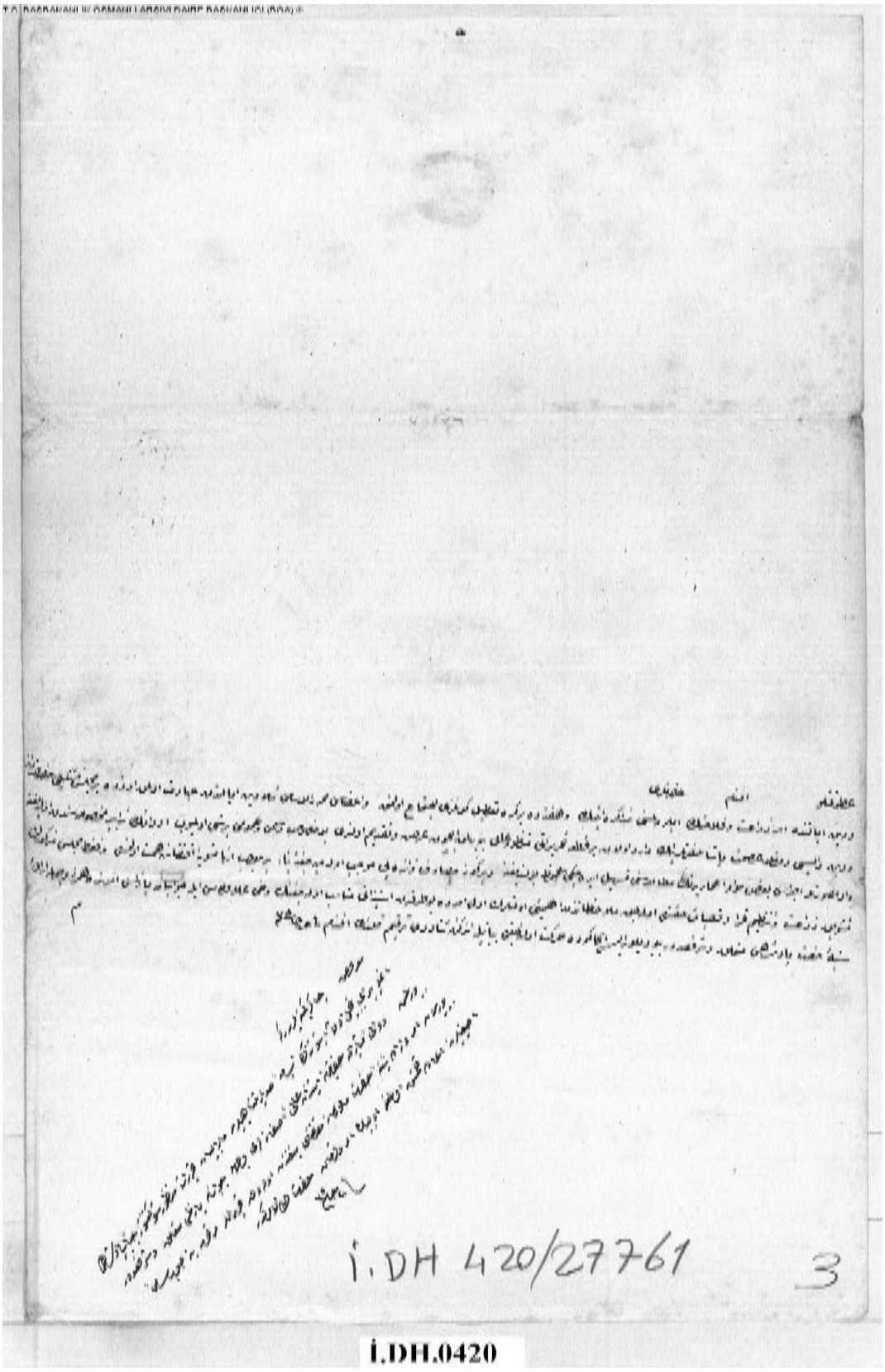

İ.DH.0420

İ. DH 420/27761 3

Atûfetlü efendim hazretleri

Vidin eyâletinde emr-i zirâ'at ve felâhatın ilerlemesini müzâkere etmek ve haftada bir kere tatil günleri ictimâ' olunmak ve azası muharrerü'l-esâmi memuriyet-i eyâletden ibâret olmak üzere bir meclis teşkili husûsuna dâir Vidin valisi devletlü İsmet Paşa hazretlerinin vârid olan bir kıt'a tahrîrâtı manzûr-ı âlî buyrulmak için arz ve takdim olundu. Bu husûsî resmî ve umûmî bir şey olmayıp oranın tedâbîr-i mahsûsasından olduğuna ve o sûretle icrâsı bazı mevâd-ı i'mâriyenin mütâla'asını teshîl edeceği melhuz bulunduğuna ve bir güne masârıf-ı zâideye mûceb olmayacağına binâen bir mûceb-i inha tesviye-i iktizasına himmet olunması ve fakat meclis-i mezkûrun teşvik-i zirâ'at ve tanzim kurâ ve kasabât hakkında olacak mülâhazâtından ehemmîyeti olanların evvel emirde bu taraftan istîzânı münâsib olacağının dahi ilavesi ile cevâbnâme yazılması emrinde her ne vechle irâde-i seniyye-i hazret-i pâdişahî müteallik ve şeref sudûr buyrulur ise ona göre hareket olunacağı beyânıyla tezkire-i senâverî terkim kılındı efendim.

Ma'rûz-ı çâkeri kemineleridir ki

İş bu tezkere-i sâmiye sadâret penâhîleriyle mârü'l-beyân tahrîrât manzûr-ı şevket… cenâb-ı pâdişahi buyrulmuş ve vâlî-i müşarun-ileyh hazretlerine istizân-ı âlî asifânelerî vechle cevâbnâme yazılması müteallik ve şeref sudur buyrulan emr ve irâde-i seniyye-i hazret-i mülükâne muktezâ-yı münîfinden olarak tahrîrât merkûme yine savb-ı sâmî asîfîlerine iade kılınmış olmağla ol-babda emr ü fermân hazreti veliyyü'l-emrindir.

EK-3. 4: Vidin'e tayin edilen kaza müdürlerinin vasıflarının nasıl olması gerektiğine dair belge;

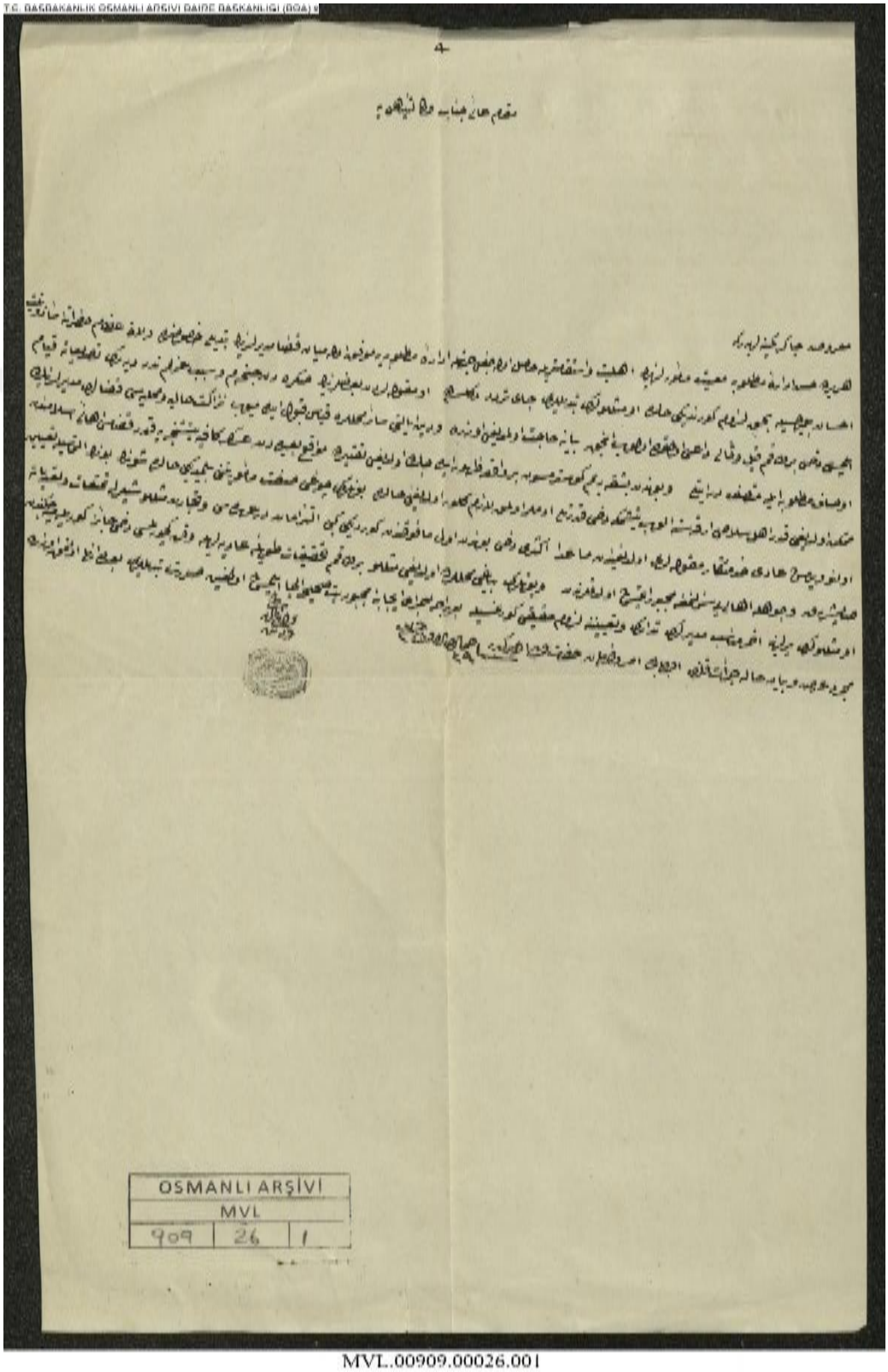
T.C. BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ DAİRE BAŞKANLIĞI (BOA)
OSMANLI ARŞİVİ
MVL
909 | 26 | 1

MVL.00909.00026.001

Ma’rûz-ı çâkeri kemineleridir ki

Her yerde hüsn-i idâre-i matlûbe ma’iyyet memûrlarının ehliyet ve istikâmetleriyle hâsıl olacağı cihetle idâre-i matlûbeye muvâfık olamayan kaza müdürlerinin tebdîli hususunda vülât-ı azâm hazerâtına mezûniyet ihsan buyrulması çok lüzum göründüğü halde o misillûlerin tebdîlleri cây-i tereddüt değilse de o makûlelerden bazılarının sonradan cünham ve sebeb-i azlim nedir diyerek tasdî’ât kıyâm eylemesi dahi bir takım kîl u kâl da’i olmakta olup ancak beyâna hâcet olmadığı üzere Vidin eyâleti sâir mahallere kıyas kabul edemeyip nezâket-i hâliye ve mahalliyesi kazalar müdürlerinin evsâf-ı matlûbe ile muttasıf dirayetli ve bundan başka bir vâkı’a zuhûr edecek olduğu takdirde mevâki’-i ba’ideden asker-i kâfî yetişinceye kadar kazası ahâli-i islâmından mümkün olduğu kadar ehl-i silahı arkasına alıp yetişmeğe dahi kudretli adamlar olmak lazım gelir olduğu halde bunların çoğu saffet-i memuriyetini bilmediği halde şunun bunun iltimâsıyla tayin olunu vermiş âdî hizmetkâr makûleleri olduğundan mâ’adâ ekserî dahi bundan evvel … gördüğü gibi iltizâmât der-uhdesi ve ticaret misillü şeylerle ta’addiyât … ahaliyi sızlanmağa mecbur etmiş olduklarından ve bunların bayağı mahallerde olduğu misillü bir takım tahkîkât tavile âdiyeleriyle … geçirilmesi dahi câiz görülemeyeceğinden o misillü … yerlerine aher münâsib müdürlerin tedarik ve ta’yînine lüzumu hakiki görünmesiyle buraca icra-yı icabına mecbûriyet sahîh ilcâ eylemiş olmağın suret tebdilleri ba’de inhâ olunmak üzere mücerred arz ve beyân-ı hâle cüret kılın ol-bâbda emr ü fermân hazreti veliyyü’l-emrindir.

EK-3. 5: Vidin valisi Zarifi Mustafa Paşa'nın azli ve yerine Vasıf Paşa'nın tayin edilmesi;

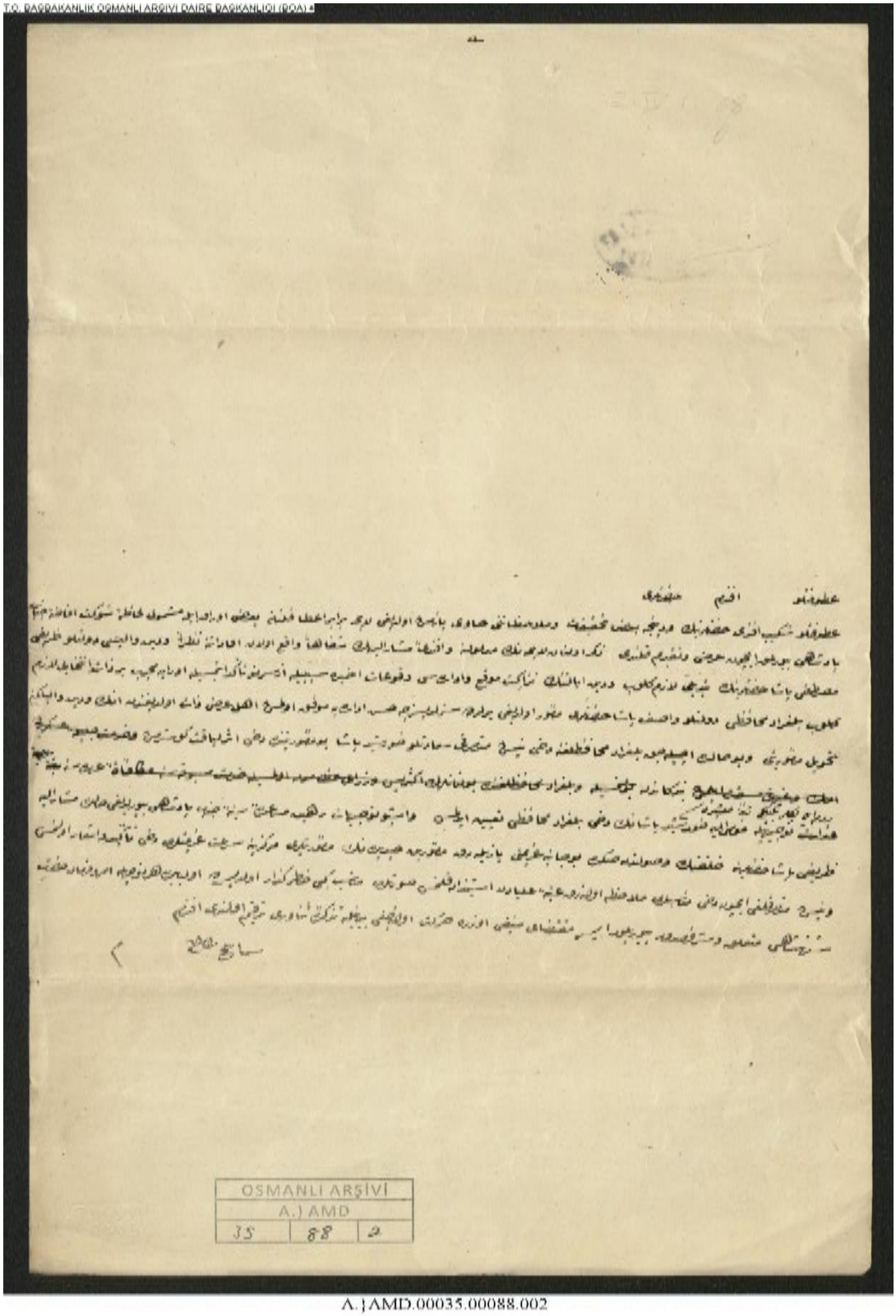

A.}AMD.00035.00088.002

Atûfetlü efendim hazretleri

Atûfetlü Şekip Efendi hazretlerinin Vidince bazı tahkîkât ve mülâhazâsını hâvî yazmış olduğu layiha beraber i'tâ kılınan bazı evrak ile meşmûl lihâza-i şevket ifâza-i cenâb-ı pâdişâhî buyrulmak için arz ve takdim kılındı. Zikr olunan layihanın … efendi-i müşârun-ileyhin şifahen vâki' olan ifâdâtına nazaran Vidin vâlîsi devletlü Zarifi Mustafa Paşa hazretlerinin tebdîlî lazım gelip Vidin eyâletinin nezâket-i mevki' ve idâresi vukû'ât ahire sebebiyle …tekîd etmesiyle oraya mücerrib bir zât intihâbı lazım gelip Belgrad muhâfızı devletlü Vasıf Paşa hazretleri memûr olduğu yerlerde hüsn-i idâreye muvâfık olmuş ehl-i ırz zât olduğundan onun Vidin vâlîliğine tahvîl-i memuriyeti ve bu halde açılacak Belgrad muhâfızlığına dahi Niş mutasarrıfı sa'âdetlü Hurşid Paşa bu memuriyetinde dahi liyâkat göstermiş. Mumâileyh Hurşid Paşanın dahi Belgrad muhâfızı tayin edilmesi ve iş bu tevcîhâtı rehin-i müsâ'ade-i seniyye cenâb-ı pâdişâhî buyrulduğu halde müşârun-ileyh Zarifi Paşa hazretlerine halefinin vusulünden sonra bu canibe azîmeti yazılarak memûriyet-i cedîdenin memuriyetleri merkezine sür'ati azîmetleri dahi tekîd ve iş'âr olunması ve Niş mutasarrıflığı için dahi münâsibleri mülâhaza olunarak atiyye-i âlîyeden istizân kılınması suretleri münâsib gibi hâtır güzâr olduysada ol-babda her ne vechle emr ü fermân hazreti şehinşâhî müteallik ve şeref sudûr buyrulur ise muktezâ-yı münîfî üzere hareket olacağı beyânıyla tezkire-i senâverî terkim olundu efendim.

EK-4. 1: Yaklaşık iki yüz adet gospodarlık arazisinin tahrir ve tahkik edilmesine dair;

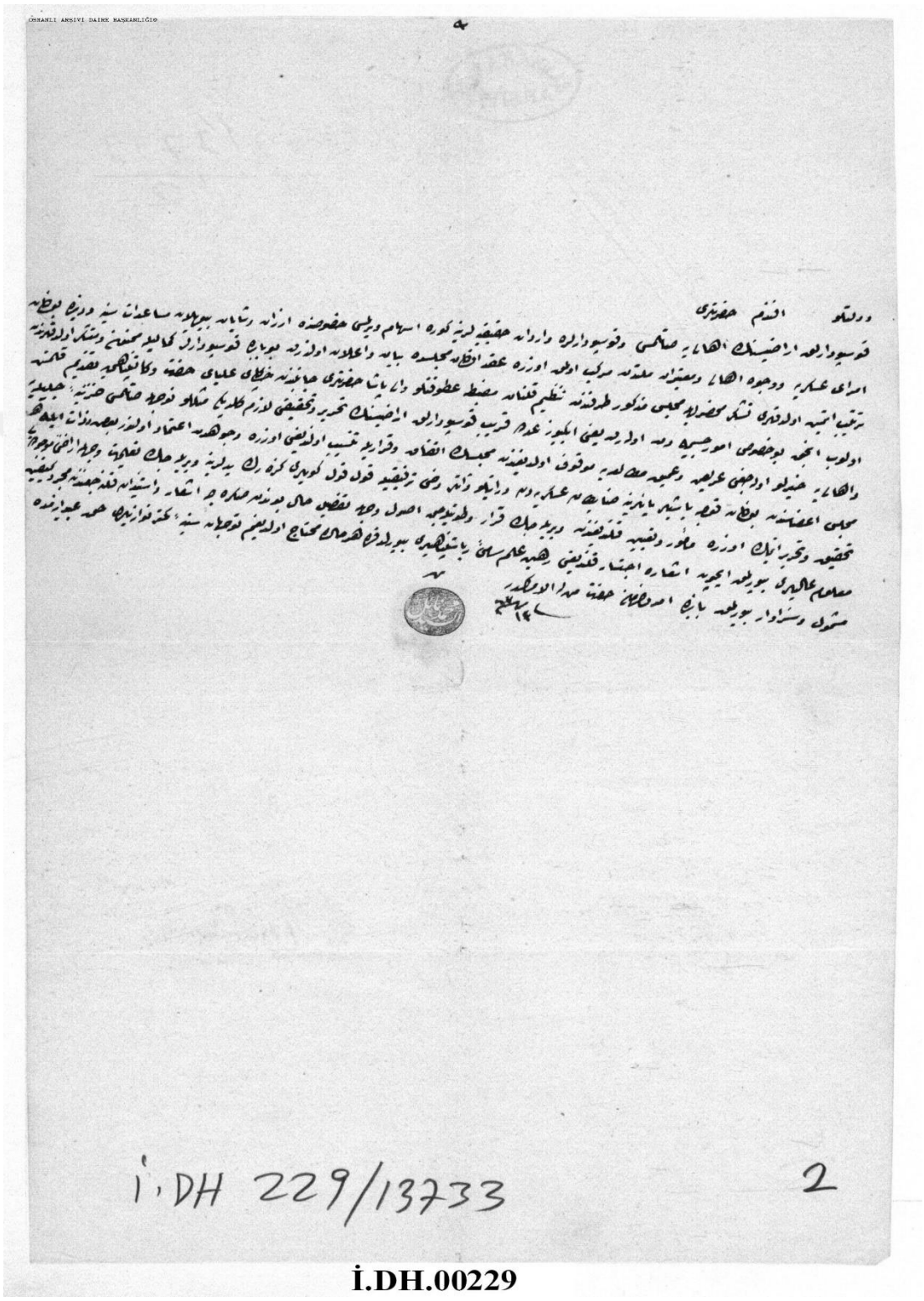

İ.DH.00229

EK-4. 2: Gospodarlık arazisinin tahriri için köylere gönderilen memurlar;

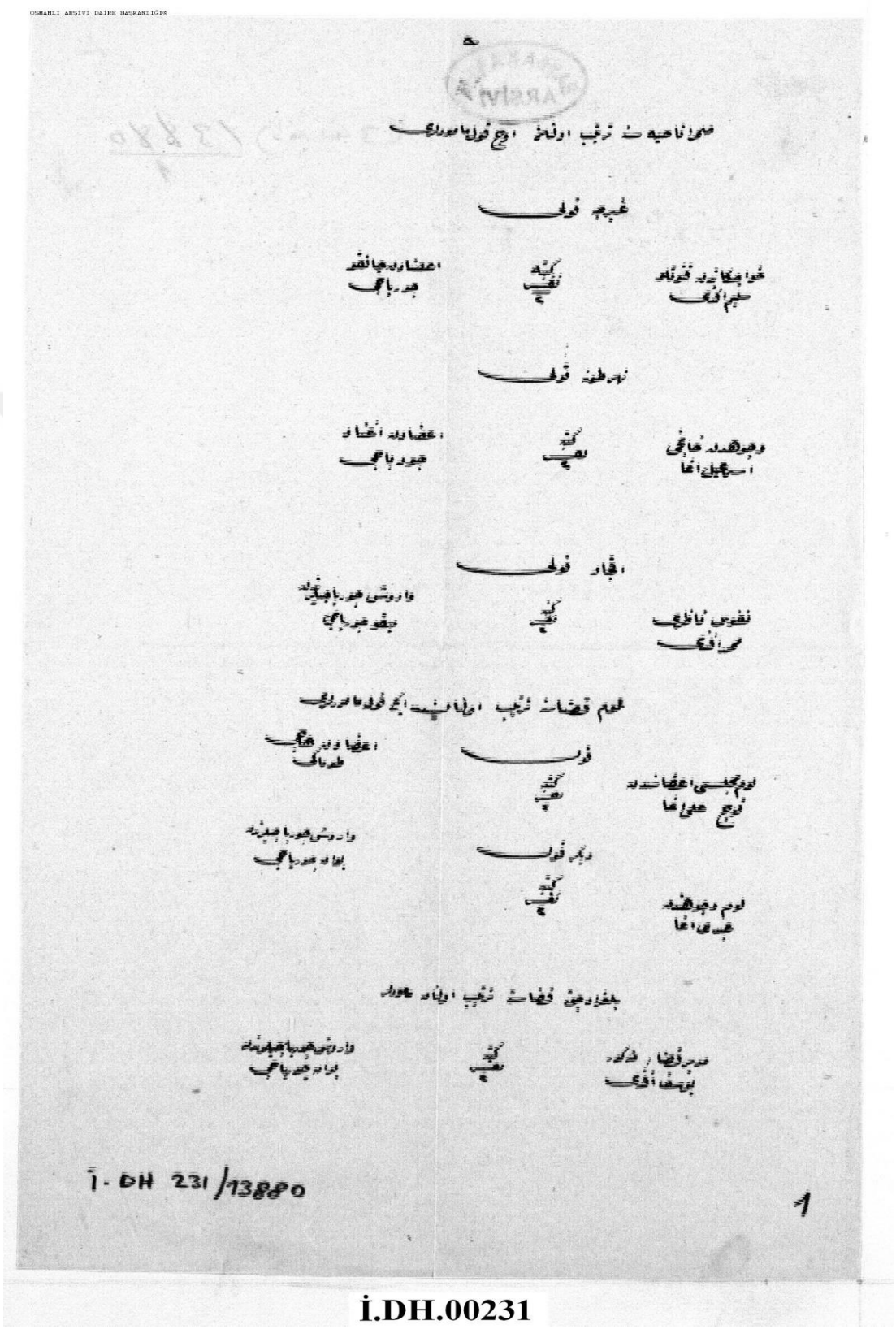

İ.DH.00231

EK-4. 3: Reayanın gospodarlık arazisini satın almasından vazgeçmesi hususuna dair;

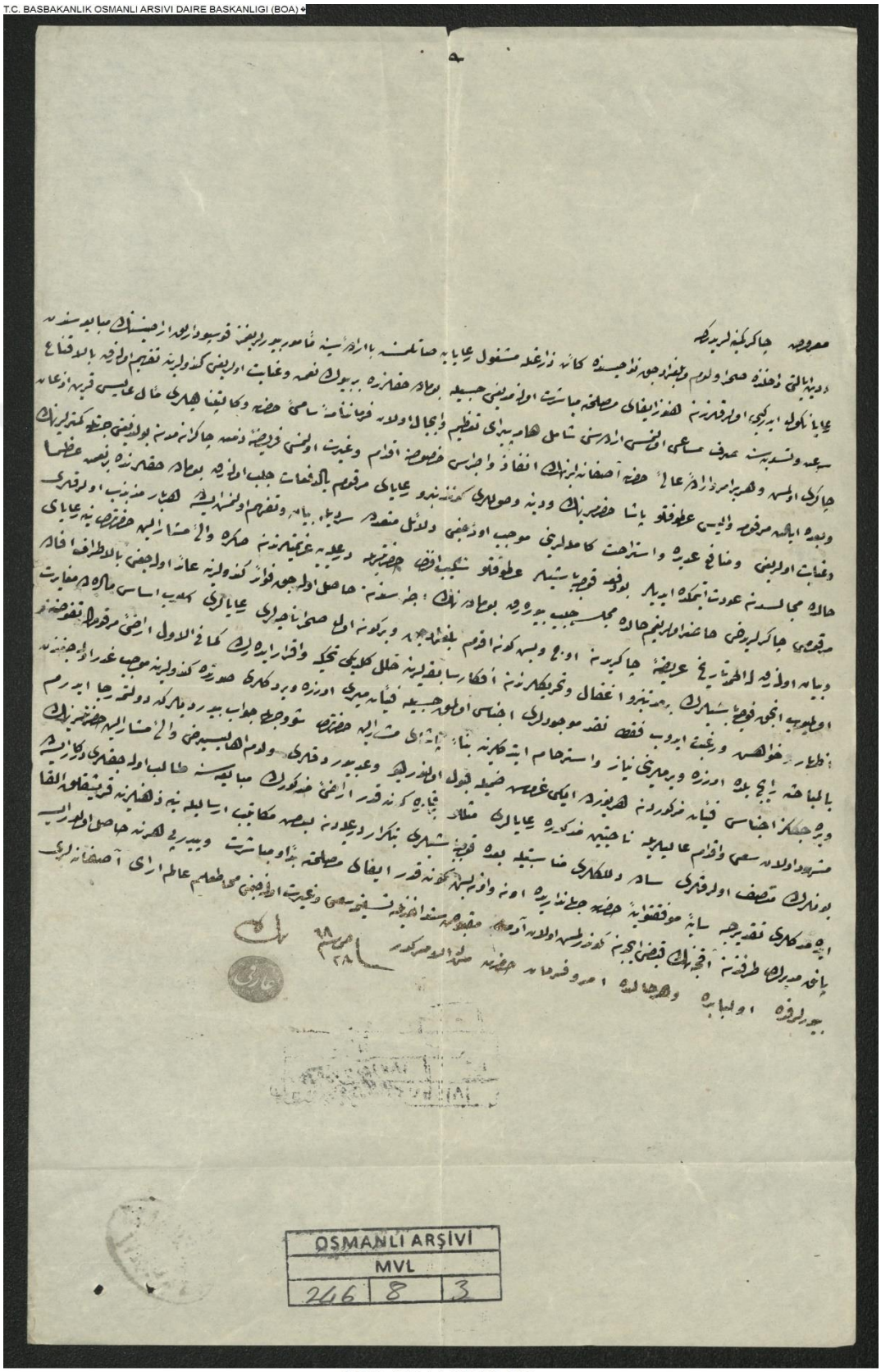
T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARSIVI DAIRE BASKANLIGI (BOA)

OSMANLI ARŞİVİ
MVL
246 | 8 | 3

MVL.00246.00008.003

EK-5. 1: Lofça kazası Teliş adlı mahalde muhacirler için inşa edilen mahallin planı;

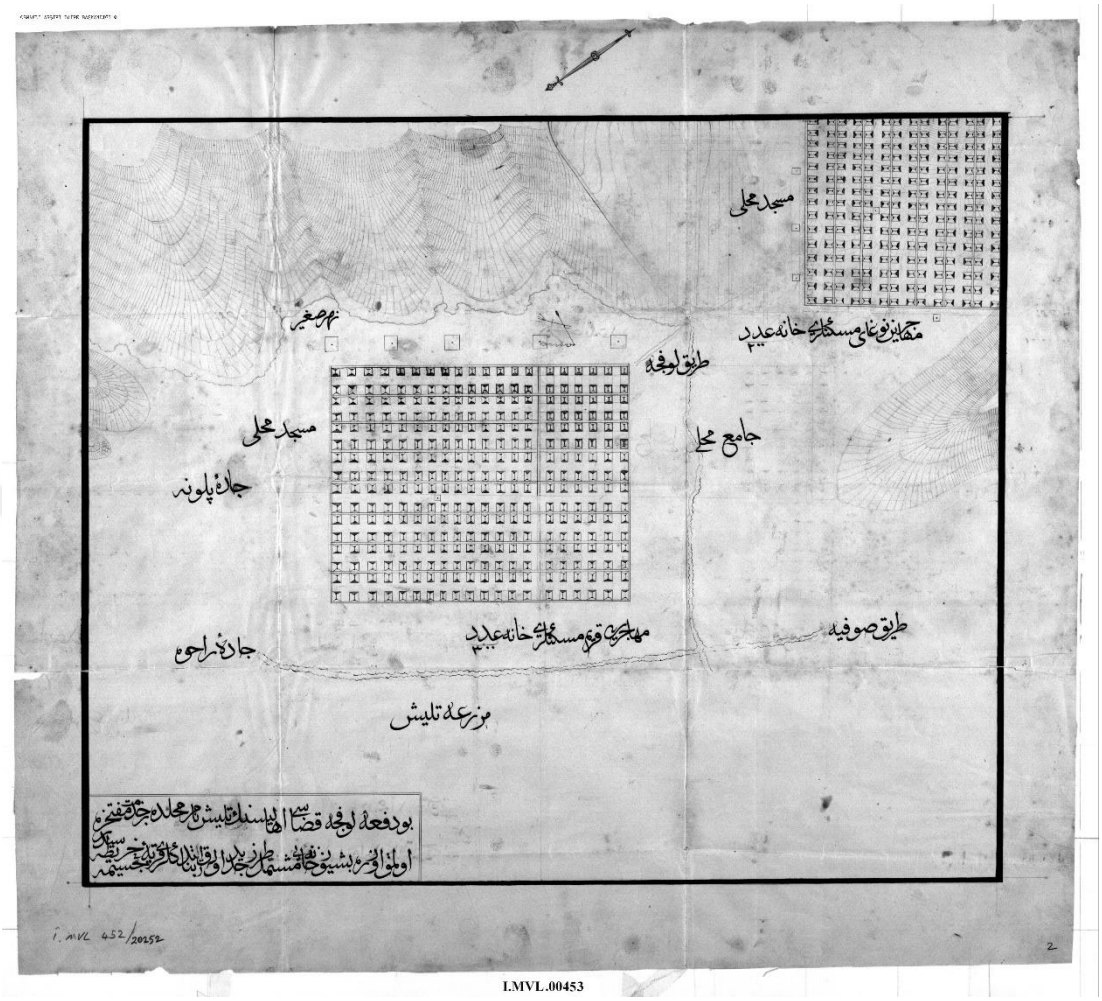

EK-5. 2: Lom kazasında muhacirler için oluşturulan köye İzzeddin isminin verilmesi;

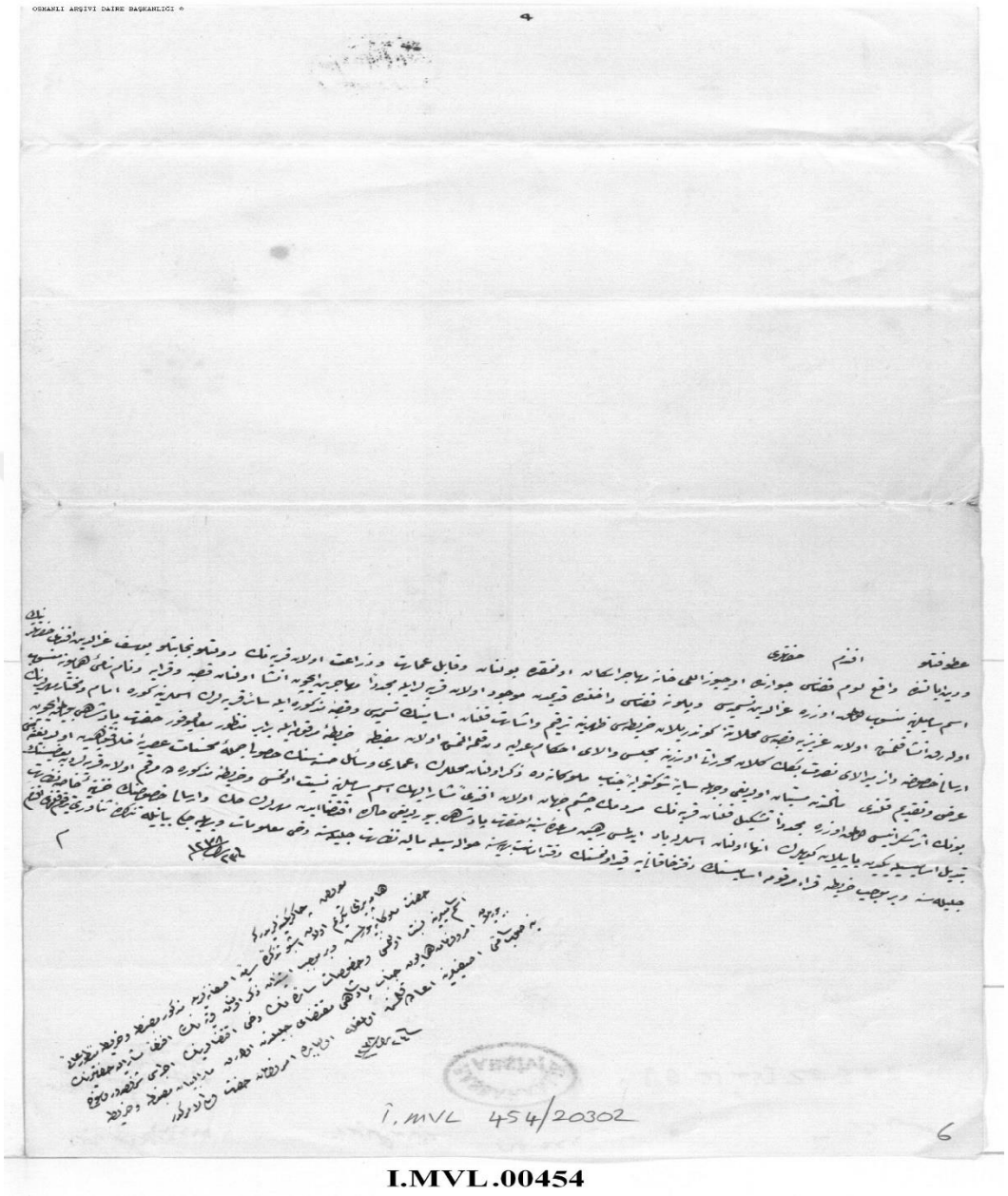

I.MVL.00454

EK- 6. 1: Günümüzde Vidin Kalesi ve Tuna Nehri'nin Görünümü;

Kaynak: https://bnr.bg/tr/post/101912030.

EK-6. 2: Paspanzade Konağı'nın hapishane ve eski hapishanenin ise hastane olarak kullanılması hakkında;

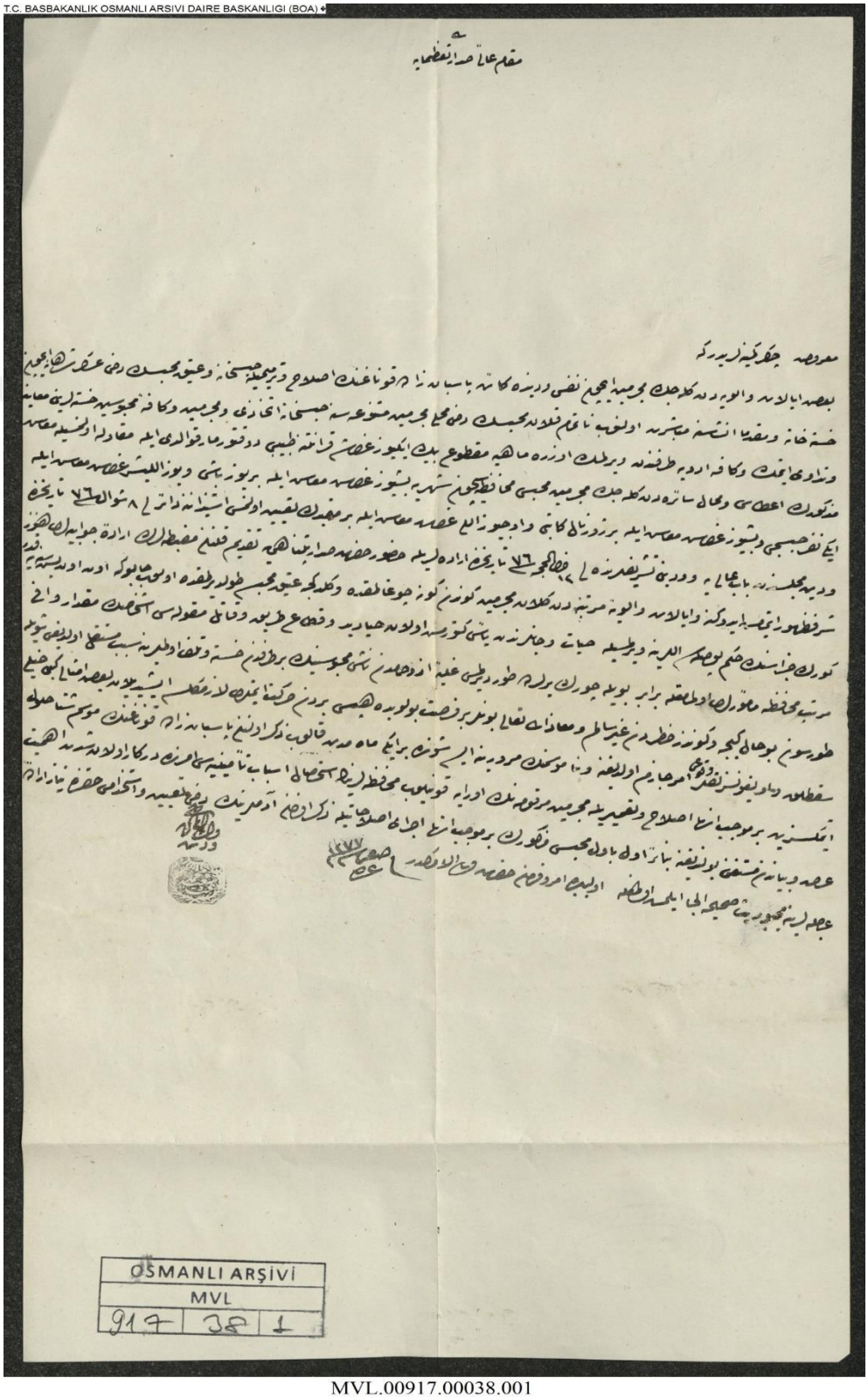
T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARSIVI DAIRE BASKANLIGI (BOA)

OSMANLI ARŞİVİ
MVL
917 | 38 | 1

MVL.00917.00038.001

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı	Fatma Atabey

LİSANS EĞİTİM BİLGİLERİ

Üniversite	Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Fakülte	Fen-Edebiyat Fakültesi
Bölüm	Tarih Bölümü

YÜKSEK LİSANS EĞİTİM BİLGİLERİ

Üniversite	Çankırı Karatekin Üniversitesi
Enstitü	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	Tarih

İŞ DENEYİMİ

Çalıştığı Kurum	
Görevi/Pozisyonu	Araştırma Görevlisi
Tecrübe süresi	11 Yıl

İLETİŞİM

Adres	
E-Posta	